

ДЕЈСТВА КОСМАЈСКОГ ОДРЕДА ОД ФОРМИРАЊА
ЈУЛА 1941. ДО БОРБЕ КОД ТУЛЕЖА
ФЕБРУАРА 1942. ГОДИНЕ

*Аруг је Тито изд'о наређење
сви у борбу за ослобођење*

*Аруга Тита речи су нам миле,
да су јаче правде него силе.*

Народна песма

Формирање Космајско-посавског партизанског одреда

Припреме за формирање партизанског одреда на Коомају, по директиви Покрајинског комитета Комунистичке партије Југославије за Србију, извршио је Окружни комитет КПЈ за округ београдски, са Среским комитетима КПЈ за Космај и Посавину.

У току дана и вечери 1. јула 1941. године, на иданини Космај, код извора Хајдучица, у непосредној близини манастира Тресије, дошли су комунисти Космаја и Посавине ради формирања партизанског одреда. Из коомајског среза су дошли: из Дучине — Мидорад Марковић, опанчарски радник, члан КПЈ, Аубомир Ивковић-Шуца, обућарски радник, члан Среског комитета КПЈ за срез космајски; из Лисовића — Идија Трифуновић, опанчар, члан КПЈ; из Манића — Чедомир Ранковић, учитељ, члан КПЈ; из Парцана — Раде Јовановић, буковички сељак, секретар Среског комитета за срез космајски, Владимир Илић-Шуца, радник из Парцана, симпатизер КПЈ, Сава Црњаковић, радник, члан КПЈ; из Пскповића — Драгослав-Дража Марковић, студент, члан Среског комитета КПЈ за срез космајски, Радосав Матејић, опанчарски радник, члан КПЈ, Бурђе Јоцић-Бида, земљорадник, члан СКОЈ-а; из Ралге — Живојин Атанасковић — поп Дина, свештеник у Ралги, члан КПЈ; из Рогаче — Бранислав-Брана Аксентијевић, учитељ, члан КПЈ, Лука Катић, сељак, члан КПЈ и Алексије-Лека Милосављевић, војни питамац, симпатизер КПЈ; из Сопота — Вукман Станковић, учитељ, симпатизер КПЈ; из посавског среза (Умка) дошли су: из Баћевца — Милорад-Мика Нурчић, сељак, члан КПЈ; Бошко Ивковић, сељак, члан КПЈ, Миливоје Катић, трговачки

помоћник, члан КПЈ; из Дражевца — Срећко Петровић, сељак, члан КПЈ; из Конатица — Миладин Петровић-Босић — Морж, студент, члан КПЈ; из посавског среза (Обреновац) дошли су: из Обреновца — Раде Тадић, трговачки помоћник, секретар Среског комитета КПЈ за срез посавски, Миливоје Манић — Миле Албанта, поткивачки радник, члан среског комитета КПЈ за Обреновац, Бора Борђевић-Бирић, радник, организациони секретар Среског комитета КПЈ Обреновац, Милосав Јовановић-Пулајица, трговац, члан КПЈ, Милорад Јовановић-Свилени, опанчарски радник, члан КПЈ; из Стублина — Живојин Николић-Жоја, сељак, члан КПЈ;¹

Увече су стигли на Космај и Филип Кљајић-Фића², члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију и члан Војног комитета ПК, и Бора Марковић³, секретар Окружног комитета КПЈ за округ београдски. Они су се са члановима Среских комитета Космаја и Посавине договорили како да спроведу одлуку ПК КПЈ за Србију о формирању партизанског одреда, њешвој организацији и командном кадру.

„За 1. јул 1941. године увече, ирема сећању Љубомира Ивковића-Шуце, заказан је састанак одређеног броја комуниста на Космају. Само место састанка говорило је да се ради о неком изузетном и важном догађају. Организација састанка, строга тајност, прецизно одређивање сваком учеснику куда и како ће доћи на Космај, ко ће га сачекати, какве ће знаке распознавања имати и слично, показивали су да је реч о изузетно важном договору.

Увече су на окупу били комунисти из Посавине и космајског среза. Ноћ је била врло ведро и прохладна...

У свитање зоре, 2. јула, колона је кренула дубоко у шуму, на место где ће се одржати састанак. На одређено место стигло се када је сунце обасјавало росом окупане врхове Космаја. На једном пропланку, на врху Космаја, у полукругу, сви учесници су један за другим заузимали своја места, са нестрпљивим очекивањем да састанак почне. У средину је сео друг Фића Кљајић. Поред њега заузео је место Бора Марковић, секретар Окружног комитета. Испред себе су раширили карту Београда са ближом и даљом околином. По карти су били учртани некакви знаци црвеном и зеленом оловком.

Фића је отворио састанак и одмах у почетку објаснио је циљ састанка. Састанак је сазван ради договора о формирању Космајско-посавског партизанског одреда, састава две космајске и две посавске чете. Затим је објаснио одлуку Централног комитета Комунистичке партије Југославије о дизању устанка, о формирању Главног штаба за Србију, као и то да се широм Југославије формирају исти такви одреди за борбу против окупатора.

При крају састанка, Фића је саопштио одлуку да се постављају за команданта одреда Коча Поповић⁴, за политичког комесара Бора Марковић, за заменика команданта Раде Јовановић, за командира 3. космајске чете Чедомир Чедо Ранковић, за политичког комесара Бранислав-Брана Аксентијевић, за заменика командира Милорад Марковић; за командира 4. космајске чете Соломон Анаф Жика, за политичког комесара Драгослав-Дража Марковић, за заменика командира Љубомир Ивковић-Шуца; за командира 1. посавске чете Раденко Ранковић, земљорадник из Стублина, за политичког комесара Драган Марковић, студент, за заменика командира Срба Јосиповић, земљорадник из Стублина; за командира 2. посавске чете Срећко Петровић, за политичког

комесара Раде Тадић, за заменика командира Миле Манић-Албанта. Фића је за сваког друга дао и кратке податке. Образложену одлуку присутни су прихватили са великим одушевљењем.

За курире космајских чета одређени су Бурђе Јоцић и Радослав Матејић, а посавских Миладин Петровић и Бошко Ивковић.

Одређено је да космајске чете дејствују у космајском срезу, а према развоју ситуације и шире, а посавске у посавском срезу — Умка и посавском срезу — Обреновац, а по потреби и шире.⁵ Завршавајући састанак Фића је рекао:

За курире космајских чета одређени су Бурђе Јоцић и Радослав Матејић, а посавских Миладин Петровић и Бошко Ивковић.

Одређено је да космајске чете дејствују у космајском срезу, а према развоју ситуације и шире, а посавске у посавском срезу — Умка и посавском срезу — Обреновац, а по потреби и шире.⁵ Завршавајући састанак Фића је рекао:

— Другови! — ваш одред од данас представља непремостив и непробојан црвени обруч око Београда. И не само то, ваш одред ће толнко нарасти и ојачати да ће се све више тај обруч стезати око Београда и доћн ће дан када ће то стезање бити тако снажно, тако силовито да ће задавити мрког окупатора и његове слуге и ослободити наш лепо Београд."

После неколико дана у чете су почели пристизати борци са терена. Драгослав-Дража Марковић, тада комесар Четврте космајске чете, у својим сећањима о овом догађају каже:

„... Веровали смо да је питање месеци када ће рат бити окончан, јер смо веровали у снагу Совјетског Савеза, који је ушао у рат.

На састанку, одржаном на Космају, је решено да се 7. јула чете сакупе на одређеним пунктовима.

Међутим, 7. јула доживели смо разочарање. Многи, нарочито старији другови, комунисти, пре свега сељаци, показују колебање и уместо очекиваних 40—50 бораца — у пункт космајске чете, код шуме Врановац, између села Ропчева и Баба, стигло је нас два-наест.

Додуше, првих разочарања било је већ 2. јула на Космају. Члан Партије, учитељ Вукман Станковић, објашњава свој недолазак у партизане обавезама према породници. И сељак Катић из Рогаче, такође члан Партије, изражава неспремност да иде у партизане. Ригорозни смо према тим колебањима тада.

Организовали смо посебан састанак са сељацима ради довођења људи у одред. Међу онима који су дошли било је највише Парцанаца — преко тридесет. Међутим, они су мислили да се ради о уобичајеној политичкој конференцији. Када су видели о чему је реч, и Бура и Борисав, и доста других, вратили су се кућама.

Да ли неумитна реалност, да ли утицај других старијих другова — тек, ми смо ту чињеницу примили много реалистичније него што је одговарало нашем тадашњем менталитету. Нисмо кидали везе са људима који су се поколебали. Напротив, сви су они остали чланови Партије, сем Вукмана и Катића. Сви су они постали наши сарадници. Касније, многи од них дошли су у одред. Доста их је страдало у позадинском раду."⁶

У заказано време, на Ивањдан у понедељак 7. јула 1941. први борци 4. космајске чете окупили су се код извора Изворац, у шуми недалеко од села Бабе, а први борци 3. космајске чете код извора Точак у шуми између Манића и Слатине.

Првих дана радило се на организовању чета, прикупљању оружја, муниције, експлозива, војне спреме и обуци људства у руковању оружјем истим, политичком раду са борцима, организовању логорског живота и исхране, обучавању партизана у чувању страже, обезбеђењу логора, патролирању и извићању, стварању обавештајне службе и прикупљању података о непријатељу. Обављани су појединачни разговори и одржавани групни састанци са симпатизерима и сељацима на којима су им објашњавани циљеви партизанске борбе, војна и политичка ситуација, говорено о снази и борбама Црвене армије и Совјетског Савеза као сигурног гаранта победе над фашистичком Немачком, уз истовремено позивање сељака да помажу партизане и борбу против окупатора и његових помагача, да ступају у партизане и шаљу у њихове редове своје синове и кћери.⁷

Прво оружје са којим су били наоружани космајски партизани било је оно које су сами склонили још у априлском рату, па понели са собом када су ступали у чете, или су га добили од комуниста и симпатизера који су га такође били сакрили за време капитулације југословенске војске.

Крајем јула борци 3. и 4. чете били су наоружани са пушкама, два пушкомитраљеца, нешто бомби, неколико револвера и око 200 кг експлозива (екразита). Сваки борац је имао 20 до 30 метака, а на пушкомитраљез је долазило 100—300 метака.

Командант одреда Коча, и комесар Бора обилазили су космајске чете, а каеније и чланови Главног штаба Филип-Фића Кљајић и Родољуб Чолаковић-Гојко⁸, помажући им да се што боље организују и подстичући их на акције.

Прве акције

Прве значајније акције космајски партизани су извели почетком јула. Оне су се састојале у сечењу телефоноких жица поред железничке пруге на сектору Раља—Рипањ тунел и покушају минирања железничких мостова (вијадуката) код Рипња, ноћу између 11. и 12. јула.

О уништавању телефонских водова на линији Београд—Ниш у околини Раље и Младеновца и покушају разарања моста код Рипња, говори се у извештају Оперативног одељења команданта Србије од 22. јула 1941. упућеног немачкој команди оружаних снага на Југоистоку (Зборник ДП НОР Т12, КЛ, Д85).

Међутим, акције иису уопеле. Минирање моста — вијадукта код Белог Потока није уопште извршено, а код Рипња је то учињено тако слабо да до експлозије није ни дошло. Иначе, првобитно је било одлучено да се минира мост код Раље, али се због бојазни сељака да Немци за одмазду не запале Парцане од тога одустало.

После тога чланови Главног штаба Србије Филип Кљајић-Фића и Родољуб Чолаковић-Гојко одржали су састанак са штабом Космајско-посавског одреда. О томе Чолаковић каже:

— На једном малом пропланку одржали смо састанак са штабом: Коча, Бора и замјеник Кочин, Раде Јовановић (онај сељак што ме је довео у штаб), те Фића и ја као делегати Главног штаба за Србију. Оцијенили смо да прошла акција на мосту није успјела због млакоти и опортунизма руководства. Наиме, они који су пошли да минирају мост нису провјерили да ли је експлозив добар, какве су каписле и штапин; затим, кад до експлозије није дошло, нису хтјели да се поврате и виде у чему је ствар, него су сматрали да је задатак извршен тиме што су метнули експлозив и отишли. Сутрадан, један сељак нашао је експлозив и пријавио жандармима. Био је зато награђен.

Овај пут радићемо солидније и морамо успјети. Договорили смо се да извршимо двије акције: да дигнемо мост код Раље и код Белог Потока, и то исте ноћи и у исти час. Са првом групом, на Бели Поток, кренуће Фића с Бором, а са другом, на Раљу, ја с Кочом. Припреме треба започети одмах. Експлозив и остали материјал смо имали; требало је само тај материјал испитати и провести извићање код оба моста...

На Космају мобилизација је ишла тешко. У одред су улазили готово само комунисти и симпатизери комуниста. Због тога су исто вече отишли Фића, Коча и друг Јовановић у село Парцане на конференцију, не би ли мало покренули сељаке. Вратили су се иза поноћи. На конференцији је било доста сељака. Сви су одобравали говорницима, али се нико није јавио у одред.

*

„Са омладинцима је ишло лакше. Са једном групом омладинаца у Парцанма састанак је одржао Фића Кљајић. Ја сам тада по неком задатку из чете дошао у село. Омладинци су били одушевљени Фићиним излагањем и хтели су одмах да иду у Одред. Међутим, после састанка, Фића ми је рекао да са њима још треба радити и да неки треба да остану у селу како би припремали и друге омладинце да ступе у партизане.

Омладинцима то није било право и тражили су да их одмах водим у Одред.

— Па зар их ти наелектрисао и позвао да ступе у Одред, а сада ја то да кочим и спутавам, ја то не могу — рекао сам Фићи.

И неколико омладинаца је одмах кренуло у Одред.

(Према казивању Владимира Илића-Шуце, тада борца Космајског одреда, забележио априла 1970. ДДБ).

*

— Цио дан нисмо ништа јели — наставља Чолаковић своја сећања — пили смо само воду и пушили. Зато смо одлично вечерали. Донијели су нам из села чорбаст кромпир с кајмаком и питу. Космајски одред се хранио слабо и нередовно. Час је гладовао, час је јео питу. Нису имали свог економа, нико се није старао о организацији исхране у оближњим селима, а услова је за то било — о чему је свједочила ова наша добра вечера.

Послије вечере постројили смо обје чете на једном пропланку и заклели их. Овај пут говори су били кратки, јер није било много времена.

Али, и без обзира на то и на мали број људи, некако је свечано звучало у тихом предвечерју заклињање људи који су добровољно примили на се тешке обавезе и одлазили на пут скопчан с лишавањима сваке врсте, на пут на којем ће их вребати разне опасности. „Ко зна ко ће се од нас вратити с овог пута“, мислио сам за вријеме заклетве посматрајућ озбиљна лица својих другова у строју. Али боље је да се нико од нас не врати него брзине да подносимо срамоту робовања и мирно чекамо како ће се завршити борба у којој се рјешава и наша судбина.¹⁰

Војин Ђурашиновић Костја, дошао је у одред нешто касније и полагао је заклетву крајем августа. Сећајући се тог он каже:

„Нашли смо се у забрану код села Сибнице. Сељаци су нам на сваком месту где смо долазили доносили храну, и то таквог квалитета и разноврсну да ја нисам желео ни у социјализму, ако га доживим, да се боље храним. После подне нам саопштише да ћемо иолагати заклетву. Једна другарица, коју су звали „плава Вера“ (Вера Црвенчанин — напомена ДДБ), окупила нас је и учила да певамо „Интернационалу“. Мало је било времена па се то није могло научити. Постројили смо се испод великог крошњастог дрвета. Пред строј је изашао комесар одреда, Јово Јерковић, црн, висок и снажан, зван Грађевинац. Објашњавао нам је како ћемо полагаати заклетву. Пошто је он завршио, командант одреда Миле Тодоровић, професор из Крагујевца, командовао је мирно и онда ставио стиснуту песницу на слепоочницу и свечано узвикнуо:

— Смрт фашизму — другови!

— Слобода народу! — неуједначено смо одговорили.

Онда смо почели да певамо „Интернационалу“.

*Устајте, ви, земаљско робље,
Ви, сужњи које мори глад,
Са силом силу збац'мо доле,
Задњи час, је дошо сад.*

Они који су знали отпеваше још један стих; ја сам за њима само мумлао. Снажне речи „Интернационале“ су ме дубоко узбудиле. После тога комесар Јово је рекао да за њим понављамо речи које он изговори, што је значило да се почињемо заклињати:

Ми, народни партизани Југославије, латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволочних непријатеља који поробили нашу земљу и истребљују наше народе. У име слободе и правде нашег народа, заклињемо се да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрасиво, не штедећи своју крв и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичког освајача и свих народних издајника.

Јово је изговарао по две-три речи, па би направио паузу, сачекавши да их ми поновимо. Тако је ишло до краја. У тишини се чуло брујање неуједначених гласова. Док Јово говори, напрежем слух како бих добро чуо сваку реч, бојећи се да нешто не изговорим неправилно. Гледао сам високо испред себе, па ми се чинило да заобљени Космај стоји мирно док слуша нашу заклетву. Осећао сам прилив неке велике снаге и неку струју кроз читаво тело, као да нека сила избила из земље и подиже ме у висине. Кад сам изговорио речи: „У име слободе и правде нашег народа“, кроз кичму ми проишле жмарци. Осетих лако подрхтавање и некакву топлину. Истовремено сам размишљао о

свему што је претходило овој заклетви. То ипак нису били обични догађаји.

Пре годину дана заклињао сам се на Бањици, као регрут краљевске војске. Тамо су онда били попови са крстовима и у црним мантијама. Поред њих официри и подофицири, који се нису заклињали, али су зато најљубиво гледали да ли сваки од нас изговара заклетву. Очигледно, нису нам веровали. Као да смо били неки окорели непријатељи ове земље. Оних дана пре заклетве некако злурадо су нам претили и грозили се говорећи: „Чекај ремо, док се закунемо“. Од оне заклетве остала ми је само ружна успомена и огорчење на капларе и подофицире, који нас ни по чему нису сматрали људима.

Сада је све било другачије. Ни краља ни бога не помену смо као онда. Помњали смо народ, слободу и правду, што је стварало свечано расположење. Ниједном од нас није требало гледати у уста и провераваги да ли се заклиње. Сваки је то чинио по савести и решености да се бори до краја, а заклетва је дошла као некакво озваничење да смо војска и озакоњење наше одлуке за борбу.

Кад је заклетва завршена, поседали смо и почели да певамо. Најпре смо запевали:

*Падај, сило и неправдо,
Народ ти је судит' зван,
Беж'те од нас ноћне тмине
Свануо је и наш дан.*

Чим смо завршили ову, певали смо:

*Другарска се песма ори
Песма која слави рад
Срце громко нек нам збори:
Да нам живи, живи рад!*

„Плава Вера“ почела је да нас учи нову песму на мелодију „Пшеница је класала“, а речи није било тешко научити:

*Пошо Хитлер на Руса
па се буса у прса
поробиће руског Бају
као српску рају.*

*Пшеница је класала
Шумадија стасала
Шумадија наша дика,
биће Република.*

Мени се нарочито допала партизанска песма:

*Партизан сам тим се дичим,
то не може бити свак,
умријети за слободу
може само див јунак.
Пушка ми је другарица.
Митраљез ми мио брат.
Сваког дана бдим на стражи
Да тирану скришим врат.*

ГТесме су нас ободриле. Ко зна докле бисмо певали да се није примакла ноћ, иа је командир наредио да се припремимо за покрет. Пре поласка неки другови су те вечери отишли у Посавски одред. Међу отишлима био је и Црногорац, висок и снажан чо-

век, Миладин Ивановић. Мислим да је отишла и „плава Вера“. Мало касније кренули смо и ми."

„Одмах после заклетве, — наставља друг Чолаковић — договорио сам се с Фићом да ћемо се, после акције, наћи у Малој Врбици, пошто он с Бором, комесаром Одред, обиће Посавску чету. Чврсто смо се руковали и један другом зажељели успјех. Почео је падати мрак кад су он и Бора на челу колоне напустили логор.

Сутрадан је замјеник команданта Одред довео минера. То је сељак из оближњег села који је у војсци свршио минерски курс. Отресит момак; ако буде као што говори, мост ће да полети у ваздух. Питам га зашто не би ступио у одред. Он одговара да ће то учинити после, кад заврши неке послове. Иначе је спреман да нам у свакој акцији помогне. Наредили смо ипак да га из логора нигде не пуштају.

У току дана утврдили смо детаље плана напада. У акцију иде нас дванаест. Кад будемо дошли близу моста, група минера, под вођством Жике Анафа, кренуће лијево. Њихова је дужност да похватају стражу на тој страни моста. Друга група, под вођством Драже Марковића, заобићи ће мост, спустити се до стражаре под мостом и такође похватати стражу, уколико је и тамо буде. Трћа група, у којој смо ја и Коча, удариће на кућу чувара пруге на десној страни моста, гледано из Парцана, и свршити исти посао као и прве двије. То је био први дио акције — похватати стражу. Одмах затим треба приступити минирању с десне стране моста, што ће свршити онај сељак, Жика Анаф и још двојица другова. Напад треба да буде истовремен, а кренућемо кад наиђе воз између 23,30 и 24,00 часова; ако воза не буде, кренућемо сви у 24,00 часа. Кад свршимо први дио посла, јавићемо се једни другима сигнаlima помоћу цепне електричне лампе."

Експлозив за ова минирања добављен је од другова из Пожареваца, одакле је с тим у вези и као стручњак за минирање дошао и Соломон Анаф-Жика, иначе родом из Пожареваца. Да би се извршиле ове значајне диверзије, у Пожаревац је ишао и друг Филип Кљајић-Фића, члан Главног штаба Србије.

У извештају ОК КПЈ Пожаревац од 16. августа 1941, упућеног ПК КПЈ за Србију, у вези с тим се каже:

„... О казни — која нам је путем циркулара изручена — нисмо уопште схватили да се на нас односи. Тек то видимо сад из вашег писма. Она се свакако односи на акцију (која је изведена у Забелу код Пожареваца ради заплена експлозива који је касније пребачен у Космајски НОП одред, а којим су минирани и рушени парцански и рипањски мост на прузи Бгд—Ниш и мост код Белог Потока на прузи Бгд—Пожаревац — нап. ред.) у вези са другом Сол. (Соломон Анаф-Жика, потоњи командир чете у Космајском одреду — нап. ДДБ). Мислимо да нисте потпуно обавештени, зато неколико речи о томе.

Одмах непосредно по доласку друга Боре (Мома Марковић, делегат ПК КПС при ОК Пожаревац — нап. ред.), дошао је Фића (Филип Кљајић-Фића, члан Главног штаба Србије — нап. ДДБ) и тражио да и друг Сол. (Соломон Анаф-Жика), као стручњак, пође тамо (у Космај — нап. ДДБ) у одред. Ми смо пристали. Након неколико дана, враћа се друг Сол., кога су отуда другови послали да по сваку цену дигне с нама екразит. У то време је било хапшења у Пож. (аревцу); он је натрапао на један стан и био ухапшен и најзад пуштен. После тога Кора је био апсолутно против — не само да се екразит диже (а то није могло без Сол.) већ и да се и сам Сол. задржава у Пож. С тим су били сагласни и остали другови из ОК. Међутим Сол. је хтео по сваку цену

да се обезбедн екразит. Друг К.(ора) је онда читаву ствар испитао, консултовао је другове који познају ситуацију, где се екразит налази, и пошто је извођење акције било изводљиво, а друг Сол. није се излагао великој опасности, друг Кора са другом Сол. одлучили су да се акција изведе. Другови из ОК. који нису били у месту — нису били за акцију и о њој су дознали тек кад је изведена. За акцију носе одговорност друг Кора и друг Сол. Друг Кора мисли да је он уложно сву будност, осигурао све да друг Сол. не падне и да је акција потпуно правилно изведена." (Зборник ДП НОР Т1. К2. д. 8).

„Још се видјело — наставља Чолаковић — кад смо кренули из шуме према селу. Спустили смо се просушеном стазом која је вијугала кроз жбуње. Пријатно је било кретати се у то благо љетно вече по отвореном пољу, јер је у шуми, од многих киша, било влажно. Било се већ смркло кад смо стигли у село; узели смо екразит од једног сељака који га је чувао у свом сјењаку и пошли према мосту. Колону је водио заменик команданта, друг Раде Јовановић ...

Подео сам се пошљунчаном стазом на исти зараванак где сам и оставио Кочу.

— Шта је? — запитао сам га у недоумици.

— Све је у реду! — одговорио је Коча пословно. — Имамо неколико заробљеника, међу њима и једног жацу, а минери су већ почели да раде.

Шетали смо по зараванку. Коча ми је испричао како је текла читава наша операција око „освајања" моста у којој смо ми пуцали једни на друге, заробљавали једни друге, али која се ипак добро свршила... Све је ово проистекло због тога што смо у нашем плану напада направили један пропуст: нисмо утврдили знаке распознавања.

Минери су брзо свршили свој посао, то јест поставили су на три мјеста екразит. Искупили смо се сви на зараванку, наредили заробљеницима да иду куд знају, и то што брже. Они нису чекали да им се то поновн, него су загребали дуж пруге из све снаге. Убрзаним кораком замакли су за једно брдо и ту застали. У исти мах мрачно небо обасјала је јарка љубичаста свјетлост и као гром одјекнула прва експлозија; мало доцније одјекнула је и друга. Причекали смо још мало, неће ли одјекнути и трећа. Но, не није било. Журно смо кренули пут логора, ненспавани и уморни, али задовољни. Показало се да се и са мало људи може извршити крупнија диверзија.

Пјешачили смо неколико сати и залогоровали у шуми Хајдучица..."

Ове диверзантске акције ма жлезничке мостове — вијадукте, које су чували жандарми, железничари и сеоска стража, извршене су са ироменљивим успехом. Вијадукт код Белог Потока разнет је експлозијом, па Немци нису ни покушали да га оправе, већ су на том месту изградили земљани наеип, а код Раље је био само оштећен. Обе диверзије проузроковале су прекид саобраћаја дуже време. Према извештају Команде жандармерије квислиншке владе генерала Недића, штета на белопоточком мосту износила је преко 30.000, а на раљском преко 81.000 динара. Акције су изведене ноћу 25. јула.

Настављајући своја сећања на те дане и догађаје, друг Чолаковић у својим *Записима* даље пише:

„Пред вече су дошли у логор Никола Груловић, члан Главног штаба Србије, и Миле Тодоровић, члан Окружног комитета партије Крагујевац.

Груловић је долазио из Аранђеловца куда се био вратио из Ваљевачког одреда, али се у Аранђеловцу није могло остати због полицијске контроле, тако да је он морао одмах продужити за Космај. Тодоровић је испитао ситуацију у Младеновцу и предлагао да на њ извршимо напад да бисмо дошли до оружја. Рјешили смо да те исте ноћи кренемо нас тројица у Малу Врбицу, да ту сачекамо Фићу и да видимо шта се може урадити у вези с предлогом Тодоровића. За вечеру смо добили сваки по комадић проје и по три џанарике. То нам је био једини оброк тога дана.

Опростивши се с Кочом и осталим друговима, кренули смо преко Сопота у Малу Врбицу. У једној шуми имали смо занимљив сусрет с неколицином сељака који су пошли да траже одред. С њима је био Бура Јовановић из Парцана. Сељаци су причали о нападу на раљски мост. Према исказима сељака заробљених на мосту, нападача је било око 150, сви су били обучени у дуге бијеле гаће и говорили некако бугарски (Коча и ја разговарали смо пред заробљеницима француски — отуда та верзија). Једна група сељака, чувара тунела који се налазио једно два километра од моста, осјетила је да „има нешто“ код моста. Један од њих хтио је да иде и алармира жандарме у Раљи, али му остали нису дали.

— Најбоље је да ћутимо и да се правимо да ништа нисмо чули, јер ко зна шта је — рекао је један, а остали су се сложили. Сељаци су нам рекли да мост није срушен, него само мало померен, али да ће бити потребно осам дана да га Нијемци поправе. Рекли су нам такође да је исте ноћи извршен напад и на мост код Белог Потока. — Свега га разнело, нигде комада није остало — рекао је један од сељака. Било ми је мило што је Фића с друговима тај посао боље извршио од нас. Истина, Груловић ме је увјеравао да је теже поправити померени мост него ставити нове траверзе место срушених, али ме никако у то није могао увјерити."

Ове акције космајских партизана приоиле су окупатора да појача заштиту железничких линија. Како је то осигурање вршено, види се из месечног извештаја Штаба команданта Србије, упућеног команданту Југоистока 5. августа 1941, у коме се између осталог каже:

„За осигурање железничких линија на подручју Србије била је упогребљена наоружана српска жандармерија. Већа активност устаника, нарочито откад су 25. VII 1941. срушени вијадукти око 30 км јужно и југоисточно од Београда, изнудује потребу да се појача заштита железничких објеката на линијама Београд—Паланка—Ниш и Београд—Осипаоница. Српске железничке станице (300) наоружане су са по 3 пушке и 20 метака, а 600 чувара пруге са по 1 пушком и 50 метака. Осим тога, на железничкој прузи Београд—Паланка—Ниш ангажовано је 500 *српских жандарма с пушката, 30 митраљеза и 500 ручних бомби*. Затим је *трупа јачине око 1 батаљона, распоређена по тракама од 1 вода, презела заштиту напред изнете железничке линије (Београд—Паланка—Ниш)*." (Зборник Т12, К1, д102).

„Пред зору смо стигли у Малу Врбицу паставља Чолаковић. Ишли смо сеоским путем, били смо уморни и гладни, али раздрано.

Јавили смо се кући нашег доброг Брке око које је било не-обично живо. Ту је била стигла читава група београдских радника с Јованом Јерковићем. С њима су дошла и двојица активних капетана бивше југословенске војске: Бошко Марковић и Милан Милисављевић.

Сједели смо у соби и разговарали с официрима. Нарочито је био интересантан Милисављевић. Као извиђачу се, говорио је за себе да није комуниста, али да воли Русију и да жели да

се бори. „Срамота ме је“, рекао је, „да сам, због издаје виших официра морао да предам свој батаљон Нијемцима без мегка. А какви су то момци биди! Све младо, пробрано — специјални војно-четнички батаљон, наоружан најбољим оружјем.“

Био је то онизак, плећат човјек, рић, зелених очију и раскуштраних сељачких бркова. Био је одјевен у дроњаво сељачко одијело, раздрљених прсију, тако да нико у њему не би препознао бившег активног официра. Такав, какав је стајао преда мном, то је био српски сељак-патриота који је једва чекао да опали пушку на Швабу.“

Бошко Марковић о томе каже: „Из Београда смо кренули пешице, 15. јула 1941. Милан Милисављевић-Жућа, два друга чијих се имена не сећам и ја, а вођа нам је био Јован Јерковић, радник.

Близу Аранђеловца нам се придружило још четири друга, међу којима су били Никола Зубов, Рус и Пера Галама. Пошто смо у Аранђеловцу добили везу за Космај, подељени у три тројке кренули смо да тражимо космајске партизане. Договорили смо се да идемо на растојању колико се можемо пратити. Јован је знао јавку, а ја сам водио групу по карти. Зато смо обојица били у врвој тројки. Ако би нас неко питао где идемо, требало је да кажемо да тражимо неки посао. Несметано смо дошли до села Кораћице гнд Космајем и прошли. На изласку из села нашу тројку је назвала тројка иза нас. Одмах смо се вратили. У невољи је била последња тројка коју је у Кораћици заусгавио један жандарм и свим друговима тражио легитимације, што они нису имали. Само је Јерковић имао револвер а ми остали смо били пенаоружани. Зато смо покушали да се са жандармом објаснимо без употребе оружја. Међутим, жандарм је био упоран и није хтео да их пусти без легитимација. Видевши да жандарм не попушта, извадио сам своју официрску легитимацију и оштро и гласно, да чују и сељаци који су се око нас почели окупљати, рекао жандарму:

— Ево, ја сам активни капетан југословенске војске, па нећу да служим окупатора, већ идем и тражнм други посао, а ти обичан жандарм па радиш за Немце!

То је имало дејства. Жандарм се збуњено почео да извињава, а онда нам је рскао:

— Морс знам ја куда ви идете и шта тражите!

— Па кад знаш ти нам нокажи пут, а немој да нас задржаваш и лсгитимишеш — одговорио сам му.

— Кад је таква ствар, онда немојте ићи норед цркве, видеће вас наредник, командир станице, већ оним путем идите — одговорн нам жандарм и показа руком другн правац.

Наставили смо пут и убрзо стигли у Малу Врбицу. Да не би лутали, Јовап и ја смо одлучили да некога упитамо где је кућа коју тражнмо.

Тада угледасмо једног Дечка.

— Је ли, бато, где је кућа Михаила Борића, колара? — упитасмо га Јован и ја углас.

— То је наша кућа — одговори нам дечко. Био је то Живко, Мнхаилов син, који нас је одмах и повео својој кући која се налазила у близини, али се није видела од зеленила.“ (Д. Димитријевић-Бели, *Црвени обрл<ч око Београда*, Вечерње новости, 10. јул 1970).

Према непотпуним подацима и неподударним сећањима Мартона Маћаша и Бошка Марковића, у овој групи су били: Никола Зубов-Рус, Јован Јерковић, Бошко Марковић, Маћаш Мартон, Милан Милисављевић-Жућа, Нафтали Демајо, Стева, Фрањо, Петар Фратровић — Пера Галама.

„У Аранђеловац је стигло свега 12 људи. Два нису дошла, нису дошла (у Београд) на уговорено место (оба шофери). Од ових 12 двојицу смо иослали (1 капетана и 1 радника, Фрању) у Космајско-посавски одред. Јавио сам већ да не шаљете више преко Аранђеловца, него на Рипањ и то уторак, четвртак, субота у 12 сати, по подне на уговорено место. Са осталих 10 и другим људима одавде (рачунамо за неки дан на 30 људи) формирали смо посебну чету. Командант професор из ОК Аранђеловац". (Ово је извод из извештаја команданта ГШ Србије од 29. јула 1941, упућеног Команданту ГШ Југославије. — Зборник ДП НОР т1, к20, д2).

Ово упућује и на закључак, јер се ради о званичном извештају, да је командир те посебне, младеновачке чете био Милутин Тодоровић, потоњи командант Космајског одреда, а не Милан Миљисављевић Жућа, како то наводи у својим Записима Родољуб Чолаковић. — Напомена аутора.

„Истог дана — наставља Чолаковић, — стигли су нам курири из Београда и донијели писмо од друга Тита. Он нам је наређивао да свакодневно вршимо акције, да настојимо да дођемо до што веће количине оружја и муниције, да непрекидно вршимо мобилизацију — и то на добровољној основи. У том писму он развија мисао да се наше диверзионе акције, напади на жандармеријске станице и напади на мање групе окупаторских војника у догледно вријеме морају слити у општи народни устанак. Устанак треба започети у западној Србији и тамо створити ослобођену територију која ће послужити као база за развијање устанка у другим крајевима. Оставили смо да ту директиву претресемо и да на основу ње израдимо план кад се буде вратио Фића." (Р. Чолаковић, исто, стр. 44—52).

Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Србије у Космају

Од првих дана јула до почетка августа сви чланови ГШ НОПО Србије долазили су на терен Космаја, а неки су обилазили космајске и посавске партизане пружајући им непосредну помоћ у организовању и вршењу акција. Седиште Штаба је било у селу Мала Врбица код Младеновца, где им је пункт — јавка била кућа Михаила Борића-Брке¹¹, колара, и где су чланови Главног штаба највише и боравили. Извесно време Главни штаб се налазио и у кући Зорке Жујовић у истом селу.

У Малу Врбицу су долазили, састајали се, договарали и доносили одлуке: командант ГШС Сретен Жујовић-Црни, иначе родом из Мале Врбице, чија је кућа такође служила као пункт, и чланови штаба: Филип-Фића Кљајић, Родољуб Чолаковић-Гојко, Никола Груловић и Бранко Крсмановић, као и чланови штаба Космајског, Првог и Другог шумадијског, Посавског и других одреда. У ово привремено седиште Главног штаба Србије долазили су курири Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије, Централног комитета Комунистичке партије Југославије и Покрајинског комитета Комунистичке партије Србије, као и курири партизанских одреда у Србији.

О раду Главног штаба Србије, док је био у Космају, друг Чолаковић је у својим *Записима* забележио и ово:

— Преселили смо се из Бркине куће, у којој је постало и сувише шумно, јер се око ње већ искупила читава чета. Добра његова домаћица повоздан је кувала и мјесила, или је одлазила у Младеновац да купује разне ствари и да види шта има ново. Никад, ниједном ријечју, није се потужила на напоре; увијек се кротко смијешила и као војник слушала оно што би јој Црни рекао.

Сад станујемо у кући Зорке Жујовић, снахе друга Црног. Формирали смо нову чету чији је командир Милисављевић. Црни је био данас код њих, па ми прича како је Милисављевић био дирнут кад му је речено да ће бити командир чете. Осјетио је да му вјерујемо. Чета није имала оружја. Црни се стално сашаптавао с неким сеоским момцима. Испитивао је да ли у селу има сакривеног оружја. Једне вечери вратио се сав каљав и мокар, али блажена изгледа. Пронашао је у једном потоку двије пушке, сам отишао, ископао их и однио чети.

Фића је дошао из Посавине. Тамо се ствари врло повољно развијају. У Посавску чету стално придлазе нови борци, а народ је за борбу. На основу његовог извјештаја ријешили смо да се формира посебан Посавски одред. За команданта одређен је Коча Поповић-Пера, а за политичког комесара Бора Марковић-Селјак. То је чувена посавска двојка, Пера и Бора. За команданта Космајског одреда одређен је Миле Тодоровић, професор, а за политичког комесара Јован Јерковић, радник.

У неким крајевима, па и на Космају, примјетљиво се да се људи јављају у одреде, али да остају код кућа. Они су се сматрали мобилисаним и изјављивали да ће на први позив доћи на зборно мјесто. Неколико таквих позива показивали су слабе резултате. Ударили смо оштро против такве тенденције, која је била очевидно опортунистичка. Друг Црни је написао директиву свима одредима Србије: да сви мобилисани, без обзира да ли имају оружје или не, иду одмах у одреде; да одреди ступају одмах у акције, ма како оне биле ситне; да је сада главни циљ доћи до оружја и тако омогућити крупније акције; да је сваки други став неправилан, опортунистички, и да ћемо само кроз акцију моћи мобилисати људе и једнога дана дићи народ на устанак.

Овакву тенденцију Црни и ја осјетили смо и неко вече на једном састанку код села Амерића. У једној колиби било се искупило десетак људи. Говорио је неки младић који је дошао из Београда у село, али није био одавде. Трабуњао је он о свему и свачему: о пролетерској револуцији, о томе како иде „наше време“, али кад му је Црни рекао да остане у одреду, он је одговорио да већ има своју групу у неком селу на Космају. Све је то значило извитоперавање наше линије, стварну саботажу борбе — против чега се требало одлучно борити.

Данас смо претресли директиву друга Тита. Терен западне Србије тачније простор од друма Лозница—Ваљево, па јужно преко Чачка и Ужица према Санцаку, био је веома погодан за подизање устанка. На том простору Ијемци су имали веће гарнизоне само у Ужицу, Ваљево и Крупњу; тамо су били наши најјачи одреди: Ваљевски, Чачански и Ужички; преко Санцака неће нам бити тешко ухватити везу с Црном Гором; у Босни су, због усташког терора, повољни услови за развитак устанка; отуда ће, у најмању руку, притнцати снаге за устанак у Србји.

На основу те директиве направил смо план наше дјелатности. Ријешено је да Црни и Груловић остану на Космају, а Фића и ја — са куриром Ваљевског одреда, студентом Миливојем Радосављевићем, који је дошао синоћ — одемо у Ваљевски одред, куда ће за нама доћи и Бранко Крсмановић чим се врати из Поморавља. До његовог доласка треба настојати да Ваљевски одред

кроз акцију дође до што више оружја и да мобилише што је могуће већи број људи. Кад стигне Бранко, новезаћемо одреде Ваљевски, Ужички и Чачански и, координирајући њихове акције, заночети чишћење територије. Прво ћемо напасти гарнизон у Крупњу, а онда у Ваљеву и осталим градовима западне Србије. Осим тога, Фићи и мени стављено је у задатак да покушамо успоставити везу с Дражом Михаиловићем који је, како смо обавијештени, био негдје око Ваљева. Требало је видјети да ли је он вољан за акцију и с каквим снагама располаже. (Р. Чолаковић, Исто, стр. 54—56).

Младеновачка чета

За Младеновачку чету, коју је Главни штаб Србије формирао крајем јула месеца у Малој Врбци, у почетку је највећи проблем био — оружје, за чију се набавку био лично ангажовао и командант ГШС Сретен Жујовић-Црни. Уз командантову и помоћ сарадника из места и околних села, чета се почела наоружавати.

После одлуке ГШС о издвајању посавских и космајских чета у посебне одреде — Посавски и Космајски, штаб Космајског одреда је одлучио да се Трећа и Четврта космајска чета преформирају у Прву, а Младеновачка чета преименује у Другу чету Космајског одреда.

Једна од првих значајнијих акција Друге (младеновачке) чете била је разоружавање жандармеријске станице у Кораћици. Припремајући се за ту акцију, командир чете је једног дана отишао са Михаилом Борићем до Кораћице у циљу извиђања и осматрања положаја станице и прикупљања обавештења о броју жандарма, њиховом наоружању, будности и спремности за борбу. Следећег дана, 6. августа, командир чете је дошао у Кораћицу са једном десетином и неопажено блокирао жандармеријску станицу, а онда је, носећи пушкомитраљез, сам дошао пред зграду и позвао жандарме на предају. Већина жандарма је ручала у дворишту, јер се то дешавало око подне, а неки су се налазили у касарни. Међу њима је настало комешање.

— Жандарми, опкољени ете! Предајте се, иначе бацамо бомбе! — загрмео је Жућа да су жандарми стали као укопани и подигли руке увис. Жућа им је тада наредио да оружје ставе на гомилу испред њега, а затим да се построје на путу испред жандармеријске станице. Када су то урадили, Жућа им је рекао:

— Ако наставите да служите окупатора, стићи ће вас заслужена казна народа. Сада су села наша, а градови ваши, али биће наши и градови. Марш, правац Младеновац!

Док су жандарми у строју брзим кораком одлазнили покуњени за Младеновац, партизани су се, купивши оружје и нешто спреме, певајући вратили у Малу Врбицу.

Очекивање руских падобранаца

После напада Немачке и њених савезника на СССР, у току ужурбаних и појачаних припрема за дизање оружаног устанка у овом крају, комунисти, скојевци, симпатизери Партије и многи грађани очекивали су да ће Црвена Армија брзо нанети поражавајуће ударце немачким и осталим непријатељским трупама, и да ће СССР за неколико месеци успешно завршити рат. С тим у вези, очекивана је и помоћ од стране СССР партизанима у Југославији, као и да ће се у том циљу у нашу земљу спустити њихови падобранци које треба спремно прихватити.

„Када је почео априлски рат и наша се војска предала, ја побегнем из Велике Крсне и дођем кући. Не прође два—три дана, а Исаило Чолић ми вели:

— 'Оћемо ли оно што смо почели?

— 'Оћемо.

— Доћи доведе код оне штале.

Кад сам дошо, ту је био и Дража (Драгослав-Дража Марковић, тада члан Среског комитета КПЈ за срез космајски — напомена ДДБ) и причо нам да ће да дођу падобранци и да ми скупљамо оружје где наћемо.

Једне ноћи одемо на пругу да купимо муницију из вагона на железничкој станици у Малој Иванчи. Била је ноћ па се ништа не види и иеко кресну шибицу. Наједном, упали се барут и поче да пуца. „Беж'те, људи, сви ћемо изгинути“, виче неко. Али се вага умири и ми накуписмо оружја. Донели смо одатле и гаса, али смо га сипали у дрвену бурад па сав исцурio.“ (Казивање Тихомира Чолића-Баце из Поповића)

Окупатор и његове слуге који су чули за ове приче не само да нису били равнодушни већ су предузели и мере у случају да до тога дође. То се види и из акта Министарства унутрашњих послова квислиншке комесарске управе *Строго Поверљиво I*, број 8 од 2. августа 1941, који је преко бановинске управе и среских начелстава достављен свим општинским управама у београдском округу, а који гласи:

„Када је отпочео рат између Немачке и СССР, Комунистичка партија Југославије издала је наређење свим партијским организацијама да се поведе борба на терену и да се приступи делима саботаже.

У вези са овим, поједине усамљене комунистичке групе предузеле су нападе на саобраћајне објекте, органе власти итд., а осим тога покушавају да угрозе личну и имовну безбедност.

Обзиром на то, а да би комунистичка терористичка акција појачала се, могло би се десити да руски падобранци покушају спуштање из авиона са намером да помогну поменуту акцију и снабдеју одбегле комунисте експлозивом, оружјем и новцем, као и да им пруже моралну подршку и охрабрење.

Поводом ове претпоставке, изволите организовати најхитнију сходну обавештајну службу, с тиме да се о свакоме сазнању и запажању у овом смислу најбржим путем извештава Министарство, а истовремено и месне немачке војне власти, у циљу заједничког прсдузимања потребних противмера.

Доставља се предње са наређењем да се овом питању посвети најозбиљнија пажња и да се служба организује на један најефикаснији начин, како не би дошло до изнанећења на која се циља у овом наређењу Министарства.

О свим запажањима најхитније извештавати Министарство, банску управу и немачку команду, како је то напред наређено.

Предње се доставља са наређењем да у случају појаве руских падобранаца најхитније обавештавате ово начелство и најближе немачке власти, као и да настојите да се падобранци похватају и разоружају."

А ево шта о очекивању руских падобранаца у својим сећањима каже Спаса Степановић, учесник НОП-а, која је тада пила учитељица у селу Буринцима у срезу космајском:

„После капитулације земље, Вукман (члан КПЈ у Сопоту — напомена АДБ) је једном приликом дошао код нас у Буринце у школу и пренео нам директиву да сакупљамо цивилна одела у која треба да се, по његовом казивању, пресвуку руски падобранци кад их буду спустили у Југославију.

Ја сакупила од свих мојих што су имали и чекам. У Русију смо тада гледали као у Бога. Још више смо се Русима надали кад је избио раг између Немачке и СССР-а. Али, падобранаца није било. Место њих, убрзо су се појавили наши партизани и борба за слободу је, ипак, започела."

Блокада Космаја — „Акција Баден"

Првог августа Трећа чета је у Рогачи запалила општинску архиву и забранила рад општинској управи. Истог дана партизани су ушли у жандармеријску станицу, разоружали дежурног жандарма и запленили деветину пушака, нешто муниције, неколико ћебади и цокула и извесну количину друге спреме.

После извршених акција, политички комесар чете одржао је конференцију са групом сељака, објашњавајући им зашто се партизани боре и позивајући их да помажу борбу против окупатора и ступају у партизанске редове.

Пре подне 3. августа, 3. и 4. чета, које су логоровале тих дана у губеревачким шумама, ушле су у село Стојник. Партизани су у селу запалили општинску архиву, забранили рад општинској управи, разоружали жандармеријску станицу и запалили опискове на вршалицама. После тога, у присуству великог броја сељака, партизани су одржали збор на коме су говорили комесари чета, Брана Аксентијевић и Драгослав-Дража Марковић. Када је почео да говори и партизан — радник, Петар Фратровић, пред окупљеном масом су се зауставила два камионета пуна немачких војника, жандарма и агената Специјалне полиције. Са њима је био и управник града Београда, Драги Јовановић. Партизани су на Немце и жандарме отворили ватру, па се развила борба која је кратко трајала јер су Немци и жандарми побегли према селу Манићу и Бељини.

Партизани су запленили једну пушку, један револвер, нешто муниције и једну топографску карту. На карти су били обележени рејони где су се по претпоставци Немаца, налазили партизани, као нпр. Рудник и др., и уцртане неке стрелице. Тек после блокаде Космаја, неки другови из одреда су тако

обележену карту оценли као документ који говори о плану немачких трупа за блокаду и претрес Космаја, односно за нападе на партизана у Шумадији.

У тој акцији рањен је партизан Драгутин Јеремић, радник из Барајева. Приликом наилазак из Београда, преко Раље и Баба, Немци и жандарми су ухватили партизана Велимира Јовановића, сељака из Парцана. Он је, са још једним партизаном који је успео да побегне, био на стражи. Јовановић и Ратко Јевић, радник из Дрлупе кога су Немци ухватили као борца Космајског одреда у Дрлупи 9. августа, стрељани су од стране окупатора у Београду и мртви обешени на Теразијама. 17. августа 1941. године, са још три учесника НОБ-а.

У овом сукобу рањено је неколико Немаца и жандарма. Приликом повратка за Београд, Немци су рањене превили у амбуланти у Барајеву. Сутрадан, Немци и жандарми су поново дошли у Стојник, где су саслушали извештај број сељака и тражили обавештење о партизанима.

Четвртог августа одред је запалио општинеке архиве у Губеревцу и Јагњилу, петог августа у Великој Иванчи, а шестог у Дучини.

Акције у Рогачи и Стојнику биле су прве које су космајски партизани извршили дању, а збор у Стојнику први јавни наступ партизана пред народом кога су позвали у оружану борбу против окупатора и његових слугу.

„Одмах после састанка на Космају, — каже Љубомир Ивковић Шуца, — Дража и ја сакупимо око десетак људи из Дучине и Парцана и кренемо да сечемо телефонску жицу на рипањском тунелу... Ја се попнем на бандеру и клештима прекинем неколико жица. Бандера се накрете. Остатак исечем са друге стране. Кад смо хтели то да покупимо, видимо да је огромна количина. Жица дебела, уплетена у жито. Не знамо како да је понесемо. Немамо искуства у томе...

Онда смо попалили неке архиве, а прва наредна акција била је напад на жандармеријску станицу у Рогачи. Лако смо је освојили. Кад смо стигли пред зграду, викнемо: „Предајте се"! Оданде изађе један „жаца", остали су се разишли по селу. Без борбе покупимо оружје и муницију, а један наш нехотице опали из пушке. Тако смо и огласили напад.

Тек што смо почели активно да радимо, дође једног дана Фића и обрати се мени:

— Шуцо, она друга чета спава... Ти ћеш да идеш да будеш заменик комаандира тамо.

Мени је било мало непријатно јер је требало да заменим Мићу Марковића...

Решимо да разоружамо жандармеријску станицу у Стојнику. Почели смо најпре да преговарамо да се предају. Међутим, они један дан обећају, следећи се предомисле. Ми онда организујемо две чете и, после договора у губервачким шумама, умарширамо у село. То је био почетак августа 1941, месец дана после формирања одреда. Стигли смо пред станицу и позвали командира на предају. Он изађе, а затим нареди својима да предају оружје мирно, што они и учинише.

Када смо и овај посао успешно завршили, организујемо збор у селу. Дошло је преко стотину људи и жена. Ми, са недовољно искуства, недовољно обезбеђени, и не сумњамо да може неко да

нас изненадн. Наша заседа — митраљезац и помоћник — били су недалеко одатле.

На збору су говорили Дража Марковић и Брана Аксентијевић. Требало је да говори и Пера Галама. Али, изненада се појави један камионет, а за њим још једна кола, и оданде поче да бије митраљез. Народ се разбежа... Једна група је припуцала одмах на нас. Сручи се стакло на шофершајбни. После краћег узајамног пушкарања, кола наједном кретоше. Видим — наши се разбили. Тек касније сакупили смо се опет у селу Бабама. Приметили смо да нам нема једног борца — Веље из Парцана... Не знамо где је, тражимо га... Тек касније сазнали смо шта се десило, тј. да су га жандарми ухватили...

Сутрадан после сукоба у Стојнику чули су се камиони који долазе од Раље. Ја и један друг кренемо на Стеничку бару да осмотримо терен. Са брда се јасно видело да је пред шумом недалеко од Стојника постављен тешки митраљез поред кога је била група Немаца. Поћемо натраг да јавимо шта се збива и наједном видимо једног сељака како нам трчи у сусрет и маше рукама. Кад је пришао ближе, рече нам сав задихан: „Не идите даље. Немци су у потоку, пале зграде старе фабрике“. Одмах за тим разлеже се пољем снажна експлозија и диже се дим у Раљи. А онда одједном поче грмљавина уз провалу облака. Касно је поподне, али се смрачи као да је већ пала ноћ. Једва смо се извукли."

•

Додазак немачке војске у Стојник био је у склопу припрема окупатора за гушење оружаног устанка у Србији. О томе се говори и у телеграму (извештају) војног заповедника на Југоистоку од 1. августа 1941. године, упућеног Врховној команди немачке оружане силе и Врховној команди војске: „... Треће. Ускоро ће у Србији бити изведене *планске акције* од стране Више команде ИСУ за нарочиту употребу у циљу чишћења крајева у којима су немири..." У конкретном случају, циљ немачке јединице и групе жандарма и агената са управником Београда, Драгим Јовановићем, био је извићање прилика на терену и прикупљању података ради блокаде планине Космај, која је и извршена неколико дана касније.

После сукоба са Немцима у Стојнику, партизани су наставили са паљењем списка на вршалицама, општинских архива, забраном рада општинских управа, разоружавањем жандармеријских станица и жандарма, држањем зборових по селима и вршењем других акција.

Акције космајских партизана у непосредној близини Београда узнемириле су окупатора и његове слуге. Крајем јула и почетком августа Немци су добили од својих шпијуна извештаје да се „на планини Космај, у непосредној близини Београда, налазе комунисти“, да је „њихов главни логор са емисионом станицом код манастира Тресије, близу извора „Хладна вода“, да „у логору има око двадесет комуниста код којих је запажен већи број аутоматског оружја и паклених машина“, да је „комунистима циљ да прикупе млађе људе, студенте, трезвене сељаке да би на тај начин преко њих подметали паклене

машине на железничке ируге, мостове и тунеле", да „комунисти планирају да осујете одвоз пшенице за Немачку" и да ће „комунисти свој логор преместити на огранак Космаја — Лупоглав, где је шума мање исечена".

Полазећи од ових и других обавештења, Немци су извршили процену војно-политичке ситуације у Србији према којој су за њих биле најопасније партизанске снаге на Космају. На основу тога, командант 65. више команде за нарочиту употребу у Београду, генерал артиљерије Бадер, одлучио је да се планина Космај опколи јаким снагама и космајски партизани униште пре него што њихова активност на овом веома значајном и важном простору добије веће размере.

У вези с тим, генерал Бадер је 5. августа 1941. у Београду одржао састанак са потчињеним му командантима 704, 714. и 717. дивизије, коме су присуствовали и команданти иукова и начелник Иц (обавештајног) одељења. Том приликом сачињен је план опкољавања и уништења партизана на планини Космају и одређено да га изврше: седам батаљона, две батерије и двадесет пет тенкова, као и неке друге јединице из састава поменутих дивизија.

Према операцијском дневнику 704. дивизије, из њеног састава одређено је да у овој акцији учествују: 7, 8, 9, 11. и 12. чета Трећег батаљона 724. пука, десет тенкова и један вод 654. артиљеријског дивизиона. Ова дивизија је такође дала једну малу радио-станицу из чете за везу и један санитарски аутомобил полупољске болнице.

Укупан број немачких трупа износио је око осам хиљада војника и официра.

Ова дејства немачких трупа вођена су под шифрованим називом „АКЦИЈА БАДЕН", а за њеног команданта одређен је командант 714. пешадијске дивизије, генерал-мајор Фридрих Штал, чије је стално седиште било у Тополи, а за време извођења „акције Баден" у Сопоту. Ту је био и шеф квислиншке Комесарске управе Милан Аћимовић са групом комесара, јер је у блокади Космаја Немцима помагало и неколико стотина жандарма. (Архив VII ЈНА, К-44-Х ф.л.д. 7/4).

Делови 734. и 724. пешадијског пука и 654. артиљеријског дивизиона из 704. пешадијске дивизије;

делови 749. пешадијског пука и 670. артиљеријског дивизиона из 717. пешадијске дивизије и

делови 721. и 741. пешадијског пука и 661. артиљеријског дивизиона из 714. пешадијске дивизије размештени у разним местима окупиране Србије, формирану у седам маршевских колона извршили су покрет седмог августа 1941, односно пребачени до железничких станица: Младеновца, Мале Иванче, Раље, Даросаве и Барошевца као полазних места за прилажење Космају и то:

1. Маршевска група „А" састава: Први батаљон 734. пешадијског пука, Прва батерија 661. артиљеријског дивизиона,

један вод пионирске чете 714. пешадијске дивизије, кретада се са железничке станице Раља путем: Раља—Бабе—Стојник и даље преко Дучине и Дрлупе према Космају прилазећи му с његове западне стране;

2. Маршевска група „В" састава: Други батаљон 741. пешадијског пука, Пионирска чета 714. пешадијске дивизије кретала се правцем: Мала Иванча—Ропчево—североисточна ивица Космаја;

3. Маршевска група „С" састава: Други батаљон 749. пешадијског пука, 1. вод Пионирске чете 717. пешадијске дивизије, 1 вод тенкова из 717. п. дивизије, кретала се правцем: Младеновац—Амерић—југоисточна ивица Космаја;

4. Маршевска група „Б" састава: Трећи батаљон 749. пешадијског пука и 1. вод 670. артиљеријског дивизиона кретала се правцем Младеновац—јужни део Космаја;

5. Маршевска група „Е" састава: Други батаљон 721. пешадијског пука кретала се правцем: Младеновац—Црквине—Космај;

6. Маршевска група „Р" и

7. Маршевска група „С" из Даросаве и Барошевца кретале су се правцима: Даросава—Раниловић—Космај и Барошевац—Венчане—Космај. (Архив VII ЈНА, НАВ — НТ — 314 Ф-2237/593 и НАВ — Н — Т — 314 1531/230-35).

У петак, 8. августа, немачке трупе су прилазиле Космају опкољавајући га са свих страна. Запоседајући одређене положаје и тачке, Немци су постављали осматрачнице, митраљеска гнезда, пољске телефонске линије, радио-станице, заседе, укупавали топове, допремали муницију, интендантуру и др.

Прилазећи Космају, Немци су у пролазу кроз села хватали поједине сељаке, саслушавали их и тражили од њих да кажу где се налазе партизани, колико их има, како су наоружани и ко их помаже, али су остајали без одговора.

Осмог августа увече немачке трупе су завршиле окружење Космаја и затвориле све прилазе који воде према њему.

Враћање пленских коња. После априлског рага и капитулације југословенске војске, поред оружја, ратног материјала и војне спреме, на терену је остао и изванредан број војних (државних) коња. Сељаци су узимали и склањали не само оружје, муницију и војну спрему већ и војне коње, које су назвали „пленски" коњи.

Тражећи да се преда оружје и спрема, немачке окупаторске власти наредиле су да сељаци предају и „пленске коње". Партизани су спречавали да се Немцима предаје оружје, муниција, војна спрема и војни — пленски коњи, што су по селима покушавале да спроведу огаптинске управе и среска начелства, по налогу Немаца. Али Немци су изнова наређивали да сељаци предају све што је припадало бившој југословенској војсци.

Почетком августа немачке окупаторске власти наредиле су да сељаци из младеновачког и космајског среза дотерају „пленске коње“ изјутра 8. августа у Младеновац, уз иретњу да ће оштро бити кажњени они који то не учине.

Претпоставља се да је овај потез Немаца имао за циљ да завара партизане о њиховим правим намерама и акцији која је неиосредно предстојала са њихове стране.

Штаб одреда је наредио својим четама да спрече одузимање пленских коња од стране окупатора.

Прве жртве блокаде. Четврта чета се налазила у Дучинском Гају када је примљено наређење да се спречи предаја пленских коња немачким властима. Одлучено је да командир чете Солломон Анаф-Жика пође са једном десетином на извршење овог задатка.

— „Прве акције — каже Никола Станковић, тада борац одреда — космајских партизана изведене су без већег сукоба са непријатељем. Главно је тек наилазило. Наше диверзије на главним магистралама, куда се кретала немачка војска, указивале су на присуство организованих снага које најављују борбу против окупатора. Осим тога, по Београду се почело причати да на Космају има око 3.000 партизана. То су били разлози због којих су Немци предузелн војничку блокаду Космаја.

Уочи блокаде, једна десетина наше чете, под командом Жике Анафа, командира чете, добила је задатак да преко ноћи заузме положај на путу Београд—Младеновац, између Буринаца и Влашког Поља. Ималн смо задатак да враћамо сељаке из космајских села који су тим путем имали да одведу заплењене коње бивше југословенске војске и предају их Немцима у Младеновац. Дошли смо на лице места. Већи део бораца заузео је положај у једном врбаку, а нас тројица — Жика Анаф, Еди Давичо и Ја — са пушкама у руци, изашли смо на пут. Сачекали смо и вратили три групе сељака са по 15—20 коња, рекавши им да и осталим сељацима кажу да нико не иде у Младеновац јер то брани наша народна војска.

После тога кренули смо у чету, у село Дучину. Уз пут смо попалили спискове са подацима о овршеној пшеници у селу Неменикућама. Када смо стигли до пута Сопот—Космај код Тресија приметили смо три камиона који су ишли ка Космају. Претпоставили смо да су Немци у Младеновцу сазнали за наше присуство, те да ови камиони представљају потеру.

Стога смо, уместо према Дучини, скренули према Космају и ушли у шуму. За то време Мики, електричар из Београда, Јеврејин, сишао је до првих кућа у селу да потражи хлеба за све. Вратио се са хлебом и сиром. Жена која му је дала храну обавестила га је да су били Немци и рекли да ће сутра бити борбе. Нисмо томе придавали никакав значај.

Предвече смо кренули ка планинарској кући на Космају. У висини Тресија из шуме смо приметили неке камионе на друму, а ускоро и једну лимузину. Ово нам је указало да треба да будемо опрезнији. Заобишли смо планинарску кућу да би се пробили ка Дучини. Командир Анаф је отишао као извидница и саопштио да се на путу налазе Немци. Приметили смо тројицу Немаца како разговарају. И они су нас видели. Док смо се ми повлачили у шуму, они су отрчали у правцу Тресија.

Одлучили смо да у току ноћи избијемо на јужну страну Космаја, негде на средини Рогаче и Иванче. Са разних страна повремено су се чули кратки митраљески рафали.

Очигледно, Немаца је било свуда око Космаја. Кад смо дошли на ивицу шуме, пред нама су били кукурузи. За претходницу су се јавили Нафтали Демајо, мало старији човек који је слабо видео и теже се кретао, и Мики електричар. Нафтали Демајо је био банкарски чиновник, а као политички затвореник извесно време је провео на робији у Сремској Митровици, па смо га звали Митар.

Ишли су по месечини кроз кукуруз. Кукуруз је шуштао. Кад су се удаљили око 50 метара од нас, изненада се зачуо рафал. Истовремено, Немци су, осетивши да нас има више, почели да испуљују светлеће ракете и да пуцају из митраљеза. Ми смо већ на први пуцањ полегали на земљу и утишали се. Ватра је престала а група бораца која је ишла иза нас са командиром није стигла. Зато се Влада Шуца вратио да ухвати везу са њима. Али, са те стране нико није долазио. Лево и десно опет се чула пуцања.

Онда смо нас тројица — Славко Сингер, Металац и ја — опрезно пошли натраг. Тамо никога нисмо нашли. Одлучили смо да се вратимо преко Космаја, у правцу села Неменикућа, рачунајући да је тамо шума већа и да ћемо моћи да се безбедније склонимо. Када смо у свитање дошли изнад Неменикућа, видели смо да шума са високим и голим стаблима није погодна за скривање.

Предложио сам друговима да се ту по јаругама, које је вода излокала, склонимо и затрпамо лишћем. Металац је решио да пође у правцу Амерића, пошто је тамо имао рођаке. Он је био и родом из неког села око Космаја. Радно је у Раковици код Београда као радник, па су га зато тако и звали. Славко Сингер је, после извесног колебања, такође одлучио да пође у правцу првих сељачких кућа. Мени је то изгледало доста ризично. Остао сам и тражио неко место где бих могао да се сакријем. Нашао сам мало удубљење у земљи, легао у њега и покрио се начупаном травом. На једно 200 метара видео сам на чистини Немца, окренутог према Космају, како осматра шуму. Онда сам чуо из доњег дела шуме дозивање Немаца на немачком језику: судећи по гласовима, Немци су све више приближавали. У једном тренутку, на десет метара од мене, чуо сам кораке и разговор на немачком. А затим тресак митраљеза. Помислио сам да су ме Немци видели. Стегао сам зубе и ћутао. Но, митраљез је убрзо прекинуо паљбу. Немци су почели опет да се довикују. По гласовима сам осетио да се крећу лагано узбрдо, да су у једном тренутку прошли мимо мене и отишли даље уз Космај. Наступило је олакшање. После неког времена подигао сам се из склоништа и видео да немачки осматрач и даље стоји на истом месту. Поново сам легао у склониште. Приближавало се подне. Сунце ме пекло. Жећ све већа. Грло суво. А Немац стално стоји. Тако сам остао све до мрака. У сумрак се наоблачило. Почела је киша. Са буковог лишћа лизао сам капљице кише и тако гасио жећ. Стекао сам још једно искуство и касније стално са собом носио чутурицу воде...

Када су Немци стигли на врх Космаја, чула се јача пушчана и митраљеска ватра, а тукла је и немачка артиљерија. Када се све то утишало, Немци су са тенковима и камионима, долазећи од Кораћице, одакле је ишла њихова главнина, прешли преко Космаја и спустили се на Тресије.

Када се спустио мрак, кренуо сам из шуме кроз атар села Неменикућа. Видео сам више немачких шатора, великих да је у њима могло да буде по 70—80 војника, и њихове стражаре како батеријским лампама дају између себе одређене знакове. Између Неменикућа и Сопота, са једног брда угледао сам немачки распоред и видео да не могу проћи кроз њихове положаје док се не повуку. На том брду сам остао ту ноћ и цео дан 9. августа, када сам кренуо према Буринцима јер Немци још нису били повукли све своје снаге од Космаја. У једном потоку између Неменикућа

и Буриица нашао сам команданта Космајског одреда Мила Тодоровића са групом бораца Друге — младеновачке чете. Ја сам продужио за Мали Пожаревац, а потом сам отишао у Парцане и код куће Радета Јовановића добио обавештење где се налази одред.

Од нас једанаест, осим Нафтали Демаја и Микија електричара, претходнице која је настрадала наишавши на немачку заседу, вратили су се сви."

Према сећању Владимира Илића-Шуце, тада борца Космајског одреда, у десетини коју је водио командир чете Соломон Анаф-Жика били су: Милосав Влајић, Еди Давичо, Владимир Илић-Шуца, Радван Јоцић, „Металац", Мика електричар, Нафтали Демајо, „Пекар", Славко Сингер и Никола Станковић. — (забележио 1970. ДДБ.)

Младеновачка чета у окружењу. Партизани ове чете са којима се налазио и командант Космајског одреда, професор Миле Тодоровић, такође су имали задатак да спрече предавање пленских коња из села Кораћице, Пружатовца, Велике Иванче и других места. Чета се налазила у Малој Врбици код куће Михаила Борића. Патроле, које је команда чете одредила, пошле су на извршење задатка у пет сати 8. августа.

Патрола која је ишла у Велику Иванчу вратила се у Врбицу необављена посла, јер су у село већ стигле немачке трупе.

Остале патроле, после извршених задатака, видевши да наилазе немачке трупе из више праваца, повлачиле су се према врху Космаја, неопажене од непријатеља. Са њима су били командир чете Милан Милисављевић-Жућа и комесар Јован Јерковић.

Покушај команданта Тодоровића да успостави везу са овим деловима чете и командиром и комесаром није успео. Командант одреда се после тога са осталим партизанима пребацио у простор Амерића, где је остао до завршетка блокаде, успевши да изманеврише Немце.

Командир Жућа, изузетно храбар и врло одважан човек, није хтео да се извлачи из блокаде а ни да се прикрије, већ се са неколико партизана одлучио на отпор. Толико је мрзео Немце да је једва чекао да опали пушку на њих. И зато ову прилику није хтео ни по какву цену да пропусти. Да би заузели што повољнији положај, командир Жућа је наредио да се партизани раздвоје и сваки борац одабере место одакле може пружити јак отпор и Немцима нанети што веће губитке. Најбољи положај је заузео Жућа.

Када је немачки стрељачки строј дошао врло близу, по претходном договору Жућа је први отворио ватру из свог пушкомитраљеза, а затим су му се придружили и остали борци, бацајући уз то на Немце и бомбе.

Нарочито се жестоко тукао Жућа. Када му је нестало муниције, раеклопио је пушкомитраљез и бацио затварач у шуму да га Немци не нађу. Последњим метком из револвера се убио да не би жив пао непријатељу у руке.

Процењујући по отпору да се ради о јачим партизанским снагама, Немци су врх Космаја и падину према Кораћици

тукли јаком артиљеријском и минобацачком ватром. Такође је десетину тенкова преко Кораћице дошло до врха Космаја и учествовало у сламању отпора који је пружао командир Жућа са групом партизана.

Економ Друге младеновачке чете, Мартон Маћаш, покушао је сам да се провуче кроз немачке линије у Кораћици. Близу куће Драгише Милановића убио је једног немачког официра и једног подофицира, али се ипак, због јаке немачке ватре, морао повући у планину. У једном потоку остао је до одласка Немаца, после чега је дошао Борићевој кући, а затим отишао у чету.

„Зовем се Мартон Маћаш, рођен сам 12. јула 1910. године у Новој Црњи, срез Српска Црња, округ петровградски, по народности Мађар. Порекла сам из средње сељачке породице, завршио сам пет разреда основне школе, као дете сам био васпитан у демократском духу. Мој отац Мартон Маћаш је умро 1919. г. и моја мајка Курунци Клара није могла радити земљу него је дала на пола, а нас децу дала на занат. У октобру 1923. г. отишао сам на занат у Жомбољу. Године 1927. отишао сам у Петроварадин да радим као помоћник и одмах сам се уписао у Независне синдикате радника и сељака ... У Радничком дому сам се упознао са Мокер Липотом који ме је примио у СКОЈ...

Приликом претресања, лети 1928, нашли су у братовом стану моје новине, илегални омладински лист „Срп и чекић“. Одмах су дошли у Раднички дом и мене су ухапсили. Пред полицијом сам се добро држао и после 4 дана су ме пустили. У јуну 1929. сам опет био ухапшен са целом фамилијом. Моја мајка, старији брат Иштван и ја смо били након три недеље пуштени. Нисам ништа признао и нисам никог теретио. Моја старија сестра Кери Розалија, рођена Мартон, била је осуђена на десет година робије, средњи брат Мартон Пал и млађа сестра Мартон Терез после 6 месеци истраге били су пуштени... 25. новембра 1930. био сам поново ухапшен... те сам по Закону о заштити државе био осуђен на две године робије, коју сам издржао у Казненом заводу у Сремској Митровици. Пре него што сам био ухапшен био сам ожењен невенчано са Швабицом Каролином Мајер; она је родила сина Мајера Маћаш 8. јула 1931. истог дана када сам осуђен. Док сам био у затвору, она се удала за једног Швабу и сада се и дете налази у логору... У С. Митровици... децембра 1931. друг Станко Пауновић ми је саопштио да сам примљен у Партију... 25. новембра 1932. је истекао рок робије и спроведен сам кући у Нову Црњу. Јануара 1933. сам отишао у Београд, где сам одмах ухапшен и после 18 дана проведених у затвору поново спроведен у Нову Црњу... 8. децембра 1937. сам служио војску у XVI пеш. пуку у Нишу. Августа 1939. сам отишао у Дебелачу, где сам имао везу са Јованом Јерковићем који је ту долазио из Београда... 15. септембра 1940. сам отишао у Београд да радим, где сам држао народну кухињу, а затим радио као столарски помоћник.

13. јула 1941. је дошао друг Јерковић Јован и саопштио ми је да треба поћи у шуму по одлуци Партије. Пошли смо нас 7 из Београда, и то Јерковић, он је био вођа нута, један фарбар из Загреба по имену Фрања, који је такође био у Сремској Митровици на робији, један Јевреј који је био годину дана затворен у Пожаревацу, неки Стево, такође бивши робијаш у Пожаревацу. Нас петоро смо били бивши робијаша и партици и два активна официра бивше југословенске војске. Пошли смо за Буковик код Аранђеловца. Тамо смо добили наређење да идемо у Космајски

одред. У одреду сам био економ у 2. чети, а затим у 3. чети економ и благајник. Био сам секретар културно-просветног одбора и секретар ћелије 3. чете.

Приликом блокаде Космаја, пробијајући се, убио сам два Немаца — једног официра и једног подофицира.

Ја сам организовао и одржавао везу између чете и обавештајне службе у сваком селу.

Двадесет петог новембра био сам економ и благајник одреда и послом сам из варошице Рудник отишао за Горњи Милановац, где смо нападиути од непријатеља, па сам морао 27. новембра да идем за Чачак, који смо због напада непријатеља морали напустити, па смо возом отишли за Ужице.

У Ужицу сам се нашао са другом Ач Мартоном који је био на робији у Митровници 12 година. Истог дана по подне смо напустили Ужице...

На Златибору смо се борили са Немцима и били разбијени...

Трећег децембра сам са групом партизана ухваћен од Немаца у селу Рожанство и отеран у Ужице, где сам ирорео у затвору до 24. децембра, када сам спроведен за Београд, где сам провео у затвору до априла 1942. када сам спроведен из Бањичког злогора у Аустрију.

Требало је да ме спроведу даље за Норвешку, али сам био болестан, па сам све до ослобођења остао у логорима у Аустрији, после сам дошао у Југославију." (Извод из изјаве Мартон Маћаша, написане 23. јула 1946. у Петрограду, данас Зрењанину, који је касније умро. — Копију изјаве писац ових редова је добио од Милана Којичина из Новог Сада 1979).

*

Повлачећи се исиред Немаца, група партизана Друге младеновачке чете покушала је, после борбе на врху Космаја, да се пребаци на његову западну страну, према Трееијама. Када су стигли до ивице шуме и у пределу Грабовач хтели да се спусте према Тресијама, пали су покошени од немачких рафала, одмах по изласку из шуме.

Једног партизана, кога су ухватили код Поповог забрана у Рогачи, Немци су убили у Неменикућама, код Прокића винограда, пошто су му претходно рекли да је слободан и да бежи.

Политички комесар Јован Јерковић се попео на једно дрво и у његовој крошњи сачекао док блокада није завршена, а затим је дошао у Малу Врбицу, у кућу Михаила Борића, где је добио везу за чету.

Партизан кога су звали „Голман" склонио се у неку папрат и Немци га нису видели. По завршеној блокади вратио се у чету.

Када је у ноћи између 8. и 9. августа, код Велике Иванче, претходница десетине Четврте чете наишла на немачку заседу и изгинула, Владимир Илић-Шуца добио је задатак да се повеже са групом са којом је био командир чете, с обзром да се тада десетина кретала подељена у групе. Када их је нашао, договорили су се да се појединачно провлаче кроз непријатељске линије. То је требало да се пренесе и Шуциној групи, али она није пронађена. Затим су се почели разилазити у разним правцима. Шуца је извесно време ишао са Еди Давичом, али су се убрзо раздвојили.

Размишљајући где ће, Шуца је одлучио да остане у шуми испод брда Лупоглава, на падини према Великој Иванчи, где је била млада шума. На један пањ, око кога је израсло шибље, он је сео, одшарафио све три бомбе и чекао даљи развој догађаја.

Око четири сата изјутра 9. августа Немци су из топова и бацача почели тући по Космају, а затим су главнином снага, распоређеном у групе које су образовале стрељачки строј, кренули из правца Велике Иванче и Коранице, а са мањим снагама из свих осталих праваца према врху Космаја.

Ослушкујући њихово кретање и разговор Шуца је мислио да су то жандарми јер су говорили српски. Када је наишао трећи немачки стрељачки строј, три немачка војника стала су близу иања где се Шуца налазио. Док су војници гледали на другу страну, подофицир је неколико тренутака гледао у шибље које се налазило око пања и око Шуце, а баш на тој страни оно је било ређе. Шуца га је лепо видео, а учинило му се да и Немац види њега. Напетост је ишчекивао шта ће даље бити, стрепећн да се тог тренутка не закашље.

— И сада нисам сигуран да ме немачки подофицир тад ннје видео, рекао је Шуца писцу ових редова, пре неколико година.

Када су Немци одмакли, Шуца је кренуо према селу Рогачи. Пре изласка из шуме оставио је пушку, а бомбе понео. Немци су се већ враћали са Космаја и скупљали у групе и спремали за одлазак. Између тих група Шуца је прешао пут Рогача—Раниловић, спустио се у један поток и кренуо за Рогачу. Био је жедан и свратио до једног бунара да пије воду. Тада је наишла једна жена и почела викати показујући руком на пут недалеко од куће. Када се окренуо на ту страну Шуца је видео два немачка војника који су ишли путем. Немајући куд изашао је на пут и затражио од Немаца ватру да запали дуван. Немци су му запалили цигарету али су му руком показали да иде испред њих према општини где се по немачком наређењу окупљало становништво села, односно сељаци. Нису га спроводили па је Шуца, замакавшн за прву окуку, скренуо лево и упутио се према Дучини.

На изласку из Рогаче наишао је на једног немачког осматрача.

— Кош, кошшеп, кот, — викнуо је Немац и руком показао Шуци да дође код њега.

Шуца му је пришао.

— КотишзН Котип.ЧС! — драо се Немац, показујућн руком на Космај.

— Некз котиш<;1, ја агћеНег, — натуцао је Шуца нешто немачки, размишљајући да за нужду са тим једним Немцем може изаћи сам на крај, али се бојао да однекуд не прићу други. Зато је журио да му некако објасни да је сељак и да иде својим послом у друго село. Да ли га је Немац разумео или није, тек после неколико тренутака пустио га је да иде.

Не чекајући да му Немац два пута руком покаже да може ићи, Шуца се упутио према Дучини, одакле је продужио чивутачким колибама на Парцанском вису где је нашао чету.

Када су почели претраживање шуме, Немци су наишли на Милосава Влајића у једном потоку. Када је видео да не може остати непримећен, Милосав је бацио бомбе на Немце а затим се сјурнио потоком који води према Рогачи и тако се извукао иако су Немци пуцали за њим.

*

Пре неколико година Општински одбор СУБНОР-а Младеновац, је код Велике Иванче ископао леш Нафтали Демаја, борца одреда који је погинуо у блокади.

У Билтену Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије број 4. за септембар 1941. пише да су у блокади односно борби на Космају погинули јуначком смрћу између осталих: Милан Милосављевић, капетан II класе из Београда, Фриц Рајнпрехт, Никола Зубов — Рус, Бура Котро и др. „Али упркос темељитог опкољавања, успело је једном јачем делу партизана да се ишчупа из непријатељског обруча. Треба овде приметити то, да су Немци поново показали колико се боје наших партизана када су употребили тако велике снаге у људству и оружју против много слабијег партизанског одреда.“ (Зборник АП НОР Т2, стр. 39).

У блокади Космаја погинуло је око тринаест партизана, јер тачан број до сада није утврђен. Према немачким извештајима погинуло је 18 а заробљено 13 партизана што се не може прихватити као тачно. Уосталом познато је да су Немци у својим извештајима преувеличавали губитке партизана. Колико се до сада могло утврдити заробљен је само један партизан — Ратко Јевић, родом из космајског села Дрлупе.

Губици Немаца нису утврђени, али је извесно да је тај број у извештају штаба Космајског одреда о блокади Космаја преувеличан, и да се њихови губици у мртвим и рањеним највероватније крећу око десет људи.

У анкети коју је 1982. године водила „Илустрована политика“ о погинулим борцима у блокади Космаја објављено је више писама читалаца, а нека од њих наводимо и овде:

„Међу наведеним палим илегалцима Космајског одреда помње се и име Бура Котро или Котра. То је мој стриц Бура Катру, рођен у селу Плочицама код Ковина, у сељачкој породици. По причи мојих покојних родитеља завршио је браварски занат.

Моји родитељи живели су пре другог светског рата у Београду, у улици војводе Бране број 50. У нашем стану одржавани су састанци Месног комитета, који је мога стрица и још неке другове упутио у Космајски одред. Мој други стриц Васа Катру, Ујка био је члан Окружног комитета, који је све то и организовао. По причању ми је познато и то да је та иста група илегалца учествовала у паљењу гараже у гробљанској улици у Београду... После ослобођења моја бака, мајка Бурина, добијала је пензију. Решење је донето у Новом Саду и о томе сигурно постоји евиденција.

Сећам се да је у одреду, наравно све по причању родитеља, био и један Немац (наш домаћи) кога су звали Фриц.

Одмах после окупације стрица Васу Катру су одвели на Бањицу, а моји родитељи су прешли да живе у селу Омољици, где су остали све време рата. Једне вечери је дошао један човек и обавестио нас да је Бура погинуо са осталим друговима у сукобу са Немцима са митраљезом у руци.“ (Радојка Катру, Панчево; Илустрована политика 17/8-1982).

„О животу шегрта и калфе Фридриха Рајнпрехта, столарског радника, знаће још понеко из Осигека, одакле је врло млад кренуо путем револуционара.

Делио је дуге године робовања у Сремској Митровици са људима који га нису заборавили. Због тешке туберкулозе плућа

пребачен је на лечење. Најдуже је лежао у Сурдулици и Тополшици, одакле га и ја познајем.

Априла 1941. долази у Београд. Становао је у мојој породици. Увек је био окружен пажњом пријатеља са робије, али и нових другова и другарица. О њему су се старали Лепа Нешић и Моша Пијаде који је стигао да уради и Фридрихов портрет у уљу. Лекове је добијао од породице Боре Продановића.

Првих дана јула 1941. отишао је у партизана. Зош се једном јавио због неке књиге. Његова погибија уз пуно име и презиме, објављена је у вести о августовској блокади Космаја. Билтен Главног штаба читали смо већ септембра 1941.

Шаљем вам и фотографију из 1939. из сенаторијума Тополшица, на којој је Фридрих Рајнпрехт са Зором Чалић, удатом Ерчим и са мном." Ида Шваглић, Београд; Илустрована политика, 7/9-82).

.

Изненадно опкољавање. „Што се тиче космајске борбе (блокаде Космаја — нап. а)... није се радило ни о каквом циљу због кога бисмо били принуђени да прихватимо борбу, — пише у извештају команданта Космајског одреда, упућеног Главног штабу Србије 28. августа 1941. — већ се једноставно радило о изненадном опкољавању Космаја од стране Немаца и љотићеваца.

Никаква обавештајна служба не би нас могла спасти, јер су се Немци искрцали из воза ноћу у Буринцима и камионима пребацили до Космаја око 2 часа по поноћи, те су посели главне тачке и раскрснице.

Друга чета је имала око пет часова да се крене на акцију да спречи одвођење коња у Младеновац, које је немачка команда наредбом тражила.

Задаци су извршени, осим у Иванчи. За то време Немци су већ створили обруч око Космаја, изван места где су задаци вршени.

Када су се пет партизана вратила из Иванче и обавестили ме о томе да Немци утврђују топове на друму, мени је било јасно да се ради о крупној непријатељској акцији и одмах сам донео одлуку да се напусти Космај. Ту се налазило још шест партизана. Дакле, једанаест и ја. Ако би се чекало да се све групе искупе, било би апсолутно касно. Стога поведем десет партизана са собом да их извучем из опасног појаса, а једног оставим код ствари које су биле камуфлиране у папрати, са задатком да сваку групу обавести да се налазимо у опасности и да јој изда наређење да одмах покуша извлачење у правцу који сам изабрао и њим сам пошао са десет партизана, јер сам проценио да је он још недовољно опседнут од Немаца и јер је то правац којим би се неколико група имало вратити те да их сретнемо, задржимо и заједнички да се извлачимо. Ја сам успео по цену великих напора и маневрисања да извучем десет људи из првог наступајућег прстена и да се сместимо између њега и заседа, где смо остали приковани све док се Немци нису повукли.

Групе које су се враћале из акције опазиле су Немце и прикривено се повлачиле ка врху Космаја. Било је апсолутно немогуће извући се без борбе. Политички комесар и командир Друге чете су створили илан за борбу ради пробоја, али нису имали податке о снагама немачке војске...

Бранко Крсмановић (члан Главног штаба Србије — напомена ДДБ) и курир (Миливоје Радосављевић — нап. а) који је био с њим ноћили су у нашем логору. У шест сати су кренули са политичким комесаром и са још четири партизана у Иванчу, одакле су њих двојица требали да пођу у Копљаре, ради хватања воза за Ваљево. Ту су се срели са Немцима и били принуђени да се врате у Космај, где су се нашли у борби. Даље о њима ништа не знамо.

Идентификовали смо пет партизана из Друге и четири партизана из бивше Четврте чете, која се такође нашла због акције по питању коња код Космаја и повукла се у Космај за време борбе. Бранка нисмо нигде идентификовали (Бранка Крсмановића члана ГШС — Нап. а). Знамо да су Немци накнадно донели у Сопот још три погинула партизана, али нисмо успели доћи до њих. Осим тога било је случајева да је цело лице разнешено гранатама, а скидани су голи тако да ни по оделу не може се препознати...

Цео Космај је био потпуно опкољен, војник до војника и то два прстена. Један прстен се је кретао према врху Космаја, а други је много шири формирао заседу за случај бекства из Космаја. И овај обруч је био врло густ, да се ни он није могао пробити, већ смо се морали притајити између та два прстена...

Пре блокаде Космаја на њему је код манастира Тресије десетак дана боравила група четника која је имала некакву припопредајну станицу..." (Зборник ДП НОР Т1, К2, д, бр. 13 — извештај штаба Космајског одреда од 28. VII 1941, упућен Главном штабу Србије).

Застрашивање народа. Претраживање Космаја Немци су почели ујутро у суботу деветог августа. Распоређени у мање групе, а местимично и у стрељачки строј образовали су обруч око планине и у таквом распореду кретали се према његовим врховима, где су избили нешто пре подне. На Средњем Космају, где се сада налази споменик Космајском партизанском одреду жесток отпор им је пружало десетак партизана Друге младењачке чете на челу са својим командиром, неустрашивим Миланом Милисављевићем Жућом. Тек када су савладали њихов отпор Немци су овладали и тим врхом.

Прилазећи Космају немачке трупе су претресајући поједина села, вршиле и пљачку. Када је Милутин Сарић, земљорадник из Рогаче рекао једном немачком официру да су му његови војници однели разне намирнице и ствари, умало да то није платио главом. Разјарени официр се извикао на Милутина називајући га српском свињом која не зна да немачки војник не пљачка и ништа не узима а да то и не плати.

Лешеве већину погинулих партизана, по наређењу Немаца отерали су сељаци из Рогаче у Сопот, где су ради препознавања и застрашивања грађана били изложени неколико дана. Шеф квислиншке Комесарске управе Милан Аћимовић, који је за време блокаде био са групом комесара у Сопоту и по чијем је налогу у овој акцији учествовало и неколико стотина жандарма, ударао је ногом Жућин леш у чијем је оделу пронађена официрска лепитимација. Касније су лешеве свих погинулих партизана, који су донети у Сопот, сахрањени у заједничку гробницу на сопотском гробљу.

И Еди Давичо остао је на Космају до јутра 9. августа. Сачекао је немачки стрељачки строј на блиском одстојању и, пре него што су га Немци опазили, припуцао на њих из пиштоља и користећи њихову тренутну забуну успео да се провуче између њихових редова и врати у одред. Донео је са собом и пушку од које се није одвајао.

За време блокаде Космаја, ја и Мића Марковић били смо у Дучини. Немци су тада са ширих и даљих прилаза Космају наилазили у стрељачким стројевима и претресали села. Неке жене су ми дале сељачко одело да га обучем јер сам носио униформу. Склонимо се у неки пасуљ где су жене нешто радиле. Мићи се то учини несигурним и оде, ја останем. Наиђу Немци и питају жене где смо јер су нас из даљине видели. Жене кажу да смо отишли. Немци прођу према Космају. Ја мислим да су сви отишли, па напустим место где сам био прикривен. Уђем у Дучину, кад Немци у сеоској кафани и код куће Лубе Радисављевића. Ја онда опрезно кроз село, па одем за Сибнцу, у Трећу чету која се налазила у пределу Ранково Поље, између Снонице и Араповаца. (Према казивању Живорада Радовановића — Жике Космајца, тада борца Треће чете — забележио јануара 1970. ДДБ).

Немачки извештај о блокади Космаја. Иако је блокада Космаја у немачким документима званично вођена као „АКЦИЈА БАДЕН“, у многим њиховим документима се о блокади говори као „Подухвату Космај“, чак се овај назив чешће помиње него „Акција Баден“.

Иако су у блокади учествовали делови све три посадне дивизије, носилац „Подухвата Космај“, управо „Акције Баден“ била је 714 п. дивизија под командом генерала Фридриха Штала, па зато као најпотпунији, наводимо извештај штаба **ове** дивизије о блокади Космаја, који гласи:

„714. пешадијска дивизија
Оделење 1а (оперативно)
Број 339/41 Пов(ерљиво).
2. прилога

Место дивизијског штаба
11. августа 1941.

Т а ј н о

Пред(мет): Подухват Космај

1. Заповест

Дивизија је имала задатак да 8. августа опколи Космај и да 9. августа брижљивим прочешљавањем шумовитих предела похвата у њима вероватно прикривене бандите.

Истовремено требало је да немачко-српска полиција села око Космаја: Неменикуће, Рогача, Велика Иванча и Кораћица претресе због сумњивих лица и оружја.

2. Распоред трупа

У гом циљу стајали су на располагању:

— од 704. пешадијске дивизије: 1. батаљон 734 п. пука; 3. батаљон 724. п. пука. 1 вод артиљеријског оделења 654 арт. дивизиона; 2 вода тенкова;

— од 717. пеш. дивизије: Пуковски штаб 749 п. пука; 2. батаљон 749 п. пука; 3. батаљон 749. п. пука; 2 вода тенкова (1 вод није позван јер није био способан за акцију; 1 вод је на искрцајној станици Младеновац из истог разлога остао); 1 вод инжењеријске чете 717. п. дивизије; 1 вод артиљеријског оделења 670. арт. дивизиона;

— од 714. пешадијске дивизије: Пуковски штаб 721. п. пука; 1. батаљон 721. п. пука; 2. батаљон 721. п. пука; 2. батаљон 741. п. пука; Инж. чета дивизије; 1. артиљеријско оделење 666 артиљеријског дивизиона; 1. вод тенкова;

— осим тога: оклопни воз за Београд.

3. Прикупљање (Дивизијска заповест за 8. август у прилогу).

Прикупљање је било тако замишљено да са седам искрцајних станица појединачне маршевске колоне (ојачани батаљони) истовремено пристигну у шумску област, после чега би се прикриле. Услед закаснелог пристизања транспортних колона (и до 9,5 часова) поједини батаљони нису могли одржати своје предвиђено маршевско време. Једино уз посебне накнадне напоре могли су приближно стићи у задовољавајуће време у шумску област. Делови 721. пешадијског пука наишли су на толико неповољне путне услове, да су поједина моторна возила (болнички камион и возило за везу) оставили, док су и запрежна кола имала да савладају велике тешкоће, јер делом и мостови нису били у стању да поднесу терет превоза.

4. Закључак за 8. август

Увече 8. августа маршевске групе достигле су предвиђене полне положаје и, после успостављања везе лево и десно, завршиле су затварање обруча око Космаја. Под командом двојице команданата пукова оформљена су два отсека, тако да је за 9. август била обезбеђена заједничка команда.

Команданти отсека били су телефонски повезани са дивизијским штабом, осим тога су батаљони били повезани радиом са дивизијским штабом, а линијском жичаном везом и са својим командантима отсека.

5. Проток ноћи између 8. и 9. августа (дивизијска заповест за 9. август у прилогу).

Већ током ноћи дошло је до првог припуцавања. Страже 749. пеш. пука осматрале су кретање двеју сподоба, које су изашле из шуме. За време док су страже отвориле ватру, дошло је и до противпуцања из шуме. Војник Пелз, из осме чете 749. пеш. пука смртно је погођен метком у главу. Бандити су се повукли остављајући за собом једну српску пушку.

6. Ток 9. августа

У 05,30 отпочело је наступање са југа. У десном отсеку кретао се један батаљон, у левом два батаљона. У сваком отсеку наступао је осим тога по један бочни батаљон према брдовитом делу, а на падинама су два батаљона од подножја Космаја, прогнали и истеривали бандите. Овде онде показивали су се бандити, али су нестајали према северу кроз шуму. Ватра која је била отворана на њих била је по свему судећи без ефекта.

Возила су била размештена у шумовитом пределу око места прикупљања на северном делу Космаја, јер путева на Космају,

добрих и погодних, нема да би се могло наврше успети. Ипак једна борна кола успела су достићи сам врх Космаја, али су планинску кућу затекла потпуно празну.

Бандити који су се налазили у шуми били су потискивани са југа од три наступајућа батаљона све даље ка северу, тако да су после покушаја да се пробију из шуме, од стране 3. батаљона 724. пешадијског пука ухваћени и стрељани. Ипак је успело неколицини да крену ка северу Космаја, где су, захваљујући добром садејству трупа које су наступале ка северу и јединицама које су затварале те правце да буду задржани и у ватреном окршају убијени.

7. Исход

Укупно је убијено: 18 бандита, заробљено 13 бандита; заилењено: 1 лаки пушкомитраљез, 6 пушака, 3 пиштоља, 1 бајонет, ручне бомбе и муниција.

Сопствени губици: мртав 1 човек из 8 чете 749 пешадијског пука; рањено: 4 човека (1 човек из 724 п. пука и 3 човека из 721 п. пука).

Архив VII ЈНА: NAV-N-T-314, f-1531.

Неуспех окупатора. Изненадна блокада Космаја од стране јакних немачких група, јуначки отпор који су им пружили космајски партизани на челу са командиром Друге младеновачке чете Миланом Милисављевићем-Жућом и губици који су нанели непријатељу, а пре свега јалов покушај непријатеља да уништи одред, наишли су на велик одјек у народу Космаја и околине. Неуспех стоструко надмоћнијег непријатеља у људству и наоружању ојачао је борбени дух и бораца и народа и учврстио веру у коначну победу над окупатором и његовим слугама.

О јунаштву космајских партизапа, испољеном у борби са Немцима за време блокаде Космаја, а посебно о легендарној храбрости командира Жуће, о чему је писао и Билтен број четири Главног штаба народноослободилачких и партизанских одреда Југославије, и данас се са поносом говори у народу Космаја. Попут предања њихова се слава преноси са старијих генерација на млаћа поколења.

„О блокади Космаја постоји мишљење да је то била операција незнатног значаја и да у њој Немци нису ангажовали велике снаге. Мислим да је то нетачно. Ако се узме да обим круга око Космаја при основи износи око 25 кт, и да су ту Немци оне ноћи разместили заседе са по три војника на сваких 20—30 т, онда је само у тим заседама било ангажовано 3.000—3.500 војника.

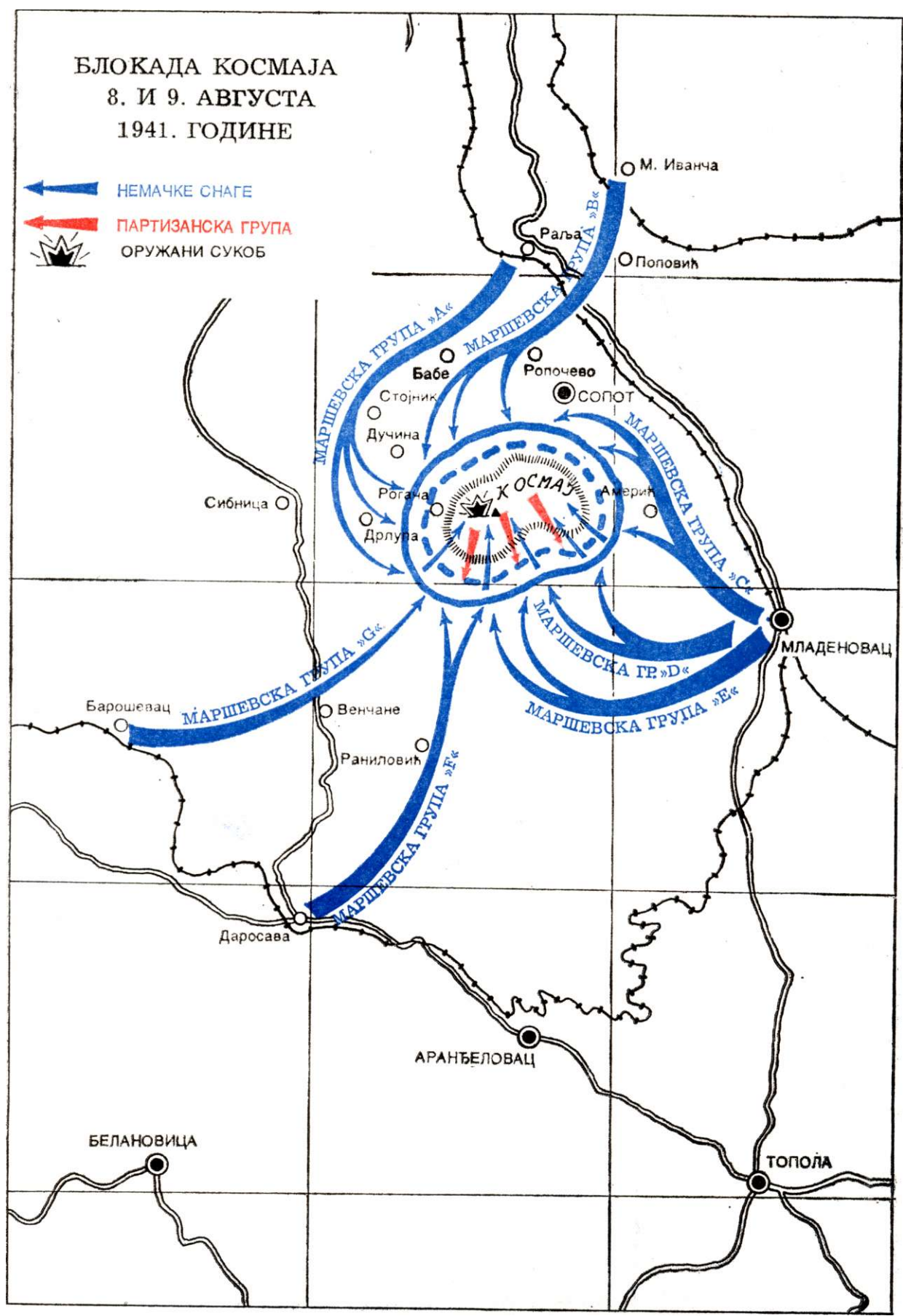
Томе броју треба додати и број војника који су чинили главнину, која је иза заседа била размештена по шаторима свуда око Космаја. Тај број би морао износити најмање око 3.000 људи. Најзад, ту је била и моторизација — камиони и тенкови. Стога се мора узети да је у блокади Космаја узело учешће најмање 7.000 Немаца.

Ири свему томе наше јединице нису имале велике губитке. Иако смо блокадом били изненађени и нашли се у немачком обручу, изгубили смо само 12 бораца — из наше чете двојицу, а из младеновачке десеторицу. Неки другови су се пробали из блокаде бацајући бомбе на Немце, други — неопажено се извлачећи, бирајући места која нису била покривена заседама; неки, као ја,

БЛОКАДА КОСМАЈА
8. И 9. АВГУСТА
1941. ГОДИНЕ

- ← НЕМАЧКЕ СНАГЕ
- ← ПАРТИЗАНСКА ГРУПА
- ☀ ОРУЖАНИ СУКОБ

скривајући се у увалама род лишћем, а неки се пели у крошње дрвећа. Командир младеновачке чете, Милан Милисављевић-Жућа, затекао се на самом врху Космаја. Када су Немци дошли у његову близину, заузео је добар положај и митраљезом побио велики број Немаца. Кад му је нестало муниције, извршио је самоубиство." (Сећање Николе Станковића, тада борца Космајског одреда, објављено у књизи Кике Дамњановић-Марковић *Ја и моји ратни другови*, стр. 397—398).

Као што су изненада и брзо дошли, тако су се Немци брзо и повукли. Већ у недељу 10. и понедељак 11. августа, њихове последње јединице напустиле су простор Космаја, одневши собом своје мртве и погинуле официре и војнике.

Блокада Космаја, — „Акција Баден“, којом је непосредно командовао командант 714. пешадијске дивизије, генерал Штал, по начину планирања и извршења, броју ангажованих трупа на малом оперативном простору, по својим војно-политичким циљевима и постигнутим резултатима, јединствен је случај на југословенском ратишту.

Офанзива на партизанске снаге на Космају показала је још првих августовских дана 1941. да ће и убудуће сва таква офанзивна дејства окупатора и његових сарадника на југословенском простору претрпети неуспех, што се и догодило на Козари, Неретви, Сутјесци и са свим непријатељским офанзивама у току НОР.

Генерал Штал, командант 714. дивизије, био је командант борбене групе "Западна Босна", која је по налогу Врховног команданта Југоистока добила наређење да јуна 1942. уништи партизанске снаге на Козари и Просари.

Ова борбена група је у свом саставу имала девет пешадијских батаљона (из 714. 704. и 718. дивизије), три самостална батаљона (924. ландесшвицер батаљон, фолксдојчерски батаљони „Виндхорст" и „Принц Еуген", шест батерија артиљерије, 202. тенковски батаљон, 659. пионирски батаљон, две чете 521. пука за везу, један оклопни воз и пет мађарских речних монитора, око 25 усташко-домобранских батаљона са артиљеријским деловима и већи број четника и усташке милиције.

Сем тога, групу је подржавало и неколико ескадрила авијације.

(Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945, к. л. стр. 231, издање Војно историјског института ЈНА, Београд, 1957. године).

У вези са „Акцијом Баден" треба рећи и следеће. О њој се код нас досада писало углавном на основу два, и то југословенска извора: извештаја команданта Космајског одреда од августа 1941. према коме су ову акцију извеле снаге једне немачке дивизије, која се из Грчке пребацивала на Источни фронт, јачине око 15.000—16.000 војника и Билтена број 4 Главног штаба НОПО Југославије од 3. септембра 1941, у коме стоји да је ову акцију извело 1.500 немачких војника.

Сада, када имамо у виду и немачка документа, видимо да то није било тако.

Што се тиче јачине посадних дивизија, њихово бројно стање је наведено напред, где се говори о њиховом доласку у Србију маја 1941. Што се тиче њиховог формацијског стања,

и то се тамо види, али би од тога нешто и овде ионовили. Свака дивизија је у својој формацији поред бројних приштабских јединица имала и по два пеш. пука, а сваки пук по три батаљона. Значи, све три наведене посадне пд имале су укупно шест пп и 18 пб. Од тих 18 пб, у блокади Космаја учествовало је седам. Када се узму и остале једнице, онда је реално сматрати да је у блокади Космаја, односно „Акцији Баден“, учествовало око 8.000 немачких војника, подофицира и официра. (Зборник ДП НОР Т12, К1. д. 45 и д. 56).

У извештају Феликса Бенцлера, опуномоћеника немачког Министарства иностраних послова при војноуправном заповеднику Србије, од 12. августа 1941, о војнополитичкој ситуацији у Србији се, између осталог, каже:

„Од телеграфског извештаја 1. августа 1941. ситуација се овде изгоршала. Препаци и саботаже, са изузетком Београда, у порасту су.

Успешно уништење комунистичке банде јачине 50 људи у времену од 7. до 9. августа захтевало је тродневно ангажовање три хиљаде људи полиције и војних јединица.

Услед многобројних препада на досада слабе српске жандармеријске станице, започето је прикупљање жандармерије у веће групе, које су појачане од стране немачке војне команде. Овим треба да буде појачан морал и воља за борбу српске жандармерије. Има појединих случајева пребегавања жандарма. Сарадња вођства четника и комуниста досада није утврђена. Напротив, комунисти покушавају да лажним паролама, понекад и присилним мерама, делују на присталице четника, и то са успехом, како је то сазнао к-нт Србије.

Ако се четници здруже с комунистима, онда неће бити могућа употреба српске жандармерије.

Комесарска влада показује добру вољу, али је постала слабија и несигурна.

СД (служба безбедности) и немачка полиција претрпани послом, јер су бројно слаби.

Пошто је хитно тражено појачање немачком полицијом одбијено, командант Србије је сада тражио једну дивизију, а привремено предузима све могуће мере безбедности активирајући расположиве трупе до крајних могућности.“ (Зборник ДП НОР Т12, К1, д113).

Са овим у вези још треба рећи да овај извештај, односно његов први део где се говори о акцији 3.000 војника од 7. до 9. августа, најпре може да се односи на блокаду Космаја, мада је очигледно да је број ангажованих трупа био већи него што то наводи Бенцлер.

До тада, до блокаде Космаја, односно „Акције Баден“, нигде у борби против партизанских одреда немачки окупатор није извршио толику концентрацију својих трупа и извео такву акцију, што говори колико му је било стало да овај простор надомак Београда, преко кога су ишле главне комуникације према југу земље и Балкана и према Блиском истоку и Средоземљу, буде под његовом потпуном контролом.

Истовремено, Немци су се све више уверавали да оружани народни устанак против њих воде комунисти. Тако је учи

блокаде Комаја 8. августа опуномоћеник немачког Министарства иностраних послова при Штабу војноуправног команданта Србије Феликс Бенцлер известио свог министра фон Рибентропа да представници српске буржоазије не воде борбу против Немаца, већ комунисти. Три дана касније, начелник Штаба команданта Србије је у операционом дневнику записао:

„Процена ситуације у Србији: По мишљењу команданта Србије, а у супротности са изнетим за Хрватску, немири се у првом реду и готово искључиво имају приписати комунистичком утицају. Четници... изгледа да ће у потпуности избегавати препаде на посадне трупе. Вођа четника Коста Пећанац покушао је, штавише, преко једног посредника, да немачким и српским (квислиншким — нап. ДДБ) властима понуди своју помоћ против комуниста. Треба причекати па да се види да ли се озбиљно мисли или се ради о лукавству.“ (Зборник, Т12, К1, д289).

Борба против жандарма у Рогачи

Дана 31. августа Друга чета је напала жандармеријску станицу у Рогачи. Иако је ова жандармеријска испостава почетком августа била ликвидирана од стране 3. чете одреда, жандарми су се убрзо вратили у село и запосели зграду у којој су се раније налазили.

У поменутој књизи *Стазама пролетера*, не наводећи датум, Војин Бурашиновић-Костја, који је тада био помоћник пушкомитраљесца у чети, описује тај догађај на следећи начин:

„Живот је после десетак дана, текао као и првих дана. Све ми је изгледало нормално и разумљиво, али ме чудило из којих разлога не идемо у борбу. Док сам био у Београду, замишљао сам да ћемо се када дођем овамо свакодневно тући по друмовима, сачекивати немачке камионе и да ће борба трајати без предаха. Међутим, није тако, већ као да се сакривамо и настојимо да не дође до борбе. Још више сам се овоме чудило када ноћу маршujemo а на разним странама почну одједном детонације. Никога о томе нисам питао, али сам некако интимно осећао изврстан стид.

Најзад, поче се шапутати да идемо у акцију, на рушење неког моста (железничке пруге — Напомена ДДБ). То ме је обрадовало. Видео сам како командир са још неким друговима умотава коцкасти шедит жуто-сиве боје, везујући га жицом у пакете. Претходно су нешто рачунали. Направили су већи број пакета разне величине и расподелили друговима за ношење. Када је то било готово, кренули смо, ван обичаја, још за дана.

Негде уз пут пронесе се глас како ћемо у селу Рогачи нападнати жандармеријску станицу, јер пролазимо туда. Чинило ми се да овај напад на жандарме треба да буде онако узгред.

Предвече смо се зауставили у близини забрана код усамљене појате. На неки начин овде су се створила два сељака с којима су командир и Славко Шпанац (партијски повереник — Напомена ДДБ) нешто разговарали. Сељаци су после тога, некуда отишли и после сат времена се вратили. После краћег разговора поново су отишли.

Кад се спустила ноћ почела је да пада киша, а ми смо лежали у појати, на миришљавом сену. Ја сам, као опијен, чврсто заспао. Већ је било свануло кад сам се пробудио. Некако сам се разочарао кад сам видео да ништа нема од акције: нити смо рушили мост нити нападали жандарме. Киша је упорно сипала, а небо

је биро натупштено. Одједном угледах како она два сељака нешто ћућоре са командиром. Наслућивао сам да командир прикупља обавештења и да је можда у питању нешто озбиљније кад се толико испитује и кад смо се овде задржали целе ноћи.

Најзад, око десет сати пре подне, командир је наредио да изаћемо у строј:

— Другови — обратио нам се некако промукло, али повишеним тоном — ми сада крећемо у напад на жандарме, на немачке слуге. Ово је наша прва акција, где полажемо војнички испит. Кад ратник полази у прву борбу, то се назива ватреним крштењем. Нама је ово прва борба па, према томе, и наше ватрено крштење. Не заборавите да се већ у првој борби може видети какав је који од нас. Морам да кажем да то није лако, али ми не смемо заборавити и увек морамо имати на уму да смо партизани, да смо народни борци и да нас води Комунистичка партија Југославије. Сви смо пошли добровољно, заклели се на верност народу, и надам се да ће сваки на то мислити. О томе толико! Сада, ире него што поћемо, треба нам тројица другова за бомбаше. Најбоље је да се ко хоће јави добровољно!

Као запета пушка, први се јавпо онај младић што нас је дочекао код кукуруза када смо долазили из Београда. Касније сам дознао да се зове Мићо Умљеновић и да је у Београду био обалски радник. Јавио се и Благоје (Костјин друг — напомена Д.Д.Б.) што ме је много обрадовало ...

— Сила је Благоје! — шапну ми Крња задовољно.

— Бомбашаи, пазите овамо! — обрати се командир — ви ћете ићи десет-петнаест метара испред стрелачког строја. Када доћете на одстојање одакле у зграду можете бацати бомбе, зауставићете се и одатле дејствовати, а ми ћемо вас штитити ватром. Пазите даље, ово важи за све. Без команде нико ватру не сме отварати. Водите рачуна да не погодите бомбаше пред собом. У свему осталом — слушати нарећења. Без дисциплине не можемо бити војска, а војска морамо бити, према томе пазите шта радите. Помоћници пушкомизраљезаца морају увек бити уз митраљез — рече командир и при том погледа мене и Боку Јарца, па додаде: — Је си ли чуо, Боко?

— Ја се од ове моје животиње нећу одвајати, па ако тресне њега, нека тресне и мене — рече Бока мислећи на Мамута.

Мамут га оштро премери погледом.

— Полазимо, другови! — нареди командир.

Киша је и даље упорно падала. По блату, у колони по један, ишли смо до некаквог винограда, а онда смо се према командировом нарећењу развили у стрелачки строј и пошли кроз виноград. Иловача се лепила за обућу. Био сам узбућен. Спустили смо се. У подножју винограда угледасмо воћњак у коме се налазила здепаста приземна зграда са бело окреченим зидовима. Кров јој се није ни видео од разгранатих крошњи. То је била жандармеријска станица. Када смо се примакли на неких седамдесет метара, одоздо се зачу оштар глас:

— Стој, стој, пуцаћу!

Затим плану пушка и куршум просвнра изнад наших глава.

— Жандарми, предајте се, овде је народна војска! — Повика командир оштро.

Уместо одговора одоздо запрашташе пушке и пискаво заштекта машинка. Наш командир нареди:

— Лези, отварај ватру!

Легосмо у блато. Одмах затим неуједначено запрашташе пушке и Крња пусти читав рафал доле, на зграду. Замириса барут и наста крклање. Крња је тукао неуморно, тако да сам му за кратко време додао и трећи оквир муниције.

— Прекини ватру! — нарећивао је командир, а затим настави: — Жандарми, предајте се, овде је народна војска.

— Гендарм, гендарм, бандит, комунист! — чуо се доле глас неког Немца, а из жандармеријске станице долазила је све јача ватра.

Куршуми су звиждали око нас, забијали се у земљу, разносили блато и цепали лишће на чокотима. Са брескве под којом смо лежали Крња и ја падале су гранчице, пресечене куршумима. Пажљиво смо пратили сваки покрет око зграде. У једном тренутку угледамо како Немац излете на врата и отрча иза једног жбуна гшвише зграде. Не чекајући командирово наређење, Крња нанишани жбун и пусти цео рафал. Жбун се тресао, као да дрхти а Немац се више није чуо. Командир, као подстакнут Крњиним рафалом, гласно нареди:

— Отварај ватру!

Обострано јака ватра. У винограду кркља. Плану и неколико бомби. Чинило се да однекуда громови ударају. Чух изнова командиров глас:

— Другови, напред! — ои то узвкну стравично, и толико убућено, надјачавајући пуцњаву, да ми кроз лећа прошоше трнци.

Из жандармеријске станице запрашта још јача ватра, али се на то нико није обзирао. На команду сви устадосмо и као један поћосмо напред. Куршуми пшште око ушију, а ми идемо. После десетину — петнаест корака опет сам чуо командиров глас:

— Лези!

Ми послушасмо.

Не знам шта нам је било да сви кренемо истовремено. Кад сам у бившој југословенској војсци учио пешадијску ратну службу, поднаредник је командовао ватру, а затим с левог или десног крила по један напред. То правило није лоше, али смо га ми сада одбацивали, вероватно зато што се сваки бојао да ће ако не крене одмах испати кукавица. Могли су нас жандарми и преполовити на тако блиском одстојању. Осим тога, био је дан.

Ватра одозло, од жандармеријске станице, нагло ослаби. Истовремено се иза наших лећа зачу пуцњава. Завлада онај тренутак страха од опкољавања који код војске ствара панику. Захватило је то и нас, па се најпре осуло десно крило. Крња је још увек тукао, а ја сам био забављен додавањем муниције. Нисмо ни опазили да се гогово цела чета повукла. Кад се осврнух удесно, видех да наших нема. Крња и ја појурисмо навише.

Изнад винограда, на брду, нашли смо чету. Сви су се збуњено окретали око себе, ишчућавајући се ко нам је то пуцао с лећа. Сада овде никога није било. Мало после цела је ствар разјашњена. Немци и жандарми пуцали су експлозивном муницијом, па су се они куршуми који су нас пребацивали распрскавали иза нас, а ми смо мислили да нам неко пуца с лећа. Али сада се више није имало куда. Осрамотили смо се, па смо постићено обарали главе кријући погледе један од другог. Сврстали смо се у колону и пошли. После пола сата стигли смо до неких кућа мокри и каљави, а потиштеност нас није напуштала. Командир је био забринут. По свој прилици неуспех у акцији тешко је на њега деловао. После је одредио патролу према Рогачи да испита шта је са Немцима и жандармима. Сат касније патрола се вратила. Немци и жандарми побегли су главом без обзира, према Сопоту и, како им рекоше сељаци, искористили су баш онај тренутак кад смо се ми повлачили. Бојиште је остало празно. Патрола је донела једне полутојзерице које неки од њих није стигао да обује. Видели смо да је требало издржати још само неколико тренутака па би успех био велики.

Али, ратовање је вештина коју треба научити!

Сутрадан се време пролепшало па смо се у једном забрану окупили на конференцију. Док су се још неки прикупљали, Пане, графичар, као да је имао неке рачуне са Јарцем.

— Слушај, Боко, зашто ти јуче, за читаво време борбе, ниједном ниси легао, него стојиш као споменик!

Са лулом у левом крају уста, Бока одврати преко рамена:
— У следећој борби теби ћу да натоварим ове две торбе са муницијом па да идеш за овим лудим Мамутом, и кад легнеш питаћу те како ћеш да устанеш. Легао бих ја, али кад се треба пребацити не могу, бре, да устанем, као да сам за земљу прирастао. Ако останем, ова животиња ће ме убити. И, де, легни сад! Ја, право да ти кажем, више волим да погинем од непријатеља него да ме Мамут убије.

— А да те онај одоздо звизнуо метком? — упита Пана.

— Звизнуо, па звизнуо, шта му ја могу. Ко иде у револуцију, а мисли да остане жив, тај је луд. Звизнуо ме сада или после исто му се хвата.

— Па то значи, Боко Јарче, да ми сви морамо изгинути? — рече Пана шеретски.

— Ја и ти сигурно, а неко ће свакако остати — одврати Бока.

На жалост, касније су обојица погинула.

Разговор је прекинут јер су се сви окунили и конференција је почела. Не знам ко је руководио конференцијом, али знам да је рекао да ће прва тачка бити акција на Рогачу, а друга — политичка ситуација. Најпре је говорио командир, износећи како је било. Чету је прекорео да се без наређења није смела повући, а себи је замерио што је није, држао у рукама. Само је бомбаше похвалио.

Иступали су и други. Запазио сам како већина говори о ономе што не ваља. Често су помињали мени потпуно непознате речи, као критика и самокритика, самокритични осврт; значење тих речи само сам донекле наслућивао.

Гледајући како се један за другим јављају за реч, мени се учини да сам обавезан нешто да кажем. Али не знам о чему бих говорио. Што сам више о томе мислио све сам мање налазио шта да кажем. Већина их говори о ономе што није ваљало, па и ја почех размишљати има ли нешто што бих, у том смислу, рекао. Био бих најсрећнији да не морам ништа рећи, али сам стекао утисак да сам обавезан, па сам, најзад, једва прочепркао једну ствар. Тек су сад настале муке, јер се треба јавити за реч, а мене је страх. Док неко говори, ја прикупљам снагу и мислим: јавићу се кад он заврши. Али онај некако одужи, у мени снага спласне и опет не могу да се јавим. Био сам као у бунилу па, у једном тренутку, просто механички подигох руку. председавајући ми даде реч, а ја се горко покајох што сам се јављао, али више нисам имао куда. Осећао сам како су ми се уши зажариле, лице букти, а најгоре ми је што цела чета седи округ и сви гледају у мене као да ћу рећи нешто нарочито паметно.

— Ја бих хтео да кажем да није било добро како је радио овај друг — показах на седамнаестогодишњег младића, ћака из Београда, доброћудне нарави, који се звао Бана — да не ваља како је он радио. Био сам близу њега па сам видео и видим да то не ваља. Кад је почела борба, он спусти главу иза оне врзине и пуца, а не гледа куда — завршио сам осетивши велико олакшање и некакав страхан умор, као да сам носио бгроман терет. Имао сам утисак као да сам читав сат говорио. Падосе ми на памет књиге. Колико сам мука имао са њима, па сам то некако расчистио, али са оваквим стварима, чини ми се, никада нећу изаћи накрај.

Таман сам се мало примирио, кад се однекуд сусретох с Банетовим очима, а он некако постићено погледа преда се. Не знам како се он осећао, али мени је било веома неугодно и чинило ми се да није тренутак да га оптужујем. Подсетило ме да кад деца тако чине у школи, онда једни друге зову тужибаба. Одмах сам дошао на помисао да сам му то могао и насамо рећи, а не овде на конференцији, јер конференција се завршила, па сам видео да је могла проћи и без тога. Али, шта могу кад сам мислио да

на конференцији еви морају нешто рећи. Свеједно, макар сам нешто научио.

Мало касније нисам одолео а да не приђем Банету.

— Је ли, љутиш ли се на мене? — питао сам га покајнички.

— Шта бих се љутио! Рекао си истину. Тако је и било. Погрешно сам, али шта ћу кад никад пушку нисам ни видео, а ово ми је прва борба па сам се уплашио. Ако, боље што си рекао на конференцији — други пут ћу више пазити! — рекао је смешећи се, као да се правда и жели да ми помогне да што пре заборавим те муке које сам доживео после ватреног крштења."

*

V Прегледу догађаја за месец август 1941. Министарство унутрашњих послова Аћимовићеве квислиншке управе, између осталог пише:

„31. 8. 1941. нападнуто је потерно одељење жандарма у селу Рогачи, срез космајски, али је овај напад одбијен". (Зборник ДП НОР Т1, К21, Д2).

Остале акције одреда у току августа месеца

После блокаде Космаја, одред је наставио са паљењем спискова на вршалицама и општинских архива, нападима на возове, акцијама на железничке објекте, разоружањем жандарма, сечењем телефонских линија и рушењем телеграфских стубова, одузимањем трофејне опреме које су општинске власти купиле од сељака ради предаје окупатору и прикупљеног пореза, хватањем и кажњавањем петоколонаша и сарадника окупатора и забрањивањем рада општинских управа, сечом државне шуме и др.

Тако су запаљене општинске архиве, и то: 5. августа у Великој Иванчи, 6. у Пружатовцу, 8. у Америћу, 12. у Раниловићу, 14. у Парцанима и Поповићу, 17. у Дрлупи, Бабама, Бељини и Губеревцу (поново), 22. у Сибници, Рогачи (поново), Парцанима, Јагњилу, Дучини (поново), 25. у Сенаји, Барајеву, Кораћици итд.

Једна од значајнијих акција извршена је ноћу између 22. и 23. августа, када су делови одреда упали у Сопот и извршили демонстративни напад на непријатељске снаге. У извештају за месец август (где се износи преглед партизанских дејстава) Министарства унутрашњих послова квислиншке Аћимовићеве Комесарске управе пише да су партизани 22. августа напали пошту у Сопоту а затим се каже следеће:

„Извршен је напад на варошицу Сопот који је после борбе од два часа одбијен. Комунисти су после краће паузе напад поновили, али су и по други пут одбијени. У току борбе комунистима је успело убацити бомбу у стан среског начелника од које је демолиран сав намештај." (Зборник Т1, К21, д2).

У Дневном извештају Обавештајног одељења команданта оружаних снага на Југоистоку од 24. 8. 1941, упућеног Врховној ко-

манди Вермахта, о овој акцији пише: „22—23. 8. 1941. банде извршиле препад на општину Сопот 40 км јужно од Београда.“ (Зборник Т12, К1, ДИ9).

На дан 25. августа исечене су теделефонске линије на прузи Београд—Ниш близу Младеновца.

У дневном извештају Обавештајног одељења команданта оружаних снага на Југоистоку, о овој акцији пише:

„Банде одевене у немачке униформе уништиле су 25. 8. 1941. телефонске водове на прузи Београд — Младеновац.“ (Зборник Т12, К1, Д119).

У дневном извештају истог органа од 30. 8. 1941. пише:

„Саботажно дело на железничкој прузи код Младеновца. Штета безначајна.“ (Зборник, исто).

Ноћу 28. августа Трећа чета је извршила акције на жел. станицама Умчари и Мала Иванча, а следећег дана су партизани ове чете заналили општинску архиву у Врчину, забрањили рад општинској управи и наредили да се сељацима вратн наплаћени порез.

У Прегледу месечних догађаја, за август месец 1941. Министарства унутрашњих послова квислиншке Аћимовићеве Комесарске управе пише:

„28. августа 1941. извршен је напад на жел. станицу Умчари, али је напад одбијен. Иста група комуниста затим је напала железничку станицу Мала Иванча и из исте одвела са собом скретничара Драгутина Вучковића.

29. августа нападнута је општина врчинска у срезу грочанском, а између жел. станица Умчари и Дражањ посечене т.г. линије.“ (Зборник Т1, К21, Д2).

Грочанскоподоунавски партизански одред

После велике експлозије муниције у смедеревској тврђави 5. јуна 1941. извесном броју компромитованих комуниста даљи опстанак у граду био је веома ризичан. Уз помоћ културбундоваца и љотићеваца, и полиције, Немци су настојали да открију узрок експлозије и похватају лица која су је могла изазвати, тражећи их пре свега међу комунистима и њиховим симпатизерима и скојевцима.

Када је 22. јуна 1941. Хитлерова Немачка напала на СССР, за познате комунисте ситуација у граду била је још тежа.

„Ову ситуацију — каже Јуре Сарић, тада секретар Месног комитета КПЈ Смедерево сам разматрао и на састанку с Милошем Матијевићем, чланом ПК КПЈ за Србију и Филипом Кљајићем, чланом ОК КПЈ за округ београдски. Тада је одлучено да се из Смедеревске партијске организације издвоје сви политички компромитовани чланови партије и да они буду база за формирање Прве подонавске чете која би се развила у Подоунавскогрочански партизански одред. Одлучено је да се ова чета формира на терену грочанског среза. Оваква одлука је донијета, јер у селима око Смедерева нисмо имали ширих политичких веза, а утјецај љотићевог покрета овдје је био доста велик. Тада је оцијењено да и

конфигурација терена, као и разгранатост комуникација између села овог среза нису нарочито повољни за почетни боравак партизанских одреда. У селима околних срезова имао сам низ политичких веза, јер сам као члан Окружног комитета Београда, уз рад у Смедереву, стварао партијска упоришта и шире, посебно у селима среза грочанског, где сам одржавао везе са скојевцем Мићом Стојковићем и његовом породицом из Умчара, Мирославом Јовановићем, чланом КПЈ, поштанским службеником из Београда, који се привремено склонио у околину Гроцке и низом симпатизера у том срезу. Иако је Гроцка била ближа Београду од Смедерева, а комуникације живе, ипак конфигурација овога терена је била знатно повољнија за почетне акције.

После састанка са Матијевићем и Кљајићем, Мјесно повјеренство (Мјесни комитет) Смедерева, уз помоћ ранијег симпатизера КПЈ инг. Богдана Јанковића, организовало је неколико састанака с групом патриотски расположених сељака из околних села. Састанцима су присуствовали сељаци Вучака, Скобаља, Осипаонице, Михајловца. Петријева и још неких села. На састанцима се разправљало о новонасталој ситуацији политичкој у земљи, могућности организовања оружаног устанка народа тога краја против окупатора, као и потреби припрема за оружани отпор.

Сви су ови људи осуђивали окупацију земље, прихваћали су потребу борбе против окупатора, али када смо почели да разговарамо о организацији партизанских јединица у њиховом крају онда су се неки и колебали, наводећи низ опаености за њихово село од њемачке и љотићеве војске.

Ми смо ове састанке организовали да бисмо још једном видјели могућност формирања првих партизанских чета на овом терену, али последице ових састанака партијско повјеренство (Мјесни комитет) је дефинитивно одлучило да се група од шеснаест чланова КПЈ, чији је даљи боравак у Смедереву постао ризичан, пребаци привремено уз Мораву, близу села Скобаља и Осипаонице. По доласку група се задржала на овом терену око 8 дана и за то вријеме се увјежавала у руковању оружјем.

У међувремену ја сам неколико пута одлазио у срез грочански ради договора о начину пребацивања ове групе, као и мјесту њеног привременог боравка. Приликом ових одлазака у грочански срез у чланство КПЈ примио сам Мићу Стојковића, студента, његовог брата Боку и инг. Бору Ратковића из Брестовика.

У договору са Фићом Кљајићем, формирао сам среско партијско повјеренство КПЈ за срез грочански у који су ушли: Мићо Стојковић, студент медицине, инг. Боро Ратковић, тек примљен у чланство КПЈ из Брестовика, Боко Стојковић, радник и Мирослав Јовановић, ранији члан КПЈ са привременим боравком у околини Гроцке, а који је био и секретар тога повјеренства.

Са Јовановићем и Мићом Стојковићем сам се детаљно договорио како реализирати ставове окружног комитета Београда око формирања прве партизанске чете са привременим боравком на грочанском терену те која би дјеловала на грочанско-подоунавском терену. Договорили смо се и о начину пребацивања шеснаест чланова КПЈ са Мораве у брдо Петроњак повише села Дражња. Наоружаних 16 чланова КПЈ требало је довести од Мораве до жел. станице Раља а од Раље влаком пребацити до села Дражња. Пребацивање је било пуно неизвесности и ризика, али је још горе било ићи преко непознатог терена пјешке. На станици у Раљи дошли смо онако мокри, упрљаних одијела, обраслих брада и сваком сумњиви. Иако је у возу било доста њемачких војника ми смо ушли у њега и сјели V један празан купе. На станици Дражањ дочекао нас је друг Мићо Стојковић, али умјесто омладинске наоружане десетине иза Мићиних леђа стајала је група наоружаних жандарма. Но, без обзира на све ми смо мирно сишли с воза и поред жандарма, један по један, отишли право у село Шепшин, а убрзо и у шумовито брдо Петроњак.

Из Смедерева су почетком јула прво изашли: Јуре Сарић, Јосип Ивановић, Јова Крајишник, Никола Крга, Александар Ратковић и Илија Пајдић. Око двадесетог јула из Смедерева су изашли и њима се прикључили: Никола Милин, Мирко Пандуровић, Антон Михаљевић, Влада Миленковић, Сава Николић, Бура Јеребић, Велибор Перић, Васа Гроздановић, Драгиша Лазаревић и Миле Јовановић. Њихово пребацивање у атар села Скобаља и Осипаонице и исхрана организована је преко Богдана Јанковића, машинског инжењера, родом из Скобаља, иначе старог симпатизера КПЈ.

Према сећању Мирка Пандуровића Лазе руковању оружјем их је подучавао Антон Михаљевић, а Јова Крајишник им је био руководилац — командир. Возом се нису сви пребацили, неки су ишли пешице, па су искрсли неки проблеми те су са закашњењем стигли у Шепшину, али не сви који су ишли пешице.

Цела група је провела неколико дана у Шепшину код колибе Косте Виторовића — деда Јаблана. О томе Александар Виторовић Цига каже:

„Једног дана Мића Стојковић је донео обавештење да од Мораве у овај крај треба да се пребаци група илегалаца комуниста, који су убрзо после окупације морали да напусте Смедерево, јер су их добро знали љотићевци са којима су се тукли пре рата.

И они су дошли. Дочекао их је Милета на умчарској станици и довео у кукурузе изнад наше колибе. Рекао ми је да им однесем оружје. Кренем са пушкомитраљезом и неколико пушака. Кукуруз је био доста низак, па нису смели да се усправе. Обрадовали су се оружју којим, у ствари, још нису умели да рукују. Само њих неколико служило је војску, али ни они нису имали посла са пушкомитраљезом. Спали су на то да их ја подучавам руковању збројовком, јер је нисам закопавао него од априлског рата, када смо то оружје Милета (Цигин брат — нап. ДДБ) и ја скупили, стално вукао са собом.

Ове прве партизане скривали смо најпре око наше колибе. Омладина је за њих скупљала храну. Узимали су кришом од кућа. После смо схватили да је то бесмислица и да народ треба да зна за своје борце. Звали су их „Шумци“. Већ првих дана на тој сарадњи са партизанима било је окупљено из села око четрдесетак људи.”

Док је ова група комуниста из Смедерева боравила у Шепшину, на терену среза младеновачког, Добривоје Милићевић Вучко, учитељ из грочанског села Дражња, добио је задатак да организује њихово пребацивање и смештај у Милићевића колибу у шуми Петроњак близу Дражња, што је и учињено за неколико дана.

По доласку у шуму Петроњак, извршено је формирање Грочанскоподоунавског народноослободилачког партизанског одреда, за чијег је кохманданта постављен Јован Крајишник а за политичког комесара Јосип Ивановић. Партијски руководилац одреда је био Јуре Сарић. Одред је убрзо издао и један летак који је растуран по околним селима а у којем је народ позиван у оружану борбу против окупатора. Назив одред брзо

се изгубио, јер је убрзо иреформиран и укључен у састав Космајског одреда као његова Трећа чета, која је незванично називана Грочанскоподоунавска чета и под тим називом остала у сећању бораца и народа тог краја. Иначе у грочанском срезу оружане сеоске јединице, у почетку устанка називане су сеоским одредима.

У августу, дошли су из Смедерева и ступили у одред: Мата Комљеновић, Тома Топић, Светозар Митић, Валент Хорват, Јосип Фајл, Петар Владетић Галама, Никола Зековић, Миодраг Михаиловић, Станко Љуботина, Иван Стефановић Срба, Душап Буцаловић, Петар Гајић, Сава Стефановић, Јован Перишић и Милан Богдановић, а почели су пристизати и борци са терена, из оближњих села. Исхрану и оружје за одред, тих првих дана највише су давали сељаци из Шепшина, Малог Пожаревца и Држња.

Првих дана радило се на учвршћивању одреда, прикупљању оружја, муниције и војне спреме, увежбавању људства у руковању оружјем и вршењу војничких дужности, политичкој настави, уређењу логора, организовању исхране, обавештајне службе и др. Затим се прешло на одржавање зборова по селима, спаљивању општинских архива, спискова на вршалицама, штампању и растурању летака, придобијању нових бораца и добровољној мобилизацији, ликвидирању петоклонаша и помагача окупатора, рушењу железничких постројења и демолирању железничких станица.

Грочанско-подоунавска чета — одред дејствовала је углавном у селима између Гроцке, Авале, Младеновца и Смедерева. Главни разлог и услов за успешна дејства партизана у овом простору није била конфигурација терена, већ јака партијска упоришта и подршка народа, нарочито у селима: Малом Пожаревцу, Аражњу, Шепшину, Аубони, Умчарима, Поповићу, Сенаји Врчину и другим.

Средином августа, Главни штаб је одлучио да Грочанско-подоунавски одред уђе у састав Космајског одреда. Ради спровођења ове одлуке штаб Космајског одреда је послао на терен Гроцке начелника штаба и комесара одреда. Они су извршили инспекцију. Грочанско-подоунавски одред и ову јединицу преименовали у 3. чету Космајског одреда. За командира чете постављен је Бора Животић-Жабац, потпоручник бивше југословенске војске, за заменика Јован Крајишник, за партијског руководиоца Јуре Сарић, а Ивановић је остао комесар. У чети је тада било 32 партизана наоружаних пушкама, бомбама, револверима и са 4 пушкомитраљеза.

Чета је имала и радио-апарат који је партизанима дао један сељак, кафеџија из Умчара, а који је чети пружао и другу помоћ. Због тога су га љотићевци убили када су у септембру дошли у село. Од вести које су слушали преко радио-апарата партизани су правили билтен чију је израду и умножавање

на гештетнеру, као и летке, у Гродкој организовало Среско повереништво КПЈ за срез грочански. Билтен и летке поред партизана читали су и сељаци, јер су их партизани растурали по селима.

Формирање Космајског народнослободилачког партизанског одреда и стање у њему

Акције космајских и посавских партизанских чета у току јула месеца показале су да се Космајско-посавски одред формирао у два потпуно одвојена дела који су деловали самостално. На то је утицала просторна удаљеност између партизана у Космају и Посавини, брз пораст броја бораца у четама, као и везаност посавских чета за Срески комитет КПЈ Обреповац, а космајски за Срески комитет КПЈ за срез космајски.

После диверзије на мосту у Белом Погоку, члан Главног штаба Србије Филип Кљајић-Фића отишао је у Посавину, где је извршио заклетву Прве и Друге посавске чете. Устанак у Посавини се тада брзо развијао, нарочито западно од реке Колубаре, где су у Прву посавску чету стално придлазили нови борци, а и расположење народа за борбу је било велико.

По повратку из Посавине, Кљајић је о томе обавестио Главни штаб. На основу његовог извештаја, Главни штаб Србије је 31. јула, на састанку одржаном у селу Мала Врбица, у кући Зорке Жујовића, одлучио да се од Космајско-посавског одреда формирају два одреда, и то од Треће и Четврте космајске и Друге младеновачке чете Космајски НОП одред, а од Прве и Друге посавске чете Посавски НОП одред.

За команданта Посавског НОП одреда постављен је Коча Поповић-Пера, а за политичког комесара Бора Марковић-Сељак.

За команданта Космајског народнослободилачког партизанског одреда постављен је Милутић-Миле Тодоровић, за политичког комесара Јован-Јоле Јерковић, за заменика команданта Раде Јовановић-Буковички, за начелника штаба Бранко Пољанац, за начелника санитета др Аејан Поповић.

У извештају команданта Главног штаба Србије Сретена Жујовића, упућеног 2. августа 1941. команданту Главног штаба Југославије Јосипу Брозу Титу, о томе се каже:

„Бивши Космајско-посавски одред реорганизовали смо и поделили у два одреда: Космајски и Посавски.

Разлози: у пракси због теренских прилика, повезаности у акцији и појачања одредске бојне способности. Сам бивши одред формирао се у два потпуно одвојена дела, те смо та два дела осамосталили у два посебна одреда. Две посавске чете, које су се повезале са једном четом из Ваљевског одреда (тамнавском), чине један, а две (бивша III и IV чета) са новоформираном младеновачком чине други одред. У младеновачку чету су ушли послати радници (њих 12) из Београда. (Све из Бгд-а шаљите у овај Космајски одред, и то било путем као што је договорено преко кафана у раније означеном селу, а можете и преко села где је долазила сестра болничарке преко које сам послао писмо бр. 2.

У ту сврху добро би било да оиа оде у село код своје познанице и да је обавести да људи не пролазе кроз село, већ да дође до оближње вароши и онда заобилазним путем до јавке. Исто тако да је обавестите о постојећој лозинки. За ово можете употребити и другарицу **Обалица** која је такође била у овом селу).

Команда Посавског одреда остаје она иста која је била у ранијем Космајско-посавском одреду. На челу команде новог Космајског одреда је друг професор из ОК Аранђеловац, са замеником из ранијег одреда, као и политичким комесаром, — командиром дошавши из Бгд-а радничке групе.

Одред Космајски има за задатак формирање једне чете десно од друма Београд—Младеновац ка Гроцки и Смедереву, тако да ће ова два одреда сачињавати црвени појас око Београда.

У ту сврху за нову чету потребна је команда, те нам одмах, управо команданту одреда, пошаљите 3 одабрана човека наша, од радника у Смедереву, за команду ове чете (командир, заменик и политкомесар). **Ово учините одмах.** (Тим друговима реците за шта их шаљете и нека то кажу професору).

Оба ова одреда бројчано нису јака. Акционо је Посавски врло добар, али ће и Космајски са новом командом и радничком групом бити врло ефикасан. Две чете (III и IV) из старог одреда, иако најмање и најслабије, показале су врло добре у акцијама за прекид саобраћаја на два главна места." (Зборник ДП НОР Т1, К20, д3).

Због блокаде Космаја ова одлука Главног штаба Србије извршена је тек средином августа. Од Треће и Четврте космајске чете формирана је Прва, а од Младеновачке чете — Друга чета Космајског одреда.

Реорганизован Грочанско-понунавски одред ушао је у састав Космајског одреда као његова Трећа чета.

Команде чета биле су у следећем саставу:

Прва чета: кОхМаидир Соломон Анаф-Жика, политички комесар и партијски руководилац Драгослав-Дража Марковић;

Друга чета: командир Павле Илић-Вељко, заменик командира Драга Живковић, политички комесар Борђе Јовановић-Јарац, партијски руководилац (делегат Партије) Славко Чолић-Шпанац;

Трећа чета: командир Бора Животић-Жабац, политички комесар Јосип Ивановић-Јоца, партијски руководилац Јуре Сарић.

По извршеном формирању одреда, Штаб одреда, који се тада називао „Штаб космајског револуционарног народноослободилачког партизанског одреда", послао је Главном штабу Србије извештај са потписом команданта у коме се између осталог каже:

„Штабу револуционарних народноослободилачких партизанских одреда у Србији.

После дуге паузе шаљемо вам извештај о Космајском одреду. Паузу објашњавам тиме што је одред био у јеку преуређења и извештај би био опет делимичан, непотпун, и као такав не би био верна слика одреда. Данас, међутим, могу вам послати потпун извештај.

Штаб одреда је формиран од: команданта (Милутин Тодоровић), помоћника команданта (Раде Јовановић), политичког комесара (Јован Јерковић) начелника штаба (активног мајора) (Бранко По-

љанац), начелника санитета (лекара — др Дејан Поповић), два курира.

Формиране су две чете. Свака има командира, помоћника и политичког комесара. Прва чета је подељена на три борбена одељења, а друга на два.

Прва чета има: 43 бораца, 45 пушака, 1 тешки митраљез, 2 пушкомитраљеза, 4000 пушчаних метака, 5 пиштоља, 9 дефанзивних бомби, 9 офанзивних бомби, 60 кг експлозива са 100 ш спорогорућег штагшна. Накнадно добијено 12 пушака.

Друга чета: 37 бораца, 37 пушака, 2 пушкомитраљеза, 2500 пушчане муниције, 4 пиштоља, 16 дефанзивних бомби, 14 офанзивних бомби, 15 кг експлозива, 20 т спорогорућег штапина. Штаб одреда је наоружан пиштољима (7 пиштоља и 4 деф. бомбе).

Трећа чета је у формирању. По завршеном раду овде (у Првој чети) идемо да примимо трећу чету (10 људи). О њој смо добили извештај да има већи број пушака, муниције и бомби, док о људима нисмо обавештени. Послати су људи који раде на томе. У следећем извештају биће и стање треће чете.

II

Одред се снабдева оружјем и муницијом углавном прикупљањем од сељака и разоружавањем жандарма. Што се тиче исхране, снабдевање је довољно и донекле организовано по селима. На неколико места се врши скупљање резерви. Што се тиче одеће, обуће, ћебади и шаторских крила, као и веша, потребе су задовољене, мада скоро сви долазе у одред без најнужнијих ствари.

III

Одред има лекара који врши санитарску службу, али који не може сам вршити дужност лекара пошто је по специјалности гинеколог, а одреду треба хирург и интерниста. Прва чета има три другарице, а друга две које су примљене и непрекидно се припремају за санитарску службу, а у исто време раде са женама (оне иду са четама), врше агитацију и пропаганду, приређују културно-просветне и забавне вечери. Хигијена се спроводи у одреду добро.

IV

Начин логоровања: Друга чета (младеновачка) после космајске борбе (блокаде Космаја), иако у поновном формирању, логоровала је у близини села, у већим колибама, шумарцима крај путева и избегавала је увлачење у дубоке шуме, одсечене од села и рада са селом. Прва чета, тј. бивша III и IV чета, до нашег доласка, напротив, завлачиле су се у шуме и тако остале ван могућности да се развију, јачају и врше своје задатке. Од 20. августа то је све измењено и прилагођено задацима, тако да се свакодневно одржава контакт са селом и свакодневно придолазе људи у одред. Док сам писао овај извештај, већ су примљена два човека у одред (чета). Логори се увек добро обезбеђују.

V

Одред располаже са сумом од 19.000 дин; осим тога сваки партизан носи са собом 50 динара за случај да се у борби деташује од чете. Задатак повећавања финансија изводићемо у низу задатака које већ имамо у плану.

VI

Према томе, одред броји: $92+2=94$ човека. Социјални састав: 4 активна официра и подофицира, 32 радника, 30 сељака, 28 интелектуалаца. Укупно 94. Социјални састав ће се знатно мењати у смислу повећања сељака.

VII

Партизани се свакодневно вежбају: егзерцир, борбена обука, ратна-герилска вештина, заседе, руковање експлозивом и постављање мина. Ово све опште и у вези са планом једне крупне акције која се спрема за 3 дана. (Вероватно се мисли на раљску акцију — нап. ДДБ.)

VIII

Веза са Посавским одредом је воспостављена и сарадња обезбеђена (њихова Друга чета сарађује у извођењу поменутог плана са нашом Другом [треба Првом, нап. ДДБ] четом). Веза са Аранђеловачким одредом (Првим шумадијским — нап. ДДБ) је била воспостављена, али је морала да се раскине због угрожености места код њих. Стога један члан ОК већ чека на пункт да се сутра састане самном да утврдимо поновну везу. Према томе сматрајте да је веза поново воспостављена. Пункт о коме се пита добро функционише, премда је она жена запала мало у панику, али је њен друг одличан и кандидован је. Имамо још два пункта-јавке: Марковац и Стојник — оба на граници Космајског и Аранђеловачког одреда.

IX

1) Соколовић, о коме се пре месец дана интересовао Штаб, ликвидира је. Он је био у Космају са 11 људи. Пошао је ка Гроцкој. Ирема својим људима понашао се грубо и напијао се, тако да су почели да зазиру од њега. Онда су однекуд чули да он скупља одбегле људе у шуму и да их по налогу полиције и окупатора убија. Тако су донели одлуку да га ликвидирају, што су и учинили. Немачке власти су водиле енергичну истрагу по његовом убиству, али без резултата. Тим поводом били су одвели некога шумара Луку из Неменикућа под сумњом да је он то организовао као јатак, па су га пустили. Ми водимо истрагу по Лукиној ствари и чини ми се да ће имати везе са хотелијером у Космају. Резултат ћемо имати кроз 5—6 дана.

2) Пронашли смо немачког шпијуна (Паул) (Паул Штрамбергер, немачки наредник — нап. ред.), одбеглог подофицира из немачке војске — како се он почео бранити код нас. То је човек који се такође био повезао са хотелијером у Космају и са једним југословенским маринским капетаном и његовом женом Мађарицом. Из ранијих података дознали смо да су они вршили шпијунску службу у Космају у погледу наших одреда. На саслушању није хтео ништа признати, осим да су га Немци нашли у Космају и да им је послужио као тумач (војни дезертер). Ми смо га осудили на смрт и стрељали.

3) Ушли смо у траг читавој шпијунској банди у Раљи и Сопоту, а сигурно да су у вези с њима и они из космајске пгумске куће. Њих ћемо похватати исте ноћи кад обавимо акцију коју спремамо и о резултату ћемо поднети извештај.

4) Кад је штаб одреда добио везу са бившом III и IV четом, затекао је следеће стање: папкерство, недисциплина, дезорганиза-ција, бекство од акција и сусрета са Немцима, неслога међу функционерима (партијцима) итд. Узрок свему томе је један бандит звани „Чаруга“, кога су примили у чету, а он је потом увукао дванаест својих људи, криминалаца, робијаша, који нису поштовали дисциплину, напијали се, вршили разбојничка дела, силовали жене и девојке и преузели команду и власт у чети. Наши људи у четама моментално се нису снашли, а с друге стране су се плашили сукоба са њима и постепено им предали све у њихове руке. Ови људи су били више дана ван поменутих чета и нису никоме полагали рачуна о своме раду. Разуме се да смо одмах разјурили ту банду чим смо се повезали са тим четама. У об-счете је остало двадесетак људи, од којих смо, и од оних што смо ми прикупили после космајске борбе, створили I и II чету.

X

Ове бандите нисмо поубијали из разлога што нас другови из ових чета нису верно обавестили о њима, а кад смо добили исцрпна обавештења, било је касно јер смо били допустили да нам умакну. Наиме, ми смо њих најурили из одреда као недисциплиноване, по њиховој изјави да не желе да се подвргну нашој команди. Неки су другови чак тврдили за поменутог Чаругу да чита наше ствари, да се изражава за комунизам и да се као такав појављује и пред масама. Из тих разлога сматрали смо да није потребно да га ликвидирамо, тим пре што је повео са собом 20 људи који су изјавили да и поред тога што неће слушати нашу команду бо-риће се против окупатора на истој линији са нама. Међутим, чим су се удаљили из нашег логора, појавила су се разбојништва и силовања.

Према друговима, који су их примили у чету без проверавања и који нас нису благовремено обавестили о особинама тих људи да бисмо благовремено донели одлуку, поступили смо тако што смо распустили руководство чета, сазвали партијску јединицу и детаљно дискутовали о свим појавама у четама.

Што се тиче поменутих бандита, донета је одлука да се по-убијају чим их се докопамо ...

XI

Партија је мобилисана и сви партијци су позвани у одред. Они који су показали успех на терену послати су натраг на терен на рад, али нису ослобођени обавезе према одреду. Према томе, имамо партијаца и у одреду и у селима на раду.

XII

Конфидентско писмо (није пронађено — нап. ред.) о Космају углавном се односи на једну групу четника која је на означеном месту провела десетак дана, имала некакву примопредајну радио-станицу и потпуно одговара опису. О циљевима њиховим мислим да их је сам конфидент искомструисао, јер ми смо отишли на Космај, један дан раније пре доласка Немаца (који су вршили блокаду Космаја — нап. ДДБ).

Што се тиче будности према људима који се примају у одред, ми их примамо искључиво по препоруци наших проверених поштених људи, или по детаљном испиту. Оно што се раније било увуко са Чаругом, то је разјурено.

XIII

Акције: 1) Све жандармеријске станице су разоружане осим оних по среским местима и дуж железница. Скоро у свим општинама спаљена је архива и попаљене књиге на вршалицама. Ово се односи на срезове младеновачки и космајски.

2) Сукоб са Немцима на Космају, о чему је јављено (реч је о блокади Космаја — нап. ДДБ). Сукоб са Немцима у Стојнику (београдском) приликом организовања збора. Немци и београдски полицијски агенти напали су на збор. Њихови губици: 2 мртва и неколико рањених Немаца (крв је цурила из камиона приликом њиховог бекства), један револвер. Наши губици: један партизан заробљен заједно са пушкомитраљезом, један рањен. Заробљеник је обешен у Београду. Збор је био добро обезбеђен, али је овај заробљен због паникерства кад су Немци наишли. Присуствовало је збору око 400 људи, жена и омладинаца. У исто време је разоружана и жандармерија (10 минута), спаљена општинска архива (15 минута). Збор је трајао око један час. Борба са Немцима је трајала око 10 минута и Немци су натерани у бекство. Учествовао је 41 борац.

3) Ликвидиран је Бранко Маричић, земљор. из Ропчева, 35 година, петоколонаш, сарадник „Новог Времена“, Паул Штрамбергер, резервни наредник немачке војске, тобожњи дезертер, 35 год., из Клагенfurта, без икаквих исправа, шпијун по линији партизанских одреда. Активни поднаредник југ. војске Н.Н., примљен у одред, показао се самовољан, набусит, убица — ликвидиран.

Зборови, митинзи и конференције по селима, припремање маса за оружани устанак.

У плану су крупније акције на саобраћајне објекте и заседе на друмовима. Ширење партизанске борбе у сарадњи са суседним одредима.

Примио сам писмо од Црнога (Сретена Жујовића, команданта ГШС — нап. ДДБ). Раније сам примио Билтен бр. 1, као и сада у прилогу писма. Стараћу се пуном с одговорношћу да спроведем у дело директиву Централног штаба (Главног штаба Србије — нап. ДДБ) пошто је тежак посао око формирања и реорганизације одреда скоро завршен.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Командант Космајског револуционарног народноослободилачког одреда Тодоровић М. Милутин, професор." (Зборник ДП НОР, Т1, К2, д. 13, 55—62).

Истог дана Главном штабу Србије иослао је извештај и политички комесар Космајског одреда који гласи:

„Одред има 3 партијске јединице:

Прва при штабу одреда; 6 чланова. Социјални састав: 1 радник, 2 сељака, 3 интелектуалца.

Друга при I чети; 11 чланова, 2 кандидата. Социјални састав: 4 радника, 1 сељак, 2 кандидата, 6 интелектуалаца.

Трећа при II чети; 8 чланова. Социјални састав: 4 радника, 1 сељак, 3 интелектуалца.

Укупно 9 радника, 4 сељака, 2 кандидата, 12 интелектуалаца. Чланова 25 и 2 кандидата.

Недељно се одржавају обавезно по два партијска састанка, а по потреби и чешће, на којима се говори о раду у Одреду и партијским задацима ван њега. Све три јединице имају своје секретаре, али још немамо партијског секретара за Одред, те његову дужност привремено врши политком. Рад у Одреду и ван њега је организован и, с обзиром на кадрове, може се очекивати добар рад. За сада се рад састоји у претресању, учвршћивању морала, дисциплине и организације; потом у читању и дискутовању, пома-

Гану непартијских елемената у подизану, изграђивашу и приближавању Партији и њеним задацима; потом у просветно-културном раду и његовом ширем организовању на селу. Нарочито се показало као корисно и практично имати другарице партијке у одреду за рад са женама и њихово приближавање и интересовање за Одред и борбу.

Антон Клеменчића смо предложили да се поново врати у Партију из разлога што се показао храбар, веран, одан, пожртвован, дисциплинован и достојан чланства, и својим примером може само користити Партији; с друге стране, он себе сматра комунистом и као такав заузима став и прилази нашој борби; уз то један друг партијац сведочи да је Клеменчић, иако је био одстрањен од Партије, активно сарађивао са партијцима.

Поставља се питање за Душана Симовића, судског приправника, који је са службом био у Београду. По његовим исказима, радио је у партијској техници, сам не зна да ли се сматра партијцем пошто му није ништа саопштено, а радио је на партијски врло поверљивој ствари. Дали смо му задатке на којима га можемо оценити, а за сада немамо нарочити суд о њему.

Поставља се питање за Борћа Јовановића „Јарца“, публицисту, бившег робијаша. Рекао нам је... да је био у Митровици, да није учествовао ни у каквој фракцијашкој борби, да му је речено да ипак Партија не гледа на њега непријатељски и да га је Партија запошљавала на литерарно-културном раду. Пошто и после дужег времена његов интерес за Партију није ослабио, питамо има ли могућности да се врати у Партију ако се овде покаже добар. Разуме се да ми још немамо никакав суд о њему, већ постављамо начелно питање да бисмо му давали одговарајуће задатке ради проверавања.

Приликом реорганизације нашег одреда, када су Трећа и Четврта чета улазиле у састав, критички се продискутовало затечено стање. Утврдило се да су сви функционери показали неке слабости, које су се ипак могле брзо ликвидирати, али политички комесар чете Брана Аксентијевић је као стари партијац учинио читав низ грешака за које се не би могло рећи да су несвесне (мада га и то не би правдало); допустио је да се у чету увуче бандит Чаруга и поред тога што му је скренута пажња од неколико људи о његовим разбојничким склоностима. Кад се приступило ликвидирању присутности тих бандита у Одреду, почео је да пактира са Чаругином групом, изјавивши да се он с њима договорио да они образују посебну чету, где би некакав сенилни лопов, старац, био командир, а Брана би им био политички комесар. На тај начин је подупро намере тих разбојника да под фирмом нашег одреда пљачкају и врше насиља. Даље, проишло је да је он допустио, а у многим случајевима и проузроковао, неслогу, недисциплину, неред и јавашлук у чети. Да би се извукао, иокушао је да се пребаци у Посавски одред код брата који је тамо полит. комесар, бацајући кривицу на све друге, па чак и на оне који нису били са четом, али не признавши ниједну своју кривицу. Нарочито му се приписује као слабост што се извукао из стојничке борбе; што није смео као политком ни у ком случају да учини.

Партијска јединица је детаљно претресла његов случај, али није донела никакву одлуку по питању његовог чланства (само је смењен са положаја полкома), стављајући његово чланство на процену и решење Централном штабу (Главном штабу Србије — нап. а) с напоменом да је мишљење јединице да није достојно представљао Партију у Одреду и да није оправдао поверење које му је Партија дала.

С другарским поздравом

Смрт фашизму — Слобода народу!

Политички комесар Космајског револуционарног, ослободилачког партизанског одреда — Јован Јерковић." (Зборник ДП НОР Т1, К2, Д14).

Реорганизацијом, тј. приликом формирања, Космајског одреда из његових редова су удаљене групе које су водили Милосав Живановић-Чаруга, земљорадник из Аиоовића, Света Ракић, иолицијски писар из Београда, и Драгиша Миливојевић, војвода раљски, иначе кафеџија из Сибнице.

Ове групе, у којима је било и лица осуђиваних због криминала за време Краљевине Југославије, изјашњавале су се за борбу против окупатора, па су извршиле и неколико акција (запалиле општинску архиву у Бељини, срушиле мост на реци Бељаници и др.), због чега су и примљене у Трећу чету Космајско-посавског одреда.

Међутим, људство ових група се показало као недисциплиновано, самовољно је напуштало одред, хранило се одвојено и уопште се неонашало како не приличи партизанима.

„Прве наоружане људе, каже Војислав Косовац, сам срео заједно са Стојаном Орељом, с којим сам ишао у партизане првог дана изнад Раље, у једном забрану, пред сеоском кућом на путу ка Миросалцима, где нас је дочекао и водио као веза покојни Милосав Влајић. Мало смо застали. То су били Милосав Живановић Чаруга, Драгиша Миливојевић — војвода раљски и др. Седели су пред пуном трпезом: печена кокош, сланина, сир, кајмак, јаја, погача, ракија..., лепо обучени — накићени у народном оделу, у везеним чарапама и опанцима, добро наоружани: пушкама, револверима, бомбама, камама, реденицима, поред њих митраљез „збројовка“ на ногарима. Код Чаруге сам приметио пушку оковану у сребро, а он се осионо понашао и заповеднички. Укућани су трчкарали, просто играли око њих од страха. Већ подоста накресан — Чаруга је носио мислим преко десног ока црни уски понавез, преко главе, јер није имао око, што је лепо стајало његовој фигури: био је мањи од средњег раста, црн, здепаст и набијен, лаког покрета.

Милосав их је већ добро знао. Чаруга га је упитао: „ко су ти и где их водиш?“ „То су другови из Београда, студенти, иду у одред, одговорио је Милосав. Чаруга рече: „останите овде, има овде шта да се једе и пије и где да се спава, сутра ћемо и ми тамо где овог нема, тамо је казан“. Одговорисмо: „добро, добро, видећемо се, нисмо пошли на весеље, знамо где идемо...“ Успут Милосав нам рече шта су: четници, хајдуци, пљачкаши, с нама су понекад, али већином сами, ноћивају у богатим кућама, код кафеџија, више пијани, него у борби, упадају у куће, силују, а неке жене чији су мужеви у заробљеништву их примају.“ — После смо били с њима неколико пута и у борби, али су напуштали положај на своју руку није им било до борбе, радили су што су хтели.“

Како им то није дозвољавано, а они нису хтели да прихвате партизански начин живота, морали су напустити Одред.

Приликом преформирања 3. и 4. чете у 1. чету Одреда, Штаб је заузео оштар став у вези ових група. Али и поред тога, у борби против окупатора и његових сарадника требало је укључити све оне који то желе, па штаб Одреда покушавао да сарађује са овим групама и после њиховог изласка из Одреда као и са четничким војводом Николом Никчевићем и генералом бјв Љубом Новаковићем, који су се крајем августа и почетком септембра такође појавили и у Космају.

„... Када сам отишао у шуму, нашао сам свега седам људи. Ја сам одређен за командира. Да би група (Чета) ојачала, примљени су Милосав „Чаруга“ из села Лисовића, који је био на робији, и неки Драгиша, селџак из Сибнице, за кога сам чуо да је одговарао за убиство своје жене.

Ми смо логоровали у губервачкој шуми. Одатле смо кренули за Сибницу, Миросалце, Венчане и околна села. Скоро у сваком од ових села нашао се понеки „Чаругин“ или Драгишин друг, који се придружио нама — чети. Ја се не сећам имена тих људи јер су долазили а затим се враћали својој кући. Сваки члан групе био је наоружан пушком, а једино је Драгиша имао пушкомитралез. Новаца није било. Свако је имао тек колико за дуван. „Чаругино“ се друштво често одвајало од чете по и 3 дана. Они су имали довољно дувана и увек су били поднапити. Куда су одлазили и шта су радили, о томе нису хтели никоме да говоре.

Радио нисмо имали.

И политички комесар Бранимир Аксентијевић понекад је одлазио из чете и није се враћао по неколико дана. Он је настојао да дисциплинује „Чаругино“ друштво, али у томе није успео.

Од пропагандног материјала нисмо ништа имали.

Политички комесар је два-три пута говорио партизанма о задацима партизана, о дисциплини и послушности, моралној чистоћи и слично.

Морал у чети није био никакав, јер су Драгиша и Чаруга у четн значили више него сви остали...

Такво стање је трајало све до средине августа. Тада је дошла Друга чета у шуму Дубоку између села Сибнице и села Миросалца. Са овом четом дошао је и неки Миле, професор, (командант Космајског одреда — напомена а), а чуо сам да је са службом био у Крагујевцу. Он је био средњег раста, доста развијен, црномањаст у лицу и развијених јагодица. Он је једног дана дошао у чету и представио нам се као командант Космајског одреда.

Како смо доцније сазнали, он је био дошао да покуша завести ред и дисциплину код „Чаругиних“ људи и да их приволи да и даље остану у нашој чети. У овоме није успео, и двадесет људи са Чаругом и Драгишом напустило је партизане.

Главни разлог њиховог одласка био је тај што нису хтели да се хране чим било, а пред тога волели су да залазе по селима ради пљачке...".

(Ово је извод из саслушања у Оделењу специјалне полиције у Београду, децембра 1941, Чедомира Ранковића, бившег командира 3. чете Космајско-посавског одреда.

Мада је овај исказ дат у посебним околностима јер је био тучен и мучен, што треба имати у виду, ипак смо овај део исказа овде навели, јер и он може у извесној мери допринети потпунијем сагледавању ових догађаја. — Напомена а).

(Саслушање се налази у ИАБ досије 1\'-0-12 9).

Обавештења о непријатељу. Подагке и обавештења о непријатељу — окупатору и његовим слугама: жандармима, лотићевцима, недићевцима, четницима и органима квислиншке власти, партизани су добијали од комуниста, скојеваца, симпатизера Партије, сарадника народноослободилачког покрета и родољубивих људи спремних да помажу борбу против окупатора.

Све старешине у одреду и четама имали су задатак да раде на стварању обавештајне службе и прикупљању података о окупатору и његовим слугама. У томе је било резултата, мада

обавештајна служба није била у свим местима на терену организована са истим успехом.

И поред недовољно развијене обавештајне службе, што је за прве месеце борбе било и разумљиво, партизани су добијали доста података о непријатељу, његовим снагама, намерама и нокретима, јер је било људи који су и свој живот ризиковали да би обавестили партизана о непријатељу.

Овде ћемо навести један од многобројних примера велике храбрости људи из народа.

Месеца септембра Аруга чета је преноћила код неких воденица под Космајем, а у зору је изашла на брдо Кошуту и ту се разместила за одмор. Око подне сељаци из Кораћице су донели партизанима тако обилан ручак да је после јела остало два пута више хране него што су партизани појели.

„Био је сунчан и веома топао дан“, сећа се тог догађаја Војин Бурашиновић-Костја, тада борац Друге чете, „иа су се партизани ирљично разбашкарили. Неки су поскидали и кошуље и требали се од вашију, неки су расклопили оружје и чистили га, а неки су се одмарали или спавали. Никаких обавештења о наиласку непријатељских снага није било.

И док су се партизани безбржно одмарали, до логора је дотрчао један сељак из Кораћице, стар око четрдесет година, и сав задихан и узбуђен рекао:

— Другови, к оружју, сво Немаца!

— Где су? — скочн командир.

— Ево их, иду, нема сто метара одавде. Дошли су камионима до Космаја и ево их у стрељачком строју иду кроз шуму. Склањајте се, изгинућете! — уверљиво је говорио сељак.

— К оружју, и за мном! — наредн командир.

Сваки партизан је зграбио оружје и спрему како је знао и умео и кренуо за командиром дубље у Космај.

Како су били затечени неспремни, неки партизани су ишли без кошуља, а неки су узпут склапали оружје и пунили оквире за пушкомитраљез и магацине пушака.

Таман је чета измакла стотинак метара, када се иза ње запраштале пушке и машинке, а иза тога су се чуле оштре команде на немачком језику:

— Рогегс, {огегс! — викао је немачки командант.

Док су партизани трчећи промицали кроз шуму, куршуми су злокобно фијукали око њих, ударајући по стаблима и местимично одсецали ситније гране. По жестокој ватри видело се да Немаца има много. Партизани су јурили, не осећајући никакве препреке. Гране су им ударале по очима, а купине и глогово трње остављало трагове на њиховој кожи, што је све било ситно према опасности која је долазила с лећа, од Немаца.

Партизанима се учинило да су за пола сата претрчали Космај и нашли се на другој страни, знојави, зајапурени и задувани. Сви су били на броју. Никто није ни окрзнут и поред изненађења које су Немци постигли.

Да није било овог сељака, Немци би пришли још ближе и ко зна како би чета прошла, али би сигурно претрпела тешке губитке.

А како су Немци сазнали где се партизани налазе?

Сељаци из Кораћице више пута су говорили командиру чете како један старац и његова баба често одлазе у Младеновац и тамо одржавају неке везе са Немцима, Још истог дана, док је

чета логоровала на Кошуту, обоје су доведени и саслушани у команди чете. Није се могло ништа установити, а Миле Сердаревић, борац Друге чете, старији човек, иначе родом из Кораћице, објашњавао је да су то обичне сељачке пакости и да их сељаци оптужују да би дошли до њиховог имања. Баба и деда нису никог имали и живели су у Кораћици као пустињаци. Команда чете је највише поверовала Милу, те је ове старе пустила. Међутим, чим су се вратили у село, старац је продужио право за Младеновац и обавестио Немце где се партизани налазе. Тако је дошло да Немци изненаде чету. Али ипак се нашао човек који је спречио несрећу, вршећи своју патриотску дужност. Када се то сазнало и утврдило, старац је осуђен на смрт од стране партизана и стрељан."

Када је тај еељак стигао у логор наше чете, каже Славко Чолић, тада иартијски руководилац чете, пао је на земљу и викнуо: „Немци!". Одмах смо се почели повлачити. Ту се истакао немачки војник Хелмут који је одговарао на немачку ватру и тако задржавао њихово наступање. Дотле у њега нисмо имали поверење и нисмо га слали на ноћну стражу. После смо му веровали.

Партизански морал и дисциплина. Партијска организација, штаб одреда и команде чета стално су посвећивали велику пажњу изграђивању лика партизана као правог борца за слободу и народна права. Зато је у четама, водовима и оделењима, поред војне обуке држана и политичка настава, конференције и политички састанци ради упознавања људства са циљевима народноослободилачке борбе, задацима партизанских одреда, дужностима партизана, морално-политичког васпитавања бораца, стварања и неговања другарских односа, развијања критике и самокритике, јачања дисциплине и оспособљавања партизана за агитационо-пропагандни и политички рад са народом.

У циљу изградње и очувања моралног лика, учвршћења дисциплине, јачања одговорности, спречавања разних грешака и сузбијања негативних појава у Одреду, биле су предвиђене и разне друге мере и казне за учињене кривице. Тако је партизанима била забрањена употреба непристојних речи, груба задиркивања другова и другарица, самовољна удаљавања из јединица, самовољно узимање народне имовине, крађа из користољубља, нетачно или лажно или ненамерно издавање партизанских тајни, употреба алкохола и пијанство, неуредно држање спреме и поверених ствари, неспремност за брзи нокрет, изостајање из строја и колоне при дневним и ноћним кретањима, неизвршавање наређења од претпостављеног, намерно или ненамерно убиство партизана или било кога лица осуђеног на смрт, разбојништво из користољубља или освете, силовање жена, бацање оружја, муниције и друге партизанске спреме, бегство из акција, напуштање борбе без наређења старешине и друго.

За мање кривице биле су предвиђене поправне мере, а за теже — казне. Поправне мере (прекоредно дежурство, редарство, ношење хране и воде) и казне (опомена чете, укор чете,

оштар укор чете) изрицао је четири етарешина. Казне (укор Штаба одреда, оштар укор Штаба одреда, пребацивање у други одред) изрицао је Штаб одреда. Смртну казну изрицао је Штаб одреда, а извршавала се по потврди Главног штаба. У извесним случајевима (издаја за време акције, непосредно саботирање које изазива непослушност у акцији и томе слично) казна смрти изрицана је од Штаба одреда или командира чете и извршавана на лицу места, а о томе извештаван Главни штаб. Ниједна се казна није могла изрећи два пута у једној години, осим казне смрти ако је претходно извршено помиловање прве.

Обзиром да је дисциплина у Одреду била добра и с обзиром на добровољни састав људства, наведене поправне мере су ретко примењиване.

На лоше расположење код људства утицали су стални покрети, а и одсуство још чешћих акција. Покушавајући да одржава бржу везу са овим четима, али не непосредну, већ преко курира, Штаб одреда се извесно време кретао одвојено од чета, што се показало погрешним.

Четни састанци на којима се слободно, заједнички и равноправно расправљало о свим битним питањима из живота, рада и акција чете и упражњавала другарска критика и самокритика — били су незаменљива и врло значајна форма политичког рада у одреду и тада и током целог рата.

Културно-просветни рад био је организован у свим четима одреда. Описмењавани су борци, држани читалачки часови, даване приредбе за борце и народ по селима са рецитацијама, скечевима, песмама и другим тачкама које су изводиле културне екипе. У организовању тог рада нарочито су се истицали: Брана Аксентијевић, Бора Барух, сликар, Борће Јовановић-Бока Јарац, књижевник, Милан В. Николић — „Красни флот“, Душко Симовић, правник, Еди Давичо, студент, Миодраг Вуковић-Миле Сељак, студент, Марјан-Маре Василић, радник, Вера Црвенчанин, студент, и други.

„Бора Барух се посебно истицао као ликовни стваралац. Знао сам га од пре рата; били смо другови. Уочи рата 1940. имао је изложбу на Сајмишту у Београду. Срео сам га у Космају у јесен 1941. Био је у војничком шињелу, а на глави је имао немачки шлем. Чим ме је видео у одреду, замолио ме је да му набавим тушеве и хартију и од тога сам му нешто и набавио. Он је тада неуморно радио разне цртеже, плакате, писао пароле и давао их борцима да их носе и лепе по селима.

Мени је говорио:

— Цртај све што видиш: борце у покрету, маршу, колони, акцији, заседи, на стражи, на политичким часовима, у борби, када чисте оружје; ради плакате, пиши пароле и дај борцима нека их разносе по местима куда пролазе; ако немаш туш, узми угљ или мастило кога има по општинама или школама; ако немаш хартије, цртај преко старих новина.

И тако сам почео и ја да цртам.

Када се одред повукао у Шумадију, на Руднику смо приредили изложбу наших цртежа и других радова. Са нама је излагао и један друг из Пожаревца, Ја сам изложио око двадесет пет цртежа,

а Бора Барух је имао још више радова. Изложба је била организована у згради школе „Арееније Ломо“ у варошици Руднику. Ја сам са Рудника отишао за Горњи Милановац и не знам шта је било са изложбом и да ли је неки наш рад сачуван.

И ових неколико момената указују на велику заслугу Боре Баруха што је у Космајском одреду било развијено и ликовно стваралаштво." (Казивање Милете Виторовића-Сликара, тада борца Космајског одреда, — забележио фебруара 1980. писац ових редова.)

Бора Барух је остао у најлепшој успомени не само космајских партизана већ и многих људи у Космају који су помагали партизане и били укључени у народноослободилачку борбу. Један од таквих је и Драгомир Мијаиловић, кројач из Велике Иванче, коме је сусрет са Барухом остао у трајном сећању и о томе он каже:

„Пре рата сам радио свој абаџијски занат и нисам се бавио политиком. Али, видео сам како се у нашој држави тешко живело. Поменуло се — не повратило се! Ја сам се, на пример, лепо носио, али оно што сам мого да имам — то мој син данас не би никад обуко.

Кад су се појавили партизани, одма' сам био за њих. Први пут сам и' видео у Орашцу. Тад сам био у гостима код сестре. А онда су они дошли код мене у Ливаде. Довео их Милосав Влајић из Парцана. Он ми је са борцима долазио догод је био жив.

Сећам се кад је једном са Милосавом дошо један партизан који је умео да слика. Моје дете држи пиле на руци. Овај узме да га црта, и кад нацрта, он се потписа и даде ми тај цртеж, па каже: „Чувај ово, можда ће ти некад нешто значити". Ја то дуго чуво, а онда деца поцепала. Потпис је био — **Бора Барух**. После рата чуо сам да је тај друг погинуо и да је био познат сликар, 'тео сам, накнадно, децу да побијем. А и ја сам крив. Шта ћеш, кад је човек глуп, па не зна ништа...".

Као резултат врло живог културно-просветног рада у одреду настала је и песма и певана током целог рата — марш космајских партизана зашто је текст написао учитељ Брана Аксентијевић, политички комесар 3. чете космајског одреда.

Космајски партизани су певали и многе друге песме, а међу њима најчешће следеће:

БУДИ СЕ ИСТОК И ЗАПАД

*Буди се исток и запад,
буди се север и југ,
кораџи тутње у напад,
напред уз друга је друг!*

*Напред све ближе и ближе,
нује се корака бат,
глас милиона се диже,
доле фашизам и рат!*

*Дрхти од нашега хода,
фашизам крвави сплет,
чека нас друже слобода,
наш биће читави свет!*

*Сложно ка последњој мети,
нестаће јаук и глад,
нов живот ћемо почети,
слобода, другарство, рад!*

УСТАЈ СЕЉО, УСТАЈ РОДЕ

*Устај сељо, устај роде,
да се браниш од госпoде!*

*Од госпoде министара,
недићев'ца и жандарма!*

*Од попова мантијаша
и осталих зеленаша.*

ПАРТИЗАНКА

*Из последњег тешког боја
Свануо је нама дан,
Свој ће народ ослободит
Србијански партизан.*

*Ми смо деца дичног рода,
Верни синци народа.
Под нашим ће ударцима
Осванути слобода.*

*Ударци су наши тешки,
Дрхти од њих фашизам.
Ударци су силовити,
Јер их дели народ сам.*

*Од челичних удараца
Фашизам ће мрски пасти,
Под заставом слободарском
Србин себи стиче власт.*

*Смрт фашизму! Доле Хитлер
И крвници народа,
Горе главе! Ка оружју!
Већ долази слобода.*

*Из последњег тешког боја
Свануо је нама дан.*

ПАРТИЗАН САМ

*Партизан сам, тим се дичим,
То не може бити свак,
Погинути за слободу
Може само див — јунак.*

*Пушка ми је другарица,
Митраљез ми мој брат,
Сваког часа бдим на стражи
Да душману скришим врат.*

*Народу сам завет дао,
Ја народни партизан,
Да ћу чуват стег слободе,
Борити се ноћ и дан.*

*С песмом ведром, ведро чела
У последњи ступам бој,
За свој народ, за слободу
Ја не жалим живот свој.*

*Фашистичку багру ништим,
Чупам горки коров тај,
Од бандита земљу чистим,
Тај будући цветни рај.*

*Партизан сам, тим се дичим
То не може бити свак,
Погинути за слободу,
Може само див — јунак.*

ПОДИГЛА СЕ ЦЕЛА СРБАДИЈА

*Подигла се цела Србадија
Против бесних немачких дахија.*

*Напред иду партизани смели,
А за њима српски народ цели.*

*Чврсто држе они пушке своје,
на бранику свог народа стоје.*

*Архте од њих фашистичке руље,
и остале издајничке хуље.*

ЛАНЦИ НАМ СЕ КУЈУ КЛЕТИ

*Ланци нам се кују клети,
крвави се води рат,
ал' пре ћемо ми умрети,
него своје земље дат...*

ОМЛАДИНСКА

*Омладинци, омладинке,
Велик нас је број,
Против ропства и фашизма
Пошли смо у бој.*

*Низ планине, реке, стазе,
Нове путе, нове стазе,
Омладинске ноге газе,
Ето нас!*

*Хеј, засучимо рукаве, зној нека,
Изградићемо новог човека.*

*Против свега што не ваља
Дижемо свој глас.
Ми у раду и слободи
Видимо свој спас.*

*У другарству и природи
По олуји, бурној води
Наш брод само напред броди,
Ето Нас!*

*Хеј засучимо рукаве, зној нека,
Изградићемо новог човека.*

ВИДИТЕ ЛИ, МИЛИ ДРУЗИ

*Видите ли, мили друзи,
онај барјак црвени?
Живели, радници и сељаци!
Живели, живели партизани сви!*

*Видите ли мили друзи,
онај барјак слободе?
Живели, живели, радници и сељаци,
Живели, живели, пролетери сви!*

*И на њему златна слова,
Здраво да сте другови!
Живели, живели, радници и сељаци,
Живели, живели пролетери сви!*

*Ко је поштен, нека дође,
Под наш барјак црвени!
Живели, живели ...*

*Зора руди дан се бели,
хајд' у борбу другови!
Живели, живели ...*

*Нашим ћемо песницама капитале рушити,
Живели, живели ...*

*Нашим ћемо мишицама,
Ново друштво градити!
Живели, живели ...*

*Нек се знаде широм света,
да је народ господар!
Живели, живели ...*

ШУМАДИЈА НАША ДИКА

*Пшеница је класала,
Шумадија гласала,
Шумадија наша дикса биће република!*

*Пшеница је класала, Шумадија гласала,
Шумадија наша нана, пуна партизана.*

*Срп и чекић челични, дају хлеба пшенични
Срп и чекић наши значка, радничко-сељачка!*

ПОШ'О ХИТЛЕР НА РУСА

*Пош'о Хитлер на Руса,
и у прса се буса,
потући ће руског бају,
као српску рају!*

*Слуша Стаљин Хитлера,
полуделог молера,
на се смеје у по брка,
швабо биће трка!*

*Зове Хитлер Љотића,
свога милог братића,
Аимитрије мој роћени,
помози сад мени!*

*Чује Мита побрин илач,
>га узима перо, мач,
на он зове србадију,
да бије Русију!*

*Чује Миту Србија,
како тужно завија,
на се смеје из свег гласа,
шваби нема спаса!*

*Ето, тако Мито мој,
дош'о је и крај твој,
не мож' нико да нас вода,
долази слобода.*

ЛАНЦИ НАМ СЕ КУЈУ КЛЕТИ

*Ланци нам се кују клети,
крвави се води рат,
ал' пре ћемо ми умрети
него своје земље дат!*

Често је певана и интернационала, песма раду, БилеНанка, Митровчанка, На барикаде пролетери и друге наше а и совјетске револуционарне песме.

Стварање нових органа власти. РушеНи стару власт која се била ставила у службу окупатора, партизани су као народна и револуционарна војска посебну пажњу посветили образовању одбора Народноослободилачког фонда који су у почетку требали да обављају функцију предратних одбора народне помоНи. У Космају су одбори Фонда називани од сарадника и народа „одбори за помоН одреду“. Они су убрзо проширили своју делатност и постали народноослободилачки одбори, као први органи нове револуционарне власти.

„Одред располаже сумом од 51.600 динара, писао је штаб одреда Главном штабу Србије, 28. августа 1941. — Новац би био већ сасвим утрошен, али већ почиње пристизати прилагање преко Народноослободилачког фонда, који се све живље организује у свим селнама, а у великом броју села већ функционише,

пошто је интерес за партизанске одреде знатно порастао. Има случајева да председници општина, деловође па чак и кулаци раде на оснивању фонда. (Зборник Т1, К2, д. 13)

Однос партизана према народу, био је увек и на сваком месту брига целог Одрода, а посебно његовог командног кадра, комуниста и скојеваца. Тако је било строго забрањено да се, без наређења штаба и команди чета, улази у сеоске куће и друге зграде, врши претрес и одузимају било какве ствари; да се саслушавају, приводе и хапсе одређена лица; да се узима храна и намирнице а да се то не плаћа; да се грађани присиљавају да нешто дају за одред што не желе; веома се пазило да се не скрнавје верске светиње и знамења (цркве су радиле, свештеници су слободно обављали своју дужност, а приликом иалења општинских архива и општина партизани су се старали да се не униште јеванђеље и крст који су се тамо налазили; народ је слободно празновао своје светковине). За сељаке је било необично да партизани пролазе кроз воћњаке или винограде и не узберу воћку или грозд јер су војници бивше југословенске војске у априлском рату понегде и отимали храну, а нарочито касније недићевци и четници. Поред других момената такав однос према народу створио је партизанима велики углед и олакшао им извршавање задатака јер их је народ све више волио и помагао.

„По мом мишљењу, пресудна улога у овом рату припала је сељаку. Значајно је било кад је уз нас кренула сеоска омладина, али оног момента кад су на нашу страну окренули се и старији, у првом реду сеоски домаћини, а то значи и средњи и богати сељаци — било је јасно да је дражиновцима „одзвонило“, и да смо ми рат добили. А то није дошло само по себи.

Из тих првих дана устанка, запамтио сам нешто што је за мене тада било нормално, али са данашње дистанце много значајно. На свим састанцима, партијским и одредским постављало се увек као прво: однос према народу. И у тој, тако уопштеној формулисаној првој тачки дневног реда, говорило се о многим стварима, наизглед обичним, али врло суптилним, што је било одлучујуће за расположење народа према нама и нашој борби. Говорило се, на пример, следеће:

— Од сељака се не сме ништа без питања узети, чак ни шљива из воћњака. Ако се не може друкчије, онда оно што се узме мора се и платити од прикупљених прилога. Сила се никад не сме примењивати. Помоћ од народа тражи се на добровољној основи.

— Исхрана бораца је таква каква је. Нико не сме да бира. Јест се мора оно што су сељаци давали.

— Према сеоским девојкама и женама мора се гајити прави другарски однос, пун пажње и поштовања. Према старијим бити посебно пажљив.

— И, са свим људима што више разговора, објашњења и убеђивања о потреби борбе и њеним циљевима.

У току читавог рата, поред војничке, водила се још једна — политичка борба. А то је значило борба за људе, за њихово расположење, њихова осећања. А српски сељаци — прихватили су нас и преко њих смо се одржали. Ми смо према њима били искрени и поштени, па су нам они то на исти начин узвратили". (Сећање Азубомира Брке Живановића, тада члана среског комитета СКОЈ-а за срез космајски, види КДМ, н.д., стр. 162—163).

Партијска и скојевска организација. С обзиром да су први космајски партизани били углавном комунисти, одмах приликом организовања чете формиране су и партијске организације у њима. Када је у августу формиран и штаб Одрета, његови чланови сачињавали су посебну партијску јединицу. Нарастањем одреда повећавао се и број чланова Партије и кандидата, али и непартијаца. Тако је крајем августа у 1. и 2. чети било 27 чланова Партије, а у 3. чети 30 чланова.

Партијским радом у Одреду и четама руководили су комесари, а од септембра „партијски повереници“ у четама, односно „делегат Партије“ у Одреду, који је био и члан штаба.

Партијски састанци су одржавани једном или два пута недељно, односно према потреби и тренутним условима и могућностима. На њима се расправљало о акцијама, учвршћивању морала и дисциплине, организације чета и неговању другарских односа међу борцима. У циљу идеолошко-политичког уздизања и изграђивања, читани су и прорађивани разни материјали; комунистима је објашњавано и стављано у задатак како да политички делују међу борцима, раде са непартијцима и припремају их за примање у Партију; како да организују просветно-културни рад, како да се ради са сељацима; развијена је критика и самокритика. Самопрегор и стална активност комуниета, њихова висока политичка свест, велика морална чврстина и свакодневно неуморно и храбро служење за пример били су залага успешних дејстава Одрета.

„Најуздигнутији другови, каже Војислав Воја Косовац, тада борац одреда, — чланови КПЈ, кандидати Партије, комесари, делегати водова и други политички радници, који су се кретали са одредом, држали су политичка предавања: о политичкој ситуацији; о стању на фронтима; о узроцима пропасти Југославије (социјална и национална неправда, издаја...); о националном питању у Југославији; о шестојануарској диктатури; о КПЈ као авангарди пролетаријата; читан је реферат Георги Димитрова о фашизму итд.

Тако сам и ја добио задужење да излажем о фашизму на састанку чете. То је често била провера за кандидата за члана КПЈ или за чланство у Партији.

После сваке акције, користећи предах, вршена је анализа акција, указивано на грешке и пропусте, на храбро и на слабо држање појединаца.

Појединци који су се истицали — о њима је на састанцима партијских ћелија дискутовано, разговарано, предлагани су за кандидате или чланове КПЈ.

И у тим данима народ се окупљао на сеоске и црквене славе. Уз црквене порте, око школе, или вашаришта, чета би се улогорила и народ и омладина би гледали партизанама како чисте оружје, држе политичку наставу, ручају итд.

А политички радници, познаги народу тога краја, Хабуш, Дража Марковић, Бока Јарац и др., обично су говорили окупљеном народу, не кварићи његову светковину."

Од августа месеца у одреду је постојала и скојевска организација, односно активни СКОЈ-а по четама. Скојевци су уз помоћ чланова Партије образовали четне омладинске одборе и преко њих деловали на омладинце у четама. Омладински од-

бори су организовали састанке омладинаца у четима иа којима се расирављало о омладинским питањима, нарочито у политичком васпитању омладинаца — партизана и о раду међу омладином. Поред тога, готово на сваком збору који су партизани држали по селима, говорио је и неко од омладинаца који је иначе био члан Партије или скојевац.

Комунисти и скојејци Космајеког одреда много су допринели организовању и развијању агитационо-пропагандног и политичког рада на терену кроз одржавање зборована, митинга и конференција, дељењем пропагандног материјала, организовањем културних приредби и на бројне друге начине.

Све је то доприносило да је народ овог краја из дана у дан све више прихватао партизана и пружао им разноврсну помоћ.

„Свака војска и њене јединице повремено излазе на смотру, где им старешине детаљно прегледају оружје и опрему. Ми смо таквих смотри и прегледа пред старешинама најмање имали, али смо зато били на сталној смотри пред народом, који је пажљиво вршио тај преглед. У то сам се уверио кад смо једнога дана били у селу Раниловићу или Миросавцу. Логоровали смо у једном воћњаку, и како је већ то био обичај, народ нам је донео храну, па су људи и жене чекали док испразнимо судове. За то време многи од нас разговарали су са њима, објашњавајући политичке догађаје, и увек се присније везивали. У једном тренутку између приходских сељака издвојила су се два старца преплануле коже, са великим брковима и, поштапајући се, ходали су кроз воћњак и загледали оружје. Ја и Крња смо седели поред својих пушкомизраљеза, испод једне јабуке. Старци су дошли до нас, зауставили се и пажљиво почели да загледају пушкомизраљезе. Обилазе са сваке стране, гледају и значајно машу главама. Знали смо да не шпијунирају, јер то не би чинили тако упадљиво, па нас је занимало шта гледају. Таман ми гако мислимо, кад један од њих рече, као за себе:

— Дакле, ово је војска, нема шта. Да, мој брате, права војска! — закључи старац одважно и зналачки, не скидајући поглед с пушкомизраљеза, премештајући се с ноге на ногу.

— Војска, војска... — кроз нос додаде други, крезуби старац.

— Зар ти, чико, досад ниси знао да смо ми војска? — помало заједљиво упита Крња.

— Е, мој синко — премери један од њих Крњу строгим погледом — није све војска што носи оружје.

— То је истина — одврати Крња — али ја баш добро не разумем шта хоћеш да кажеш.

— Млад си, па зато не разумеш — филозофирао је старац. — Ето, гледам нешто то ваше оружје како је чисто и подмазано — настави он. — Војска којој оружје није чисто и подмазано, та не мисли да ратује. А јок! Ратовао сам ја, истина мало давно, а *рећемо* и није давно, али како ови Срби често ратују, па и давно је. Да, синко, тако је то. Добро сте очистили митраљезе и, кад га притегнеш, тај сигурно везе — рече старац гласом који не трпи поговора.

— Али како бисмо ми ратовали да нам оружје није спремно?! — одврати Крња мирније и задовољно се осмехујући на старчеву добронамерност.

— Тако и треба, свака вам част! Гледам ја ово од како је почело. И, пазите децо, потрајаће ово, али ћете ви победити. Ви

сте за правду, а правда увек побеђује. Истина, мало нас је, али је Србија и прошлог рата била мала па је, свеједно, победила, а на њу навалила сва швапска сила. Није све ни у сили.

— Ми смо, чико, пошли да победимо — прекину га Крња.

— Ако зато нисте пошли, онда побацајте пушке у врзине па идите кућама — рече старац ауторитативно. — И на свакоме од вас види се шта мисли а ја добро знам шта је рат.

После тога два старца су дуго са нама разговарала, причајући нам неке своје доживљаје из првог светског рата, а веома им је дошло кад су опазили да их пажљиво слушамо.

Како народ над нама врши смотру, осетили смо други пут логорујући у селу Кораћици. Били смо други пут у кући оног сељака који нас је обавестио о наиласку Немаца када смо били на Кошуту. Тај сељак је у једном тренутку позвао пушкомитраљеске помоћнике. Тражио је да му покажемо кутије у којима носимо маст за оружје. Онда је покупио само оне кутије у којима је бидо мало масти, а затим је некуд отишао и донео их пуне. Осталима је рекао да ћемо имати доста док други пут дођемо, а добро пазимо како трошимо маст, јер без тога митраљежи не могу да раде.

Где је он чувао ту маст, а то је била она права зелена за оружје, то не знамо. Углавном, кад год смо дошли у село, увек нас је звао на смотру и редовно прегледао стање масти.

Колико је народ о нама водио бригу видео сам у још једном случају. Једнога дана је Посавски одред код села Конатица водио борбу са немачком казненом експедицијом. Посавци су нас позвали у помоћ. На једном путу, иза обале, лежали смо у стрелачком строју, а испред нас, по црној ораници, распрскавале су се немачке гранате. Посавци су целог дана водили борбу, а ми смо стигли негде после подне. Пуца се на све стране, и лево и десно од нас, гранате и даље у левцима разбацују земљу час ближе, час даље. У једном тренутку, кроз овај усечени пут на коме смо били, од једном угледасмо два сељака како иду, погнути због куршума што шарају из више праваца, и на једној обрамици носе сандук муниције у оној плеханој кутији без дрвене подлоге. Са њега се цеди вода и на први поглед закључисмо да су га малочас извадили из бунара или са неког другог места где има воде. Кад стигоше до нас спустише сандук, и један од њих сасвим пословно, као да се правда, рече:

— Ево, другови, донели смо вам ово. Слушамо како целог дана водите борбу па вам је сигурно понестало муниције, а ми смо ово, знате, имали па смо вам донели.

Гледамо сандук, а њихов поступак и речи у мени су побудили оно неизмерно одушевљење какво сам досад више пута осетио. Размишљао сам — како је тај народ добар; да се човек просто задиви колико обичан сељак може бити промућуран, интеллигентан и племенит." (Војин Б. К, н.д. стр. 167—170)

Партизани — народна, ослободилачка и револуционарна војска

Борећи се иротив окупатора и његових помагача, космајски партизани су истовремено рушили апарат старе власти, која се одмах носле капитулације ставила у службу Немаца, и успостављали прве привремене органе нове народне власти. Палењем спискова са вршалицама и обилажењем истих где се обављала вршидба, партизани су имали и задатак „да контролпгу колики ујам наплаћују сопственици вршилнца за жито и да одреде да се не сме наплаћивати више од пет килограма

од сто", како би ујам на тај начин служио за покриће трошкова и скромну зараду а не за богаћење појединаца.

Сузбијајући шверц и црну берзу, партизани су такође одузимали робу од лица која су бавећи се тиме хтела да се у тим тешким временима богате и неоправдано зарађују на рачун народа и на његовој муци. Поједини помагачи окупатора били су осуђивани и на казну конфискације дела покретне имовине.

На зборовима, митинзима и конференцијама по селима, партизани су говорили да је борба против окупатора сада први и главни задатак, али да нема ни повратка на старо, да ће се у нашој земљи изграђивати нов друштвени систем, о чему ће слободно одлучивати сви грађани и радни људи после ослобођења земље.

А те речи нису остајале без одјека у народу.

У овом крају, где је пре рата била велика активност комуниста, где је био веома развијен опозициони и демократски покрет, где су идеје народног фронта слободе имале много присталица, где су опозиционе грађанске странке добијале велики број гласова на изборима, где је патриотизам био висок, где су ослободилачке и борбене традиције биле јаке — било је много људи не само међу радницима, занатлијама, ћацима, студентима, учитељима и напредном интелигенцијом већ и међу имућним сељацима и веома угледним домаћинима који су одмах прихватили и помагали партизанима као праве борце за националну слободу, али и као револуционарну војску која се бори за многе идеале којима су они тежили од пре рата — за демократију и демократско друштво, за социјалну правду и једнакост, за равноправност жена, за већа људска права и слободе, за учешће у власти и управљању друштвеним пословима свих грађана без обзира на национално, социјално и верско порекло, за братство и јединство; једном речју — били су за партизанима што се боре за нов друштвени поредак, за нову државу Југославију која ће бити заједница слободних, равноправних и збртимљених народа и народности и у којој ће се живети живот достојан човека.

*

Безброј је било оних који су то тако схватили и због тога били уз партизанима и укључили се у НОП. Немогуће их је, наравно, све набројати, али ћемо навести казивање бар неких од њих.

Михаило Борић, Колар, Мала Врбица: „Некада је у сваком селу било по неколико богатији људи којима никад није било доста, па су само гледали како што више да искористе сиротињу. Звали смо их — кождери... Ето, због таквих људи омрзо сам државу и таки поредак у њој.

У првом светском рату био сам тешко рањен у борбама за одбрану Београда, код села Бањице. Одступао сам на штакама сам, али будем заробљен и отераше ме у логор Ашаг, у Аустрији. У том логору упознам се са руским заробљеницима. Од њих сам чуо за револуцију у Русији и први пут се упознао са идејама комунизма.

Први мој допринос Комунистичкој партији био је 1920. када сам био чувар љене кутије на изборима. Од тог периода до данас, иако сам члан КП постао тек од 1941, непрекдно сам извршавао све задатке које ми је Партија постављала."

Драга Секулић, земљорадник из Поповића:

„Имам две споменице: Албанску и Партизанску. 'Оћу одма' то да кажем да се представим. Поносим се тиме. У политичком погледу сви ми Секулићи били смо напредни људи...

Увек ме питају да ли сам се због мог сина Јанка определио за партизане. А мој син је постао комуниста зато што сам га васпитавао да воли оно што сам ја увек волео — а то је слобода. Ја сам настојао да он буде патриота. И то је основно, а остало је учинила школа и другови."

Чеда Новичић, земљорадник, Бабе:

„Многи ме питају како сам се ја као богат сељак везао за НОП и комунисте. Али, ја сам желео нешто боље за све људе. Зато сам и пре рата био у опозицији. Радовао сам се и кад су ми партизани указали поверење и позвали ме да сарађујем."

Веља Пантић, сељак, Парцани:

„Политиком сам се бавио још пре рата. Чим сам добио право гласа, гласо сам за опозицију. Био сам демократа од 1920. Највише утицаја у политичком погледу, у нашем селу, имали су наши учитељи...

О комунизму нисам много знао, али сам био за правду. На посланичким изборима гласао сам за доктора Влајковића на листи опозиције."

Дуја Радојковић-Поздераћ, из села Влашка код Младеновца:

„Родио сам се у сељачкој задружној кући и цео живот сам морао да запињем ...

Иако сам био притиснут послом, волео сам још пре рата и политику. Био сам у опозицији. По природи сам слободан човек, па сам увек улетао у ватру. То је за нас сељаке и нека разонода. Имали смо ми и свадбе, и славе, и вашаре, и даће — али човек 'оће још нешто. Да се бори за правду и да се покаже, шта све може и сме...

Године 1938. лежо сам 33 дана у затвору због избора. Казо сам: „Доле Стојадиновић, доле циганин Цветковић". Разбили смо Бацаков збор. Поломили смо ћуприју на Буковцу. Све смо гаћали циглама и штаповима оне који су кренули на збор.

Кад су ме ухватили жандарми, 'оће да ме спроведу споредном улицом, а ја кажем: „Терајте ме главном". 'Оћу да ме сви виде. У затвору су нас ови наши опозиционари 'ранили ко голубове...

Чика Драга је о изборима ушо у кафану с коњем и вико: „Живео Совјетски Савез" ...

У нашем селу био један Апа ковач, страховит човек. Имо је радно и био начитан. Знао је сваког руског војсковођу на положају. Од њега сам највише научио о комунизму...

Код нас су почели да долазе партизани још 1941. г. Први је дошо Андра и све нам лепо објаснио о династији и краљу. Реко нам је да се не боримо ми само против Немаца, него и "против старог режима. „Ми смо ослободилачка војска" — каже он. Издајници су са Немцима. Све што је говорио било је истина.

Андра (Инструктор ПК КПЈ за Србију — нап. а) је дошо ко политички радник, претпоставимо."

Тихомир Мишић-Жућа, сељак, Дучина:

„Учествовао сам у првом светском рату и био рањен на Солуну...

Кад је почео други светски рат имао сам око 45 година. Одма' сам почео да сарађујем са партизанима. Мој најстарији син Милица, који је пред рат био у коњичкој подофицирској школи, отишо је међу првима у Космајски партизански одред."

Павле Јованчевић, сељак из Влашке:

Родио сам се у Влашкој, у задрузи која је имала педесет и два члана. Задруга је основана 1880. а одржала се до 1922.

Онда се тешко живело. Мој отац је имао 12 ха земље, а био без динара. Правио је кућу. Мени је немаштина дозлогрдила и тражио сам неке одушке у политици.

Са комунистима сам дошао у додир још пре рата, и то најпре са Миладином Арсићем, учитељем, који је имао сестру овде у Влашкој. Он је причао о руском систему. Имало се онда велико поверење у совјетску револуцију. Ишао сам онда и на студентске демонстрације и зборове и мислио: нека буде што буде, само да не остане оно што је било ...

Људи у нашој задрузи били су напредњаци, а после демократи...

Кад сам се вратио из војске 1919, осећало се већ политичко струјање. Ми смо се борили да срушимо радикале. Демократски кандидати били су Вељко Борђевић и Бацак у почетку. Али су се посебно кандидовали. Моји су гласали за Влајка, а ја за Бацака. Али, одмах после избора, долази код Бацака у Младеновац Којић, министар правде, и Бацак пређе у „Јерезу". Ја онда напустим Бацака и прећем у Земљорадничку странку, чији је вођа, овде код нас, био чика Спасоје Павловић, носилац „Белог орла са мачевима". Био сам секретар у тој странци, за село Влашку.

Једном мени каже Миладин:

— Код нас мора да се дигне устанак. Је си ли за то или ниси?

Изненадише ме ове речи, али му брзо одговорим:

— Јесам, за то сам и ја!

Моја прва шира сазнања о Покрету и Партији потичу од сурета са Андријом Хабушом."

Павле Блажић, текстилни радник: „Још као дечак волео сам да читам. Посебно белетристику. Кад сам ступио у фабрику на рад, до руке су ми дошле књиге о СССР-у. Читао сам и желео да и код нас буде посла за све људе и да се ради осмочасовно. Моји први политички кораци везани су за комунисте. То је било 1934. када су у фабрику дошли Јосип* Кодак и Иса Јовановић. Кодак покреће питање синдикалног организовања радника у УРС-овим синдикатима. Мени је дао задатак да радим на стварању синдикалних организација... За кратко време ја организујем 300 од укупно 600 радника. Због масовности организације, узнемири се директор, позове ме и упозори да се манем тог посла. Међутим, ја сам већ био у то време загазио и ишао сам даље. Однео сам у Београд синдикалне књижице на потпис и оверу. Кад сам се вратио, затекао сам у портирници отказ, плату за 14 дана и забрану да ућем у фабрику. Иса и Кодак су већ били протерани...

Са партизанима сам се повезао почетком рата. Мислио сам да је у Русији мед и млеко, па сам хтео да се борим да и код нас буде тако. А хтео сам и да се ослободимо од Немаца."

Бранко Катић, завршио средњу пољопривредну школу, рат га затекао на дужности у пољопривредном расаднику у Орашју. „Као сваки млад човек желео сам да се борим за правду. Уз то, водим

порекло од Карађорђевог устаничког војводе — Јанка Катића, па је и то можда имало утицаја на моје опредељење. Сви у породици држали су много до поноса и достојанства."

Ненад-Неша Марјановић из Шепшина:

„Рођен сам овде у Шепшину. Мој отац Сава и мајка Стевана имали су десеторо живе деце. А мајка је била родила шеснаесторо...

Одувек сам био земљорадник, а радио сам и у мајдану. Наднично. Кад смо се поделили 1939, добио сам 1 хектар и 15 ари земље. Имао сам и ја доста дечице... Седморо.

Борио сам се увек за неку правду. Био сам у општинском одбору јер сам био поштен и примеран човек.

Почо сам да радим за партизане и у прву везу ступио са Јаковом Бурсаћем — чика-Јашом. Он каже: „Буразеру, скоро ћемо у рат. Ударио Немац на Совјетски Савез". Ја једва дочеко. Мислио сам, рат ће се брзо свршити...

У рату сам волео све другове. Па да је и Турчин, али да је с ове стране.

Тако сам волео Андрију Хабуша, иако није био Србин. Био је много разговоран, учио нас партијски..."

Раја Дамњановић из Ковачевца:

„Родитељи су ми били земљорадници. Ја сам радио, исто тако земљу, али сам радио и по предузећима.

Мој отац је био у рату кад сам се ја родио. Тамо је и погинуо. За мене и не зна. Имали су мене једнога.

Били смо једно од богатијих домаћинстава...

Мене су подизали баба и стрине. Имао сам свега, али нисам имао слободу као дете које расте уз оца и мајку. Оно што ти се пружи то ти је, не може да се тражи ништа више...

Касније сам се оделио и добио десет ланаца земље. Оженио сам се у осамнаестој години и отишао у војску.

У војсци сам видео како се војник не цени. Официри су били груби. Због њих нисам волео ни војску ни државу.

Кад су нас Немци окупирали било ми је много тешко. Мрзео сам их, чини ми се, више него сви други — јер су ми оца убили 1916. године.

Кад су се појавили партизани у Космају дошо код мене Живадин Перишић, студент медицине, из Стојника. Дошо са Божом Дамњановићем и каже: „Било би добро да нађете два-три човека, да формирамо народноослободилачки одбор". И тако се ми окупимо...

Волео сам много те људе који су се борили за слободу. И ја сам се борио колико сам знао и мого. Ноћу сам ишо кад год је требало, а дању отаљаво свој кућевни посао.

Године 1942. посто сам члан Партије. У почетку нисам знао шта је то. Нису ми баш били јасни циљеви које је имала Партија. Знао сам само за Немце и издајнике. После сам схватио."

Борисав Филиповић из Парцана:

„Наше село, па и мушкарци из моје фамилије, увек су се бавили друштвеним пословима. Како они, тако и ја. Водили смо, како се то каже, политику..."

Негде 1928. повезо сам се са Земљорадничком странком Драгољубом Јовановићем, која је била у опозицији према режиму и борили се за сељака. То је мене, а и још неке из мог села, привлачило. Драгољуб је лично долазио у Парцане код мене, па смо ишли у агитацију.

У прво време, сећам се, говорило се о опозицији, а не о комунистима. А они су и онда, изгледа, били главни. Међу њима прво место код нас су заузимали учитељи...

Наши учитељи нису правили питање што су неки од нас у другој партији. Они су стварали народни фронт, па су окупљали све истакнутије људе око школе, или неких других послова. Ми смо у селу имали књижницу. Долазили су нам чувени људи из Београда и држали предавања о пољопривреди. Кроз ова предавања неосетно су протурали и политику. Наше учитељице су држале женама домаћичке курсеве, просвећивале их и училе да се боре за своје право...

И тако, у овом нашем Космају, комунисти подигоше цео народ у борбу. Окупише нас све, из свих партија. Мука и невоља нас зближише."

Милан Петровић, сељак из Велике Иванче:

„Спадали смо у сиромашне фамилије. Имали смо само шест хектара земље, а нас троје деце — ја, Милица и још један брат. Учили су нас одмалена да радимо и да будемо чуварни.

Кад је почео рат изделили смо се. Ако једнога нешто снаће, да не испашта цела фамилија...

Кад се у Космају формирао Одред и кад ме је Среја Аомић укључио у рад, прво сам носио партизанској војсци хлеб и намирнице. Моја мајка умеси и испече пуну фуруну хлеба, а ја носим. И тако цела породица.

Мој отац Обрад био је новобрац. До рата је волео само новобраце, а после и партизане. Кад сам ја почео да радим за Покрет, отац ми је помагао. Много пута место мене је извршавао задатке.

Још пре војске ја сам гласо за опозицију, а после сам се њој и прикључио. Отац се слаго самном, а мајка и жена се нису буниле.

За време рата, исто тако, сви смо били за партизане...

Ја сам морао да се борим против предратног режима. Били смо сиротиња, иа не могу ни порез да платим. Они дођу да терају стоку. А сељаку нема живота без марве. Судија Станковић из Младеновца често ме је спасавао. Био је и он у опозицији. Живану, моју жену, 'тели су да отерају на робију што се побила са жандармима кад су дошли да отерају бикове.

У почетку нисам ни знао шта је то Комунистичка партија. Кад сам увидео шта 'оће комунисти, видео сам да ми је ту место. Зато сам и предузео сарадњу са партизанима и ушо у Партију још 1941.

Милица Пегровић, (Миланова сестра):

„Мој отац је волео кад дођу партизани. Одмах би устајао из кревета, да разговара са њима...

Иначе, ја сам се определила за оно за шта су били и моји. Милан је ступио да ради, отац је то знао, па сам онда почела и ја. И Кика је доста на мене утицала... Кад је отишла у партизане, она је, најпре, била на овом терену. Одма' ми је давала задатке — позивам и окупљам жене и девојке на састанак на коме је она читала и говорила.

Почео је да долази и Андра Хабуш. И он ми је давао задатке. Била сам сва срећна. Ја, сељачко дете, па се и ја за нешто иитам! У почетку сам разумела само то да се боримо против Немаца и за равноправност жена..."

Живана Петровић, Миланова жена:

„То је било одма' после избора, кад је Милан гласо за опозицију. Дошли жандарми да наплате порез, моментално, за инат. Ми паре немамо, а они 'оће да терају бикове. Ја за гушу са њима.

После ме оптуже зато што сам спречавала влас' да врши своју дужност. Ишла сам пред суд на саслушање. Али, судија Станковић каже: „Ова ствар има да сачека амнестију” и ћушну акт у архиву. После је дошо рат и ником ништа...

Акције на железничким станицама: Рипањ тунел, Раља и Буринци

После реорганизације Космајског одреда у августу месецу, 1. чета је дејствовала у космајском, 2. чета у младеновачком, а 3. чета у грочанском срезу, али су према потреби, прелазиле и на терене суседних срезова и чета ради извођења самосталних или заједничких акција, а повремено и на оперативна подручја 2. батаљона Посавског и 1. шумадијског одреда.

На оперативно подручје Космајског одреда повремено су долазиле неке чете 1. шумадијског одреда, и то углавном на терен космајског среза, задржавајући се на овој територији по неколико дана. Приликом тих сусрета размењивана су искуства и разматране могућности заједничких дејстава.

Једна од заједничких акција коју су испланирали и припремили штабови Коомајског и Посавског одреда и у којој је учествовала 2. чета Посавског одреда извршена је врло успешно почетком месеца септембра на космајској територији на железничким станицама Рипањ тунел, Раља и Буринци, па прузи Београд—Младеновац—Ниш.

У другој половини августа, штаб одреда је одлучио да се изврши диверзија на железничкој ирузи Београд—Ниш, и то на железничким станицама Рипањ—тунел—Раља—Буринци—Влашко Поље. Одрах се приступило извићању, прикупљању потребних обавештења и опсежним припремама. Очењено је да за овако замашну акцију нису довољне снаге Одредa, па је затражена помоћ од Посавског одреда. У вези с тим, крајем августа, у кући Драгољуба Радосављевића у Лисовићу одржан је састанак на коме су били командант Космајског одреда Милутин Тодоровић, заменик команданта Раде Јовановић, комесар Јован Јерковић и начелник штаба Бранко Пољанац и Коча Поповић-Пера, командант Посавског одреда. Договорено је да у акцији учествују и 2. чета Посавског одреда, под непосредним руководством штаба Космајског одреда.

Планирано је да се акција изврши крајем августа, али је због лоших временских прилика одложена за почетак септембра. Из 2. чете Посавског одреда учествовало је око 50 људи са командиром чете Бошком Марковићем.

Циљ акције био је да се на железничким станицама Рипањ-тунел, Раља, Буринци и Влашко Поље експлозивом унште скретнице, а у станицама демонтирају и онеспособе железнички уређаји и ухваге и ликвидирају неки петоклонаши.

Железничку станицу Рипањ-тунел чувала је једна патрола жандарма. Међутим, у Раљи, недалеко од железничке станице, била је једна немачка јединица која је чувала фабрику цемента, као и жандармеријска станица.

Обучавање људства у руковању експлозивом вршно је начелник штаба, Бранко Пољанац, који је направио и план акције. За акцију партизани су се припремали у Губеревцу и Лисовићу, где је дошла и 2. чета Посавског одреда.

Пошто су извршили припреме, а временске прилике су биле повољне, одлучено је да се диверзија изврши у поноћ између 4. и 5. септембра.

На железничкој станици Влашко Поље акцију је требало да изврши 2. чета, али курир није успео да је о томе на време обавести и зато она није стигла да изврши задатак.

У Буринцима је 1. вод 1. чете, под командом водника Миладина Ивановића успешно извршио диверзију. Док су партизани постављали експлозив, наишао је из Раље војни теретни воз и стао изнад затвореног сигнала. Немачки војници су изашли из вагона и шетали се поред воза док су у мраку, недалеко од њих, партизани минирали скретнице. Када се зачула експлозија, Немци су припуцали према партизанима. Настало је обострано пушкарање, али су се Немци убрзо вратили према Раљи. Због сарадње са окупатором, партизани су стреличили шефа железничке станице у Буринцима, али је он био тешко рањен па је умро после неколико дана.

Акцију у Раљи извршиле су 1. космајска и 2. посавска чета. Један вод Посавске чете имао је задатак да блокира немачке снаге и жандарме у Раљи и спречи њихову противакцију, а други вод је поставио заседу на путу изнад Раље према брду Ковиона да спречи евентуални долазак појачања Немцима у Раљи из Београда. Прва Космајска чета имала је задатак да онеспособи железничка постројења у станици. За време акције у железничку станицу је ушао воз са Немцима који су се вратили из Буринаца. То је изненадило партизана, али су заузели воз бомбама и пушчаном и митраљеском ватром. Настала је жестока борба. Композиција која је ишла „натрашке“ била је дугачка тако да је локомотива тек излазила из тунела, удаљеног стотинак метара од станице, када је почела пуцњава и воз стао. Док су Немци из задњег дела водили борбу са партизанима који су демолирали уређаје у станици, Немци који су били ближе локомотиви изашли су из воза и позвали на предају партизана који су у блоку онеспособљавали железничка постројења. У блоку су се налазили партизани: Петар Фратровић-Пера Галама, радник, Душан Симовић, судски приправник, и Периша В., сви борци 1. космајске чете. Експлозив екразит, припремљен за рушење скретница и блока, они су бацили на Немце, поред воза и на воз, а затим су, и поред јаке непријатељске ватре, успели да се повуку.

Када су на железничкој станици експлозијом уништене скретнице и започела борба, немачка посадна јединица у Раљи и жандарми отворили су ватру и пуцали у правцу железничке станице, али нису смели изаћи из зграда у којима су се налазили, јер их је са положаја од станице, под јаком ватром, држала 2. посавска чета.

Железничку станицу Рипањ-тунел чувало је 4 жандарма, који су одбили да се предају и на оделење партизана 1. чете су отворили ватру. Тада се згради привукао храбри пушкомитраљеца Војислав-Воја, пилот, и ватром из свог пушкомитраљеца ранио жандармеријског командира, после чега су се жандарми предали. Тада су миниране скретнице и онеспособљени станични уређаји.

Врло добро припремљена и успешно извршена, после блокаде Космаја, када се непријатељ хвалио да је уништио космајске партизана, „раљска акција“, као и упад у Сопот, имали су велики морално-политички одјек у народу и утицали на јачање борбеног духа међу борцима. Прекид железничког саобраћаја трајао је неколико дана.

У овој акцији, Космајски одред са 2. четом Посавског одреда се пребацио у Барајево — у засеок Равни гај. Сутрадан је извршена анализа изведене акције и похваљени су партизани који су се истакли. У току дана Немци су из Раље топовима тукли барајевске шуме. Следеће ноћи 2. посавска чета се одвојила од Космајског одреда и са својим командантом, Кочом Поповићем, вратила у Посавину на свој терен. На захтев команданта Посавског одреда, Миладин Ивановић, водник 1. вода 1. чете Космајског одреда, прекомандован је у Посавски одред и постављен за командира 2. посавске чете.

Док смо били у Барајевским шумама, у Одреду је био један Енглец. Њега су Немци као припадника енглеског експедиционог корпуса заробили у Грчкој. Приликом спровођења у Немачку он је искочио из воза код Раље и упућен од сељака у Одред. С њим се споразумевао др. Бура Мештеровић. Није ми познато колико је био у Одреду и шта је с њим било. (Казивање Марјана Мара Василића, тада борца КО, сада носиоца споменице 1941, — забележио аутор 25/5-81).

У Одреду је било два Енглеца које су Немци заробили на Криту у Грчкој. Приликом транспорта за Немачку искочили су из воза и уз помоћ сељака дошли у Одред. Добили су од нас оружје, али нису хтели пуцати на четнике, рекли су да не могу пуцати у наше људе. Шта је с њима било није ми познато, али су остали у Одреду до прве половине октобра. (Казивање Душана Симића, тада борца Одред, сада носиоца Партизанске споменице 1941, — забележио аутор 30/6—81).

Другом половином септембра, начелник штаба Космајског одреда Бранко Пољанац-Станко,¹² по наређењу Главног штаба, отишао је у Ужице на нозу дужност. После његовог одласка, штаб одреда је остао без начелника. Ту дужност повремено је обављао Павле Илић-Вељко, командир 2. чете.

Везе са Београдом

Велики прилив људства у одред био је и из Београда. До краја октобра партијска организација Београда послала је V одред разним каналима око 110 радника, 30 интелектуалаца и

10 активних подофицира и официра бивше југословенске војске — међу којима је био и знатан број чланова КПЈ и СКОЈ-а.

Прве канале за пребацивање другарица и другова из Београда у космајске партизане, који су ишли преко села Мала Врбица (кућа Михаила Борића-Брке, колара), Рипња и Раље, успоставио је Главни штаб Србије са Покрајинским комитетом КПЈ за Србију и Месним комитетом КПЈ за Београд. На њиховом одржавању и стварању нових веза и канала радили су штаб Космајског одреда и Срески комитет КПЈ за срез космајски.

У Малу Врбицу, кући Михаила Борића, колара и члана КПЈ, дошла је прва већа група другова из Београда крајем месеца јула када је од њих Командант Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Србије Сретен Жујовић Црни,¹³ формирао 2. младеновачку чету. Код Борићеве куће, извесно време био је и логор чете и ту су борци добили и прве пушке које су прикупљене преко партизанских сарадника у Врбици и околиним селима.

Од месеца јула до октобра 1941, у групама и појединачно, дошло је неколико десетина другова и другарница из Београда преко овог пункта у Малој Врбици, где су добили везу за Космајски одред. Међу њима су били и официри бивше југословенске војске. Бранко Пољанац, мајор, и Павле Илић, Милена Велимировић-Илић, учитељица, професорка Нада, др Дејан Поповић, лекар, и други.

Дана 17. августа овим каналом је дошла група радника Индустрије мотора из Раковице у Београду у Космајски одред, у којој су били: Бора Костић, секретар партијске организације ИМР, Бура Гајић, члан КПЈ, Јуре Вранић, члан КПЈ, Бора Пенезић, члан КПЈ, и Богдан Радан, Реља Јакшић, Добривоје Филиповић-Крња и Бирак Милан, симпатизери КПЈ. Са овом групом су дошли и Славко Чолић, шпански борац који је радио у ИМР као техничар, Борђе Јовановић-Јарац, књижевник, Вера Црвенчанин-Чупчик, студент, Душко Симовић, правник, Благоје Забрдац, радник Војин Бурашиновић-Костја, радник, и други.

Ево како Војин Бурашиновић-Костја у н.д., описује свој долазак у космајске партизане:

„Пут до Младеновца брзо је прошао. Сишли смо са воза и умешали се међу свет. Благоје и ја држали смо се Крње као пијан плота. Кад смо изашли из гужве опазео сам у групицама све оне другове који су били на зборном месту у Раковици. Ишли смо у правцу Селтерс-бање, на растојању од неколико десетина метара, као да једни друге не познајемо. Одједном сам опазео како свака група скреће удесно, а мало затим и ми смо скренули на сеоски пут. Када смо одмакли неколико стотина метара, погледом сам тражио шуму а ње скоро није било, осим Космаја који се издигао испред нас. Мислио сам — па нећемо ваљда овде, на Космај, јер се никако нисам могао отети утиску да морамо доћи у непрегледно шумско пространство.

Брзо смо сви пристигли и сврстали се у колону. Ишли смо журно, све брже. Сунце је пекло, јер је тек било један сат по подне. Нешто од сунца, а нешто и од журбе, облио нас је зној.

Ја то скоро нисам ни осећао. Нешто невидљиво ме је подизало и носило, да сам могао, просто, да полетим. Једном сам се окренуо и видео да је Младеновац остао далеко.

Ишли смо даље. Кад бих повремено погледао у остале, видео сам, по изразу њихових лица, да су сви заокупљени жељом да што пре стигнемо на одређено место. На једном делу, где се пут благо уздиже навише, пред нас из кукуруза изађе младић средњег раста, препланулог лица, сувоњав и чудно немирних очију. Стари шешир изгледао је много велики према његовом ситном лицу. На себи је имао изношену сељачку антерију и чакшире... Био је бос. Пришао је једном од другова из наше групе и нешто са њим кратко и тајанствено почео да шапуће, а затим се поново изгубио у правцу одакле је и дошао. Ми смо остали чекајући. Тек тада сам видео да нас има око тридесет, а већина није старија од двадесет и пет година.

Не знам да ли је прошло више од пет минута а младић се врати. Опет је нешто шапутао са оним истим другом, па нас је затим овај, очигледно привидни сељачић, као да отвара некакву капију, пропуштао у кукурузе. Док идемо, кукуруз узбудљиво шушка. После неколико стотина метара избисмо под осредње крошњао дрво, са чије се обе стране протегла врзина. У сенци хлада стајао је висок, плав човек, који нас је редом посматрао. Недалеко је стајао други, старији, негде око педесете, скоро чича, спеченог и смежураног лица, са опасачем и фишеклијама око струка. Пушку је држао к ноzi. Гледао нас је као да је уплашен нашим доласком. Њих сам прве опазио. Онда ми пажњу привуче гомила пушача сложених у купу. Изненадило ме је кад сам угледао и два пушкомитраљеза, наслоњена на ножице, како се, чисти и масни, пресијавају на сунцу и подсећају на кочперне петлиће. То су била два „брна“. Пријатно изненађење. Поседали смо поред врзине, у хладовину, и радовали се, уз гласан разговор, задовољни што смо тако стигли до циља — као да смо пошли на некакав излет.

— Пст, пст, тишина! — упозоравао је онај стари, те почесмо шапатам разговарати.

После је неко рекао да храну предамо економу, у колектив. Оно што сам имао предао сам другу кога су звали Маћаш. Пред залазак сунца објављена је вечера. Ишли смо Маћашу и примили следовање. Видео сам да је све што смо донели сада подељено на једнаке делове. Сир који је био мој, сланина оног другог и конзерве оног трећег одједном су постали наши. Значи — комуна! Али то је била комуна у идеалном смислу речн, комуна у којој смо сви једнаки. За мене је то био изванредан доживљај, а веровао сам да ћу од сада за вечита времена живети на такав начин. Дубоко сам био убеђен да сви људи који дођу овамо, у нашу средину, морају бити безгранично поштени, искрени, и да нам једино такав начин живота одговара. Да будемо као један, да будемо — комуна.

Пред сам мрак онај у наочарма почео је да дели оружје. Пушке су добијали најпре они који су служили војску, а онда редом, даље, док је дотицало. Тада ми постаде јасно да су нас очекивали. Опет ме је задивила тајанственост и снага организације која све то ради. Видео сам да се ништа не одвија случајно. Кад поделише пушке, један пушкомитраљез су дали другу четрдесетих година, кога су звали Мамут. Био је бледуњав, сув, оштар и мрког погледа. Чуо сам да је браварски радник и да је неколико година одробијао у Митровици као комуниста. За његовог помоћника одређен је онај у полугојзерицама, што су га звали Јарац.

— Ма, зар ти, Јарчино, да будеш са мном, да ми носшп муницију и да ми будеш десна рука?! — рекао је Мамут шеретски.

— Када сам са тобом могао бити иза решетака, могу сада и да ратујем — одврати речити Јарац. Видело се да су стари знанци.

Чудно ми је било што овога зову Јарац, кад је снагом подсећао на медведа, док је онај кога зову Мамут у ствари личио на Јарца. Ко зна како су добили та имена. За Јарца сам чуо да је био сарадник „Ошишаног јежа“.

Међу придошлима још неки су се међусобно познавали. Неки Пане, графички радник, гледајући Мамута и Јарца, обрати се свима нама гласно:

— Замислите, другови, какве ће две животиње да рукују митраљезом — Мамут и Јарац. Тешко фашистима кад их њих двојица закупе. Него, Боко, било би добро да промените имена, јер ти више личиш на мамута, оног правога.

Бока добаци неку досетку, која би могла да уђе и у „Деж“. Онда онај плави друг прекину разговор, делећи даље оружје. Други пушкомитраљез добио је Крња, и док је онај плави гледао кога ће му одредити за помоћника, Крња предложи мене. Плави ме одмери, као да проверава јесам ли способан за ту дужност, па пристаде. Крњи сам био захвалан, јер сам сматрао да сам постао значајан чинилац, наслућујући какву важност има пушкомитраљез у борби.

Тако је подељено оружје. Мало касније дознао сам да је онај плави командир чете. Име му је Павле Илић, а звали су га Вељко. Чуо сам да је био капетан у бившој југословенској војсци. То ме је озбиљно зачудило, па сам га гледао подозриво и с неверицом. У оној војсци то је била прилично крупна зверка, па сам се озбиљно питао шта ће он међу нама. Према свему старом и прошлом био сам веома неповерљив. На крају, с прекором сам одбацио такве мисли, рачунајући да свакако има паметнијих од мене који су о томе водили рачуна.

Љубопитљиво смо загледали оружје, шкљоцали затварачима, а онај стари, звао се Драго, упозоравао нас је да неко случајно не окине. Имао је право, јер међу нама је било младића који су, по свему судећи, први пут узели пушке у руке." (ВБК, н.д., стр. 125—129).

На везу код жед. станице Рипањ, групе из Београда су долазиле пешице или возом из Београда, обично уторником, четвртком и суботом, где их је прихватао курир одреда Бурђе Јоцић-Биде, а понекад и Милојко Илић. Овим каналом су из Београда, између осталих, у космајске партизане дошли: Бора Барух, Славко Сингер, Еди Давичо, Максим Штернић и други.

Према сећању Милојка Илића, он је после борбе коју је одред водио у Арнајеву са жандармима, у петак 11. или суботу 12. октобра, добио налог од штаба да на жел. станици Рипањ сачека једну групу Београђана. Било их је четрнаест, а довела их је једна другарица која се звала Јула. Међу њима је била и Вукосава Цегледи-Оља, која је са собом понела лекарску торбу пуну санитетског материјала и инструмената. Кроз Рипањ су прошли распоређени по двојкама и у једној цугми иза засеока Брњани сели да се одморе. Ту су их приметили четници и жандарми и дали се у потеру за њима. Пожурили су за Парцане. Уз пут су се неки из групе изгубили, али су се нашли у Парцанима. Из овог меета продужили су за Манић, на пункт код куће Боре Марковића, а одатле за Миросаљце, где је био одред.

У августу је успостављен канал са Београдом преко Раље. Групе или појединци су долазили из Београда возом до Раље.

Ту их је сачекивао свештеник Живојин Атанацковић — поп Дина, члан КПЈ, или неко други од сарадника НОП, и предавао на везу куририма одреда. Овим каналом је 10. августа стигла група другова из Земуна у којој су били: Љубомир Љубиновић, свршени ћак трговачке академије, Мирко Тепавац-Бели, ученик гимназије, Милан Нарић, радник фабрике „Телеоптик“, и Маријан-Маре Василић, радник фабрике „Змај“. Касније је дошла друга група из Земуна у којој су, између осталих, били: Ото Бургер и његова супруга и Шандор Мајор.

Каналом преко Раље у току лета и јесени пребачено је још неколико група из Београда у којима су утлавном били симпатизери Партије и чланови СКОЈ-а. Међу њима су били: Војислав Косовац, студент теологије, Стојан Орељ, студент теологије, Душан Угреновић, подофицир б. ј. в., Будимир, опанчарски радник, Браца Стојановић, дипломирани правник из Бања Луке, и други.

Било је и неопрезности, тако да је, на пример, на београдску железничку станицу у августовске и септембарске дане, који су били сунчани и топли, долазило доста другова у зимским џемперима, виндјакнама, зимским чарапама и цокулама, са рукацима и слично, због чега су падали у очи, тако да их је иолиција хватала одмах на станици. Изговори да иду на село по намирнице, или да иду код родбине итд., нису били уверљиви, нити су другови могли пружити доказе о тим својим намерама и хапшени су. Нарочито они другови који су већ били компромитовани. Неки од тих другова су стрељани у Бањичком логору. (Према казивању Воје Косовца).

„Породица ми је живјела у селу Ковачићу, општина Книн, гдје сам се родио 1920. године. Напад Њемаца на Југославију затекао ме је у Београду на четвртом семестру медицинског факултета. Јавио сам се добровољно у војску и са њом одступао до Ужица и ту ме је затекла капитулација. Вратио сам се у Београд, издржавао се радећи као грађевински радник, повезао се са медицинарима СКОЈ-евцима и од њих сам снабђеван са Билтенима Главног штаба. Тада нисам био ни члан СКОЈ-а, нити КП. Одлучио сам да идем у партизане након што су Њемци објесили неколико партизана на Теразијама. Партијску везу ми је обезбједио Миленко Дабић-Брацо, студент технике загребачког свеучилишта који је из НДХ избјегао у Београд.

Кренули смо заједно у Космајски партизански одред возом из Београда до Рипња гдје нас је требала сачекати веза. Али наш први покушај крајем августа није успио јер су Њемци запосјели станицу Рипањ због акција које је Космајски одред тих дана водио у том крају.

Конечно смо напустили Београд почетком октобра у вријеме кад су Њемци по зидовима лијепили плакате који су приказивали њихове трупе на домаку Москве. Управо кад је наш воз полазио према Југ, на београдској железничкој станици су се њемачки официри фотографисали загрљени са неколико четника. Међутим, овог пута партијска веза је прецизно функционисала. Недалеко од станице Рипањ сачекала нас је једна дјевојка, рекла је да је учитељица. Иза нас је пристигла мала београдска гимназијалка Нада, па још један младић, рекао је да је радник, поријеклом из близине Загреба. Учитељица нас је одвела до Парцана и оставила

у кућу високог, сухоњавог сељака, Чика Стеиана, који нас је сутрадан одвео до села Манића. Ту смо сачекали одредског курира, наоружаног партизана који нас је одвео у село Арнајево, у штаб одреда.

Било је то 9. октобра 1941. године. Сутрадан, у том селу чекала нас је борба са Недићевцима." (Сећање Тоде Бурувије, сада носиоца Партизанске споменице 1941. године, предату аутору у писменој форми.).

У септембру је успостављен канал са Београдом преко Шепшина. Групе из Београда доводио је по налогу комесара одреда Милета Виторовић Сликар, борац Треће чете. Групе су долазиле возом до жел. ст. Дражањ—Шепшин или оближњих станица, одакле су одлазиле до Шепшина и даље у одред.

Шепшинским каналом из Београда у Космајски одред су, између осталих дошли: Михаило Швабић, „Трамвајац“, „Ликота“, један инжењер, Попара, Белка, браћа Пашић и други, чијих се имена или надимака Милета Виторовић Сликар не сећа.

Неке групе које су долазиле из Београда, на желез. станици Шепшин сачекивао је и деда Јаблан. Као знак распознавања он је носио бели штап. Када воз напусти станицу он би кренуо за своју колибу а на одређеном одстојању би га пратили другови који су стигли из Београда. Те групе које није довео из Београда, Милета је прихватао код деда Јабланове колибе и водио у одред или је то чинио његов брат Александар Виторовић Цига.

Као студент Академије ликовних уметности, Милета је лакше могао добити потребне исправе за путовање па је и зато одређен да одржава везу са одређеним партијским пунктовима у Београду и отуда доводи групе у одред.

Упутство како да обавља ове специјалне задатке на одржавању канала са Београдом, Милета је директно добијао од комесара одреда Јована Јерковића. Када је Јерковић у борби са жандармима у Венчана 8. октобра погинуо, канал је прекинут.

(Према казивању Милете Виторовића Сликара, фебруара 1980. писцу ових редова).

„У мојој групи било нас је седам: Никола Савин, Митар Попара, један радник „трамвајџија“, један студент, један радник који је касније погинуо као курир Космајског одреда и ја — Михаило Швабић. Седмог друга се не сећам, а можда је то био курир Милета Виторовић, који нас је одвео у колибу његовог деде у село Шепшин где смо неколико дана чекали на везу са одредом и за то време је изгубио са нама везу Попара. Ми смо из Београда отишли за Космај другом половином октобра. Савин је касније пратио групу рањеника на слободну територију па је ухваћен и стрељан у Ваљеву 1941. а ја сам после извесног времена из Космајског прешао у Други батаљон Посавског одреда. (Према казивању Михаила Швабића, забележио 27 маја 1981. ДДБ).

Долазак другарица и другова из Београда у Космајске партизане са мањим или већим прекидима настављен је током целог НОР-а. Одред је из Београда такође стално добијао и разноврсну помоћ у санитетском пропагандном и другом материјалу, чије су слање организовали МК КПЈ Београда и ПК КПЈ за Србију.

„Све што је досад писано о борцима Космајског одреда углавном се односило на мештане тога краја али су се само узгред помињали без навођења имена и они који су се из Београда слали у одред.

Поздрављам ваше (Илустроване политике — н.п.) трагање за онима који су изгинули (у блокади Космаја — н.п.) јер су баш ти понели барјак наше револуције, својим примером показали и

доказали како се треба борити. Стварању Космајског одреда у сваком случају су доириели београдски комунисти. Први партизани тог одреда били су београдски радници. Ево доказа: почетком јула 1941. кратко после напада Немачке на Совјетски Савез, из Београда у Космајски одред послати су: Воја Кубуров, Милан Латински, Лазар Славијац, Мита Николић, кројачки радник, затим Драги Маринковић и Зора Чаленић, кројачка радница.

Крајем септембра 1941. због провале у Београду у Космајски одред је послат и Пера Јеловац такође кројачки радник.

Сви су они погинули а да нико од нас, њихових другова који смо преживели, не знамо где су сахрањени.

Били су предратни активисти у УРС-овим синдикатима и припадали су синдикату текстилно-одећних радника у Београду. Ја те другове познајем од 1937. неке и раније. Већину је пре рата затварала београдска полиција. Били су то дивни људи, одани покрету. По задатку Партије „први“ су послати у партизане. Сигурно је, ако не сви оно бар неки од њих, да су сахрањени међу једанаесторицом непознатих партизана (у Сопоту — н.п.). И још нешто: то је била прва група из Београда послата у партизане. Зато не треба да буде заборављена.

Сем Зоре Чаленић и Пера Јеловца сви су служили војску. Пера је био кратковид па је био неспособан за војску а у Космајском одреду је био помоћник пушкомитраљесца.

Има нас још живих који би о тим друговима могли доста да кажу. Наводим само један пример. Милана Латинског послали смо у одред а оставио је жену Јулу трудну. Родила је ћерку коју Милан никад није видео. Оне сада живе негде у Војводини и могу се лако пронаћи. Зора Чаленић има брата у Београду а Драги Маринковић има сестру." (Чеда Живадиновић, Београд — Илустрована политика број 1242 од 24. августа 1982).

Акције и стање у одреду у месецу септембру

Дана 18. септембра 1941. Штаб Космајског народноослободилачког партизанског одреда послао је Штабу НОПО у Србији следећи извештај:

„I. ЉУДСТВО: Прва чета 120 људи и 2 жене; Друга чета 48 људи и 5 жена; Трећа чета 64 људи и Штаб одреда 8 људи; укупно 240 људи и 7 жена.

Социјални састав (без другарица):	Штаб	1. чета	2. чета	3. чета	укупно
Радника	2	38	28	25	93
Сељака	2	63	10	36	111
Интелектуалаца	3	17	9	-	29
Акт. офнц. и подоф.	1	2	1	3	7
Укупно:	8	120	48	64	240

Прва чета је подељена на два вода, сваки вод на по два одељења; Друга чета је подељена на три одељења; Трећа чета је подељена на четири одељења.

Чета је увек у пуном саставу. Водови и одељења се не удаљују од свог састава јер се у близини налазе груписани непријатељи. Тако исто и чете се крећу у близини груписаних непријатеља.

Ово ће се још учврстити, као и веза и сарадња са суседним одредима.

II. НАОРУЖАЊЕ::	Штаб	1. чета	2. чета	3. чета	укупно
Митраљеза	-	1	-	-	1
Пушкомитраљеза	-	4	2	8	14
Пушака	-	120	33	30	163
Пиштоља	8	10	6	10	34
Деф. бомби	8	31	14	70	123
Муниције	1	35	16	100	152
Пушч. муниције	-	6100	2400	3000	11500
Револ.	300	100	80	150	630

III. СПРЕМА: С обзиром на стално повсјање одреда, одеда, обућа, ћебад, шатори и т. сл. не задовољавају. Резерве из народа су исцрпљене и непопуларно је одузмати од сељака оно што је он за себе донео из рата у малој количини, тј. на себи. Сада се гиме снабдевамо разоружавањем непријатеља. Куповати се не Лложе због слабих финансија.

IV. ИСХРАНА: Одред се исхрањује у народу бесплатно без икаквог притиска на становништво. Напротив, у том погледу постоји читава утакмица ко ће пре да пружи храну кад доћемо у село.

V. ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ И САНИТЕТСКА СЛУЖБА: Осим лаког назеба нема других појава обољења. Чистоћа се још добро одржава, мада доста напорно с обзиром на кретање и акције. Санитет се организује још увек, мада је већ довољно постигнуто у том правцу. Жене и болничари вежбају у санитетској служби. Трећа чета нема још организован санитет.

VI. НАЧИН ЛОГОРОВАЊА: Логорује се у школама, чистијим таванима и тремовима штала и кућа по селима. Логори се обезбеђују стражама и патролама као и обавештајном службом сељака. Авиони доста сметају својим извиђачким акцијама. У Борку су митраљирали школу, а у Дрлупи бацали су бомбе које нису експлодирале. Кривица није до партизана већ до Никчевићевих четника који су у школи били дуже времена и били запажени. Опреност од авиона је нарочито постављена.

VII. ФИНАНСИЈЕ. Одред располаже сумом од 51.600 дин. Новац би био већ сасвим утрошен, али већ почиње пристизати прилагање преко Народно ослободилачког фонда, који се све живље организује у свим деловима а у великом броју села већ функционише, пошто је интерес за партизанске одреде знатно порастао. Има случајева да председници општина, деловоће и чак кулаци активно раде на оснивању фонда.

VIII. КОМОРА: Одред располаже са 7 коња, 3 коњска кола и 10 јахаћих седала.

IX. РЕЗЕРВЕ: Постигу се резултати у стварању резерви исхране: брашна, жита, пасуља, кромпира, лука. До сада је ишло много Гтеже, али „лед је пробијен". Сада је боље, има изгледа за боље резултате, у осталим стварима још нисмо успели да створимо резерве.

АКЦИЈЕ:

Прва чета:

1) Ноћу између 4. и 5. IX извршена је акција у тунелу Рипањ, Раљи и Буринцима. Циљ акције је рушење скретнице и апаратура станичних по блоковима. Напад је извршен по плану који је прецизно израђен после неколико извиђања. Сарађивала је Друга чета Посавског одреда. Од плана није било отступања, осим што је код Посаваца настало паникерство и губљење људи успут, тако да је командир њихове чете игубио 26 људи од 50 колико их је био повео. Ипак су ти људи пронађени благодарећи енергичном поступку политичког комесара нашег одреда. Учествовало је 150 људи, акција је трајала од 24 часа, до 2,30 час. резултат по плану потпуно добијен, осим једне скретнице, која је морала да се напусти због доласка једног воза са Немцима, који су почели пуцати. Због доласка овог непредвиђеног воза није успело ни исклизнуће воза у тунелу које је било предвиђено у плану. Од предвиђеног ликвидирања 6 петоколониша, четири су ликвидирани, 2 нису. Један због борбе са возом, а други због погрешно отворене ватре једног посавског вода. Нисмо имали ни мртвих ни рањених у борби, нити губитака у материјалу (осим утрошене муниције).

Непријатељски губици и плен: 5 мртвих а 1 жандарм рањен, 4 петоколониша мртва, неколико немачких камиона оштећено и уништено — бомбама у возу. Заплењено 3.763 дин. у новцу, један пушкомитраљез, 7 пушака, 1.500 пушч. муниције, 11 шињела, 9 пари кокула, 4 железничке бунде, 2 пара чизама. Прилаже се план.

2) Једно одељење Прве чете од 13 бораца и одељење од 18 бораца Треће чете ноћу између 9. и 10. IX извршили су акцију на станици Мала Иванча и Умчарима. Циљ: уништење скретнице и станичних апаратура. Акција трајала до 11,30 часова. Акција потпуно успела. Није било губитака ни на једној страни. Заплењено неколико шињела и пари кокула.

О овој акцији говори се у петнаестодневиом извештају Војнопривредног штаба Југоистока од 19. IX 41. Врховној команди Вермахта (немачке оружане силе) о железничком, речном и путном саобраћају на територији Србије на следећи начин:

„Од пруга, за које је у извештају од 10. 9. 41. јављено да су у прекиду с радом, опет је отклоњена сметња на прузи Београд—Мала Крсна.“

У истом извештају се о последицама прекида саобраћајних веза каже и следеће:

„2) Повремене сметње у саобраћају, особито на главној прузи Београд—Ниш, изазвале су у Београду, Земуну, Винковцима, Скопљу и Бевђелији осетљиво нагомилавање вагона. Пуно искоришћавање капацитета пруга не може се постићи ни код поновног обнављања саобраћаја на ометаним пругама. У таквим случајевима, путнички саобраћај остаје ограничен у корист теретног. (Види Зборник ДП НОР Т12, К1, Д158)

Извршене су и многе друге бројне акције које се у овом извештају не помињу, а навешћемо овде само неке: 9. 9. прекинута је жел. пруга код Мале Иванче; 10. 9. демолирана је жел. ст. Мали Пожаревац; 14. 9. демолирана је жел. станица Врчин; 15. 9. прекинута жел. пруга код Буринаца; 16. 9. нападнута жел. станица Врчин; 18. 9. нападнута жел. станица Мала Иванча и демолирана, а такође и жел. станица Умчари; истог дана оштећен рудник угља <у Великој Иванчи итд. (Зборник Т1, К21, Д6)

3. Једно одељење је ноћу извршило напад на воз на прузи између Раље и Буринаца бомбама и пушчаном ватром и знатно га оштетило. Осим ових акција чета је одржала зборове и митинге у селима: Лисовићу, Борку, Губеревцу, Парцанима, Поповићу и Барајеву. Постављала је заседу и слала потере за „Чаругином“ бандом и спречавала горосече у Липовици.

Друга чета:

Ова чета је одржала неколико успешних зборова у: Бељини, Сибници, Рогачи, Дучини, Дрлупи, где је било присутно од 150 до 200 људи. Културно-просветна секција је значајно допринела успеху зборових свугде.

Трећа чета:

1) Заједничка акција са Првом четом, о којој је било речи.

2) Заседа у Бегљици, о којој још немамо званични извештај.

Све три чете су ликвидирале заостатак општинских архива. Постављају се односи сарадње са општинским управама, тако да ће се ускоро (а негде је већ то постигнуто) постићи потпун спонтан однос нашег утицаја на село преко управа.

ПОХВЛЛЕ:

1) Војислав П., партизан Прве чете, авијатичар наредник, истакао се херојским држањем и присебношћу у борби са жандармима у Рипањском тунелу, где се жандарми нису хтели предати већ одговорили јаком ватром. Овај храбри партизан није измакао ни кад је био у ватри бомби које су жандарми бацили на групу коју је његово држање охрабрило, те су се борили док није командир станице био пресечен његовим пушкомитраљезом и један жандарм рањен, а три остала се иредала.

2) Тројка коју су сачињавали: Петар Фратровић Галама, Душан С. и Периша В., партизани Прве чете, били су у станичном блоку када се изненадно приближио и заусгавио немачки транспортни воз са око 40 немачких војника и њих у блоку опколили су немачки војници и позвали на предају. Они се нису дали збунити већ су одговорили ватром. Из воза је косила непријатељска ватра дуж пруге, тако да они нису ни помишљали на могућност избављења. Тада су употребили екразит као бомбе и нанели непријатељу губитак а себи створили могућност за повлачење.

3) Нарочито се истакао командант Прве чете „Јанко“ који је сарађивао у претходном извињању и изради плана целе акције и истакао се умешношћу, храброшћу у акцији на станици Раља и блоковима којом је руководио.

ЛИКВИДИРАЊЕ:

I) Благоје и Владимир Андрићи, отац и син, ресторатери у Раљи, истакнути петоколониши и сарадници са Немцима.

II) Бранко Мирковић, деловођа општине раљске... исто...

III) Спасић Н., шеф станице у Буринцима, денунцијатор и петоколониш.

IV) Баба и деда Н.Н. из Кораћице, приказивачи Немцима о кретању партизана.

V) Ковачевић Н., четник, пришао партизанима али се показао пијаница и убојица. Направио је у селу један врло непопуларан гест, а у чети је одшрафљивао бомбу и претио да ће је упалити — ликвидирао.

ПИТАЊЕ ЛЕКАРА: Имамо два случаја саморањавања у акцији. Иако за сада нема тешких обољења, ипак се поставља питање лекара хирурга и интернисте. Наш лекар гинеколог може само да организује санитарску службу, али никако да користи као лекар. Уз то постоји разлог за пребацивање у неки други одред. О том разлогу ћу извести када се ствар довољно испита.

ПИТАЊЕ ЖЕНА У ОДРЕДУ: Имамо у одреду 7 жена. Једну смо послали у Посавски одред на 15 дана. У прво време сам жене распоређивао у кућама по селима. Али то се показало опасно по њих, јер су у тренуцима панике, а та избијала после акције, избациване из кућа, те су се изненада налазиле у кукурузу, без заштите. Стога сам их привремено распоредио у I и II чету док се њихово питање не реши. Показало се да је њихово присуство по зборовима са програмом културно-просветним веома корисно. Поред тога оне се обучавају за санитарску службу. Стога бих желео мишљење Центра (Главног штаба Србије — нар. редакције) по том питању и директиве. Напомињем да њихово бављење у селу без чете је скоро немогуће, бар за сада.

ИНСПЕКЦИЈА И УЧВРШТИВАЊЕ III ЧЕТЕ: Рад око организовања Треће чете је завршен. Постављен је командир, помоћник, политички комесар. Чета је подељена на 4 одељења. Дате су директиве, којих до сада нису имали. Постављен је план за наставу и обавештајну службу. Према томе, чета је способна за вршење задатака. Напомињем да се говори у тој чети да ће се она претворити у посебни одред, о чему ме Центар (Главни штаб Србије) није обавестио.

КАЗНЕ:

Пошто немамо ништа утврђено у погледу казни за учињене кривиче партизана, Штаб одреда је донео једну одлуку о томе, разуме се привремено, док не добијемо од Центра.

а) Поправне мере

До III смене прекоредног дежурства, редарства, ношења хране и воде. Ове казне се извршавају са прекидом. О њима се не извештава Штаб одреда. Изриче их: четни састанак.

б) Казне

Опомена чете, укор чете, оштар укор чете. Изриче их чета (четни састанак). О овим се казнама извештава Штаб одреда.

Укор Штаба одреда, оштар укор Штаба одреда, пребацивање у други одред. Изриче их Штаб одреда.

Смртна казна. Изриче је Штаб одреда. Извршава се по потврди Централног штаба. У извесним случајевима изриче је командир чете, Штаб одреда (издаја за време акције, непосредно саботирање које изазива непослушност у акцији и томе слично). Ова се казна извршава на лицу места. О њој се извештава Штаб одреда, односно Централни штаб. Ниједна се казна не може изрећи двапут у једној години, осим казне смрти ако је претходило помиловање прве.

ОБЈАШЊЕЊЕ ИЗОСТАНКА КОМАНДАНТА ОД САСТАНКА КОМАНДАНТА СА ЦЕНТРОМ:

Командант је био шест дана у Горњој Шаторњи према позиву ОК аранђеловачког ради састанка Штаба и ОК са Црним (Станислав Сремчевић Црни, секретар ОК КПЈ за Аранђеловац — нар. ред.), али пошто Црни није дошао, он се вратио натраг на пункт у В. Због дугог пута настало му је крварење у цревима на месту раније операције. Због тога пешице није могао направити тај пут, а возом није могао без легитимације. Послата легитимација није се могла снабдети са фотографијом тако брзо. Даље, није се могао приближити месту где је 5 година служио и где га сви добро познају. Стога је упутио писмо своме помоћнику, да га он замени али је овај примио касно. Стога ћемо тражити везу са посавским помоћником и шумадијским ради информације а надамо се и директиви из Центра. (Овде се мисли на одлазак у место Дулен код Крагујевца, где је одржано саветовање представника штабова пар-

тизанских одреда у Шумадији и долини Западне Мораве од 15—16. септембра са члановима Главног штаба Србије — нап. ДДБ).

С другарским поздравом,

Смрт фашизму — Слобода народу!

Командант М. Годоровић"

(Зборник ДП НОР Т1, К20, Д11).

Истог дана, 18. септембра 1941, Главном штабу Србије уиутио је извештај и политички комесар Космајског одреда, који гласи:

„Као политички комесар одреда обилазио сам све чете и налазио сам скоро исти начин живота код свих чета, т.ј. већином су живели у дубоким шумама. Тако су били удалени од села и нису могли да на тај начин одговарају својим задацима, али сам живот је био много тежи.

Међутим данас благодарећи руководству Штаба одреда досадашњи начин живота се променио, т.ј. парола је дата „У СЕЛО"! Тако ако погледате извештај команданта видећете да смо данас прилично повезани са сељацима, али још није сасвим задовољавајуће.

Другови који су одговорни за политички рад испрва нису схватили свој задатак и одговорност за свој рад. Тако да је било малог застоја, како унутар тако и ван чете. Ове су појаве биле у свим четама. Данас самим тим што су чете ушле у село, рад на политичком пољу много је напредовао, тако да се скоро сваки дан одржавају митинзи, конференције и зборови. Утицај наших иочиње бити велики тако да нам се народ обраћа за сва питања која их тиште. Нпр. скупоћа на селу, несташица соли и гаса, брачни спорови, деобе и сл. Они једино нас признају за власт.

Једна од врло важних примедби да у року од 4 дана прва чета је нарасла од 150 људи на 200, а трећа од 24 на 60 људи. Де-Птава се да су сељаци у неким селима још неповерљиви, т.ј. у исходу борбе и заплашени су од Немаца и недићеваца, јер и једни и други врше на селима насиља, паљевине, убиства и интернирања породица наших партизана и пријатеља наше борбе. То долази отуда што их у тим местима председници и деловође општинске проказују.

Критички осврт на акције. С обзиром на људство које имамо задовољавајуће је. У четама имамо претежно сељака, омладинаца, који су невешти ратној вештини, с њима се вежба.

Напомена: Као што и сами видите, наше су акције сваким даном све веће и замашније. Што се тиче сеоског терена ми смо га скоро почистили и ометамо сваки дан непријатеље. Данас се већ поставља заузеће градова, које бисмо могли заузети, само се ставља питање њиховог задржавања, па према томе мислим да би се могло удовољити о помоћи са стране, како у оружју тако и у људству, односно о тешњој сарадњи.

Непријатељ се појављује са све тежим оружјем и са концентрисаним снагама, а наше се резерве у муницији све више исцрпљују и располажемо лаким оружјем, снабдевање од непријатеља је све теже, с обзиром на ту њихову концентрисаност, те и ако се нападне, теже се долази до њиховог материјала, плена.

Политком Јован."

(Зборник ДП НОР Т1, К20, Д12).

Не смете дозволити да останете изоловани од маса које су спремне да се боре за своју праведну ствар

Ступањем у одред одређеног броја комуниста и симпатизера Партије ослабљен је политички рад на терену. Уз то је Срески комитет КПЈ за срез космајски деловао и од јаким утицајем Штаба одреда, због чега је углавном радио на конкретним задацима за помоћ одреду, а недовољно на јачању партијских организација, организовању политичког рада и стварању широког и масовног народноослободилачког покрета. На ово су утицала и извесна очекивања и надања да ће са ступањем СССР у борбу рат брзо завршити и да зато треба дати првенство војним акцијама у одреду. А без својих бројних и јаким организација на терену, Партија је тешко, и поред помоћи Одред и његове јаке партијске организације, могла да организује оружану борбу на терену и у томе је успевала захваљујући огромном залагању својих малобројних чланова и подршци симпатизера.

Уочавајући те моменте, Главни штаб НОПО за Србију писао је 22. августа 1941. године штабу Космајског одреда, између осталог следеће:

„Број партизана вашег Одред апсолутно је недовољан, тим више је неповезаност препрека за оперативна дејства одреда. Ви не смете дозволити да останете изоловани од маса које су спремне да се боре за своју праведну ствар... Ваша примедба да ћете позвати партијце у Одред добра је, но у томе треба пазити и не учинити грешку... *Не сме се дозволити да нико не остане на партијском раду на терену!* Стварајте народноослободилачки фронт, у ту сврху повезујте се са присталицама бивших партија да и они помогну и учествују у народноослободилачкој борби. Треба стварати заједничке националноослободилачке одборе у борби против окупатора и његових помагача. Нарочито морате настојати пребродити основну слабост нашу која је у Србији добила најизразитије форме, тл. да због недовољне или слабе повезаности са народним масама агенти Немаца, петоколонаша, кукавице, издајници свог народа делимично успевају (чак и код оних који симпатишу са Енглеском и за борбу (су) против фашизма, да прикажу читав партизански покрет као комунистички. Секташтво ове врсте може много ометати наше напоре и кочити даље све успешније развијање народноослободилачке борбе". (IAB 0-1Y/211-a).

Примедба Главног штаба је била основана. Првих месеци у Космајском одреду је била појава „секташтва" и „левачења", али то није било изражено у већој мери. Одред је називан и „Космајски револуционарни народноослободилачки партизански одред", а поједини партизани су говорили: „ми смо Стаљинови добровољци", „ми смо Стаљинова гарда", „ово је револуција", „ми дижемо (пролетерску) револуцију", „раскулачићемо кулаке", „уништићемо капиталисте", „развластићемо буржоазију". Међутим, те грешке су брзо уочаване и успешно исправљане.

Како се у свакодневном политичком раду и уопште међу партизанима често говорило о СССР, Стаљину, величала Црвена армија и много певане руске песме, пропаганда окупатора и њешвих слугу је и то користила да прикаже партизански покрет као комунистички, а партизанае као „агенте и плаћенике Москве“, који хоће „да одузму сељацима земљу и формирају колхозе и совхозе“, натерају сељаке да се „хране на казану“, забране веру, побију свештенике, растуре породицу и проносила разне друге лажи.

Став штаба Одредa да сви партијци — комунисти са терена ступе у Одред водио је слабљењу партијског рада и идентификовању Одредa са партијском организацијом на терену, односно секташком сужавању базе за регрутовање нових бораца са територије на којој је Одред деловао. Мада је Комунистичка партија од почетка устанка имала по овом питању правилан став, до тога је долазило зато што на терену то није било довољно разјашњено. Већ у септембру то је уочено и доведено у склад са партијском линијом.

Другом половином месеца септембра на терен Космаја дошла је Љубинка Милосављевић, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију. У једној колиби на Парцанском вису она је одржала састанак са Среским комитетом КПЈ за срез космајски на коме је разматрано стање на терену и констатована веома успешна активност комуниста и скојеваца и повољан развој оружане борбе у Космају. На састанак су позвани и чланови СК Космаја који су ступили у Одред. Анализирајући стање на терену, Љубинка је оријентацију углавном на војне акције оценила као грешку у раду, на чему је нарочито инсистирао Штаб Одредa, а због чега се Партија, и поред бројних добрих и активних симпатизера, није брже омасовљавала примајући у своје редове више нових чланова.

О ситуацији на терену и потреби да се одржи састанак са штабом Космајског одредa, Љубинка је информисала Покрајински комитет који је после неколико дана у Космај послао свог члана Буру Стругара. Ао Раље, Стругар је из Београда стигао возом, одакле је дошао до Парцана, где га је сачекао Љубомир Ивковић Шуца, тада курир Космајског одредa, и одвео у штаб који се налазио у београАској посавини, у селу Велики Борак.

Састанак са штабом Космајског одредa Стругар је одржао у згради основне школе и на њему је детаљно разматрано стање у одреду и прилике на терену. Устанак у Космају се све више распламсавао, акције одредa су биле све бројније, а подршка народа Космаја партизанима сваки даном је била све већа. Али, уочено је да су комунисти на терену и у Одреду највећу пажњу посвећивали војним питањима што је довело до слабљења политичког рада на терену.

Због тога је одлучено да се у циљу успешнијег руковођења и правилнијег усмеравања партијске организације Одредa и боље везе са Среским комитетом КПЈ за срез космајски за

партијског руководиоца Одрета (делегата партије) и члана Среског комитета постави Драгослав Дража Марковић, како би се појачао партијски, политички, пропагандни, агитациони и организациони рад на терену да се иониуи СК Космаја новим члановима, односно да се из Одрета укључе у партијски рад на терену Саво Николић, Милорад Марковић и Слободан Томић; да организације и руководства на терену појачају свој рад; да Одред својим снагама стално покрива цео терен, појача дејства и политички рад како међу борцима тако и са народом; да партијска организација Одрета пружи већу помоћ партијским руководиоцима и организацијама у организовању и јачању партијско-политичког и организационог рада на терену, јер су догађаји на Источном и осталим фронтима указивали да се рат неће ни брзо ни лако завршити, како се то на почетку устанка желело и очекивало; да се због несналажења смени са дужности политички комесар Одрета Јован Јерковић који је до тада руководио и партијском организацијом у Одреду и да се на његово место постави Борће Јовановић Јарац, политички комесар 2. чете, што је извршено 6. октобра.

Слободна и полуслободна територија

Већ крајем августа жандармеријске станице, изузев оних по среским местима и поред железничких пруга, биле су разоружане, у већини општина спаљене архиве и попаљене књиге на вршалицама и онемогућен или контролисан рад општинских управа у кослјтјском а делом и у младеновачком и грочанском срезу.

Окупатор је у знатној мери био онемогућен да опљачка летину која му је била неопходно потребна, прекидан је и ометан железнички саобраћај, онеспособљавани локални рудници и други индустријски објекти и све више угрожавана позиција окупатора и његових помагача. Све је то био резултат уопешних дејстава Космајског одреда.

У току септембра сва места западно од пута и железничке пруге Београд—Ниш била су без непријатељских снага изузев Раље и среских места Сопота и Младеновца.

Источно од наведених комуникација, 3. чста одреда контролисала је села на тремећи космајског, младеновачког и грочанског среза (Поповић, Мали Пожаревац, Сенаја, Шеишин, Дубона, Умчари, Дражањ, Мала Ивапча, Врчин и друга око железничке пруге Београд—Пожаревац), али је извесне акције вршила и на широј територији и неким местима иодунавског среза.

У циљу извршења директиве ЦК КПЈ од Главног штаба НОП одреда Југославије о стварању јединствене слободне територије у западној Србији, у месту Дулену и Левчу, јужно од Крагујевца, у времену од 16—19. септембра Главни штаб НОП одреда Србије одржао је саветовање са представницима

и комадантима штабова партизанских одреда из Шумадије и долине Западне Мораве. На саветовању је закључено да треба појачати партизанска дејства како би се ироширила слободна територија у долини Западне Мораве и повезала са оном у северозападној Србији, наглашена је потреба за још већим садејством одреда, а дискутовано је и о стварању и раду народноослободилачких одреда.

Штаб Космајског одреда није имао свог представника на овом саветовању јер је касно обавештен о његовом одржавању, али је био упознат са закључцима и настојао да их спроводи, посебно се ангажујући на стварању полуслободне територије у овом крају и организовању рада на истој.

Ова слободна и полуслободна територија у Космају, створена већ у току трећег месеца од почетка устанка, надовезала се на ирву слободну територију створену у северозападној Србији на подручју Мачве, Подгорице, Тамнаве и Посавине, да би надовезујући се на полуслободну и слободну територију у Шумадији и долини Западне Мораве, представљала најистуренији део слободне територије према Београду.

На овој слободној и полуслободној територији Космаја био је развијен разноврстан политичко-агитационо-пропагандни и организациони рад и врло активно су радили образовани одбори народноослободилачког фонда, тј. одбори за помоћ Одреду, како су у прво време називани од народа у Космају, а који су убрзо прерасли у народноослободилачке одборе, и развијена је широка акција за укључивање широких маса у борбу против окупатора и његових слугу која је дала врло добре резултате. Овим радом руководио је Срески комитет КПЈ за срез космајски. У томе је имао пуну подршку штаба Одреда, команди чета, партијске организације Одреда и свих партизана.

У извештају Главном штабу од 18. 9. 1941. штаб Космајског одреда је писао: „Другови који су одговорни за политички рад испрва нису схватили свој задатак и одговорност за свој рад. Тако (да је било мало застоја, како унутар тако и ван чета. Ове су појаве биле у свим четама. Данас самим тим што су чете ушле у село, рад на политичком пољу много је напредовао, тако да се скоро сваки дан одржавају митинзи, конференције и зборови. Утицај наших почиње бити велики, тако да нам се народ обраћа за сва питања која их тиште. На пример, скупови на селу, несташница соли и гаса, брачни спорови, деобе и сл. Они једино нас признају за власт.” (Зборник Т1 К20, д.б. 12)

На терену Космаја се тада налазио и Андра Хабуш, инструктор Окружног и Покрајинског комитета, који је пружао помоћ партијским организацијама на терену и у Одреду. По селима су често држани зборови, митинзи и конференције на којима су партијски и политички радници и партизанске старешине говорили и објашњавали циљеве народноослободилачке борбе, зашто се боре партизани и позивали народ да ту борбу помаже и ступа у партизанске редове. Тим радом на терену био је обухваћен велики број и старих и младих становника.

Партијске и омладинске организације, жене активисткиње и одбори деловали су и политички, али су организовали и стражу по селима, исхрану и смештај одреда, прикупљање новчаних прилога, прекопавање путева, прикупљање оружја, муниције и спреме склоњених по селима после капитулације југословенске војске, затим су прикупљали резерве брашна, жита, пасуља, кромпира, лука и других намирница за исхрану партизана; прикупљали су и чарапе, рукавице, веш, одећу, обућу; набављали санитарски материјал и друге ствари потребне за вођење оружане борбе, прихватили, смештали и лечили болесне и рањене партизана; прикупљали обавештења о окупатору и његовим сарадницима; вршили курирску службу и даноноћно обављали многе друге тешке, одговорне и по живот опасне задатке. Без те сталне, организоване и свесрдне помоћи, Одред не би могао уопешно дејствовати, па ни опстати на овом терену.

Споразум са четницима

Доследно сироводећи линију Партије (окупљање свих снага у борби против окупатора на платформи народноослободилачког фронта и оштетародне борбе против окупатора), штаб Космајског одреда је покушао, као што је већ наведено, да са групацијама Милосава Живановића Чаруге, Драгише Миливојевића, Свете Ракића, војводе космајског Николе Никчевића и генерала југословенске војске, војводе шумадијског Љубе Новаковића успостави извеону сарадњу.

Тај став Партије види се и из Писма ПК КПЈ за Србију, упућеног 16. августа 1941, ОК Ваљево, односно упутства за војни и партијско-политички рад, у коме се, између осталог, каже:

„Одмах прићи стварању заједиичких комитета, тј. одбора народноослободилачког фронта, повезујући се са присталицама свих бивших партија које се данас изјашњавају за борбу против окупатора и њихових слугу. Водите рачуна о акцији четника, разних официра и људи окупљених око њих. Мада међу њима има разних струја, чак и нама отворено противничких, ипак треба са напреднијим успоставити контакт. Непријатељ већ покушава да и њих увуче у поход на наше снаге. Стога их ми морамо придобити за заједничке акције још одмах. Ако се с њима може постићи споразум о заједничкој акцији, заједничкој команди итд., онда не треба водити курс на привлачење њихових људи к нама. Створити савезника у данашњој борби — то је једно судбоносно питање за даљи ток операција против непријатеља. Код преговора са нашим будућим савезницима треба се позивати на постигнут споразум између СССР и Енглеске и читавог демократског света. Исто тако позивати се и на Свесловенски конгрес у Москви.” (Зборник Т1, К2, д.9)

У извештају штаба Првог шумадијског одреда Главном штабу Србије од 3. септембра 1941. се, између осталог каже:

„Након споразума са Немцима, четници врше притисак на народ да ступају у четнике и да се боре против нас. Сви четници и војводе не слажу се са четничким вођством. Тако је војвода кос-

мајски, Никчевић, већ иотражио везу са нама ради заједничке сарадње. Надодајмо као интересантну појединост да четничко вођство заклиње и сељаке који још нису у одреду. Та заклетва се полаже за краља Петра, за част и слободу отаџбине — на верност краљу и отаџбини." (Зборник ДП НОР Т1. К2. д. 27)

Тако је дошло до одржавања неких заједничких зборова и споразума о извођењу заједничких акција. Међутим, једна таква акција, каква је требало да буде рушење железничке пруге Београд—Ниш на сектору код Раље, није успела због четничке неорганизованости.

Штаб Космајског одреда планирао је напад на непријатељске снаге у Сопоту за 14. септембар 1941. и договорено је да у томе учествује и четнички одред Никчевића. Тог дана био је вашар на Тресијама под Космајем, где су поред Космајског одреда дошли и четници Никчевића. Тада је долетело неколико немачких авиона са земунског аеродрома, који су иначе тих дана чешће надлежали овај крај и повремено бацали летке или митраљирали и бомбама тукли неке објекте, и бомбардовали вашар. Народ се разбежао а неколико лица је иогнуло и рањено. Уплашени од бомбардовања побегли су и Никчевићеви четници и због тога се морало одустати од напада на Сопот. И други покушаји сарадње су практично остали без резултата. Крајем септембра Никчевић, кога је командант свих четничких одреда, војвода Коста Пећанац, именовao за орашачко-колубарског војводу, прешао је са својим одредом у колубарски срез и оместио се у селу Јунковцу.

У својим сећањима на те дане, Драгослав Дража Марковић, политички комесар Прве чете Космајског одреда, каже:

— Анализирајући ретроспективно, данас, околности под којима смо се борили и успевали на овом терену, долазим до закључка да је један од најзначајнијих фактора нашег успеха била та ширина подручја на коме су дејствовале наше војне снаге и одвијао се наш политички рад ...

Други, врло значајан фактор, је наше сазнање да само уз ослонац на народ можемо да опстанемо и да успемо. То сазнање није само последица упутстава које смо добили и генералне линије Партије, него су нас и конкретни услови борбе на то упућивали. Као што је Врховни штаб покушао да дође до сарадње са четничким покретом Драже Михаиловића, водећи преговоре, нудећи најразличитије платформе за јединствену акцију, што се завршило, и вероватно се морало завршити, неуспехом — тако смо и ми на свом терену и по упутствима и по осећању — учинили многе напоре да дође до сарадње са разним четничким групацијама које су у то време настајале.

У том погледу су врло интересантни наши покушаји са генералом Новаковићем, са војводом Никчевићем, са четничком групацијом Свете Ракића, који је прво дошао у Космајски одред, па га напустио и формирао своју групу, са разним групама које су водили бивши криминалци Чаруга и неки Драгиша Миливојевић из Сибнице.

Међутим, све је то остајало без успеха. Свело се на неуспелу акцију заједничког напада на железничку пругу од Раље до Младеновца, када је генерал Новаковић повео неколико стотина мобилисаних полунаоружаних сељака, који су заједно са нама кренули дижући галаму, тако да су нас Немци осетили на километар

далеко. То се свело и на неколико заједничких зборова са војводом Никчевићем, где смо говорили ја и он, или он и неко други..." (Кика ДМ, исто, стр. 89—91).

Чаруга је каеније имао сукобе са шумадијским партизанима, на је због тога и пљачке и насиља био гоњен и од шумадијских и од космајских партизана.

О једном сукобу са шумадијским партизанима говори се и у извештају штаба Првог шумадијског одреда од 14. октобра 1941:

„30. 9. о. г. сукобиле су се у Мисачи наше две чете са бандом разбојника Чаруге. Пошто се чуо пуцањ, пошла је патрола, са којом је био и командант батаљона, да извиди, ко пуца. Дошавши у близину једне шумице, примећена је група наоружаних људи, које је командант батаљона позвао на предају, мислећи да су недићевци. Они су међутим отворили на њега ватру и један од разбојника прорешетао га је пушкомитраљезом, а једнога друга врло лако ранио у руку. Иза тога су разбојници одмах побегли, повлачећи се у шуму. Од разбојника је погинуо чувени разбојник Тихомир Кандић из космајског среза. Разбојници су бежећи оставили 10 торбица са разним санитарским материјалом, женске хаљине и друге женске ствари, 1 женске јахаће панталоне, 1 пиштољ парабелум, 30 оквира пуних за пушкомитраљез, 6 чутурица и других ситница.

Командант батаљона друг *Живадин Миловановић* рођен је 1911. год. у Горњој Трешњевици. По занимању је сељак. Члан КПЈ од 1939. год. Његова смрт значи за нас велики губитак, јер је био један од најхрабријих бораца, под чијим руководством су изведене многе наше акције увек са потпуним успехом. Ради успомене на њега као борца и његове популарности у крају где је деловао, батаљон којим је командовао друг Живадин назван је његовим именом." (Зборник ДП НОР Т1. К20. д. бр. 23)

Драгиша Миливојевић са својом групом борио се извесно време заједно и са шумадијским партизанима, што се види из извештаја штаба Првог шумадијског одреда од 14. октобра 1941, упућеног Главном штабу, где се између осталог каже:

„5/10. о.г. у непосредној близини Лазаревца упало је у нашу заседу 15 Пећанчевих четника, који су разоружани. Плен: 15 пушака и 9 пиштоља. Четници су затим разјурени. Војвода је задржан ради саслушања, али је ноћу успео да побегне. Он је јавио Немцима наш положај те су у зору (нападнута) два вода Шесте чете од 200 Немаца. Отворила се борба. Наши су били у рову, који је ископан за одбрану прилаза Лазаревцу. Нашли су се у таквој ситуацији да су само јуришем кроз непријатељски обруч могли да се спасу. У овој борби нам је помогао четнички војвода раљски Драгиша, са својим тешким митраљезом, којим је тукао по Немцима који су надирали према нашем рову. Тукући из митраљеза омогућио је нашим друговима да се пробију. У овој борби изгубили смо 3 друга, а 2 су теже рањена, од којих је један доцније умро у болници. Један друг је заробљен. Немци су по казивању мештана имали велике жртве, и то око 50, а тачан број се не зна. Већина настрадалих Немаца уништена је митраљеском ватром. Тешки митраљез није могао да се спасе, јер је војвода Драгиша био принуђен да га остави на бојишту." (Зборник ДП НОР Т1. К20, д. бр. 23)

У септембру је дошло и до формалног потписивања споразума о сарадњи између четника и партизанских одреда у Шу-

мадији, о чему се у извештају команданта Првог шумадијског одреда од 20. септембра 1941, упућеног Главном штабу Србије, каже:

„Прилажем споразум од 20. IX о.г. склопљен између генерала Новаковића, војводе шумадијског, и нашег команданта, који је овај уговор потписао у име свих партизанских одреда који делују на територији Шумадије, о сарадњи између четника и партизана.

Прилажем и наредбу Косте Пећанца од 19. IX о.г., летак српског народног вођства (издан по ђен. Новаковићу) и летак од 13. IX који је пре недељу дана дељен у овом крају по људима Драже Михаиловића.

До потписа споразума са шумадијским војводом дошло је на следећи начин. Након појаве „Прогласа драгом народу“, који је издао Коста Пећанец, примећивало се да су многи четници незадовољни ставом који је заузело њихово вођство. У то време генерал Новаковић и Чеда Плећевић стали су на страну Косте Пећанца. На састанку на Букуљи — када су вођени разговори са Немцима — и један и други су енергично стали на страну реакције, претећи чак да ће нас уништити. На све стране се међутим чуло како четници говоре да неће братоубилачку борбу. Став шумадијског војводе Новаковића није иза тога био познат, али се чуло да је повукао свој штаб са Букуље на Рудник, као и да се разишао са попом Ацом из Буковика, који се потпуно слизао са Немцима. Свакако под притиском нерасположења које се јавило код четника поводом изјаве К. Пећанца и великог нерасположења у народу, ђен. Новаковић и Чеда Плећевић променили су своје мишљење и заузели став који се супротставља ставу К. Пећанца. Томе је вероватно допринео доста и летак издан по одреду у којем су ова двојица названи издајницима српског народа. Пре две недеље затражио је Чеда Плећевић и у завијеној форми изразио жељу ђен. Новаковића да се састане са делегатом нашег штаба.

Стојећи на становишту да је ради моралног ефекта који треба да се постигне у народу — збуњеном и поплашеном због перспективе братоубилачког рата — потребно да се од врховног четничког војводе у Шумадији добије изјава о неслагању са К. Пећанцем у утврђивању окупатора и петоколонаша као непријатеља српскога народа и са њихове стране, отишао сам с још једним другом, а након одобрења друга из Главног штаба, на састанак са ђен. Новаковићем.

На том састанку је исти изјавио да је заједнички непријатељ целом српском народу окупатор и сви они који окупатору служе. У то време, и поред наших излагања о издавању прогласа за народ о оваквом ставу већине четника, генерал није био вољан да усвоји наш предлог, наводећи да ће његов став за неколико дана изаћи на видело, молећи нас да за неколико дана обуставимо акције, што смо ми, разуме се, одбили и поред осталог навели му да ми о томе уопште не можемо да разговарамо јер смо везани само директивама нашег Главног штаба.

И заиста, 19. IX о.г. издао је ђен. Новаковић (проглас) с потписом „Српско народно вођство“, у коме наглашава да на територији Шумадије једине национално исправне организације су четници који стоје под његовом командом и наши партизански одреди.

Поред тога је издао легак о мобилизацији, којим позива све способне борце да ступе у четничке редове у борби против окупатора, петоколонаша и Недићеве српске војске уколико она неће да приђе четничким редовима.

Мобилизација коју су сновели четници у срезу орашачком и колубарском била је доста успешна и народ је похрлио у борбу јављајући се у четничке и наше одреде. Приметило се да доста велики број четника није имао оружја. Четници су концентрисали

своје снаге око Букуље и сви су говорили да иду на Аранђеловац, тако да су план о нападу на Аранђеловац четника знала и мала деца а камоли не Немци, који су почели да праве ровове око Аранђеловца.

У међувремену, у суботу 20. о. мес. затражио је војвода Новаковић поново везу са нашим штабом, те је на позив отишао командант нашег одреда на разговор и вратио се натраг с потписаним споразумом између четника и партизана који се прилаже. Ефекат у народу био је добар. Народ чувши да постоји споразум између четника и партизана, радо је пошао у борбу носећи са собом оружје које има: пушку, секиру, мотику, будак или било шта друго чиме може да се туче.

Сада је пета колона учинила своје. У недељу увече дошли су курири К. Пећанца и објавили да још није право време за борбу, и да им К. Пећанца поручује да се врате својим кућама. Уједно је четнички штаб извештен да је војвода сувоборски капет. Јовановић известио Немце о плану четника да нападну Аранђеловац, па је ген. Новаковић у недељу увече у Гарашу издао наређење да се ненаоружани четници врате својим кућама, а они који имају оружје да крену натраг у шуму. Незадовољство ради такве одлуке било је велико. Мора се истакнути да је том приликом примећено да народ има врло високо и повољно мишљење о нашем одреду и наглашавао да ми стварно водимо озбиљну борбу против непријатеља.

Још немамо података о томе колико се четника повукло у шуме, а колико је отишло кућама. Исто тако не знамо колико је људи поново отишло са ген. Новаковићем. О томе се проносе разни гласови.

Ген. Новаковић је по Кости Пећанцу смењен са свог положаја и према обавештењима од Чече П. он не признаје ово смењивање и војводама који су вољни да се боре против окупатора издао је наређење потпуно у духу склопљеног споразума. Према истим информацијама он, изгледа, жели да се (споразум) приведе у дело и да се у њихов штаб пошаље претставник нашег одреда, као и један инструктор који би преостале четнике обучио герилској борби.

Шаљемо текст споразума на одобрење са мишљењем да би исти требало објавити ради тога што је у народу ово изазвало повољан утисак, а исто тако и ради још успешније борбе против Пећанца и омогућавања да привуче уза се и онај мали број необавештених четника који у овој ситуацији не могу правилно да се оријентишу. Исто сматрамо да би ради што скоријег увлачења четника у акцију било потребно да се постави наш представник у њихов штаб. Ствар је хитна, одговор тражимо одмах, како бисмо могли учинити све тито је потребно."

„ТЕКСТ СПОРАЗУМА ЧЕТНИЧКИХ И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА

Постигнутог између команданта свих шумадијских четничких одреда са једне и команданта I шумадијског народноослободилачког партизанског одреда, у име свих ових одреда који дејствују на територији Шумадије, са друге стране.

1. Заједнички циљ: заједничка борба, национално ослобођење поробљене отаџбине.

2. Обе стране се обавезују да не врше принудно умножавање својих одреда једне или друге борбене стране. Ово прегустити слободној народној вољи.

3. У спровођењу и довршењу великог дела народног ослобођења, не спречавати и не спутавати да народне масе на легалан и миран начин манифестују своје родољубиво и национално схватање онако како народне масе осећају. Сваки покушај међусоб-

них размирица и интрига својим обостраним снагама одмах и у зачетку спречити, не дозвољавати новопојављеним оружаним групама и струјама да нас заваде, а себе истакну и рехабилитују на штету нашег народа.

4. За све време ослободилачке борбе обе борбене групе се обавезују да не спроводе никакву акцију или ма какве радње личног или партијско-политичког карактера, а нарочито оне радње које би имале карактер личне освете и партијске политичке нетрпеливости. По извршеном ослобођењу поробљене отаџбине обе борбене групе се обавезују да ће омогућити народу да својом потпуно слободном вољом, а уз помоћ наших савезника, одреди себи облик, форму и државни поредак.

5. У заједничкој сарадњи и борби за ослобођење имају се све народне штеточине извести пред народни суд, а нарочито они који служе туђину — издајници, разбојници и пљачкаши. У новоослободеним местима постављати за самоуправне и управно-полицијске органе само оне људе који у дотичном месту и крају увијек општеномодно поверење, а својим досадашњим радом у борби за народно ослобођење нису навукли на себе никакву сумњу.

6. За остварење постављеног циља и извршење заједничких задатака, ради практичног спровођења војних операција, узајамно се саглашавају обе борбене групе и утврђују заједнички план, с тим да ће обе борбене стране делегирати у штабове друге стране по једног свог представника са циљем да се изврши обједињавање и јединство команде. Плен оружја и другог војног материјала обе стране делиће на тај начин што ће се претходно и узајамно проверити бројно стање непаоружаних и код једних и код других и према томе извршити подела овога оружја и војног материјала.

Обе борбене групе узајамно се обавезују да по сваку цену спрече и онемогуће сваку повреду приватне имовине за личне сврхе.

Овај споразум има обавезну снагу за обе борбене групе одмах и за знак пуноважности представници борбених организација стављају своје потписе.

20. септембра 1941. године

Рудничке планине

За све народноослободилачке партизанске одреде који оперишу на територији Шумадије

У име четника командант генерал војвода шумадијски

Л>уб. Новаковић, с. р."

*

(Зборник ДП НОР Т1 К20 д. 13)

Генерал Љубомир Новаковић био је у почетку устанка за сарадњу с партизанима, али је убрзо с њом прекинуо и прешао у источну Босну, где је заробљен од партизана јануара 1942. и доведен у Фочу. Ту је остао неко време и поново се изјашњавао за сарадњу. У току треће офанзиве пребегао је четницима и 1943. погинуо у борби против партизана. (Зборник ДП НОР Т1 К20 д.13)

Та сарадња са четницима, иако практично само на речима, била је кратког века. Крајем септембра Никчевић, кога је Коста Пећанац именован за орашачко-колубарског војводу, прешао је са својим одредом у колубарски срез и сместио се у Јунковац, а генерал Новаковић, војвода шумадијски, отишао је са овог терена.

Припреме непријатеља за офанзиву

Успешним дејством партизанских одреда у Србији није створена само велика слободна и полуслободна територија, већ је у великој мери била онемогућена експлоатација рудних и привредних богатстава Србије од стране окупатора. Немачки војни и други транспорти, као и све значајније комуникације, били су угрожени. Већ првих дана устанка немачке полицијске снаге и ЕашЗеббџиеГеп батаљони, као и жандарми и полиција, нису били у стању да се успешно супротставе партизанима. Зато су Немци крајем јула почели да ангажују и своје посадне дивизије (704, 714. и 717)) у циљу гушења устанка. Ангажовање ових дивизија у разним акцијама, између осталих и у блокади Космаја („Акција Баден“) почетком августа, показало је колики је значај окупатор придавао овом простору, као и да ће из војних, привредних и политичких разлога свим силама настојати да на њему оствари потпуну контролу и оштро скрши сваки отпор.

Од почетка устанка Немци су се нашли пред проблемом да ли да се на његовом сузбијању ангажују сами, сопственим снагама, да ли да то повере квислиншким снагама, или да доведу појачања својим трупама из других земаља, односно да дејствују иротив партизаиа заједно са квислиншким онагама.

То се види из многобројних немачких докумената, од којих ћемо неке навести.

РеНкз Вепслег, представник Министарства спољних послова Немачке при Штабу војноуправног команданта у Србнији, свом Министарству је 23. јула између осталог писао:

„Процена ситуације: Садашњу комунистичку акцију не треба схватити олако, јер се ради о људима који немају шта да изгубе. Укупни број подстрекача немира није толико велики да српска комесарска влада не би могла да влада ситуацијом уз снажну подршку с немачке стране. Свакако би дуже задржавање садашњег стања угрозило код иначе добронамерног становништва ауторитет српске комесарске владе а тиме и немачких окупационих власти.

Ми имамо избор — или да се против немира боримо сопственим трупама и сопственом полицијом, што према досадашњим искуствима и с обзиром на мали број посадних трупа пружа мало изгледа на успех, а и политички није паметно, јер бисмо тада били принуђени да сами вршимо стрељања као репресалије, чиме бисмо помогли намеру комуниста да против нас нахушкају и добронамерно становништво, — или да појачамо наоружање српске жандармерије, да овластимо српску владу да уведе сопствени преки суд и да тиме противакцију изведемо као чисто унутрашњу српску ствар.

Одавде се тежи овом последњем, при чему је брзо спровођење нешто отежано због авионске несреће војног команданта и због одсутности оболелог начелника ратне управе.“ (Зборник ЛП НОР Т12, К1, Д88).

Извештавајући команданта оружаних снага на Југоистоку, дана 2. августа 1941, Штаб команданта Србије је о развоју устанка у Србији и о сопственим мерама, између осталог писао:

„До 22. 6. 1941. ситуација у Србији, не рачунајући мање бандитске подухвате који нису узнемиравали немачке оружане снаге, мирна. Од тада, на разним местима немири.

Углавном, само подухвати мањих група до 100 људи.

Највећим делом прекидање телефонских водова и железничких линија.

Поред тога, препаци на српске жандармеријске станице и насељена места...

Намера је да се убудуће против банди наступа претежно полицијским акцијама, а изузетно већим трупним снагама против бандитских центара." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д98.).

Већ 4. августа командант Србије тражи од команданта оружанних снага на Југоистоку:

„На целом подручју Србије порасле су појединачне комунистичке акције против којих је потребно непрестано ангажовање свих снага полиције, жандармерије, полиције безбедности и службе безбедности.

Због преоптерећености ових снага и потребе спровођења активне борбе, молим да се хитно издејствује довођење ојачања од 2 полицијска батаљона и најмање 200 људи службе безбедности." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д99.).

РеНкз Веислер је, у том погледу, интервенисао у својој депеши Министарству спољних послова од 7. августа 1941:

„Према овдашњој ситуацији и ја се најенергичније залажем за ову ствар, пошто су немачке снаге које се овде налазе потпуно недовољне и пошто је замољено појачање безусловно потребно за спровођење потребних репресивних мера." (Зборник, исто.).

У вези с тим, Врховна команда Вермахта је 9. августа 1941, преко команданта оружанних снага на Југоистоку, обавестила команданта Србије да довлачење нових снага полиције и службе безбедности у Србији није могуће, јер су оне потребне за Источни фронт. Међутим, напоменуто је да Хитлер, због појачања устаничких и саботажних аката, очекује од ангажованих трупа да брзом и најоштријом интервенцијом што пре успоставе мир и ред.

Дана 11. августа 1941. командант Србије послао је упутство Вишој команди 65 за нарочиту употребу о обуци немачких посадних јединица за борбу против иартизана у коме, између осталог, стоји:

„Осим мера које је наредила Виша команда ЕХУ, 1а, бр. 373/41 пов., овлашћује се Виша к-да ГХУ да одмах предузме нападња дејства против комунистичких терористичких банди.

За ту сврху препоручујем да се поступа према следећим принципима.

За успешно спровођење ових нападних акција неопходно је потребан:

1. морални,
2. стручно-наставни преображај трупа.

Уз 1. Трупе су ушле у Србију отприлике под мирнодопским условима и по дужности изводе обуку као посадне јединице према војним правилима. У потпуно измењеним односима не постоје никакве *посадне трупе у Србији*, већ напротив трупе које су оспо-

собљене за борбу и које теже борби, дакле *борбене трупе*. Као што саботер и вођа банде размишља о извршењу замишљеног терористичког акта, тако сваки трупни старешина, од најстаријег до најмлађег, мора најозбиљније приступити размишљању како ће своју јединицу обучити и оспособити за наређену офанзивну борбу. При томе, у првом плану стоје размишљања која воде рачуна о специфичности офанзивне борбе, о конкретним односима и о земљишту. Проучавање и размена искуства морају бити главна тема разговора свих старешина на служби и изван ње. О свим терористичким актима и актима саботаже против припадника немачког Вермахта итд., који су извршени делимично из застрашености, делимично из дрскости, али највећим делом из ниских побуда, трупе морају бити обавештене са службеног места, не као са причама језе и ужаса, него да би упознале начин за њихово спречавање.

Трупе морају бити морално спремне за нападна дејства.

Уз 2. Поред наставе предвиђене напред *наведеном одредбом*, неопходно је потребно обучавање у муњевитој употреби оружја, као и у гађању бојевом муницијом. Даље, на пример, изненадно опкољавање и прочешљавање пољопривредних добара, насељених места, пошумљених површина, кукурузних поља итд.

Дакле, обука за герилско радовање.

Независно од те, у први план истакнуте наставе, треба детаљнијим наређењима Више к-де I.XУ одмах формирати на сваки батаљон по једну Јагд-команду (потерно или ловачко одељење — нап. ред.) јачине око 30 до 50 људи. Сврнисходно је да се Ј. к-де формирају од добровољаца из батаљона, а такође и из других јединица, под вођством посебно храбрих и опробаних официра и подофицира. *Бораца до краја!* (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д108.)

Према записнику са саветовања немачког генерала у Загребу и начелника Штаба команданта Србије, одржаног 12. августа 1941, о војно-политичкој ситуацији у НДХ и Србпјп и о мерама за угушивање устанка:

„За сузбијање немира у Србији утврђене су следеће смернице:

а) Сви органи у Србији морају сматрати својом дужношћу да се у најкраћем року савладају немири. Обука мора у целини доћи на завидно место.

Обуштављају се одсуства.

Јединица мора имати осећај да сада предузима ратни поход.

б) И надаље је важно непрестано извињање, утврђивање жаришта немира и руководећих места — органа. Мора се организовати систем повереника и доушника...

в) Јединице, у предстојећем времену, морају бити у непрестаном покрету.

Становништво мора стећи утисак да ће се сада против банди предузети акција — борба свим средствима.

Банде се морају гонити. У том циљу, а према ситуацији у појединим срезовима, бит ће потребно да се прикупе јединице, или бројно јаки одреди. Моторизирана гонећа одељења не смеју дозволити да банде дођу до одмора. Свим средствима треба повећати покретљивост јединица. Противтенковски дивизион мора се што брже појавити у свим областима немира. Тенковски водови и борна кола из плена треба свуда да изазову страх и ужас. Школу за летаче „Земун“ употребити у истом циљу. Треба се надати да ће с повишеном активношћу јединица порастати и садејство становништва, које сада и само трпи јако од банди.

г) Београд, као главни град земље, мора безусловно бити осигуран.

д) Осигурање железничких пруга, вештачких објеката и логора је нарочито важно...". (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д110.)

Дана 13. августа Внша команда за нарочиту употребу 65 издала је наређење за организацију сопствених и српских жандармеријских снага у борби против партизана, чији иоједини делови гласе:

„Борба против банди и одржавање мира и реда, који су сада били искључиви задатак полиције и жандармерије, пренети су на Вишу команду ЊХУ.

У ту сврху се наређује:

1.) Борбу против банди, које се појављују на сваком месту и које врше препаде већином ноћу или у раним јутарњим часовима, треба водити на *офанзиван начин* с највећом енергијом и ефикасношћу.

3.) Српска полиција, до сада распарчана на мале жандармеријске станице, прикупиће се у јаче жандармеријске групе јачине од 50 до 100 људи и у циљу активног садејства потчиниће се командантима батаљона, односно командантима одсека на чимјим се рејонима налазе.

ц) 878. транспортна ауто-колона, мања, потчиниће се 704. пд. Половина ауто-колоне намењена је 734. пп за употребу на пројекторји Београд—Гроцка—Раља—Степојевац, која је додељена пуку за вршење потере." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д112.)

Да су очекивани успеси изостали види се из извештаја Више команде 65 за нарочиту употребу од 28. августа упућеног команданту оружаних снага на Југоистоку, у коме се између осталог каже:

„На читавој територији Старе Србије — али такође и у Хрватској — активно дејство банди очигледно се *повећава из часа у час*.

Умножавају се препади на железничке станице, руднике, општинске благајне! Устаници делују с циљем да читаву земљу дигну на побуну и не може се подврћи никаквој сумњи да су до сада највећим делом само комунистичке снаге добијале свакодневно знатна *појачања из панславистичких кругова*, који већ столећима сматрају Русију природним заштитником Србије.

Српској жандармерији, која за сада још уско садејствује с немачким трупама (јагд-командама), ставља се приговор да се бори заједно с немачким трупама против својих земљака и патриота. Ова околност представља за српску жандармерију тешко морално оптерећење и она га тако осећа. Колико ће дуго моћи да сноси ово оптерећење, тешко је одредити, али ипак већ се појављују предзнаци који указују на то да српска жандармерија *није више поуздана*.

Борба против банди је врло тешка.

Трупне јединице нису за ову посебно тешку борбу одговарајуће опремљене да би се могли очекивати већи успеси...

Просторије су сувише велике!

Ангажоване трупе сувише слабе!

Ако би се мрежа трупа распоређених по земљи знатније згуснула, било би могућно да се ограничи покретљивост банди, а такође и могућност стабдевања. При томе није неопходно потребно да се у Србију пребаце комплетне дивизије, али је у сваком случају потребно пребацити већи број јединица, регрутске, односно допунске формације, ландесшицен-батаљоне или допунске дивизије.

Даље је неопходно додељивање у довољном броју извиђачких оклоиних кола, као и издашна попуна свих самосталних расположивих јединица са радио-средствима и камионима!

Три дивизије 15. таласа, које располажу само са по два слаба пешадијска пука, бројно су исто тако сувише слабе! Активне јединице у истој јачини, такође, више не би могле бити довољне...". (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д124.)

И генералштабни мајор Јаис, официр за везу команданта оружаних снага на Југоистоку код Више команде 65, у свом извештају команданту оружаних снага на Југоистоку од 12. септембра писао је:

„Процена војне ситуације у Србији: У Области команданта Србије оружани устанак је у порасту...

Устанички покрет је већ толико нарастао да се наше војне снаге јачине испод батаљона не могу више у земљи пребацивати тамо-амо без опасности да буду нападнуте од стране устаника и — у већином беспутном земљишту — окружене.

Нова српска Недићева влада неће такође бити нити у стању да даљим наоружавањем српске жандармерије устанак заустави, нити да га потпуно угуши...

За угушивање устанка су постојеће трупе, које се имају на располагању, недовољне према своме броју, начину обуке и наоружању...". (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д148.)

„Ситуација у Србији и даље озбиљна, пише у извештају шефа полиције безбедности и службе безбедности Немачке од 12. септембра 1941. — У садашњем моменту се разматра питање да ли је могуће довести још појачања. Интензитет активности комунистичких банди и даље је велики. Експлоатација борских рудника сада још траје, но одвожење руде је немогуће, јер сталне саботаже онемогућавају кориштење железнице...

Рушењем железничке пруге Београд—Ниш код Рипња и Мале Крсне прекинут је за сада саобраћај Београд—Грчка. Порушена места на прузи се оправљају под заштитом војске.

У преговорима Више команде с вођом руског агентурног центра, генералом Скородумовим, одлучено је да се на окупираном српском простору формирају белоруске трупе. Трупе које су сада у формирању биће ангажоване као трупе за заштиту привредних објеката, а у споразуму са генералним опуномоћеником за привреду у Србији НСФК групенфирером Нојхаузенем биће употребљене и за заштиту рудника. Постараће се за то да ове белоруске трупе буду ангажоване само док се не отклони озбиљна ситуација у Србији, а потом ће одмах бити расформиране. (Ове јединице нису расформиране већ су се приликом ослобођења ових крајева повукле заједно са немачким трупама — напомена ДДБ). И генералу Скородумову је јасно стављено до знања да ангажовање Белоруса никако не значи и право за ангажовање тих јединица као таквих у Русији." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д146.)

И да цитирање немачких докумената о њиховим проценама устанка и припремама за његово угушивање завршимо са навођењем делова записника са саветовања одржаног под руководством команданта оружаних снага на Југоистоку 16. септембра 1941, код команданта Србије у Београду, поводом развоја устанка и у циљу његовог угушивања на територији Србије, који у деловима гласи:

„Записник са саветовања к-та оружаних снага на Југоистоку код к-та Србије од 16. IX 1941, 16,45—19,00 сати. Присутни: Генерал-

-фелдмаршал Лист, шеф војне управе, државни саветник др Турнер (као заступник к-та Србије); генералштабни пуковник Киблер, начелник Iа к-та оружаних снага Југоистока; генералштабни потпуковник, барон фон Хауштајн, начелник О.Ои к-та оружаних снага на Југоистоку; генералштабни мајор Фафенрот, начелник ИЦ к-та оружаних снага на Југоистоку.

Државни саветник Турнер: У последњем извештају ситуација напета. Отада знатно погоршана.

На развој прилика у Србији од почетка утицала скроз нејасна организација командовања (командант Србије био је потчињен К.ди 2.А.(рмије), а затим самосталан, онда команданту Југоистока; Виша команда 65 самостална поред к-та Србије; војна управа (Турнер), и привреда (Нојхаузен), политика (Банцлер) имају свој властити надлежни пут. Због тога су постојале многобројне нејасноће.

Устанички покрет појачан:

- а) Почетком рата против Русије,
- б) Прогоном Срба у Хрватској, због чега је маса бегунаца кренула у Србију,
- в) Протеривањем Срба из Мађарске и Бугарске (мисли се на крајеве које су окупирале мађарске и бугарске трупе — нап. ДДБ).

Два устаничка подручја:

- а) Троугао Сава—Дрина и Цер-планина...
- б) Просторије јужно од Београда и око Ниша...

Устанак има јасну комунистичку тенденцију и тактику.

Генерал-фелдмаршал: Не! Почети комунистички, сада национални устанак. Циљ и вођство национални.

Државни саветник Турнер: Немирима, по нужди, стоје насупрот: привредни и војнички захтеви. Привреда захтева поседање целе земље, војничко руководство — груписање на појединим тежиштима. С обзиром на потребе за даље вођење рата, предност има привреда.

Генерал-фелдмаршал: Не! Сада је рат, и једино одлучују војничке потребе и могућности. Због тога, у случају *потребе*, и напуштање привредно важних тачака, пошто ово не зависи само од властитих снага, већ и од предузетих мера од стране противника и његових снага. Војничким успесима помоћи ће се најбрже и успешно привреди.

Државни саветник Турнер: По обавештењима која су ми дата, војне јединице су првобитно биле пребачене у Србију у циљу обуке, и због тога се нису могле употребити за одржавање поретка.

Генерал-фелдмаршал: Схватање у основи погрешно. Од првог дана пријема команде било је одмах к-ту Србије, командујућем генералу, к-ту Више команде 65 и сваком команданту дивизије указано на потребне борбене задатке јединица. Установљено је да је од стране к-та оружаних снага на Југоистоку од почетка изражена забринутост да дивизије 15. таласа нису дорасле овдашњим приликама. И односи у Србији при преузимању команде оружаних снага на Југоистоку осетно су погоршани. Заповести које су издате после тога нису извршене ни до данас, али ће их к-т оружаних снага на Југоистоку спровести. К-ту Србије јасно је наређено: образовање тачака тежишта ради решења по хитности наведених задатака:

- 1) Осигурање бродског саобраћаја Дунавом.
- 2) Заштита железничке пруге Београд—Ниш—Солун.
- 3) Одржавање мира у Београду.
- 4) Заштита борских рудника.
- 5) Заштита рејона око Лознице.

Државни саветник Турнер: Пошто није било на располагању довољно војних снага, морало се покушати са уклапањем српских снага...

Генерал Неднћ вероватно нама наклоњен, изгледа да се поштено труди. Допуштена је полиција јачине 15.000 пушака, јер је, с обзиром на раније наоружање граничних цариника, железничких службеника и досадашње полиције, већ и без тога било у српским рукама скоро 13.000 пушака, које су урачунате у напред наведени број. Накнадно је издато само 2.000 пушака и 100 лаких митраљеза. Српска полиција, пошто је на почетку затајила код Шапца, у току употребе јужно од Београда показала се добро...

Генерал-фелдмаршал: Према самосталној употреби полиције најјача сумња, јер Срби противу Срба лако падају под утицај. Потребна употреба у оквиру ваших јединица." (Зборник Т12, К1, Д 154).

Како су се немачке посадне јединице и снаге полиције и безбедности као и жандарми (недићевци) и добровољци (љотићевци) показали немоћним да утуше устанак у Србији, средином септембра Немачка врховна команда је пребацила на овај простор појачања: из Грчке 3. батаљон, 433. пп, 220. пт батаљон, 164. пд (крајем августа) и 125. пп ојачан једним артиљеријским дивизионом, водом тенкова и оклопним возом (другом половином септембра) и са једним батаљоном 100. тенковске бригаде. Другом половином септембра у западну Србију је стигла 342. пд, формирана у Француској, која је са транспорта на Источни фронт из Пољске пребачена у Србију, а крајем октобра са Источног фронта пребачена је у Србију и 113. пд.

Адолф Хитлер, као врховни заповедник немачке оружане силе, 16. септембра је наредио команданту Југоистока да се у српској области осигурају саобраћајне линије и објекти важни за немачку ратну привреду, да се најоштријим мерама за дуже време успостави поредак и да команду над свим трупима преузме командант 18. армијског корпуса. У исто време ОКВ (Врховна команда немачке оружане силе) је наредила да се с „необичном свирепашћу“ поступа са Србима и да се за убиство једног немачког војника извршава смртна казна над 50 до 100 комуниста, и то на начин који ће појачати „застрашујући ефекат“. По доласку из Грчке у Београд (19. септембра), командант 18. корпуса је преузео сву извршну власт од заповедника Србије и од команданта Више команде 65 за посебну употребу. Тако је немачки окупатор сву власт у Србији најзад усредредио у једној личности.

Истовремено, окупагор је почео да појачава своје посадне гарнизоне у Младеновцу, Раљи, Смедереву и другим местима у округу и предузима друге мере.

У Младеновцу су тада биле следеће немачке јединице: 2. транспортна колона с коњском вучом 714. пд.; мала ауто-колона 714. пд.; управа војне поште 714. пд; команда места; станица за прикупљање трофејног материјала; начелник дивизијског дотура. (Види 36. д. п. нор, т12, к1, д. 116)

У Смедереву је била 2. чета 920, ландесшицен-батаљона; исто Зборник Д180.

У октобру немачке трупе су почеле да изграђују бункере и утврђења на свим железничким станицама и иоред свих значајнијих железничких објеката (мостова, тунела), које су од-

мах по изградњи запоселе га циљем да спрече диверзије и партизанске акције на железничке комуникације. Тако су немачке групе повећане на овом простору на преко 2.000 војника наоружаних пушкама, митраљезима, бацачима и топовима, са неколико тенкова и борних кола. Железничке комуникације и објекте на њима штитило је и неколико блиндираних возова који су стално патролирали пругама. Истовремено, Немци су појачали извиђачку активност авијације, а на неколико места где су приметили веће групе партизана или грађана, бацали су бомбе или вршили митраљирање (Тресије, Дрлупа, Велики Борак).

Упоредо с довлачењем појачања, Немци су настојали да ојачају и реорганизују квислиншку власт и да јој створе већи ауторитет. Стога је немачки заповедник Србије 14. јула извршио реконструкцију Комесарске управе и у њу увео нове личности из великосрпске и профашистичке средине, а мало доцније, 29. августа, ову неспособну Аћимовићеву управу заменио владом генерала Милана Недића, која је била састављена од личности из бивших грађанских партија и од генерала бивше југословенске војске. Недићева влада се примила задатка да под строгим надзорима Управног штаба немачког заповедника Србије и Гестапоа угуши устанак. Привидно пред народом, влада је имала задатак да преузме управу у земљи само у привредном и културном погледу.

Недић Милаи, армијски генерал у предратној Југославији, р. 1877, Гроцка. Пре другог св. рата био начелник Генералштаба и министар војске и морнарице. У априлском рату 1941. командовао 3. групом армија. Од августа 1941. председник квислиншке владе у Србији.

После окупације Немци га нису отерали у заробљеништво, већ као изразитог германфила и свог осведоченог пријатеља, задржали и чували у Београду.

Уз помоћ Немаца формирао жандармерију (Српску државну стражу) за борбу против НОП-а. Пред ослобођење Београда побегао у Аустрију. После ослобођења, од стране западних савезника изручен Југославији као ратни злочинац. Док је био у истражном затвору 1946, извршио самоубиство.

Новој Недићевој влади је било дозвољено да појача жандармерију од 5.000 људи и формира помоћне борбене снаге („жандармерија за појачање“) па су јој Немци дали 15.000 пушака и изванредан број митраљеза. Њој су биле потчињене и оружане формације Димитрија Љотића, обједињене у Српској добровољачкој команди, јачине око 3.000 људи, и четници Косте Пећанца, такође 3.000 људи. До средине септембра Недићева влада је успела да формира 9 оружаних одреда од жандарма, љотићеваца и новог људства, претежно мобилисаног из редова подофицира и официра бивше југословенске војске.

Димитрије Љотић, р. 12. августа 1891. у Београду; између два рата адвокат у Смедереву; 1931. министар правде у влади генерала Петра Живковића; почетком 1935. формирао „Збор“, политички покрет фашистичке идеологије; 1941. отворено се ставио у службу окупатора и формирао Српски добровољачки корпус; у току другог светског рата комесар за обнову Смедерева, пред ослобођење Србије побегао са осталим квислинзима; погинуо у аутомобилској несрећи 23. априла 1945. код Горице.

Тако су, стављајући се у службу окупатору и уз његову подршку и помоћ, генерал Милан Недић, Димитрије Љотић и четнички војвода Коста Пећанац организовали квислиншке војне јединице, наоружали их и илатили да воде братоубилачку и контрареволуционарну борбу против партизана.

Пећанац Коста Миловановић, четнички војвода, р. 1871, Бураковац, Србија, подофицир, учествовао после 1904. као четник у Македонији против бугарских комита; 1916. са Солунског фронта пребачен авионом у Топлицу падобраном, где је Коста Војиновић већ дигао познати топлички устанак, који је Пећанац, иако послат да организује диверзију, саботирао; у предратној Југославији био председник четничког удружења и један од организатора десничарске националистичке и профашистичке организације ОРЈУНА; августа 1941. на планини Букуљи код Аранђеловца склопио споразум са шефом немачког Гестапоа за Србију, др Краусом, о заједничкој борби против партизана; крајем 1942. Пећанчеви одреди су се распали и људство из њих је пришло другим квислиншким формацијама, а већим бројем четницима Драже Михаиловића; стар и болестан, Пећанац се повукао код Соко Бање, где је пред крај рата 1944. убијен од четника Драже Михаиловића. Комисија за ратне злочине утврдила је његова недела и регистровала га као ратног злочинца.

Током рата квислиншке формације су мењале своје називе. Међутим, у даљем тексту из техничких разлога све ове јединице — „Српски оружани одреди“, „Владини одреди“, „Српска државна стража“, „Српска државна пољска стража“, „Српска државна граничка стража“ — биће називани ЖАНДАРМИ, јер су у суштини то и били, или „недићевци“, како их је народ прозвао, а припаднике љотићевског „Српског добровољачког корпуса“ — „добровољци“ или „љотићевци“, како су називани од народа и партизана још у првим данима устанка.

Формирајући 29. августа 1941. квислиншку владу, за чијег су председника поставили армијског генерала Милана Недића, немачке окупационе власти су рачунале да ће у политичком и пропагандном погледу створити утисак какве-такве самосталности Србије, са српском владом и српском оружаном силом, и да ће то позитивно деловати на погажена национална осећања српског народа. С друге стране, због сопствене слабости, окупатор је настојао да у Србији окупи и ангажује све оне снаге које су заплашене „комунистичким бауком“ биле спремне да се боре против партизана. Окупатор је тиме хтео да борбу против партизана и ослободилачку борбу српског народа прикаже као „борбу српског народа против комунизма“. То је, према плановима окупатора, требало да буде „грађански рат“, унутрашња ствар српског народа, „дело комунистичких

агената" итд., где би се Срби тукли међусобно а немачка војска би интервенисала само када то нађе за потребно.

У другој половини септембра стигли су наоружани одреди (недићевци-жандарми) и снаге Српског добровољачког корпуса (љотићевци) у Раљу, Младеновац, Смедерево, Венчане, Смедеревску Паланку, Лазаревац и нека друга места у округу, укупне јачине око 1.000 људи. Ове јединице биле су униформисане и наоружане пушкама, лаким и тешким митраљезима, са довољном количином муниције и др. Дисциплина и спремност за борбу против партизана била је нарочито велика код љотићеваца.

Под покровитељством Немаца, с којима су се претходно договорили о сарадњи, крајем августа Коста Пећанац је одржао на Букуљи састанак на коме су поред извесног броја имућних људи и првака грађанских странака били и неки четнички команданти које је он „декретима" наименовао за своје војводе. На овом састанку је прочитан Пећанчев „апел" у коме је, између осталог, писало да треба „младе партизана избатинати и пустити кућама, старије послати на робију, а коловође предати Немцима". Својим војводама Пећанац је наредио да се „растућа комунистичка опасност мора уништити у корену" и да је то „најпреча потреба".

Пошто су се ставили под команду Недићеве владе, већ средином октобра развили су своју формацију и наоружали се и четнички одреди Косте Пећанца. Поред одреда војводе Никчевића у Јунковцу, у срезу колубарском, у Сопот — срез космајски — долази са својим одредом, као војвода космајски, Света Ракић, иначе бивши полицијски писар, а убрзо и одред Милије Мајсторовића, иначе трговачког посредника из Београда; у Гроцку у току зиме Петар Стојановић — Пера Шумски са својим одредом; у младеновачки и грочански срез Павле Штол, војвода торлачки, са својим одредом који је формиран у Београду, и у Младеновац одред војводе Јована Војиновића, родом из Кораћице. Нешто касније у Раљу је стигао и београдски четнички одред под командом капетана југословенске војске Живана Лазовића. Снаге ових четничких одреда су бројале 300—500 људи, наоружаних пушкама и пушкомитраљезима са мало муниције, лоше дисциплинованих и слабог борбеног морала.

*

Одмах по доласку на терен округа сви ови одреди жандарма, лотићеваца и четника почињу акције и нападе против партизана и терорисање становништва.

Поводом формирања Недићеве владе, генералии секретар КПЈ и командант Главног штаба НОПО Југославије, Јосип Броз Тито, који се тада налазио у Београду, написао је уводник за Билтен Главног штаба НОПОЈ, објављен 3. септембра 1941, следеће садржине:

„Још једна издајничка марионетска влада.

Двадесет и деветог августа, након дугих и тешких порођајних болова, генерал фон Данкелман, врховни заповједник њемачких разбојничких банди у Србији, родио је једно мало шугаво недоношће, коме је — по Хитлеровој жељи — дао име: влада. Када је ово недоношће угледало свијет божји, потресла се земља. Не, без шале, 29. августа, у 6 сати и 41 минуту, потресла се земља (Алудира се на земљотрес који се у то време десио у Београду — нап. ред.) и када су преплашени Београђани излетјели напоље, видјели су да је народна пословица: „Тресла се гора, родио се миш“ — потврђена стварном чињеницом. Прича се да је најновије чедо лудог Хитлера у длаку слично Квислингу, Хитлеровом прворођенчету у Норвешкој. Мајка фон Данкелман остала је у животу, али биће несрећна због тога што ће морати да стално храни своје чедо вјештачки, да би остало у животу.

Стварање марионетске владе у Србији показало је да је Хитлеру коначно пошло за руком да нађе неколико српских издајца из редова српских генерала и петоклонаша, који су тиме доказали да су способни не само да непријатељу продају државне тајне и планове, као што су то чинили прије пропасти Југославије, него и да преузму улогу крвника над народом, у интересу њемачких фашистичких окупатора. Стварање те издајничке владе доказује и то да су њемачки окупатори, услед отпора народа и јуначке борбе партизанских одреда, доживјели пораз у Србији. Окупатори нису успјели да изађу на крај са партизанским одредима, и зато су сада купили ових пар изрода да помоћу њих организују братоубилачки грађански рат у Србији. Ствар је врло јасна — њемачки фашистички освајачи, вјерни својим злочиначким начелима, раде на томе да се српски народ сам међусобно истребљује. Најприје су хтјели завадити Србе, Хрвате и остале народе Југославије да би се међу собом клали, а сада настоје завадити српски народ да би га на тај начин лакше покорили.

Ко су ти људи који данас састављају владу? Генерал Недић је познати корупционаш и издајник, који је већ одавно, потајно шуровао са Нијемцима, који је, заједно са Лзотићем, некада припремао пуч и због тога одлетио са свог положаја. Ко је Аћимовић? Аћимовић је познати полицијски крволок, њемачки шпијун који је, као управник града Београда, држао у полицијској згради тајну емисиону радио-станицу у њемачкој служби. Он је, са читавом бандом шпијуна, био откривен у Главњачи и смијењен са положаја. Ништа нису бољи ни остали њихови компањони у данашњој влади. И њемачки окупатори се надају да ће у тим изродима наћи оружје способно за гушење народног отпора у Србији.

Други је случај са прогласом Косте Пећанца, који је ових дана објављен. У том глумом прогласу тај старац пријети српском народу да ће силом угушити ослободилачку борбу ако се народ не покори Немцима. Он позива народ у четнике, у борбу против партизана итд., а сам није способан да држи штап у руци. Тај се старкеља, пред крај свога живота, продао окупаторима. Он сада ради по директним налозима Гестапоа. Недавно, он се на мјесту Плочник, близу Ниша, састао са злогласним шефом Гестапоа у Србији, Краусом, и ту је створен паклени договор о томе да Коста Пећанац организира четнике и поведе борбу про-

тив партизана. До тога састанка дошло је на тај начин што је гестаповач Краус послао Пећанцу потребне њемачке путне исправе, помоћу којих је издајник дошао на састанак. При сусрету су се та два побратима срдечно изљубила и, дубоко дирнут, Коста Пећанац је подарио Краусу свој четнички знак, а Краус Кости свој револвер, као симбол будућег крвопролића. Ето тако су се побратимили издајници Коста и крвник Краус, чије су руке окупане невином крвљу српских родољуба, српских жена, дјеце и старца.

Поштени српски четници, који су се некада јуначки борили против вјековног непријатеља, Њемаца, знаће дати достојан одговор издајници српства Кости Пећанцу, и са презрењем ће одбити његов издајнички позив на борбу против правих родољуба — народних партизана.

Њемачки освајачи би хтјели да у Србији од петоколонаша створе своју војску, помоћу које би држали у потчињености српски народ и осигурали пљачку над њиме, а да њемачке војнике пошаљу на Источни фронт, у борбу против наше велике словенске браће, која се тако херојски боре и за нашу слободу. Али им то све неће успјети, јер ће народи Југославије: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци и други, наставити — још жешћу борбу да заједно са народима Совјетског Савеза, заједно са осталим словенским народима и свима подјармљеним, униште фашистичке поробљиваче.

Издајце: Недић, Аћмовић, Коста Пећанац, Љотић у Србији, Павелић, Артуковић, Будак у Хрватској, неће успјети да угуше народни отпор против окупатора, као што то нису успјели ни њихови господари. Борба ће се наставити свом жестином до коначне побједи, до ослобођења свих народа Југославије испод окупаторске чизме и док та банда не буде, за своја недјела, стављена пред народни суд."

Напад љотићеваца на логор 3. чете

У месецу септембру, 3. чета је на свом сектору, повремено уз помоћ једног оделења 1. чете, извела више акција и диверзија: 5. септембра запаљена је општинска архива у Малој Иванчи; 7. у Шепшину; у ноћи између 9. и 10. септембра од стране једног оделења Прве и једног оделења Треће чете уништене су скретнице, телефонски и телеграфски уређаји, делови железничке пруге и демолиране железничке станице Умчари и Мала Иванча; 10. септембра запаљена је општинска архива у Бегаљци, Пударцима и Малој Иванчи; 14. у Брестовику, где је нападнуто и једно оделење жандарма и неуспешно миниран мост на друму Београд—Смедерево; истог дана онеспособљена је железничка пруга код Врчина; 17. септембра запаљена је општинска архива у Заклопачи; 18. септембра су поново онеспособљене железничке станице Мала Иванча и Умчари.

Док је 3. чета, у којој је тада било 45 партизана, на дан 17. септембра била у заседи на путу Гроцка-Бегаљца, са намером да сачека у заседи 5. одред љотићеваца, под командом поручника Будимира Никића, они су у међувремену напали логор чете у шуми Петроњак. Где се налази логор, љотићевцима је рекла једна црноберзијанка коју су партизани привели у логор, саслушавали и пустили. У логору је било око 10 партизана са неким члановима штаба Одрода. После краће борбе,

партизани су били принуђени да се повуку. Љотићевци су заробили једног партизана и две партизанке и запленили све што су у њему нашли. Зауевши логор, љотићевци су у њему остали чекајући партизане да се врате. Једна партизанска патрола која се враћала у логор налетела је на заседу љотићеваца и једва успела да се повуче.

Био је то први напад љотићеваца против космајских партизана.

У извештају командира чете, упућеног штаба Космајског одреда 24. IX 1941, о томе пише:

„На дан 17. септембра располагали смо обавештењима да се у селу Бегаљици налазе недићевске и љотићевске снаге у јачини од 120 људи, да одузимају од народа оружје, да сугерирају народу да прилази њиховим редовима, за што им унапред исплаћују по 600 динара за 10 дана. Сазнали смо да ће се у току поподнева вратити у Гроцку. Извршен је састанак ЧЕТНОГ САВЕТА са представницима из Штаба одреда и донета је одлука да се расположивим снагама направи заседа на путу из Бегаљице у Гроцку. Тако се пошло у ову заседу са 32 партизана и горе наведеним наоружањем. У логору на Петроњаку остало је 10—12 партизана са представницима штаба одреда. Од наоружања је остало 6—8 пушака, већином несигурних, велики број офанзивних бомби, које углавном нису палиле, један, п. митраљез који је дејствовао и три која су била без делова (затварача).

У акцију је пошла чета око 8 часова. Извићали смо непријатеља и пошли у заседу са великим обиласком села са западне стране. Ручало се на терену. На одређено место стигло се око 16 часова. Извићањем непријатеља са тог места утврђено је да је непријатељ напустио село и отишао у Дражањ. Обавештени смо да су обукли 4 „добровољца“, заклели их, да су оставили 20 пушака сељацима да „одржавају“ ред од нас. Одмах смо кренули кроз Бегаљицу, дошли до општине и затражили од председника списак људи који су добили пушке. Председник је одговорио да та он нема. Узели смо 5 пушака из општине и од људи који су били ту са пушкама, одржали смо митинг, одузели летке недићеваца, слупали телефон и продужили смо пут за логор. Успут смо чули да се води нека борба око нашег логора. Послали смо патролу да извиди логор и како се чула пуцњава на патролу, заобилазним путем смо отишли за Врчин, пошто су нам снаге за напад биле мале, јер смо веровали да је цео непријатељски одред у логору.

У логору се десило следеће: непријатељ је обавештен о нашим покретима, напао је логор, после двадесет минута борбе потиснуо је наше људе, који су се бранили осталим оружјем, заробили једног омладинца, две другарице које су истог дана приспеле из Београда, запленио је: све резерве експлозива, новац, муницију, неисправне пушкомитраљезе, храну, шаторе и др. Према обавештењима непријатељ је имао једног рањеног.“ (Зборник Т1. К1. д.б. 33, стр. 132—133)

Према сећању неких другова и по непровереним подацима заробљене другарице су се звале Милева и Даринка Дара Бандић, раднице из Раковице у Београду... Обе су касније стрељане.

„У лето 1941. код нас у село Бегаљицу почели су долазити партизани. Био сам у винограду када су код мене дошли Миле Церовић и Вучко Милићевић. У то време ја нисам ништа знао о политици и тек у разговору са њима сам нешто дознао. Они су ми рекли да су партизани у Грочанско-подоунавској чети Космајског одреда и ставили ми у задатак да у селу прикупљам оружје за партизане, а такође да прикупим и неколико људи који би као и ја сарађивали са партизанима.

После извесног времена прикупио сам и дао им једанаест пушака и један пушкомитраљез и много муниције. После су Миле и Вучко често долазили код мене.

Средином септембра мојој кући су дошли љотићевци и четници и тукли моју мајку тражећи да каже где се налазим. Ја сам био у винограду и све то сам чуо и видео, па сам одмах отишао у Грочанско-подоунавску чету, чији се логор налазио у шуми Петроњак између Дражња, Бегаљице, Малог Пожаревца и Мале Иванче.

Прву акцију извршио сам када сам са Миленком Мијатовићем, запалио општинску архиву у Заклопачи. Тај Миленко је касније приступио четницима, па су га партизани стрељали. Тога дана смо ишли изнад Заклопаче, на друм Београд—Гроцка — ту је била веза. Тај задатак нам је дао Миле Церовац и ми смо две другарице довеле у чету, и два мушкарца који су дошли из Београда у партизане.

Пред напад љотићеваца и четника на логор чете у Петроњаку у чети је било 47 партизана и те две партизанке које смо ми прихватили у Заклопачи, а које су дошле из Београда. Оне су ухваћене када је био напад на логор чете и стрељане. Четници су их тукли, отерали су их у Дражањ и касније су стрељане.

Једног дана послат сам од штаба чете у Сенају да обавим неки курирски посао. Успут сам наишао на четничку заседу. Ухватили су ме, одвели у Дражањ, затворили, саслушавали и тукли. Затим су ме спровели у Умчаре, где сам поново саслушаван, а одатле су ме отерали у Гроцку где сам затворен, тучен и саслушаван. После извесног времена сам пуштен, с тим што ми је забрањено да више не смем да помажем партизане. Међутим, ја сам касније наставио сарадњу са партизанима.

(Извод из сећања Живана Митровића из Бегаљице, које се налази у ИАБ, рег. бр. 666)

Борба на Баровницама

После борбе око логора на Петроњуку, команда 3. чете је извукла поуку да не треба имати стални логор који непријатељ може лако открити, па нови логор није ни прављен. Чета је наставила да чисти терен, разоружавајући страже које су почели да постављају љотићевци или четници. Истовремено, партизани ове чете су вршили припреме за спровођење добровољне мобилизације. Прикупљени су и подаци о кретању одреда љотићеваца под командом Никића и четничког одреда Павла Штола, званог војвода торлачки, који је тих дана такође дошао на терен 3. чете. Љотићевци и четници се нису нигде дуже задржавали по селима овог краја, стрепећи од напада партизана. Обично су изненада упадали у неко село, батинали људе, наредили збор на коме су нападали партизане и све оне који их помажу, претили сељацима немачком казненом експедицијом, а онда су одлазили у друго село. Партизани су их пратили, чекајући погодан тренутак да их нападну.

На дан 23. септембра 3. чета је у Дражњу разоружала сеоску стражу коју су поставили љотићевци, а командира страже — љотићевца, партизани су осудили на смрт и стрељали. Заплењено је два пушкомитраљеза, 6 пушака и нешто муниције. Љотићевци који су у свим селима подоунавског среза имали своје страже, почели су их стварати и у грочанском срезу, као

ову у Дрaжњу, са задатком да „чува“ ред у селу и спречава долазак партизана.

Из Дрaжња 3. чета се пребацује преко железничке пруге Београд—Пожаревац у село Сенају, где је 24. септембра запалила општинску архиву и заноћила. Обавештени од сељака да се у оближњем селу Дубони налазе добровољци — љотићевци и четници, а да би их у повољној прилици могли напасти, партизани су у зору 25. септембра изашли на брдо Варовница које се налази између Дубоне, Влашке и Шепшина. Трећа чета је заузела положај у једном кукурузу у пределу званом Кречане. Недалеко од тог иростора иролазио је пут Младеновац—•—Дубона, полукружно усечен у земљу у дубини рова. У ствари, 3. чета се разместила за одмор и логоровање јер се није ни очекивао наилазак и напад љотићеваца или других непријател>ских снага. Иначе, сама конфигурација терена и још сасвим незатрпани ровови из првог светског рата омогућавали су заузимање доброг положаја за борбу.

Одред љотићеваца под командом поручника Будимира Никића, који је стигао у Дубону дан—два раније, бројао је осамдесет војника, добро наоружаних. Са њима је дошао и одред четника јачине око тридесет људи, под командом војводе торлачког. Са љотићевцима је дошао и познати љотићевац, инг Мирослав Васиљевић, комесар у Недићевој влади, који је по селима држао антикомунистичке говоре, позивајући сељаке у борбу против комуниста и партизана а на послушност према Недићевој влади и немачким окупаторским властима.

Изјутра 25. септембра, љотићевци и четници су сазнали да се на Варовницама налазе партизани, па су одлучили да их изненада нападну. Партизанске стражаре Тихомира Илића и Душана Бошњаковића љотићевци су успели да похватају, а затим изненада нападну 3. чету. Било је то око једанаест сати. Упркос непријател>ској ватри, командир је успео да чету развије за борбу. Од 14 пушкомитраљеза, у 3. чети радило је свега А—5, док су остали затајили јер су били много подмазани, а није било времена да се очисте. И поред бројне премоћи непријатеља у људству и наоружању, борба се распламсала свом жестином.

Око три сата по подне, једна група љотићеваца и четника, којима је водич био Добрица Стевановић, земљорадник из Шепшина, напала је 3. чету с лећа. Да би избегао опкољавање, командир чете је наредио да се лево крило повлачи према десном и даље ван попришта борбе, а десно да им штити одступницу и да се повлачи последње. То се претворило у брзо повлачење чете са Варовница у већим или мањим групама и појединачно. Код Јабланове колибе у Шепшину прикупила се главнина чете. Известан број партизана изгубио је везу са четом у току повлачења, а неки су се вратили у своја места.

Губици чете у мртвим, рањеним и заробљеним нису утврђени али је извесно да су у овој борби као јунаци погинули

партизани: Митић Светозар Глина, Фаил Јосип, Михаиловић Миодраг Киринаејац, Гајић Петар и Хорват Валент.

Рањене партизане, Михаила Д. Стојковића, родом из Трстеника код Крушевца, и Душана П. Крстовића из Рашке на Ибру, љотићевци су заробили и дотерали у Дубону. Уместо да им укажу лекарску помоћ, љотићевци и четници су их саслушавали, мучили и на разне начине понижавали целу ноћ. Сутрадан су наредили да се код огаитине скупе сви одраели грађани Дубоне и пред њима су оба рањена партизана стрељали.

Губици љотићеваца такође нису утврђени, али су били знатни. Сматра се да су имали преко десет мртвих и рањених.

После неколико дана 3. чета се пребацила преко железничке пруге Београд—Ниш у Космај, на терен 1. чете.

— Првих дана партизанске акције, почеле су да се појављују у Шепшину и Дубони неке групе лопова, углавном Бегаљичана, које су ишле јавно и издавале се за четнике. Углавном би у једном селу одузимали од сељака „ратни плен“ и препродавали га по другим селима „у име краља“. Било их је четворица или петорица. Сељаци су их знали од раније као лопове, али су ћутали, плашили су се. Ноћу су, нагарављени, једном сељаку у Шепшину опљачкали новац од продате стоке. Добрица Стевановић им је био јатак. Сместили су се код њега у кућу. На захтев сеоског народноослободилачког одбора, 3. чета (Грочанско-подоунавска) је одредила Буричићев вод да их похвата. Воду је помогла и шепшинска наоружана десетина у којој је тада већ било око петнаест другова. Један део ове десетине пошао је са Буричићевим водом, а други, односно главнина, је на Варовницама држала заседу да Немци из Младеновца не изненаде вод у акцији. Али како су партизани дању дошли у село, ови лопови се разбегну. Само је један од Бегаљичана пијан затечен у Добричиној кући. Позван је на предају, али је он почео да туче из пушкомитраљеза. Бранио се све док није убачена бомба у кућу. Од те бомбе која га је разнела запалила се плавичасто и ракија која му је истекла из стомака. Био је тотално пијан. Запалила се и кућа. Партизани су одвели Добрицу који је кукао да није знао ко су и молио да ступи у одред, али га партизани нису примили, него су га, после саслушања и пошто су му запретили, најурили. Када се појавио Никић и Торлачки, он се одмах пријавио да их води и да им показује где су партизани. Због тога је касније од партизана ухваћен и осуђен на смрт, али се приликом стрељања направио да је рањен, односно мртав. Преживео је ту рану. После је ступио у одред Торлачког и касније је погинуо.

Борба на Варовницама пада у оно време када одреди четника, љотићеваца и жандарма покушавају да кроз ове „партизанске фронтове“ продру и да се унутар ослобођених простора стационарају да би успорили устанак и да би послужили као подршка припреманој непријатељској офанзиви. Ту су се, разуме се, прво сукобили са Космајским одредом, а онајпре са овом четом.

После борбе око партизанског логора у шуми Петроњак, команда чете је извукла искуство да не треба имати сталне логоре које непријатељ може лако да открије на овом простору близу Београда, Гроцке и Смедерева и где је било много немачких и петоклонашких посада на многобројним комуникацијама. Стицало се партизанско искуство.

Чета је наставила да чисти овај терен разоружавајући страже и припремајући спровођење добровољне мобилизације у оружану борбу. Прикупљани су такође подаци о кретању ове групе љотићеваца и четника под командом Никића и Торлачког, које се нису

нигде дуже задржавале стрење од партизанског напада. Дошли би у неко село, батинали људе, скупљали на брзину збор, претили Немцима. Онда би направили покрет у неко друго село. Партизани су се кретали за њима чекајући повољан тренутак да их нападну. Неискусна чета, а имајући и народ уза себе, није се баш у томе кретала опрезно.

Никић и Торлачки су стигли 24. септембра у Дубону. Партизани су стигли на Варовнице. Очекивали су повољну прилику за напад и борбу. Није било никакве стрепње од ових непријатељских одреда који су се и сами осећали угрожени и несигурни. Успут остајући да логорују на Варовницама, крај бановинског пута, партизани су ујутру вратили одатле сељаке из Дубоне и Шепшина који су кренули да по наредби немачке команде предају војне коње б.ј.в. у Младеновац. Тако је и народ знао да су партизани на Варовницама. Зато се може рећи да је то неискуство и грешка команде чете која се осећала толико самопоузданом да је допустила да мало зна где је непријатељ, а да непријатељ зна где су партизани. Тако се десило да су, уместо да партизани нападну Никића и Торлачког, ови изненада напали чету.

Борба је била веома оштра и трајала је негде од 9—10 часова пре подне скоро до вечери. Не знам тачно губитке чете, али губици непријатеља мислим да нису били мали. Народ је из Дубоне причао да су љотићевци дошли и мобилисали двадесетак кола да вуку мртве и рањене. „Наслагали су их као цепанице“ — говорили су сељаци. Наравно да ту има и тога да људи причају помало и [шта им је мило, а не увек шта се збило.

Али, без обзира на то што су се партизани повукли, у целом ^{кР^а}ЈУ је варовничка битка остала као партизанска победа. Допринесли су томе и четници и љотићевци из властитог страха причајући како су се комунисти опасно тукли и како су после вишечасовне борбе наједном некуда нестали.

За друге оружане борбе и ратове основне су бројке. За револуцију од њих су важнија ова расположења народа која чак и поједине недостатке или промашаје претварају у успехе и победе.

(Сећање Александра Виторовића Циге, саопштено писцу ових редова).

*

Борац чете Мате Комљеновић, машиновоћа из Смедерева, отишао је у Смедерево и предао се љотићевцима. Исте ноћи они су га дотерали у Дубону и терали да покаже сељаке код чијих су кућа били партизани. Касније су га стрелили.

*

У Трећој чети била су два брата Пашића из Београда. После борбе на Варовницама, један од њих се одвојио од чете и, како није могао да се снађе на терену, отишао је за Београд, где је добио везу и поново преко шепшинског канала дошао у Космајски одред.

Истог дана после борбе на Варовницама Мирко Пандуровић Лаза и Петар Владетић Галама су се у току повлачења одвојили од чете, прешли жел. пругу Београд—Ниш и пут Београд—Крагујевац код Влашког Поља и дошли у Неменикуће. Следећег дана су се пребацили у село Велики Борац у Посавини, где су се налазиле 1. и 2. чета Космајског одреда.

Према сећању неких другова, 3. чета је за време борбе на Варовницама имала око 62 партизана. После десетак дана, главнина чете, око 40 партизана, пребацила се у Космај, на оперативном подручје 1. и 2. чете.

У борби на Варовницама био је рањен и један Немац. Још у току августа месеца њега је позадинска десетина из Брестовика заробила као немачког војника и довела у Петроњак где се налазио логор Грочанско-подоунавског одреда. Колико се могло од.

њега сазнати, био је пилот, учествовао је у бомбардовању Варшаве и многим другим акцијама немачког ратног ваздухопловства. Као заробљеник остављен је да ради у логорској кухињи. Своје незадовољство је изражавао на тај начин што је стално грдио Стаљина, Русе и партизана. Размишљало се и да се стреља, али се с тим није журило у очекивању да ће променити став, јер је био млад, није имао ни двадесет година. Мало — помало, тај немачки пилот скиде немачку униформу и обуче исцепано сељачко одело; почео је говорити да не воли рат, да је Хитлер бандит, да су партизани добри другови. Научио је неколико наших речи, па је све то говорио натуцајући. Када су љотићевци напали логор чете, тај Немац је изгубио везу са партизанима. Мислило се да се вратио у своју јединицу, кад после неколико дана он дође у чету. Упознао је неке партизанске везе на терену и преко њих је нашао чету. За време борбе на Варовницама био је тешко болестан, па је остављен у Сенаји ради лечења. Када су то сазнали љотићевци, потражили су га, али је он у међувремену отишао на железничку станицу Мали Пожаревац, где га је шеф станице закључао у једну собу, а затим га предао Немцима када су наишли транспортним возом. Био је на Варовницама рањен у ногу. На питање Немаца ко га је ранио — партизани или четници, одговорио им је да су му партизани пријатељи и другови а четници бандити. Немци су га везали, стрпали у воз и одвели са собом. Више се о њему ништа није чуло у овом крају. (Види ИРП СРС, М-ОКБ 71)

*

„Били смо у кући Живана Грујића у Малом Пожаревцу, где смо спавали. После смо отишли у место Гај у атару села Мали Пожаревац, где смо остали цео дан у једном воћњаку Животе Николића.

Увече је чета отишла у Сенају где смо спалили општинску архиву. После спаљивања архиве одржали су говоре командир Бора и учитељ Милићевић. Говорили су да се партизани боре да ослободе народ, да народ не плаћа порез и прирез и да су архивом општинском спаљени спискови војних обвезника да Немци не би знали ко од грађана спада у војне обвезнике.

Затим смо се вратили у колибу где смо преноћили.

Пошто смо ту провели још једну ноћ, отишли смо за Варовнице. Пре тога смо били у шуми БАКЧИНЕ, у атару села Мали Пожаревац, пре него што смо ишли у Сенају. Ту је међу партизанима био и један Немац. Чуо сам да је био врло млад и да је био немачки пилот. Када смо пошли из Сенаје овај Немац је остао у кући Љубисава Живановића јер је био болестан. Не знам шта је даље с њим било.

Када смо ујутру пошли на Варовнице из Малог Пожаревца, успут смо сретали сељаке, кажу да иду на кулук у Младеновац; командир их враћа у село, каже нема више кулука; сељаци су рекли да у селу има војске и четника у Дубони. После чета оде у неку јаругу где је била до по подне док није почела борба.

После напуштања логора у Петроњаку чету су највише хранили сељаци Малог Пожаревца.

У борби на Варовницама нису били Витомир Живковић Циганче и Миодраг Јовановић Мицко из Малог Пожаревца и још два партизана који су као патрола отишли до Шепшина да набаве храну за чету.

После борбе на Варовницама, чета је увече дошла у шуму Карабучје, па у колибу Љубе Павловића у Мали Пожаревац; одатле је отишла за Дражањ исте ноћи и стрељала председника општине Лукића у том селу. Исте ноћи чета се вратила у Мали Пожаревац и спавала код куће Живана Грујића, па је после отишла у Гај поново.

Из Гаја чета је између Раље и Ропчева стигла у село Бабе у Космају, следеће јутро. У школи у Бабама било је око сто партизана и три партизанке.

Истог дана у Бабама за командира чете је дошао неки учитељ Црногорац, а Бора, дотадашњи командир, је постао његов заменик. Из Баба чета Трећа је отишла и кретала се на терену села Сибнице, Дрлупе, Велике Иванче, Кораћице. Чета је тада имала и комору, троја кола и шест коња.

Док сам био међу шумцима на Космају, имали смо понекад скупове на којима су држали говоре командир и други. Једном приликом говорио је учитељ Милићевић, о томе да када овде у Србију дође Рус, има да се поделе сва имања и да свако добије једнак део. Оно што се збере са имања има да се подели на она лица што су радила, а вишак да се прода и да се за исти добију неке пољопривредне справе, плуг, жетвара и друго. Затим како се сејање жита има да обавља из авиона, да ће имати машина која ће истовремено да жње, да везује и да врши."

(Извод из саслушања једног заробљеног партизана Треће чете у Одељењу Специјалне полиције у Бгд; види ИАБ, 1У-0-65/13)

Активност 2. чете крајем месеца септембра

После „раљске акције“ 1. и 2. чета су на својим теренима поново палиле општинске архиве, одржавале зборове, онемогућавале рад општинских власти и одузимање ствари, пореза и намирница за потребе окупатора, онеспособљавале путеве, прикупљале оружје и спрему, забрањивале сечу државних шума, спречавале разбојништва и пљачку, изводиле друге акције и помагале организовање органа нове власти на терену.

О активности 2. чете у последњој декади месеца септембра 1941. постоје сачувани извештаји командира и комесара чета, **на** ћемо их овде у целости навести, јер они најбоље приказују **шта** је чета у то време радила и какво је стање било у њој, **а** и какво је расположење било у народу.

Извештај командира 2. чете Космајског НОПО, упућен штабу одреда 30. септембра 1941, гласи:

„2 чета
Космајског одреда
29. IX 1941. г.
Србија

КОМАНДАНТУ КОСМАЈСКОГ ОДРЕДА

На основу наређења командантовог доставља се следећи десетодневни извештај:

1. Бројно стање:

бораца по списку	65
у расходу	4
на лицу	61
жена по списку	4
у расходу	
на лицу	4
Укупно на лицу	65

Од бројног стања по списку има:

радника	33
сељака	17
интелектуалаца	15
активних официра	1
активних подофицира	3

2. Наоружање:

пушкомитраљеза	4
пушака	65
пиштоља	12
офанзивних бомби	10
дефанзивних бомби	20
пушчане муниције	5200
револверске муниције	400
експлозива	4 к§
штапина	20 ш

3. Одећа, обућа и спаваћи прибор:

Сви су осредње одевени и обувени; од постељних ствари свака тројка има шаторско крило и ћебе.

4. Храна:

Чета се храни по селима од сељака куваном храном, млечним производима и воћем у довољној количини, али недовољно масно.

5. Начин логоровања:

Л>удство је смештено под кровом на сламеној простирци.

6. Хигијена и санитетска служба.

Веш се редовно пере, али веша нема у довољној количини, па је редовна појава вашију. Другови се редовно перу, купају, шишају и брију.

Рад болничара тешко да би задовољио лечење лакше рањених или оболелих. Болничарска одељења у четама тек су у формирању. Настојати да се организује болница или илегално лечење по здравственим задругама и болницама.

7. Комора:

За комору нема услова да се може организовати, због дејства чете с обе стране најјаче комуник. линије.

8. Резерве у намирницама постоје, али ми нису познате, јер су досад пунктови достављали извештаје непосредно штабу одреда.

9. Финансије: у готову 7.809 д.

10. Акције:

Рудник угља у Великој Иванчи, који је снабдевао угљем електричну централу и фабрику цакова у Младеновцу, запаљен је и демолиран 19. септембра о. г., тако да је трајно онеспособљен за коришћење.

Циљ ове акције био је обустављање рада или смањивање капацитета фабрике кудеље, као што је постигнуто.

Извршење саботаже вршено је по плану са претходним извићањем. Од плана није одступано.

У акцији је учествовало 16 партизана; акција почела 19. септембра у 18 часова и трајала је до 20 часова.

Акцијом је руководио помоћник командира друг Драго, који се добро држао.

Акција је потпуно успела, јер управа и не помишља на оправку због великих инвестиција.

Губитака није било ни са једне стране.

Упоредо са овом акцијом извођена је акција прекида друма Младеновац—В. Иванча рушењем и паљењем дрвеног моста веће носивости.

Циљ: да се онемогуће чести изласци немачких моторизованих патрола у с. Иванчу.

У акцији учествовало 20 партизана и 15 сељака са алатом за разбијање и копање.

Акција извођена по плану штаба чете; од плана није одступано. Акцијом руководио друг Драго, помоћник командира чете. Успех је био потпун, без губитака.

Рушење железничких станица Кусадак и Глибовац на прузи Београд—Младеновац—Паланка—Ниш.

Ноћу између 23 и 1 час 23/24, IX извршено је рушење обеју станица.

Акције су извођене тачно по плану штаба чете са претходним извиђањем земљишта. Акцијом су руководили на ж. станици Кусадак командир чете Вељко Крајинац са 40 бораца — партизана, а на ж. ст. Глибовац партијски повереник друг Славко Шпанац са 20 партизана. Обојица су се држали врло добро, као и сви остали учесници.

Акција је потпуно успела јер су на станици Кусадак порушене потпуно 4 скретнице, покидане 2 телеграф. телеф. линије са по 30 жица на 2 места, покварена сигнална постројења, демолирана станица, запаљено 10 затворених вагона од којих се запалио станични магацин. У станици Глибовац порушене 2 скретнице, прекинуте две телег.—телеф. линије на два места, демолирана станица и сигнална постројења.

Поред овога, пред улазним и излазним скретницама, прекинут колосек на 300 ш одстојања.

Станице нису биле поседнуте и акција је извођена без борбе са непријатељем. Тек по завршеној акцији, када се део чете, који је рушио станицу Кусадак, измакао од ње за 1 кт, чула се локомотива блиндираног воза из Младеновца и око 2 часа отворена је ватра из митраљеза и топова, која је трајала до 3 часа ноћу. У току целог дана 24. IX тучени су шумарци на 3—5 кт дуж пруге.

Губитака у људству није било ни са једне стране.

Плен: 2 кожне бунде и 3551,50 динара.

Прекид пруге трајао је 3 (три) дана.

25. септембра ликвидирана су 2 петоколониша и то: Павловић Живојин, четовоћа из с. Рабровца у Орашачком четничком одреду код попа Аце Костића.

Четовоћа Павловић вршио је мобилизацију људства у паланачком срезу, држао зборове противу партизана и њихових акција и врло активно радио за владу Милана Недића. Код њега је нађен декрет о постављењу за четовоћу, списак 80 мобилисаних четника, 2 строго поверљива наређења Горског штаба Косте Пећанца за рад против партизана, као и фотографије и имена курира — жена са знацима распознавања и један цепни сат са хакенкројцом.

Радосављевић Драгомир из Стојника, убица хајдука Кореје, који је радио на томе да буде постављен за четовоћу у поп-Ацином одреду за с. Стојник код Орашца. Организовао је убиство нашег повереника у Стојнику, али је у томе спречен његовим ликвидирањем.

30. IX 1941. г.
(Зборник ДПНОР Т1, КЛ, Д35).

Командир
Вељко Крајинац/

У акцији на железничкој станици Глибовац, као борац 2. чете учествовао је и Војин Бурашиновић Костја, сада народни херој, који о томе каже:

„Ишли смо целе ноћи. У свануће, дошли смо у село Јагњило — веће и богатије него остала села око Космаја. Били смо поспани, али на одмор нико није ишао. На обе стране села отишле су заседе. Оста-

так чете разишао се по селу да сакупља оружје, јер је команда чете била обавештена да га има у свакој кући. Већ при првом додиру са сељацима видело се каква је огромна разлика између овог села и села на Космају. Тамо су нас дочекивали усрдно и пријатељски, као најмилије госте, а овде хладно и набусито, очигледно непријатељски. Зато је наређено да се покупи оружје и сва опрема. У томе сакупљању највише је учинио Стеван Бацак, четрдесетогодишњи сељак плаховите нарави, из Дучине, који је баш тих дана дошао у чету. Он је међу последњима дошао из села и донео десетак пушака, седам — осам пиштоља и два потпуно нова пушкомитраљеза.

После ручка командир је поделио оружје и опрему. Кад је дошао ред на пушкомитраљезе постројио је чету и рекао да, по његовом мишљењу, један митраљез треба поверити мени, а други Благоју. Изненадило ме како сам брзо стекао поверење, јер је пушкомитраљез у чети много значио. Сви су се сложили са Вељковим предлогом, а онда нас је позвао из строја и, на некакав свечан начин, предао нам пушкомитраљезе рекавши:

— Верујем да ћете бити као Крња и Мамут, бар према ономе како сте се показали до сада.

И ово додељивање пушкомитраљеза потискивало је у мени онај страшни осећај мање вредности.

За мог помоћника одређен је абацијски радник из Младеновца, снажан дечак, веома малог раста. Не знам како се звао. Овде га неко прозва Мамутче, јер је Мамут важио у чети као први митраљезац. После тога ја и Мамутче очистили смо митраљез и муницију, да се што боље припремимо за борбу.

Кад се спустила ноћ, кренули смо из села. Ишли смо на рушење железничких станица Кусадак и Глибовац — на прузи Младеновац—Велика Плана. Под окриљем изванредно лепе септембарске ноћи пролазили смо кроз село, а пси су лавезом означавали где се налазимо. Мало касније смо се зауставили код сеоске ковачнице, с намером да се снабдемо неким алатом. Ковач је био тром и здепаст човек, средњег раста и широких плећа, а особито доброћудне нарави.

— Ја сам Влаја — рекао је преплићући језиком и заударујући на ракију.

— Добро, Влајо — рече командир — требало би нам нешто од овог твог алата.

— А који сте ви? — сувише гласно је питао, као да се с неким довикује.

— Лакше Влајо, не вичи, ми смо војска! — одврати командир.

— А је ли, бога ти, ви сте они из шуме. Знаш, ви сте наши и за вас све има — рече и поведе нас у ковачницу.

Из мрачних углова где се добро сналазио, Влаја је вадио ћускије и додавао велике кључеве, све усрдно нудећи, а при том је зналачки добацивао, гунђајући као за себе:

— Сунце му калајисано, са овим се шине могу добро подићи — а ми се чудимо како он, онако припит, наслућује због чега ово узимамо.

Непрекидно је торокао као воденица.

— Доста је, Влајо, не треба нам ништа више, а све ћемо ти поштено вратити — рече командир.

— Не морате ни да ми враћате, јер и ја идем са вама, дете им швапско!

— Лези ти, Влајо, да спаваш — рече командир.

Влаја се побуни и поче да галами. Како то да он не иде. Затим је све жешће псовао. Командир га је упозоравао, али ништа није вредело, па најзад пристаде да пође и Влаја. Уз пут је гласно говорио, па смо га сви упозоравали да ћути.

— Ма, не бојте се — опет је викао — нема никог на станици, ја сам данас тамо био.

Напослетку, командир га је оштро упозорио, и Влаја се очигледно с тешком муком уздржавао да не разговара бучно.

У неко доба ноћи дошли смо пред станицу, развили се у стрелце и опрезно прилазили. Без икакве сметње ушли смо у станичну зграду.

јер Немаца заиста није било. Пругом, лево и десно, истурили смо обезбеђења и почели са рушењем. Експлозив је најпре стављен у скретнице и запаљен је фитиљем. Мало касније, најпре је, попут муње, блеснула светлост засењујући очи, а онда је дрмнула снажна детонација, из које су кроз ваздух зујали већи или мањи комади разбијених шина. После тога смо и пругу разбили на неколико места, а онда чекићима и полу-гама уништили уређаје телефона и телеграфа и све остало што користи станица. На споредном колосеку запалили смо петролеумом десетак вагона који су се ту затекли.

Таман су запаљени вагони обасјали станичну околину, кад се у суседној станици у Кусатку разлеглоше детонације. Тамо је био други вод наше чете, са истим задатком, а њега је водио Славко Шпанац. Како се ни тамо није чула пушчана и митраљеска паљба, закључили смо да ни у Кусатку није било никакве посаде. За пола сата задатак смо потпуно извршили.

Када смо се припремали да пођемо, један од тројице железничара, колико смо их затекли на станици, обрати се командиру:

— Другови, молим вас, немојте да одете а да нас не вежете! — сгрекливао је.

— Зашто да вас вежемо? — зачуди се командир.

— Па, знате — скоро плачући говори железничар — кад дођу Немци, па нас виде везане, онда ће веровати да ми ништа нисмо могли учинити да спасемо станицу.

— Ти си будала! — оштро дочека командир — тек ће онда везане да вас побију. Зар ти, бре, мислиш да су они глупи па ће веровати да би нас ви могли спречити да не урадимо ово што смо учинили. Уосталом, ми нисмо разбојници, него народна војска. Ако се бојите Немаца, а ви хајдете са нама у партизане.

Железничари су и даље молили да их вежемо, а правдали су се да у партизане не могу јер имају породице. Командир им је рекао да и међу нама има људи са породицом, али борба је преча. На крају, командир им је рекао — ако Немци не буду веровали вама, нека дођу нас да питају, а ми ћемо им рећи све како је било. Један железничар је остао плачући.

Таман смо силазили с пруге, од Велике Плане се зачу како пукће локомотива, а мало затим њени фарови засветлише низ пругу. Знали смо да не може проћи преко разрушене пруге, али — смо ипак били обазриви. Командир нас је пожуривао...

Кад смо одмакли неколико стотина метара од пруге, из воза загрмеше митраљези и топови. То је био оклопни воз. Најпре су кроз ноћ као муње парали светлећи куршуми, а затим и светлеће ракете почеше да обасјавају околину. Митраљези и топови тукли су све јаче.

— Дете им швапско, колико су довукли топова као да смо дивизије... — чуо сам како Влаја каже.

У зору смо стигли до једног гробља где је било зборно место. Ту смо се састали са оним водом који је ишао на Кусадак. Сви смо били на броју и нико није био ни рањен. Целог тог дана Немци су крстарили оклопним возом и топовима тукли сваки шумарак и забран. Нас у гробљу нису могли да нађу. Тако смо коначно били и на пружи."

У политичком извештају комесара чете упућеног штабу Космајског одреда пише:

ЈСОСМАЈСКОМ ШТАБУ НАРОДНООСЛОБОДНИЧКИХ ПАРТИЗАИСКИХ ОДРЕДА

У времену од прошлог до овог извештаја политички рад у нашој чети нешто је попустио, а нарочито рад на политичком васпитању партизана. Разлози за ово су следећи:

1. Акције које је за ових 10 дана водила наша чета;
2. Друго маршевање после акција у циљу да се састанемо са штабом; будући да смо изненадно мењали правац кретања, а и скоро никада нисмо знали колико ћемо остати на једном месту, то је било изванредно тешко предузимати политички рад.

Ипак, учињено је следеће:

I. 22. IX — Збор у селу Јагњилу. Присутних је било око 200 сељака (махом старијих). Збор се може сматрати успешним. Десило се чак да су неки старији сељаци плакали. После појединих говора сами сељаци су постављали питања и тражили од нас савете.

II. 22. IX Четни састанак у Јагњилу. Дискутовало се о акцији у Иванчи и о дисциплини у чети. У дискусији је учествовало преко 20 другова. Указано је на разне недостатке (махом ситније). — Донесене су и извесне одлуке које имају за циљ да заведу још већи ред у чети.

III. Четни омладински одбор почео је рад. На позив одбора, четни омладинци одржали су два своја састанка на којима су расправљали о омладинским питањима, нарочито о пол. васпитању омладинаца — партизана и о раду међу сеоском омладином. — Скоро на сваком нашем збору омладинци дају по једног говорника.

IV. 23. IX — Политком је одржао говор о тромесечном рату између СССР и Немачке. Присуствовали су партизани и неколико сељака (који су се случајно затекли).

V. 22. IX — Одржан је заједнички политички састанак наше чете и 5. шум. чете. — Била су два реферата: о партизанском ратовању и о империјализму.

VI. 21. IX — Код цркве у црквицама политком је говорио педесеторици сељака објашњавајући им карактер Недићеве владе.

VII. 25. IX — Збор у Раниловићу. Присутно преко 100 сељака. Збор је због закашњења чете одржан увече (7 1/2 h) и зато није био више посећен. — Сви говори имали су успеха. Сељаци су Живо одобравали и постављали питања.

VIII. 27. IX — У Дучини је политком говорио о дисциплини, поводом неких случајева кршења дисциплине.

Највећи недостатак пол. рада јесте што још није започето са планским пол. васпитањем партизана у чети. План за политички минимум је направљен, али због поменутих узрока ипак га још не спроводимо.

Четни културно-просветни одбор има припремљене тачке за приредбе и стално ради на даљој припреми.

Морал чете је углавном задовољавајући, али је променљив. — Дисциплина није још учвршћена. — Има случајева забушавања.

Има појава паникерства, па и кукавичлука — али су то само **појединачне појаве**. На такве партизане се мотри и утиче на њих. Може се сматрати да овакве појаве неће добити веће размере.

На опште расположење чете, на њен елан много у негативном смислу утиче дуг марш који изгледа као да нема циља, јер се не маршује ради акција, већ се само крстари између неколико истих места. Иако смо ове дуге и напорне маршеве имали ради налажења Штаба одреда, ипак је моје лично мишљење да је чета заморена више него што се морало.

Иако сарадња између командира и политкома до сада добро функционише, не би било згорег да Штаб одреда ипак прецизира делокруге и једног и другог.

Мишљења сам да би макар и краћи боравак Штаба одреда у нашој чети био од велике користи.

1. X 1941.

Политком 2. кос. чете
Јарац."

(Зборник ДПНОР Т1, К20, Д17 и Т1, К1, Д35).

Борба против жандарма у Слатини

По доласку из Београда у Раљу, средином септембра, 9. српски оружани одред (недићевци — жандарми), под командом мајора Милана Калабића, почео је прикупљати обавештења, вршити извиђања и припремати се за упаде на слободну територију и нападе на космајске партизане.

Првих дана недићевци су се кретали само по Раљи, а затим су јачим патролама и оделењима упадали у оближња села и терорисали народ.

Дана 25. септембра 1941, мајор Калабић је повео свој одред из Раље и преко Сопота, Дучине и шуме Зорољин стигао у Слатину, појодне, баш у тренутку када је из супротног правца, од села Рожанаца и Бељине, долазила 1. чета Космајског одреда.

Наетала је жестока борба. Жандарми су избачени из села и спасавали су се бекством док су их мање групе партизана гониле све до Дучине. Неколико жандарма је убијено и рањено, а заплењено је деесетак пушака, нешто муниције и спреме.

У овој борби, у којој се цела чета храбро тукла, пао је смрћу јунака Раде Јовановић, заменик команданта Космајског одреда, који је био омиљен међу космајским партизанима, а храбро је погинуо и Миле Борћевећ-Брица, радник.

Од партизана били су рањени: Богдан Радан, Иван Трифуновић, Бранко Јосиповић, Марјан Василић и Моро. Они су прво превијени у здравственој станици у Бељини. Као лакши рањеник Моро је остао неколико дана на лечењу у Манићу код куће баба-Жике Адамовић, а остали су као тежи рањеници пребачени у еело Врбовно, у београдској Посавини, у болницу 2. батаљона Посавског одреда, где је Трифуновић умро од излива крви, а Јосиповића и Василића је др Бура Мештеровић, хирург, оперисао.

„Ја сам био у 1. воду 1. чете Космајског одреда и тог дана када је била борба у Слатини кренули смо од Рожанаца. Био сам у иатроли — претходници коју је водио водник Воја пилот. Када смо стигли у Слатину код кафане, пред нас је изашао Драгиша Миливојевић који је себе називао војвода раљски. Он је био родом из Сибнице и водио је неку групу људи — четника. Био је припит и почео је Воју масирати како жели да сарађује са партизанима. Воја му је одговорио да о томе разговара са штабом, а он мора да продужи даље јер има други задатак. Продужимо даље и стигнемо до зорољинске шуме. Тада угледамо колону не-Кићеваца — жандарма како иду од Дучине и код другог краја {зорољинске шуме прелазе пут — друм Слатина — Сибница, и преким путем одлазе за Слатину. У патроли је био и неки, колико се сећам, БЕЛИ ИЗ ЗЕМУНА, треба да је био студент, био је добар друг са Војом пилотом, па ми се чиии да је и Воја био из Земунa. Такође је био и Миле Селјак, студент из Барајева, кога је Воја послао да се врати и обавести одред о наиласку жандарма. Када је стигао до кафане у Слатини, на њега су припуцали жандарми, а Драгиша, војвода раљски, је побегао за Манић. У то је стигао и одред у Слатину и развила се жестока борба. У ствари, у претходници је био цео наш вод и Воја нас одмах поведе према Слатини, са наређењем да нико не пуца пре њега. Тако смо пришли жандармима с лећа и онда их напали. Воју пилота знам као врло

храброг човека. Он је ранио жандармског пушкомитраљесца који је после повлачења жандарма остао у Слатини. По одлуци штаба одреда, тај жандарм је после борбе стрељан. У борби је укупно убијено око пет жандарма. Њихови лешеве су изнети до друма и код сваког је од наше стране написана цедуља на којој је стајало: „Сви непријатељи народа овако ће проћи“. Мени су касније причали сељаци у селу Сремчици код Београда да су то прочитале рабације које су од Рудника тим друмом ишли за Београд, и у сваком селу су рабације о томе говориле и о тој борби како су жандарми потучени.

После борбе сам чуо од другова да је пред одред, када је наилазио у Слатину, истрачо неки дечак и повикао: „Другови, пазите, у селу се налазе петоклонаши!“. Међу партизанима се много причало како је јуначки погинуо заменик команданта одреда Раде Јовановић и како су се храбро тукли водник Моро који је руковао са тешким митраљезом „шварц лозе“, који су партизани добили од сељака села Поповића, затим пушкомитраљезац звани Боксер, који је пуцао из стојећег става због чега је био критикован да се не чува.

Манојло Јовановић, а вероватно још неки партизан, пратио је наше рањене другове за Посавину и даље се повукао за Санџак. (Казивање Радоја Јовановића, лугара из Сремчице, тада борца Космајског одреда — забележио 6. септембра 1967. писац ових редова).

„Тај 9. српски оружани одред био је добро наоружан, обучен под командом Милана Калабића, састављен од подофицира југо-словенске војске, жандарма и др. који су знали да се туку, али нису били спремни да дају главу. Калабић је био крвник, спреман на сваки злочин, суров према својим потчињеним и тешко оном партизану било рањеном, било заробљеном који му падне шака.

Партизани: Боксер, Косовац, Свилар, Живинар су их, као и неколико других партизана, неколико километара по задатку гонили и сустизали рањене које су недићевци остављали и заробљавали их. Један од њих, тешко рањен у ноге, је богорадио: „Браћо, побегао сам од усташа, преварен сам.“ Сеоским колима су отерани за својима који су побегли, пошто им је војничко одело, цокуле, оружје и све друго одузето, а дали смо им наше одело поцепано и дроњаво.“ (Казивање Војислава Косовца, тада борца Космајског одреда — забележио фебруара 1980. ДДБ).

(Према немачким документима ова борба је била 23. 9. 1941; види Зборник Т12, К1, Д168.).

После борбе у Слатини, штаб Космајског одреда, очекујући нове упаде жандарма на територију одреда, затражио је помоћ од 1. шумадијског батаљона, чије су две чете одмах дошле у Космај, где су се задржале два—три дана, а затим се вратиле у Шумадију.

Другог октобра, штаб одреда је за помоћника команданта одреда поставио Љубомира Ивковића Шуцу.

У саставу групе одреда

Крајем септембра, командант Посавског одреда, Коча Поповић Пера, командант 1. шумадијског одреда Милан Благојевић и командант космајског одреда Милутин Тодоровић Миле,

одржали су састанак у вези са ирипремама за блокаду Лазаревца, која је започета 2. октобра, по наредби Главног штаба као резултат одлука Саветовања у Дулену. У овом подухвату требало је да учествују сви суседни одреди, односно група одреда, али се од тога касније одустало. На овом састанку било је речи и о активности Космајског одреда и његовој реорганизацији.

За команданта групе одреда у Шумадији, Космају и Посавини у чији састав су ушли Посавски, Космајски и Први шумадијски одред, а ради извођења већих заједничких акција, до којих због непријатељске офанзиве није дошло, Главни штаб је септембра месеца поставио Кочу Поповића Перу.

Да би лакше обједињавао рад Одред, Коча Поповић Пера је као командант групе одреда наредио команданту 1. шумадијског одреда Милану Благојевићу, на састанку на коме је био и командант Космајског одреда, да ирими под своју команду Космајски одред и 2. батаљон (београдски) Посавског одреда, тј. да му ове јединице са својим пггабовима буду потчињене.

Ради спровођења овог наређења, Милан Благојевић је са Кочом обишао 2. батаљон (београдски), а затим је, почетком октобра, дошао у село Рожанце, где се тада налазио Космајски одред, и у згради основне школе одржао састанак са штабом одреда. На састанку су разматрана дејства одреда и стање у њему. Разговарало се о реорганизацији Одред, а претресана су и друга питања. Благојевић није био задовољан са затеченим стањем у Одреду и његовом активношћу.

У извештају који је Милан Благојевић 14. октобра 1941. послао Главном штабу НОПО за Србију, између осталог пише:

„... У том међувремену ја сам се вратио од команданта Пера (Коче Поповића, команданта Посавског одреда — напомена а.), коме сам имао да се потчиним по вашој наредби, ради добивања тачног извештаја о тачном броју непријатеља који се налази у Лазаревцу. Са извештајем сам се вратио натраг и од акције се одустало по наредби Периној, а због ситуације око Ваљева и Шапца...

У вези са лазаревачком акцијом дошло је до састанка између мене и команданта Пера и команданта Космајског одреда. На том састанку командант Пера, који је одређен за мог предпостављеног, наредио ми је да примим под своју команду Космајски одред и 2. посавски батаљон (Београдски), и то привремено, док не дође сагласност од Главног штаба. У вези са тим ја сам био код београдског батаљона заједно са Пером и он ми је дужност предао. Ја сам, примајући команду, са командантом батаљона разговарао о будућем раду онако како сам нашао за најбоље.

Доцније, по договору, отишао сам на састанак са командантом и комесаром Космајског одреда. У том одреду затекао сам ненормално стање. Бежање од акције, паникерство, командант без ауторитета (на пример скеч у коме борци исмејавају штаб због повлачења на туђу територију), дискутовање званих и незваних при доношењу одлука редовна је појава. По свему сам оштро ударио. Извршена је реорганизација одреда. Смењени су сви стари командири и постављени нови, из редова радника. Од три чете формирао сам четири, ради обухватања читаве територије... Другарицама са оружјем које су ишле уз чету — било их је 12 — дао сам друге задатке, тј. четири сам одредио на рад при санитарском пункту.

који је засебно организован, а остале су послате Посавском одреду да се употребе по њиховом нахођењу. Мишљења сам да све дотле док је командант Милутин, неће рад ићи како треба, и то због досадашњег његовог рада." (Зборник ДП НОР Т1, К20, д. бр. 23).

Међутим, ирема есећању Лубомира Ивковића Шуце, тада помоћника команданта Космајског одреда, чланови штаба одреда нису се сложили са Благојевићевом оштром критиком и оценом о дејствима и стању у одреду. Ставили су му на том састанку до знања да је грешке, пропусте и слабости, које нико није прикривао ни порицао, преувеличао и тиме умањио успешне акције космајских партизана које су довеле до стварања слободне и полуслободне територије у Космају и распламсавању оружаног устанка у овом крају.

Почетком октобра делови одреда су извели неколико успешних акција на одређене железничке објекте на прузи Београд—Ниш и на пожаревачкој прузи. У Прегледу догађаја за месец октобар МУП Недићеве владе о томе пише следеће:

1
„У ноћи између 5. и 6. октобра 41. комунисти су напали железничку станицу Ресник. Све апарате демолирали а скретницу бр. 8 минирањем бацили у ваздух. Материјална штета износи 12.739 динара.

Ноћу између 5. и 6. октобра 41. комунисти експлозивом оштетили скретнице број 9 и 11 на станици Рипањ, те је на овај начин за извесно време саобраћај био онемогућен. Материјална штета 22.849 дин.

У ноћи између 5. и 6. октобра комунисти помоћу експлозива уништили улазну и излазну скретницу на жел. станици Мала Иванча. Материјална штета износи 24.254. дин. Сем овога, комунисти су опљачкали и 182 дин. колико се затекло у станичној блајни." (Зборник ДПНОР Т1, К21, Д7).

Напад на недићевце у Венчанама

На састанку са штабом Космајског одреда, Милан Благојевић је предложио да одред нападне јединицу жандарма која се налазила у Венчанама, на оперативном подручју 1. шумадијског одреда.

У Венчанама се тада налазио један вод 4. оружаног одреда (недићевци), односно његов већи део, јачине око 120 људи, са командантом одреда, потпуковником Велимиром Јовановићем,

Да би припреме биле боље спроведене, по налогу штаба одреда, група другова, ишла је у Венчане ради извићања и прикупљања података и обавештења о снагама жандарма. После прикупљених обавештења, Павле Илић Вељко, командир 2. чете који је вршио и дужност начелника штаба Космајског одреда, сачинио је план акције.

Планом је било предвиђено да 1. и један вод 2. чете у раним јутарњим сатима са иолазног положаја на јужној страни села крену долином потока Подворица и дођу близу варошице, тј. центра села, а затим да један део снага продужи до зграде

школе, где су били жаидарми и нападну их, а део снага крене десно и заузме положај изнад варошице на друму Венчане—Аранђеловац и спрече евентуално извлачење недићеваца из школе и центра села тим правцем. Уколико би се жандарми повлачили на север, према реци Турији, тамо би их сачекала 3. чета која је на том сектору требало да заузме положај.

После извршених припрема, одред је из Миросаљаца кренуо за Венчане. Војин Бурашиновић Коста, тада борац Одрода о томе каже:

„Уочи саме акције покупили смо се и објашњен нам је задатак. Било је касно када смо кренули. Ноћ веома лепа, пријатна. Дуго смо ишли. Пред само свануће догодило се нешто неочекивано. У Првој чети један друг је случајно окинуо пушку. Настала је пометња, огорчење и грдња, јер ово је могло сасвим да поквари акцију. Кратко време смо се задржали, и чини ми се да је штаб одлучивао — има ли смисла, после овога, и оваквог обавештавања недићеваца, ићи даље. Ипак смо пошли. У само свитање били смо пред Венчанама. Ишли смо према школи која је недићевцима служила као касарна. У напад је кренула цела Прва чета и један вод наше (Друге) чете, а вод у коме сам био остао је на брду, у резерви. Трећа чета ишла је са источне стране и њен задатак је био да на неколико стотина метара од школе чека недићевце кад почну да одступају.

Сви наши делови пришли су опрезно и прикривено на блиско одстојање, баш према плану. Сасвим је већ свануло, па се лепо видело.

Крња ми је после причао да су они дошли до школе на неких педесет метара. Гледали су како се испред зграде шета стражар и не види их. Они су морали чекати да Прва чета почне напад, па је постојала опасност да их стражар угледа. У једном тренутку то се ипак десило и стражар је, као без главе, одјурио у зграду. Чули су га како се издерао колико га грло носи.

— К оружју!

Наши су после тога ухватили на нишан врата и прозоре, очекујући недићевце. У згради је настао лом, ларма и скакање. Мало затим на врата је нагрнула гомила, а тамо су их дочекали наши митраљеви и пушке. Скоро сви су срушени плутоном, падајући један поред другог. Иза њих су наваљивали други, као преплашена стока, али су дочекани на исти начин. Видевши да на врата не могу, почели су да искачу кроз прозоре. Сви нису могли бити погођени, и многи су изашли, хватајући прве заклоне. Школа је била у долини, а око ње је кувало као у лонцу. Кроз ову жестоку пушчану и митраљеску ватру почеле су да одјекују бомбе. Ми, који смо били у резерви, када смо чули бомбе, рачунали смо да их наши убацују у школу и да су то последњи тренуци борбе. Таква ситуација је заиста и владала.

Међутим, десило се нешто што штаб одрда није предвидео. Са десног крила Прва чета је изненада нападнута с леђа. Једно одељење од стотину недићеваца било је смештено негде у селу, у неким кућама, о чему штаб одрда није био обавештен. Кад је почела борба, ово одељење је, несметано и неопажено, кренуло и напало Прву чету с леђа, што је одлучило исход борбе. За неколико минута Прва чета је имала осам мртвих, и сви наши делови су одмах присиљени на повлачење, чиме је наш напад био потпуно разбијен.

Недићевци су добили даха и моралну подршку, па су бесомучно навалили и прешли у противнапад. То су све жандарми и подофицири који се у борби изванредно сналазе, јер су дуго војнички обучавани, што им је у овом тренутку и те како било значајно.

V Ми, који смо били у резерви, још ништа нисмо знали, али нам је било сумњиво што се не чује обострана ватра, а по околним брежуљцима видимо неко пребацивање у нашем правцу. Док сам то гледао, све више ме обузимао утисак да то нису наши. Рекао сам то Вељку командиру, али ме је он разуверавао, говорећи да се то наши повлаче, мада ни сам није знао разлог повлачења. Ускоро сам видео једну групу како из стојећег става пуца према нама. Тада се и Вељко уверио да су то недићевци, и одмах наредио нашем воду да се спусти ниже и да штитимо наше у повлачењу.

Када смо сишли на косу ниже, опазио сам како недићевци наступају по свим правилима пешадијске ратне службе, онако како су ти подофицири и нас учили док смо били у војсци. Засуо сам их рафалом и видео како се по земљи око њих диже прашина. Побегли су иза неког пласта шаше. Ухватио сам ту камару на нишан, претпостављајући да иза ње чуће и сручио цео оквир ме-така. Неки од недићеваца после тога су побегли даље, хватајући сигурнији заклон.

Гаћао сам и остале док су наступали уза страну према нама. При врху једне падине лежао сам на чистини без заклона, како би их могао боље гаћати. Куршуми су пиштали око нас. Осећао сам да би нас могли погодити, али нисам могао наћи положај где бих имао заклон и добро место за гаћање...

Наши су се и даље повлачили, јер је читава акција пропала, а био нам је потребан само један корак до великог успеха. Показало се да план за акцију мора предвидети многе могућности, јер ако се често не предвиди, то може одлучити целу ствар, као што се и догодило.

Да смо заиста били непосредно пред победом, може се закључити и по томе да су недићевци имали око четрдесет мртвих и преко осамдесет рањених за оно кратко време. Неколико дана касније добили смо један број „Новог времена“ у коме је писало о тој борби и одакле смо дознали да је погинуо и њихов потпуковник Велимир Јовановић. Његова слика била је у том „Новом времену“ које је писало како је он на челу свога одреда јурнуо примером да покаже осталима а, у ствари, можда је био међу оном гомилом на вратима јер није имао куда. У сваком случају, и како било да било, ми смо га уписали у мртве."

Наши губици нису били мали. Погинуо је Јово Јерковић, и Еди, кога сам упознао овде на Космају, када смо се у неколико наврата састали са Првом четом у којој је он био. Еди је био Јеврејин, малог раста, црн, носио је наочаре, а увек је подједнако био насмејан и озбиљан. Чуо сам да је одлично познавао марксизам и био веома начитан и паметан човек...

Најтежа ствар је била што су сви погинули другови остали неизнесени. Једино је извучен један железничар, родом из северне Далмације, неки Пера, звани Галама. Био је тешко рањен кроз груди...

Из наше, Друге чете, рањен је само Крњин брат (Миле). Миле је неколико недеља по нашем доласку из Београда у одред, онако као што сам ја био хтео да идем без икакве везе, дошао из Београда у Космај и неколико дана лутао по селима док нас није нашао. Био је висок растом и сушта супротност Крњи — жустар и плаховит. Крњу је много волео.

Када смо се повукли, видео сам како му из руке шикља крв, а тамо где је рана пенушаво се појављује и навире онако како срце куца. Леву руку придржавао је десном.

— Показаће њима мој Крња! — рекао је огорчено када смо се срели, а ја сам га некако неспретно тешио.

Болно и пријатељски се насмејао, са очигледном жељом да остави утисак доброг држања.

Повлачили смо се даље, а недићевци су нас испраћали понеким праском пушке."

Напад је изненадио жандарме који су се бекством спасавали из школе, трпећи велике губитке. Изгледало је да ће се акција успешно завршити. Међутим, извлачећи се из школе, жандарми нису продужили друмом према Аранђеловцу јер су и тамо видели партизана, већ су кренули даље кроз село према истоку, заобилазећи партизанске положаје, да би их онда изненада наишли с десног бока и с лећа. Сада је десно партизанско крило било изненађено и морало се брзо иовлачити, претрпевши том приликом велике губитке.

„На случајно испалењем метак, од стране једног партизана, жандармеријски трубач је трубом дао знак за узбуну. У сам освет зоре, излетели су из школе и постројавали се у дворишту. Од наше пушчане паљбе и митраљеских рафала штитило их је неколико камиона и комора од колских запрега.

Жандарми, вични борби, брзо су се снашли, иако је међу првима погинуо њихов командант, потпуковник Јовановић. До данашњег дана, не знам зашто, остале су ми у оку неке слике из те борбе: школско двориште је било широко ограђено бодљикавом жицом. Да ли је то раније било или су га жандарми оградили да би обезбедили своју касарну — не знам. Али сам видео Јову Јерковића и Божу Петковића пресамићене и пресечене на жици митраљеским рафалом и одмах у повлачењу Крњиног брата, још дечака, рањеног у руку дум-дум метком, Мила Филиповића." (Казивање Војислава-Воје Косовца)

Међу погинулим партизанима су били: Соломон Анаф Жика, Лакај Гига Степа, Цегледи Рудолф, Јован Јерковић, Богољуб Петковић, Милијан Михаиловић, Милосав Ивковић, Фрицко Лох.

Тешко рањени Петар Фратровић Галама, послат је у болницу 2. београдског баталона у Посавину, али је умро после неколико дана.

Тешко рањеног Еди Давича, недићевци су заробили, отерали у Београд и касније стрељали у бањичком логору. Еди је припадао оној јеврејској омладини на београдском Дорћолу која је била под утицајем Партије.

„Та омладина највећим делом је већ била прошла кроз школу напредног ционистичког омладинског покрета „Хашомер хацаир" („Млади чувар"). Чланови „кена" („гнезда" — што је назив за друштвене просторије у којима су се одржавали, готово свакодневно, састанци, курсеви и предавања) нису добивали само јеврејску наобразбу и нису били васпитани само у духу помагања и активног учествовања у изградњи Палестине као старо-нове домовине Јевреја; они су се овде упознавали и с класицима марксизма, које је јеврејска социјалистичка омладина признавала за своје идеолошке путоказе, изграђујући свој поглед на свет у оквиру дијалектичко-материјалистичких схватања и вековних социјалних идеала човечанства, помажући у свакодневној пракси често борбу радничке класе у нашој земљи и настојања СКОЈ-а и Партије, напредних легалних организација, прогресивне штампе итд. Из редова „Хашомер хацаира", већ од самог његовог оснивања у Југославији, регрутовали су се све више и све чешће политички борци који су одиграли знатну улогу у револуционарном покрету, како до 1941. године тако и у годинама борбе против окупатора." „Јеврејски алманах 1954, страна 103).

Према сећању неких мештана из Венчана, у борби је погинуло осамнаест партизана и сви су сахрањени у заједничку гробницу близу школе.

У Прегледу догађаја за месец октобар 1941. недићевог Министарства унутрашњих послова о овој борби пише:

„8. октобра 41. Српски оружани одред из Сопота у 7.45 час., код варошице Венчана (око 24 км ј-з од Сопота), сукобио се са једном великом комунистичком бандом. Дошло је до велике борбе која је трајала неколико часова. Комунистичка банда била је потпуно разбијена. Убијено је 26 комунистичких бандита, а 40 је ухваћено, међу којима и једна жена. Заплењено је 11 пушака и нешто муниције.

Овом приликом убијен је и вођа ове комунистичке банде, Исак Соломон Анаф, адвокат из Пожаревца.

1 Српски оружани одред имао је губитака. Погинуо је командант одреда пуковник Вељко Јовановић и 3 војника, док су петорица лакше рањени." (Зборник Т1, К21, д7).

У својим извештајима квислинзи су по правилу своје губитке умањивали а партизанске преувеличавали, па су то учинили и у овом извештају. (Нап. писца).

Борба против недићеваца у Арнајеву

Из Венчана одред се пребацио у Миросалце, а затим је преко Араповаца и Рожанаца дошао у Арнајево, где се разместио.

Десетог октобра једна патрола одреда, која је ради извиђања и обезбеђења пошла према суседном селу Бељини, око подне се враћала у логор одреда. Само неколико тренутака касније у Бељину је стигао 9. српски оружани одред из Раље под командом мајора Калабића. Жандарми су одмах из Бељине продужили за Арнајево а да није партизанска патрола видела њих нити они патролу.

Међутим, недићевце је угледао Диша Спасојевић, сељак из Арнајева, који је тада био у пољу. Напустивши њиву где је радио, трком се упутио у село и обавестио партизане о доласку жандарма.

Убрзо су недићевци стигли у село и развила се борба. Одреду је у помоћ притекла и једна чета 2. баталона 1. шумадијског одреда и снаге једне чете 2. батаљона Посавског одреда, као и Милосав Живановић Чаруга са својом групом. После вишечасовне борбе у којој је командант недићеваца мајор Милан Калабић рањен, а десетак жандарма убијено, рањено и заробљено, недићевци су избачени из села. Партизани су запленили нешто оружја и муниције. Потучене жандарме партизани су гонили до Бељине.

*

„Код с. Арнајева (око 13 км с.и. од Лазаревца) дошло је до велике борбе између Српског оружаног одреда из Раље и једне комунистичке банде у јачини око 300 лица. Борба је трајала неколико часова. У оштрој и жестокој борби убијено је 30 комуниста

а 20 је ухваћено. Ова банда је на овај начин потпуно разбијена. Овом приликом је заплењено: 1 тешки митраљез, 1 противавионска пушка, 1 радио-апарат, 5 кола са коњима, 1 пуна кола оружаног материјала, комунистичка архива и још много другог материјала. И на страни оружаног одреда било је губитака. Погинули су: одредници-наредници Мишковић Б. Миодраг, Петровић П. Јаков, Петровић С. Душан и још један одредник, док су тројица рањена, међу њима и један официр." (Преглед догађаја октобра 1941, МУП Недићеве владе, види Зборник Т1, К21, д7)

„У октобарским данима каже Војин Бурашиновић Костја, као да је нечим било одређено и планирано да се тучемо с недићевцима. Десетак дана после Венчана логоровали смо у Арнајеву. Ван обичаја овде смо се дуже задржали. Другог дана, за време дељења ручка, међу нас упаде изненада један сељак и повика:

— Другови, к оружју, ево недићеваца! — и показа у правцу Раље.

Зачудило нас је откуда да дођу са те стране кад смо тамо имали патроле. Али, поред свега, зграбили смо оружје и заузели положај дуж обале дубоко усеченог пута. Лево крило нам је било у селу.

Само што смо изашли на положај, опазисмо стрелачки строј недићеваца. Били су опрезни и војнички су се пребацивали од заклона до заклона. Зачуше се први пуцњи с једне и с друге стране. Испред нас је била њива, засејана густим кукурузом за исхрану стоке. Кроз њиву се кретала група недићеваца. Видео сам како неколико њих леже, а на таласастој површини кукуруза наста удубљење и повијање зелених стабљика. Нанишанио сам и засуо их рафалом.

Истовремено, на левом крилу чете; недићевци извршише јуриш. Тамо у воћњаку чули су се оштри повици и галама.

— Држ' га, удри! — чуо сам, а нисам знао да ли виче неко од наших, или су то недићевци.

Истовремено се иза њиховог стрелачког строја зачу команда:

— Напред, лево крило!

Зачудо како недићевци одмах почеше да се пребацују. Касније смо чули да је команду издавао Калабић, командант њиховог одреда. Он је непрекидно понављао команде; кратко и оштро. Ватрогасац из наше чете почео је да га тражи и угледао га како стоји, наслоњен, иза једне воћке. Ватрогасац је нанишанио и погодио га првим метком, али га није убио већ само ранио кроз груди.

Од нас до недићеваца није било више од педесет метара, па смо се после петнаестину минута почели повлачити, јер је њих било далеко више него нас. Таман смо прешли око сто педесет метара до суседних положаја, кад се изненада, негде с лећа, зачуше повици. Уплашио сам се да су нас недићевци опколили и јуришају нам с лећа. Али затим сасвим јасно разумех шта вичу:

— Напред, Космајци, држ'те се, ево Шумадинаца!

Преко њива и стрњика угледали смо чету Шумадијског одреда како нам јури у помоћ. Страх од помисли да су то недићевци претворио се одједном у неизмерну радост. У ствари, „Шумадинце" није нико обавестио, нити тражио од њих помоћ, они су били неколико километара од нас, и чим су чули борбу, сами су потрчали и стигли у прави час.

Док су нам се Шумадинци приближавали, с нашег десног крила одвојило се једно одељење. Не знам ко нас је водио, али смо пошли да заобиђемо лево крило недићеваца, с намером да им заћемо на бок, или чак иза лећа. Брзо су нас осетили, па нешто од тога а нешто и од страха кад су видели „Шумадинце", дадоше се у безглаво бежање. Са њихове стране више нико ни метка није опалио.

Чим су креиули да беже, ми смо се стушили за њима. Видео сам како се понеки с времена на време окрене. Кад су опазили да их пристижемо, почели су са себе све да бацају. Скидали су ранце и пушке, и онако у трчању свлачили блузе, очигледно да лакше умакну. Седморицу смо ипак пристигли. Сви су били снажни људи и не тако млади.

Таман смо мислили да је све завршено, кад дотрчаше два сељака и рекоше нам да су се петорица недићеваца сакрили у оближњи забран. Показаше нам то место, уверавајући да се сигурно још увек ту налазе. Кад је почела борба, сељаци су све гледали са њиве где су радили. Одмах смо опколили шикару и почели позивати недићевце на предају. Нико се није јављао, после чега смо почели разгртати шибље и тражити их. Слабо се видело јер се већ спустио први сумрак, а било је и опасно, какви су, могу пуцати и са блиског одстојања. Неко се изненада досетио и повикао:

— Бацај бомбе, кад неће да изађу.

После овога из шипражја се зачу неколико гласова:

— Не бацајте бомбе, предајемо се, ми смо наши, браћо!

— Е, па онда излазите кад сте наши — добаци неко иронично.

У шипражју поче ломљење као да се медведи крећу, а затим се кроз густиш најпре промоли једна глава, а затим још неколико прилика. Било их је тачно петорица како су сељаци рекли. Ниједан није имао пушке, али нам одмах затим показаше где су их бацили, недалеко од места где су били сакривени.

Већ је пао мрак кад смо се вратили у село. Сазнали смо да се међу заробљеницима налазе наредник и поручник. Нисам их видео, али сам чуо да се тај потпоручник на саслушању држао веома дрско и безобразно, и да је рекао како ће радије ићи и са Немцима неголи са комунистима. Саслушавао га је Душко Симовић, родом Црногорац, иначе правник. Потпоручник и наредник су стрељани, а за остале не знам.

Овај напад недићеваца наговестио је да ћемо са њима имати озбиљних тешкоћа. То нас је забрињавало, колико због њихове насртљивости, толико што су нас потпуно ангажовали и одвличили од нашег главног задатка — да нападамо Немце и разарамо оно што користи њима као окупаторима."

Сукоб са љотићевцима у Америћу. Да би прихватили извештај број младића који су желели да ступе у одред, 2. чета је 12. октобра дошла у Амерић. Да непријатељ не би прогањао породице тих младића, договорено је да то буде спроведено као мобилизација. То су сазнали љотићевци у Младеновцу под командом поручника Никића, па су дошли до села и у заседи сачекали чету када је излазила из Амерића. Том приликом погинула су два младића која су тада ступила у чету, неколико партизана је рањено а један је заробљен. Губици љотићеваца нису познати, по њиховим изворима погинуо је један л>отићевац.¹⁴

„Неколико дана касније, после борбе у Арнајеву, у селу Рогачи и околини вршили смо некакву мобилизацију. Тога дана у чету нам је дошло око тридесет нових бораца. Сви су они били сељаци. Чим је пао мрак, кренули смо. Требало је да прећемо друм између Младеновца и Београда. Ишли смо сеоским путем у колони по један. Кад смо прошли Амерић, одједном се кроз ноћ, са десне стране пута, зачу оштра команда:

— Лево, полулево, пали!

Одмах затим, с леве и десне стране пута засути смо пушчаном и митраљеском ватром. Грунуло је и неколико бомби. Од овако

изненадне ватре међу нама је завладала иоветња. Овоме су много допринели и нови борци који су дошли те вечери. Са недићевске стране ватра је била све жешћа. Ја сам стигао да опалим само кратки рафал, а онда сам наставио да бежим кроз ноћ. Чета је била потпуно разбијена, и како се која група наша, по двоје, троје, или највише петоро, свака је ишла својим правцем.

Срећом да је команда увек предвиђала и овакву могућност, па је још раније, чим је формирана чета, пред сваки покрет свима саопштено где ће бити зборно место ако дође до нечега сличног. Овог пута зборно место је било село Велика Иванча.

Сутрадан, негде после подне, стигли смо у село. На зборно место су већ многи стигли. На километар-два пред селом помогао ми је да носим пушкомитраљез један друг који је био подофицир, јер сам био веома уморан. Тако сам на зборно место стигао без оружја. Кад ме је Крња угледао, исколачио је очи као сарме и у њима сам видео ужас:

— Па, Костја — узвикнуо је панично — где ти је митраљез?

— Ево, носи га подофицир — рекао сам мирно и равнодушно.

Крња је на то олакшано отхукнуо:

— Мислио сам да си остао без њега, у оној гужви, синоћ. Да знаш, да си га бацио, сад бих те убио овим мојим митраљезом — рече, па приђе и загрли ме.

Иосле ове ноћне заседе недићевци су нам утерали приличан страх. Више нисмо логоровали по селима онако спокојно и прилично сигурно. Постављали смо више стражарских места и слали преко целе ноћи много патрола, што нас је озбиљно изнуравало и тражило велике напоре. Једном речи, ратовати је било све теже и све сам више долазио до сазнања да је револуција изузетно тешка ствар." (В. Б. К. н. д. стр. 184—185).

После борбе у Арнајеву, 1. чета је извршила две акције на прузи Београд—Младеновац—Ниш. На дан 15. октобра, један вод 1. чете напао је немачки транспортни воз на делу пруге између Раље и Буринаца. Онеспособљена је локомотива, а прекид саобраћаја је трајао целу ноћ. Следеће ноћи, једно одељење чете напало је бомбама теретни воз на делу пруге између Ресника и Рипња.

*

Ноћу, петнаестог октобра, један вод 1. чете напао је немачки транспортни воз на прузи између Раље и Буринаца. Задатак је био дићи пругу. Донет је екразит, полуге и сл. Киша је целу ноћ лила као из кабла. Немци су дресином патролирали пругом. Дизање пруге није успело, али је митраљеском и пушчаном палбом избушена и онеспособљена локомотива, а један вагон је искочио из шина и прекид саобраћаја је трајао целу ноћ.

Немци су искочили из воза, испаливали светлеће метке, осветљавали околину, насумце митраљирали и пуцали, али нису смели у мрак да изађу.

«

Са Милосавом Влајићем, који је водио вод, били су, између осталих: Косовац Војислав, Дане Свилар, Миодраг Ивковић, Раде Новаковић.

После неколико дана, иста група је напала ноћу, пушчаном палбом и бомбама, теретни воз на прузи Рипањ—Ресник, и тада је случајно заробљен и убијен један сељак за кога су жандарми мислили да је партизан, јер се ту случајно нашао.

(Казивање Војислава Косовца, тада борца Космајског одреда, фебруара 1980. забележио ДДБ)

Четници су прекршили споразум о сарадњи са партизанима

Првом половином октобра, штаб Космајског одреда је послао у Јунковац политичког комесара одреда Борђа Јовановића Јарца и партијског руководиоца одреда Драгослава Дражу Марковића, да са четничким војводом Николом Никчевићем поново утврде и конкретизују споразум о сарадњи.

У својим сећањима Драгослав Дража Марковић о томе каже:

„Када је дошло до заоштравања ситуације, ја и Бока Јовановић Јарац отишли смо у Јунковац на преговоре са Никчевићем. Примили су нас, али су говорили о прогласу Пећанца, који и њих обавезује. То је био последњи сусрет после претходно одржаних састанака и заједничких зборова.

Међутим, сутрадан су већ заробили два наша партизана, међу њима и Јанка Секулића. Срећом, одмах после тога ми заробимо групу четника и међу њима сина војводе Никчевића. Извршили смо размену и ускоро прекинули сваку сарадњу.

Колико год ти напори изгледали узалудни, јер нису у ефектима борбе донели ништа, они су значили много у разобличавању четника и онемогућавању њиховог манипулисања са слободољубивим расположењима народа.

Као што је та упорност и та ширина у нашем покрету у целини била врло добра и корисна, тако се и на овом микрорегиону она потврдила као правилна. Та наша ширина је још један фактор који је пресудно утицао на опстанак одреда и на масовност покрета.“ (Види, Кика Д-М, нав. дело, страна 91).

У међувремену, четници војводе Никчевића ухватили су једну групу космајских партизана и спремали се да их предају Немцима, чиме су прекршили споразум о сарадњи. До тога би вероватно и дошло да се није дееио следећи догађај.

Од 14—16. октобра 2. батал>он 1. шумадијског одреда чистио је Јунковац од четника и онеспособио рударска постројења у истом месту. У томе је „Шумадинцима“ помагао и Космајски одред. Том приликом је ухваћено и неколико четника, међу којима је био и син војводе Николе Никчевића. И уместо да буду предати Немцима, ухваћени партизани су размењени за похватане четнике.

Л>убиша Симић, ћак из Барајева, тада борац 2. чете сећајући се тог догађаја каже:

„Десетог октобра, после борбе са жандармима у Арнајеву, увече, одређен сам у петорку која је добила задатак да прати једног, мени непознатог, друга до оближњег села Јунковац у срезу колубарском. Било нас је пет, али се сећам само Цалета Секулића. (У петорки је био и Јанко Секулић, а према непровереним подацима и Јован Крајишник — напомена ДДБ). Одмах смо кренули с тим другом и убрзо стигли до једне куће у Јунковцу, где смо га предали групи шумадијских партизана с којима је продужио даље.

Како је ноћ већ била поодмакла, свратили смо у једну јунковачку кафану да се мало одморимо. Нисмо до тада имали сукоба са четницима, па нисмо ни очекивали напад са њихове стране. Били смо уморни па смо задремали. За то време кафеџија је отишао и пријавио нас четницима војводе Никчевића, чији се одред налазио у селу. У то време нисмо имали сукобе са четницима, па

се нисмо надали њиховом препаду. Четници су одмах дошли у кафану, похватали нас, разоружали и отерали у зграду основне школе, где је био њихов одред, и затворили.

Сутрадан предвече, четници су кренули за село Велики Црљени, спроводећи и нас. У том селу затворили су нас у зграду основне школе, старе. Трећег дана у четнички логор дошла је група Немаца које су они позвали да би нас показали њима. Говорили су да ће нас предати Немцима.

Док смо били у четничком затвору, један стари човек, иначе родом из Јунковца где је имао кафану, а по презимену Живковић, доносио нам је храну. Био је мобилисан, а имао је и децу, па је можда и због тога према нама, као младићима, био пажљив. Он нам је рекао да су партизани ухватили неколико четника, међу њима и војводиног сина, па зато нећемо бити предати Немцима, већ замењени за те четнике.

И тако је стварно и било. Следеће ноћи нас је баш тај Живковић одвео за Јунковац. Када смо стигли до првих кућа, рекао нам је да ће се вратити, а да ми даље продужимо сами и у селу ћемо наићи на партизане. Убрзо смо у селу нашли наш Космајски одред."

Мобилизација

Народ Космаја, који се на позив Комунистичке партије Југославије дигао на оружани устанак против окупатора и његових помагача, стално је пружао свесрдну помоћ партизанима и у њихове редове давао своје најбоље кћери и синове. Космајци су били и први борци Космајског одреда. Партија је настојала од почетка устанка да мобилизација бораца за одред буде, у принципу, добровољна, да се врши путем убеђивања и да комунисти, ступајући добровољно у партизане, својим примером делују на остале. Тако се кроз добровољни састав могао обезбедити добар квалитет бораца. Ово је било утолико потребније јер није било довољно оружја и војне спреме, па се зато оно није смело давати у руке онима који за борбу нису били припремљени.

Како се устанак распламсавао, а оцењујући да би прилив бораца могао да буде и већи, штаб Одреда је средином октобра одлучио да прибегне делимичној мобилизацији, углавном у космајском срезу. На то га је упућивала директива Главног штаба и Групе одреда. Мобилизација је успешно извршена у селима где је Партија имала јачи утицај, где су постојали народноослободилачки одбори, односно одбори народноослободилачког фронта, преко којих је мобилизација и вршена, и где су чете чешће долазиле, вршиле акције и партизани политички деловали као у Губеревцу, Парцанима, Аисовићу, Стојнику итд.

Догађаји су брзо показали да моменат за мобилизацију није био повољан, пре свега зато што се мобилисано људство, око 200 бораца, није могло наоружати, обучити и кроз мање акције оспособити, па је после првих жестоких борби и окршаја, који су убрзо уследили, почело да се враћа својим кућама.

После започете мобилизације, Одред се око 20. октобра повећао на приближно 450 људи. Међутим, око 80 бораца је било без оружја. Поред недостатка оружја, оскудевало се и у муницији. Како прикупљање оружја од народа на терену и кроз акције није могло да задовољи нарасле потребе, штаб Одрода је тражио од штаба Групе одреда да се из фабрике оружја у Ужицу пошаљу за потребе Космајског одреда 150 пушака и одговарајућа количина муниције, које због наступајућих догађаја нису стигле.

И са одећом и спремом ситуација је била слична.

Реорганизација одреда

Због неравномерног повећања бројног стања чета и у циљу бољег покривања терена, средином октобра извршена је реорганизација Космајског одреда. Од постојеће три формиране су четири чете, и свакој су одређени задаци и подручје дејства.

Команде чета, после извршене реорганизације одреда, биле су у следећем саставу: командир 1. чете Јанко Марјановић, политички комесар Бора Барух; командир 2. чете Моро, политички комесар Сава Стефановић; командир 3. чете Борће Шарановић, политички комесар Бура Гајић; командир 4. чете Славко Чолић Шпанац, политички комесар Јосип Јоца Ивановић.

У четама је тада било око 120 људи, али се због мобилизације тај број повећавао. Само у 4. чети било је око 40 партизана.

Одлуком Главног штаба Србије и Покрајинског комитета, 21. октобра смењен је командант одреда Милутин Тодоровић јер се показао неспособним да обавља ту дужност. Штабу одреда ову одлуку је саопштио, Милорад Петровић-Христифор Петровић Дрводељац, инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију, који се пре доласка у Космај налазио на терену 2. београдског батаљона у Посавини.¹⁵ Нов командант тада није постављен, иа је ту дужност вршио командир 1. чете Јанко Марјановић.

После извршених промена током октобра, штаб Одрода је био у следећем саставу: привремени командант Јанко Марјановић, помоћник команданта Аубомир Ивковић Шуца, политички комесар Борће Јовановић Јарац и партијски руководиолац — делегат Партије — Драгослав Дража Марковић.

Штаб Одрода је такође одлучио да убудуће, у знак сећања на јуначки погинулог заменика команданта одреда Рада Јовановића, одред носи назив „Космајски народноослободилачки партизански одред Раде Јовановић”.

Сутрадан, после коначно извршене реорганизације, пглаб Одрода је написао извештај штабу Групе одреда у коме је врло критички оцењена дотадашња активност Одрода и најав-

љене енергичне мере да се стање брзо поправи и дејства појачају. Међутим, развој војно-политичке ситуације томе није ишао у прилог.

Извештај штаба Космајског НОП одреда од 22. октобра о стању у одреду и његовим акцијама и војно-политичкој ситуацији на терену

Дана 22. октобра 1941, штаб Космајског НОПО „Раде Јовановић“ упутио је штабу Групе одреда извештај у коме се говори о реорганизацији одреда, стању у њему, његовим акцијама и војно-политичкој ситуацији на његовом оперативном подручју, који је веома значајан документ тог времена, па га зато овде доносимо у целини:

„Јуче, 20. X 1941. год., у 11 ч. добили смо ваше писмо од 18. X. Пошто иам све чете нису још послале редовне десетодневне извештаје од 19. IX о.м., то смо их у току јучерашњег дана очкивали. Сви извештаји чета још и данас нису стигли и зато ћемо Вам наш извештај саставити на основу појединих извештаја које смо у току прошлих десет дана добијали од чета. Због тога овај наш извештај не може бити потпуно прецизиран и исцрпан.

После саветовања команданта, наш одред је унеколико преформиран. Уместо три раније чете створене су четири, и свака од њих добила је свој рејон.

Прва чета делује на главној прузи и међународном друму од Буринаца па на север ка Београду докле захвати. Поред тога штити низ села Космајског и Врачарског среза на западној страни шруге, као и неколико на источној.

Друга чета је поглавито на територији среза, изузев појаса уз пругу: на западу допире до територије Посавског одреда, а на југу до територије Шумадијског одреда. Ова чета има као главни задатак чишћење петоколонаша из њихове базе у Венчанима, који покушавају да вршљају по селима на овом сектору.

Трећа чета делује на главној прузи и међународном друму од Буринаца па на југ до територије Шумадијског одреда. Уз то ова чета штити скоро сва села Младеновачког среза и неколико села Космајског.

Четврта чета СЕ НАЛАЗИ НА ИСТОЧНОЈ СТРАНИ ГЛАВНЕ пруге, поглавито на територији Грочанског среза, а делимично и на територији Среза врачарског.

Последњих недељу дана наш одред је започео мобилизацију на читавој својој територији, и на тај начин је одред знатно бројчано повећан. Тако је тренутно бројно стање нашег одреда 400—500 партизана.

С обзиром на приличан прилив нових партизана цео одред није потпуно наоружан. Може се сматрати да нам недостаје 50—80 пушака. У муницији не обилујемо; неке чете располажу једва минимумом. Али Штаб одреда је предузео мере да се у року од неколико дана снабде. Међутим, пошто је мобилизација још у току и има изгледа да добијемо још доста нових партизана, Штаб одреда има мало изгледа да са своје територије наоружа своје партизане. За то би било неопходно да Штаб групе одреда затражи од Главног штаба бар 150 пушака и одговарајућу муницију за наш одред.

Одред је одевен прилично слабо. Најмање трећина партизана нема шињел, односно зимски капут. Имамо чак и босих другова

— искључиво међу иво-мобилисаним. Скоро половина партизана нема резервни веш. У ђебадима је такође велика оскудица. Хиџијена је на ниском ступњу. Вашију има, али се ниједна заразна болест још није појавила. Санитетска служба је организована прилично слабо. Оскудевамо у санитетском материјалу, нарочито у првим завојима.

Комору смо пре недељу дана ликвидирали као неподобну.

На нашој територији, изузев на неким железничким станицама пруге, Немаца нема. А и на тим станицама нема их нигде преко 30. У вароши Младеновцу број Немаца је променљив, али по досадашњим извештајима изгледа да их стално има 150—200. Петоколониша — недићеваца има прилично. Њихове су базе:

1. У Раљи одред мајора Калабића 150—200 људи; 2. у Венчанима један одред од 100—150 људи, који повремено добија појачања, из Аранђеловца и Младеновца; 3. У Младеновцу такође један одред чије бројно стање не знамо тачно, али никако их нема преко 200.

Поред свега, у Сопоту се налази 30—40 жандарма и приближно толико четника, које предводи петоколониша Света Ракић, бивши полицијски писар из Београда. Одред војводе Никчевића већ скоро две недеље није на нашој територији. Немци дуж пруге наоружани су добро, а они у Младеновцу имају још и неколико топова. Врло је вероватно да још увек на прузи Београд—Паланка постоји један специјални воз — можда и блиндиран — који има за задатак да хитно интервенише приликом наших акција на главној прузи. Петоколониши су наоружани такође добро, имају муниције више него ми. Пушкомитраљеза имају приближно исти број као и ми, али сваки њихов одред има бар по један тешки митраљез.

Немамо тачних података како су наоружани они у Сопоту. По извесним информацијама постоји неповерење Немаца према недићевцима а нарочито четницима, и такође нетрпељивост између недићеваца и четника.

Од 8. о. м. па до данас наш одред је имао следеће акције (због немања четних извештаја наводимо само оне о којима смо посебно извештени):

8. X цео одред је напао на петоколонише у Венчанима. Непријатеља нисмо истерали из његове базе, али смо му нанели тешке губитке. Према досадашњим извештајима непријатељ има око 40 мртвих (међу којима команданта п. пуковника Јовановића и 2 нижа официра) и десетак рањених. Наши губици су 8 мртвих и 3 рањена.

10. X наш одред је изненада нападнут у Арнајеву. Непријатељ је један и по сат држао село у својим рукама, али је оно повраћено. У помоћ нам је дошао један *посавски вод*, а по завршетку борбе и две *шумадијске чете*. Нисмо имали ни мртвих ни рањених. Непријатељ је натеран у панично бекство. Има десетак мртвих и доста рањених које су благовремено евакуисали. Партизани нашег одреда заробили су 5 петоколониша, са којима је поступљено према директивама.

14. 15. и 16 о.м. наша III чета је у сарадњи са II шумадијским батаљоном покушала да очисти из Јунковаца Никчевићеве чете. До чишћења није дошло, јер су Никчевићеви четници на време се повукли у Вреоце.

15. X један вод I чете напао је војни транспортни воз Раља—Буринци. Локомотива је онеспособљена; прекид саобраћаја је трајао целу ноћ.

16. X једно оделење I чете напало је бомбама теретни воз на прузи Рипањ—Ресник. Воз је наставио даље, тако да се не зна колика је штета нанета.

17. X извршен је препад и разоружана је стража у Ковачевцу. Заплењене су 4 пушке, заробљен је, па стрељан, сеоски четовођа, злогласни бацаковац Ранко Благојевић. Село је овим одушевљено. Ово је извршила наша IV чета без икаквих губитака. Поред наведених акција, прикупљали су оружје и муницију, ликвидирали петоколонаше, прибирали резервну храну, ћебад, одела итд.

20. X наша III чета, при изласку из села Амерића, где је вршила мобилизацију, сукобила се око 9 часова увече са једним одредом петоколонаша. Убијена су двојица новомобилисаних, а по још непровереним вестима заробљена су нам два партизана. Непријатељ је имао мртвих и рањених, али број није још утврђен.

На нашој територији мобилизација се спроводи са неједнаким успехом. У северном делу космајског среза одзив на мобилизацију може се сматрати одличним, док по другим селима овога среза мобилизација даје веома слабе резултате. Чим довршимо мобилизацију на читавој територији, поднећемо вам потребан извештај. Основни разлог неуспеха мобилизације може се одмах нагласити: нехатно запостављање агитационо-пропагандног рада у селу.

На знатно већем делу наше територије народ је заплашен, подлеже фантастичним петоколонашким гласинама које говоре о скорим казним експедицијама, као и о пролазном дејству оних које су тобож већ извршене. Села нису непријатељски расположена према нама; сељаци скоро листом одају признање партизанима, али се ипак плаше петоколонаша и Немаца. Ово је разлог у томе што доскоро наше чете нису обилазиле и штитиле сва села на своме сектору, што је омогућило петоколонашима да по неким од тих села вршљају. Мада смо у свим досадашњим сукобима потукли петоколонаше, ипак те наше победе нису ни издалека довољно искоришћене, баш с обзиром на слабост нашег агит. проп. рада.

Штаб је већ подузео енергичне мере да се све ово у најкраћем могућем року исправи.

Морал и дисциплина у одреду су углавном задовољавајући. Има привремених попуштања, али се она брзо и без већих тешкоћа савлађују. С обзиром на стално кретање чета, политички рад је прилично замро, али су предузете мере да се брже оживи.

Недовољни успеси, па чак и наши неуспеси у овом раздобљу, само су неизбежне последице целокупног, углавном неправилног досадашњег рада читавог одреда. Наш одред није водио типично партизанске акције. Најкраће речено: уместо да партизани буду они који узнемиравају и нападају непријатеља, нас је непријатељ узнемиравао и нападао. На пр., у свим досадашњим сукобима са недићевцима, изузев оног у Венчанима, они су били нападачи. Доскора наш одред заседе уопште није упражњавао. Међународни пут никада нисмо напали. Ранији штаб је увек бирао линију најмањег отпора. На пр., стварне партизанске акције запостављене су: терен је напуштен. Док се у неким селима сувише често боравило, никакав битнији успех војнички нисмо имали. Уместо да уништавамо базе недићеваца — број њихов се на нашој територији повећава. Уз то, наш политички рад у масама није био довољан, па према томе није дао задовољавајуће резултате. Све у свему, директиве Главног штаба или уопште нису спровођене или су траљаво спровођене.

Све ово довело је до смењивања појединих чланова штаба.

6. X смењен је политком одреда друг Јова (који је два дана доцније погинуо код Венчана), а на његово место је постављен друг Борђе Јовановић (Јарац);

21. X 1941. године смењен је досадашњи командант одреда, друг Миле, а за привременог команданта постављен је друг Јанко. досадашњи командир I чете.

Крајем септембра, у борби код Слатине, погинуо је помоћник команданта, друг Раде Јовановић, а на његово место 2. X одређен је друг Љуба Ивковић, сељак из Лучине. На тај начин штаб одреда је сасвим други, у њему су другови: Јанко (прив. командант), Љуба (помоћ. команд.), Јарац (политком. одреда) и Дража (Марковић), делегат Партије." (Зборник, Т1, К1, д58).

Придиком реорганизације Одрета, од људства најбројније 1. чете, образована је 2. чета, а дотадашња 2. и 3. чета преименоване су у 3. и 4. чету. Командир 1. чете био је Јанко Марјановић, командир 2. чете Павле Илић Вељко а затим „Моро“; командир 3. чете био је Борђе Шарановић, а командир 4. чете Славко Чолић Шпанац.

Активност 4. чете

После реорганизације Одрета, 4. чета се средином октобра пребацила у младеновачки срез са задатком да делује на том, а такође и на терену грочанског и подунавског среза. После преласка 3. чете у Космај, крајем септембра, терен наведених срезова остао је без партизанских снага, па га је требало поново покрити партизанским акцијама. Поред тога, према тврђењу појединих другова и политичких радника са тих терена, тамо су постојали услови за извођење акција, прилив нових бораца и прикупљање оружја и муниције. Чак се претпостављало да ће ступање нових бораца у чету бити тако масовно да ће, убрзо, од ње моћи да се створе две чете — грочанска и подунавска — и од њих формира посебан одред.

Команда чете је добила и задатак да се повеже са Пожаревачким партизанским одредом, који је деловао источно од Велике Мораве у околини Пожаревца.

Штаб одреда је ставио чети у задатак и вршење диверзија на железничким пругама и путевима. Зато је из чете по доласку на овај терен требало издвојити, односно формирати према потреби две или више диверзантских група, чију је активност требало да уз помоћ партијског руководства и политичких радника на терену, обједињава командир чете.

Из села Рожанаца, 4. чета, тада је чине око 40 људи пребацила се преко железничке пруге Београд—Ниш и друма Београд—Крагујевац и дошла у село Шегаин. На овом простору чета је извршила неколико акција. На железничкој станици Дражањ—Шепшин партизани су пребацили скретницу на слепи колосек па је један воз искочио из шина, а у Умчарима су онеспособили пругу, због чега је дошло до хтрекида железничког саобраћаја.

Сећајући се тог догађаја Милета Виторовић Сликер, тада борац Четврте чете, каже:

„У јесен 1941. сазнао сам да треба да наиђе транспорт бугарске војске који се пребацује у Београд. Јавио сам ово чети и онда је договорено да се нападне воз.

Све је изведено по плану — требало је да скретнице избаце воз из шина. Наш вод је покидао и телефон на станици Дражањ—Шепшин, полупао апарате и побацао их заједно са картама у реку. Чета се развила на страни пута према Шепшину. Чули смо хуктање локомотиве, и тек кад је воз био сасвим близу видели смо да је то немачки транспорт. Настао је страشان лом. Откинута локомотива је одлетела у реку Раљу, а згужвани вагони су, налетевши један на други, направили пирамиду.

Сутрадан, враћајући се из Умчара, видео сам око два километра далеко од пруге немачке војнике са постављеним топовима и бацачима као и оне који су рашчишћавали пругу. Диверзија је изведена у непосредној близини деда-Јабланове колибе. „Зар баш ту наћосте да зврчу Немцима?“ — то су биле његове речи преко ра.

На дан 21. и 22. октобра чета је водила борбу са четницима под командом војводе торлачког између Бегалице и Врчина. Са тог простора чета се пребацила у Рипањ, у заселак Бошњаци. Ту су у једној кући партизани били опкољени и нападнути од четника Косте Пећанца. Скоро цео дан је вођена борба у којој чета није имала губитака.

Крајем октобра чета се пребацила у простор села Луњевца. Ту су из чете издвојени за политички рад на терену и то: Јуре Сарић за подунавски и Мирослав Јовановић и Миливоје Мића Стојковић за грочански срез. Они су заједно са командом чете размотрили војнополитичку ситуацију на терену и оценили је као неповољну и да тренутно нема услова за бројно повећање чете па ни за њено дејство у пуном саставу. Зато је одлучено да се, у смислу одлуке штаба одреда, из чете издвоји око двадесет људи и од њих формирају диверзионе групе. Ове групе су добиле задатак да на територији грочанског, подунавског и младеновачког среза прикупљају оружје, муницију, војну спрему, хватају и кажњавају петоколонаше, прикупљају нове борце, стварају нове пунктове, да успоставе везу са Пожаревачким партизанским одредом, да изводе разне акције и делују политички.

За вође грочанских диверзионих група (петорки) одређени су Миодраг Николић, Попај, радник из Малог Пожаревца, и Лаубомир Миловановић Гута, радник из Умчара.

Петорка за подунавски срез у саставу: Иван Стефановић Срба, Мирко Пандуровић Лаза, Борђе Стојковић Американац, Станко Лауботина и Јован Крајишник, добила је задатак да успостави везу са Пожаревачким партизанским одредом. Без Јована Крајишника, који се налазио на извршењу неког другог задатка, ова група се пребацила преко р. Велике Мораве и прикључила се Пожаревачком одреду.

Иван Стефановић Срба постављен је за командира, Мирко Пандуровић Лаза за политичког комесара, а Станко Љуботина и Борђе Стојковић Американац за воднике јуришне чете Пожаревачког партизанског одреда.

Почетком новембра (4. и 5) они су са четом учествовали у нападу на непријатељске снаге у варошици Петровац на Млави, у склопу општег напада који је извршио Пожаревачки партизански одред.

Јануара 1942. због тешке војно-политичке ситуације на територији пожаревачког округа, Стефановић, Пандуровић и Љуботина су се пребацили у Смедерево и повезали са партијском организацијом, а Стојковић је ухваћен и спроведен за Београд, одакле су га немачке окупационе власти интернирале у Норвешку.

После формирања диверзионих група, преполовљена 4. чета, јачине једног вода, крајем октобра се, по наређењу штаба одреда, пребацила у Космај и прикључила 3. чети, почетком новембра.

„Наша 4. чета имала је тада са командиром 42 човека. Из неког села у Космају кренули смо ноћу и стигли у село Ковачевац код Младеновца. Ту је ухваћен и од наше чете осуђен на смрт и стрељан командир сеоске четничке страже. Од партизанских сарадника у селу сазнамо да се неки младић спрема да иде у жандарме и да има пушку. Одемо кући и нађемо га. Његов отац нам каже да га спасемо и да не дамо да иде у жандарме. Ми му узмемо пушку и поведемо га с нама. Одемо уједну шуму између Ковачевца и Граница. Командир ме шаље у Мали Пожаревац код Милана Николића Бонде, да му кажем да спреми сламе и отера у његову колибу где ће доћи чета. Ја одем, нађем Бонду, он натовари сламе и то потерамо колима за колибу, кад тамо — чета већ дошла.

У Бондиној колиби се чета нешто преформира на два дела једнака, по 21 партизан. Одатле кренемо у акције. Запалимо општинску архиву у Шепшину, Сенаји и Дубони. Али то је била само једна половина чете, вод подунавски којим је командовао Бора Жабац. Из Дубоне одемо у Белиће, заселак Велике Крсне. Командир одређује стражу и пита ко има сат. Јави се онај младић из Ковачевца што је пошао у жандарме, имао је сат „Лонжин“ и оде на стражу. Када смо се пробудили, тог младића нема. Кажемо командиру да је отишао за Младеновац да нас пријави жандармима. Таман ми о томе разговарамо, када на нас припуцаше жандарми. Напали су нас са три стране. Пријавио нај тај младић из Ковачевца. Онако изненађени једва смо се извукли да нас не похватају. У мојој петорки били су и Пера Галама, Степа, митраљезац из Смедерева и Јаковљевић из Мале Иванче, који је том приликом био рањен. У току повлачења изгубимо везу са четом. У току ноћи моја петорка крене према Младеновцу. Хтели смо за Марковац. Између Младеновца и Ковачевца наиђемо на Немце, они припуцају, али ми пређемо преко пруге и одемо у Црквине, заселак села Марковца, код попа не знам како се зове (вероватно се ради о свештенику Драгићу Аврамовићу или Миливоју, обојица су били у Црквинама — напомена ДДБ); поп нас смести у црквену капелу где смо провели ноћ и дан; после нас поп одведе до куће једне жене, мислим да је од Јовановића, имала је децу. Преко те жене ухватимо везу са партизанима и пребацимо се у Трећу чету Космајског одреда којом је командовао уца Брка (Борће Шарановић — напомена ДДБ). Моја петорка је била у Првом воду чете чији је командир био чика Драга, он је носио брчиће, служио је војску, био је старији од нас и добар као војник и старшина.

Наш Први вод са Чика Драгом је запалио мостове у Венчанама, Сибници и Великој Иванчи и разрушио рудник у Великој Иванчи.

Наша 3. чета водила је борбу са жандармима између Раниловића и Венчана. У тој борби је рањен бивши немачки војник Хелмут кога смо звали Милорад. Био је врло храбар борац, тукао је из пушкомитраљеза стојећи. Метак му је прошао кроз ногу. Ми га склонимо у једну кућу. Сутрадан га четници ухвате, одведу у Венчане и тамо га стрељају и сахране. Тако смо чули касније од сељака.“

(Казивање Миодрага Јовановића Мицка, тада борца Четврте, односно Треће чете Космајског одреда — забележио фебруара 1980. АДБ).

Борба 3. чете против недићеваца на Жутом Оглавку

Због повећања бројног стања одреда и учесталих борби, космајски партизани су ове више оскудевали у оружју, а нарочито у муницији.

Претпостављајући да се од 1. шумадијског одреда може добити извесна количина муниције, или преко њега из фабрике оружја у Ужицу, штаб одреда упутио је 3. чету за Шумадију.

У покрету према Белановици, када је после проласка кроз Раниловић 3. чета избила на Жути Оглавак, била је изненада засута ватром од недићеваца који су били на том брду. Дуги рафали тешког митраљеза нису дали партизанима ока отворити. У насталој борби рањен је Петар Владетић Галама. Другови су га пренели у село Кораћицу где га је превила и лечила докторка Мира Врбич-Колин, избеглица из Словеније. Тек после ослобођења, на прегледу извршеном у Загребу 1949, утврђено је да му је куршум остао у стомаку, па је оперисан.

Према немачким документима ова борба је вођена 28. 10. 1941 године. (Зборник Т12, К1, Д231).

Паул Хелмут. У борби на Жутом Оглавку од првих непријатељских рафала тешко је рањен у ногу Паул Хелмут-Милорад, борац чете; остао је на брисаном простору који су недићевци држали под јаком ватром тако да му се није могло прићи, па није изнет са попришта борбе. Када се чета повукла, недићевци су га ухватили, однели у Венчане где је убрзо умро и ту је сахрањен.

Овде о њему треба рећи нешто више. Са великом групом другова и другарица из Београда је 17. августа 1941. у кућу Михаила Борића у Малој Врбици дошао и Паул Хелмут, бивши војник немачке војске. Са њим у групи а касније и у чети био је Војин Бурашиновић Коста који о Хелмугу каже:

„Био је то висок човек, смеђ, доброћудие нарави, но занимању ваздухопловни механичар. Он је био у немачкој ваздухопловној јединици на земунском аеродрому. Незадовољан Хитлеровом политиком, он је вршио саботаже на аеродрому и на немачким војним авионима. Према непровереним подацима, једна његова саботажа везана је за удес авиона у коме је летео и погинуо војно-управни командант Србије, генерал Шредер, крајем месеца јуна.

Чим је сазнао за партизанске акције, хтео је да ступи у њихове редове, али није с њима имао везу. Ипак, воља је надјачала тешкоће. У Београду су омладинци и омладинке често палили немачку и квислиншку штампу. То је сазнао и Паул. Зато је у слободном времену упорно осматрао поједине киоске и једном је приметио неке омладинце како пале штампу а затим се удаљавају. Паул их је пратио, успео да успостави контакт са њима и да преко њих добије везу за одлазак у космајске партизане.

У одреду је био у Другој, а касније у Трећој чети. Партизани су га добро примили, чак су се и радовали што има и немачких војника који увиђају бесмисленост Хитлерове политике. Није се истицао познатом немачком педантношћу. Одећа му је била прилично неуредна. Имао је добар апетит и често се налазио међу оним партизанима који су тражили додаток хране.

Неко га је од партизана, можда и Бока Јарац, прозвао Милорад. Прихватио је то име, али га је изговарао „Миолад“.

Његово присуство у чети је коришћено и у пропагандне сврхе. Партизани су сељацима говорили како и немачки војници прелазе на нашу страну, па је зато срамота да се Срби још премишљају и колебају. Међутим, космајски сељаци су на све то гледали подозриво, отворено изражавајући сумњу у његову искреност. То је донекле било и разумљиво, јер после два тешка рата са Немцима тешко је било Србина уверити да Немац може бити и добронамеран.

Једном је 2. чета дошла у Сибницу са намером да сутрадан одржи збор. Паул — Милорад се сместио између командира чете Вељка и Боке Јарца.

— Шта ће то сутра бити? — упитао је Паул Боку Јарца, који је прилично добро знао немачки.

— Па говорићемо и објашњавати народу нашу борбу.

— А ко ће то да објашњава и ко може да говори? — питао је Паул.

— Може свак' а говорићу и ја — одврати Јарац.

— А могу ли и ја да говорим? — упита Паул-Милорад.

— Зашто? — изненади се Бока Јарац.

— Па да објасним зашто сам ја међу вама иако сам Немац — као да се правда одврати Паул-Милорад.

— Видиш, то ти чак није лоше, биће то добро — рече Јарац.

Сутрадан је говорио најпре Бока и још један партизан, а онда је говорио Паул, док је Бока Јарац преводио.

— Ја сам немачки војник — почео је Паул-Милорад — и не само да сам био војник, већ сам био и у Хитлеровој омладини. Ја сам био уверен да Хитлер добро мисли и ради, али кад је почело поробљавање других народа ја то нисам могао да поднесем и одлучио сам да у томе не учествујем, па сам зато дошао овамо. Ја и сада волим Немачку и немачки народ, али не желим да радим оно што ради Хитлер. Ја то желим да кажем вама, јер се налазим овде заједно са вама, борим се за вапгу слободу, а тиме ћу помоћи и немачком народу да постане слободан. Ви сте у праву, и ја мислим да кад би неко чинио према немачком народу овако као што Хитлер чини према вама, и према другим народима, онда би и немачки народ морао да се бори против тога.

Бока Јарац је преводио, а присутни сељаци су се значајно загледали и климали главом. Шта су сељаци мислили и на шта им је Паул-Милорад личио, то партизани нису знали, али су сматрали да је добро што је Паул-Милорад говорио, јер се сељаци нису тако лако одлучивали да пођу у партизане.

За кратко време Паул-Милорад се прилично снашао у новим приликама, мада му је много сметало што није знао да говори српски.

У селу Дрлупи Паул се допао једној девојци у кући где је чета била смештена. То је заправо била шала. Он је рекао да би се радо оженио Српкињом. Ако остане — жив то ће и учинити!

— Хелмут, кад се заврши рат, хоћеш ли да се вратиш у Немачку? — питао га је Бока Јарац једном.

— Нећу! — одговорио је Паул.

— А зашто? Зато што код нас има лепих девојака?

— Лепих девојака има, али то није разлог. Ваши људи су као браћа и још нешто више. То је за мене лепше од девојке, а и овај народ, где год прођемо, тако је добар и драг. Није тако у Немачкој и због тога ћу ја да останем овде.

Једног дана у чету је стигао још један Немац. Он је дошао сам, а то је било помало сумњиво. Овај други, за разлику од Паула, био је веома снажан човек и необично говорљив. Кад је дошао, упорно је истицао како је тешко нашао партизане, а већ је одавно имао жељу да се прикључи партизанима. Није му било веровати, али је прихваћен јер је долазак немачких војника у партизане имао одређен политички значај.

Тако су у 2. чети била два партизана — бивша немачка војника. Они су најчешће били заједно и разговарали на немачком језику. То је било разумљиво и на то се није гледало позориво. Али то није дуго трајало.

Овај други немачки војник, који се звао Паул Штранбергер, био је родом из Клагенфурга у Аустрији, имао је чин наредника и помало је натуцао српски. Дошао је у планинску кућу на Космају сав каљав и испрљан и код гостију се распитивао за партизане у чије редове жели да ступи, јер је дезертирао из немачке војске. У Рогачи је од сељака тражио алат да копа земуницу „да се крије као војни бегунац“ од Немаца. Тако је дошло да ступи у Другу чету одреда, другом половином августа.

Неколико дана после пријема у чету, Штранбергер је Паулу Хелмуту-Милораду рекао да су партизани обична банда која ће убрзо бити уништена и да ће и Паул страдати с њом ако не напусти њихове редове; да ће Паул исправити своју грешку ако с њим заједно шпијунира партизане, јер ће га онда он оправдати пред Гестапоом; да Паул не сме погазити заклетву и да стално мора имати у виду да је Немачка изнад свега (Beil;kschlapf iher aPez").

Паул Хелмут Милорад је на све ово тобоже пристао, а како је добронамерно и из убеђења дошао у партизане, одмах је о томе обавестио команду чете.

После тога Штранбергер је ухапшен. Признао је да је немачки шпијун, послат да шпијунира партизане. Био је у вези са Светиславом Ликићем, који је држао планинску кућу на Космају а био немачки агент, због чега је од стране партизана Космајског одреда осуђен на смрт и стрељан. Такође се сазнало да је Штранбергер за време блокаде Космаја служио немачким трупама као тумач иако је био „војни бегунац.“

Тако је помоћу Паула Хелмута-Милорада откривен немачки шпијун који је осуђен на смрт и стрељан.

После борбе на Жутом оглавку, команда чете је одредила патролу од пет људи да се у току ноћи врати на поприште борбе и изнесе рањеног Паула Хелмута-Милорада. У неко доба ноћи патрола се вратила, али Паула није донела. Партизан, кога су другови звали Ватрогасац, испричао је осталима због чега то нису учинили:

— Ишли смо обазриво, примичући се месту где је Хелмут остао. Од јаке помрчине ништа се није видело. Када смо дошли близу, чули смо како неко јауче и стење. Ослушкивали смо, али никако нисмо могли препознати да ли је то Хелмутов глас, па смо се том месту још обазривије примицали. Тако смо дошли на неких педесетак метара и угледали пламичак ватре који је непрекидно тиграо, по својој прилици у заклопљеним шакама. Све нам је било јасно. Недићевци су још за дана пронашли Хелмута, а онда су, претпостављајући да ћемо се вратити по њега, поставили заседу и одредили некога да с времена на време кука, као да је Хелмут. Док смо о томе размишљали, изненада, оданде одакле се видео пламичак, зачу се како неко пригушено кашље, очигледно прикривајући да то неко не чује. После тога није нам ништа друго остало него да се вратимо — завршио је Ватрогасац."

Борбе за одбрану слободне територије

Од самог почетка окупације Немци и њихове слуге су настојали да разним мерама „заведу ред“ и српски народ држе у строгој послушности и покорности.

Крајем јуна надлежност немачких војних судова проширена је и на „заузето српско подручје“; крајем јула војно-

управни заповедник Србије поново је донео наредбу о предаји оружја; тридесетог јуна војни заповедник Србије увео је и контрибуцију као меру одмазде; четрнаестог августа Министарство унутрашњих послова квислиншке комесарске управе упутило је позив свим лицима која се налазе у партизанима да се врате кућама; средином августа Министарство унутрашњих послова квислиншке Недићеве владе расписало је новчане награде за хватање и убијање партизана и припадника НОБ; дванаестог септембра Недићева влада донела је одлуку о примени Уредбе о преким судовима; шестнаестог септембра Министарство унутрашњих послова Недићеве владе забранило је у Србији све црквене саборе и вашаре; септембра месеца Недићева влада је донела одлуку о преким војним судовима; првог октобра председник квислиншке владе Милан Недић издао је наредбу да се похватају и казне сви припадници партизанских одреда и учесници НОБ; немачки војни заповедник Србије наредио је да се до двадесет петог октобра кукуруз оборе и шаша исече и однесе са њива, да се са обе стране главних путева и железничких пруга исече дрвеће и растиње у појасу ширине по пет стотина метара и да се затрпају сви прекопани друмови и оправе порушене железничке пруге и мостови итд. Али све то није дало очекиване резултате.

„Постоји и водио један јединствени Главни штаб народноослободилачких одреда и група са следећим њему потчињеним одредима:

КОСМАЈСКИ ПАРТИЗАИСКИ ОДРЕД (Око 400 људи) — у срезу космајском.

ШУМАДИЈСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД — у простору Аранђеловац—Паланка.

ПОСАВСКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕД (3 батаљ.), чији је гро учествовао у операцијама непријатеља око Коцељева...

На путевима: Београд—Ваљево, Бгд—Топола—Крагујевац, Бгд—Смедерево—Пожаревац—Градиште, Ниш—Бољевац, Шабац—Лозница и на железничким линијама: Београд—Паланка, Бгд—Мала Крсна—Велика Плана, Шабац—Лозница — споразумно са генералним опуномоћеником за Србију створена је са обеју страна пута слободна зона ширине 500 т. У овој зони је посечено дрвеће и у истој се будуће не сме сејати кукуруз, конопља и паприка.

До краја новембра ће вероватно бити изграђено 75 стражарских торњева за осигурање најважнијих објеката на железничкој прузи Београд—бугарска граница и за живот важних објеката у Београду". (Извод из седмодневног извештаја оперативног одељења опуномоћеног К. та Србије од 10. XI 1941. — Зборник Т12, К1, Д232).

Како се устанак у Србији све више ширио, упркос предузетим мерама од стране окупатора и његових слугу да се сузбије, немачка Врховна команда је крајем (29) септембра 1941. отпочела са својим трупима извођење крупних операција да би разбила партизанске одреде и угушила устанак у Србији. Ове операције, које су трајале до половине децембра, нарочито у западној Србији и Шумадији, јер су у осталим деловима

Србије вођене борбе мањег обима, назване су касније ирвом неирријателском офанзивом. У њој су иоред немачких снага (342. и 113. пешадијска дивизија и делови 704, 714, 717, 718. пешадијске дивизије и 125. пешадијски ојачани пук) учествовале квислиншке јединице Недића, Љотића и Пећанца, као и усташко-домобранске снаге и четници Драже Михаиловића, тј. укупно око 80.000 војника. Операцијама је руководио штаб 18. немачког корпуса.

Како су Немци са офанзивним дејством започели прво у Мачви и наставили их према Јадру, Подгорици и Ваљеву, то се у Космају и Шумадији почетак непријатељске офанзиве није осећао све до средине октобра месеца, тј. до доласка 125. немачког ојачаног пешадијског пука из простора Ваљева у београдску Посавину, где се сукобио са снагама 2. батаљона (београдског) посавског одреда. Као казнена експедиција, овај пук је палио села и вршио масовна стрељања у селима београдске Посавине — Степојевцу, Конатицама, Дражевцу, Вранићу и Великом Борку. Крајем октобра 125. пешадијски пук се разместио у Белом Потоку, Пиносави и Рипњу, са циљем даљих дејстава на партизанске снаге у београдској Посавини и Космају.

Долазак 125. ојачаног пешадијског пука у београдску Посавину средином октобра означио је почетак једномесечног периода борби и дејстава Космајског одреда за одбрану слободне територије у Космају. Када се крајем октобра због губљења слободне територије 2. батаљон (београдски) повукао на терен Космаја, одред и батаљон дејствовали су заједно.

Борба против Немаца и недићеваца у Барајеву

После реорганизације Одред чете су наставиле са вршењем акција на својим секторима.

Другом половином октобра, неутврђеног датума, 1. чета је имала сукоб са недићевцима у Барајеву. Био је то „Одред српске оружане силе“ (недићевци) под командом потпуковника Царевића. Борба је вођена у заселку Липовица и Липовичкој шуми и трајала је неколико часова. Губици недићеваца који су се повукли према Сремчици нису утврђени. Неколико партизана недићеваца су успели да заробе и каеније су их стрељали у Сремчици. Међу њима је био и Рајко Павловић, баштован из Барајева.

Неколико дана после тога, команда 1. чете заказала је у Барајеву, у заселку Средњи крај, збор ради мобилизације, пошто је претходно са народноослободилачким одбором и најактивнијим сарадницима у селу извршила потребне припреме. Време је већ било прохладно и кишовито. О намери непријатеља да по лошем времену и раскаљаним сеоским путевима дође у Барајево и нападне партизане, штаб одреда као ни команде чета нису имале никаквих обавештења.

Иако су у одређено време позвани многи селаци ради саопштења да су мобилисани, па је непријатељ то могао сазнати, није се рачунало да ће он то покушати да спречи, односно да ће напасти партизане. Вероватно због тога није истурено јаче обезбеђење даље од места где се одржавао збор, мада су се тада у селу налазиле 1. и 2. чета одреда.

У међувремену, неки четници и њихови сарадници из Барајева обавестили су Немце, односно штаб једног батаљона 125. немачког пука који се налазио у суседном селу Рипњу. И док су сељаци из Барајева долазили на збор, Немци су из Рипња кренули за Барајево да нападну партизане.

Приликом уласка у село Немци су заробили једну патролу 1. чете. Вођу патроле Миљивоја Илића, родом из Парцана, Немци су мучили, набили му колац у уста, а затим га убили.

Када су Немци стигли близу општине где се одржавао збор, настао је метеж. Прва чета се у том тренутку постројавала, па је командант одреда Јанко, и сам изненађен, одмах наредио, повлачење, да би се избегао неочекиван удар надмоћних немачких снага и како би чете заузеле ивољнији положај.

Ситуација је била врло критична јер су Немци стигли на стотинак метара од партизана. Милосав Влајић, пушкомитраљецац из чете, који се и у ранијим акцијама истицао великом присебношћу и изванредном храброшћу, одмах је стао код једног дрвета близу школе и из свог пушкомитраљеза отворио ватру на Немце, задржавајући њихово наступање. Тако је омогућено партизанима да се са мање губитака пребаце према засеоку Равни Гај и селу Лисовићу, док се Милосав последњи повукао.

У овој борби рањено је и погинуло неколико партизана, међу којима и Јанковић Миљивоје из Барајева и Бранислав Недељковић из Губеревца.

Од ове борбе из Одред су почели да се враћају кућама раније мобилисани сељаци. За 20 дана већина мобилисаних је напустила Одред.

Борба против четника и недићеваца у Баћевцу

Почетком друге половине октобра, услед дејства 125. немачког пешадијског пука, брзог формирања четника Косте Пећанца и опште неповољне ситуације, 2. батаљон (београдски) Посавског одреда се повукао из Посавине на територију Космаја и простор села Рожанци—Бељина—Манић. Команда 2. батаљона сматрала је то напуштање територије привременим, односно намеравала је да се брзо врати на свој терен. Да би се разбиле већ формиране четничке организације по селима

и оиемогућило стварање нових, команда 2. батаљона је затражила и добила помоћ од штаба Космајског одреда.

С обзиром на тренутну општу ситуацију, штаб Космајског одреда је сматрао битним да се 2. батаљон врати на своје подручје на које се делом ослањала слободна и полуслободна територија Космаја. Постојање и дејство партизанских снага у Посавини значило је и бочну заштиту оперативног подручја Космајског одреда са те стране. Поред тога, на појачана координирана дејства одреди су били упућени наређењима штаба Групе одреда.

За садејство са 2. батаљоном штаб Одред је одредио 1. чету, а за вршиоца дужности команданта Одред Јанка Марјановића, који је командовао Првом четом.

После извршених припрема, у зору 28. октобра, здружене снаге 2. батаљона и одреда из Бељине кренуле су према београдској посавини у следећем борбеном распореду: на левом крилу биле су 1. и 2. чета 2. батаљона са правцем наступања село Бождаревац — село Велики Борак, на десном крилу била је 4. чета батаљона са правцем наступања према Липовичкој шуми, а 2. чета Другог батаљона и 1. чета Космајског одреда имале су задатак да очисте од четника Гунцате и Баћевац, односно простор између левог и десног крила.

У првим јутарњим часовима чете Одред и 2. чета 2. батаљона избиле су на ивицу села Гунцата и, потискујући сеоске четнике, око подне, преко Гунцата, стигле у Баћевац.

Поподне, док су космајске и 2. посавска чете биле сконцентрисане око школе у Баћевцу, где је требало да се одржи збор, напали су их недићевци и четници лепеничког одреда са Умке, као и на брзину окупљени сеоски четници из оближњих села. Развила се жестока борба, али су партизани успели да одбаце недићевце и четнике према суседном селу Мељаку. Заробљено је преко 20 четника и недићеваца а десетину их је убијено и рањено. Рањено је и погинуло 4—5 партизана.

Око заробљених четника дошло је до спора између заменика команданта 2. батаљона Добривоја Цекића и Јанка, вршиоца дужности команданта Одред. Цекић је сматрао да се мобилисани сељаци морају пустити, да је то политички исправно, и ослободило је неколицину за које је знао да нису четнички организатори ни руководиоци. Међутим, нису сви пуштени, Јанко је хтео да се стрељају сви заробљени четници, међу којима је било највише мобилисаних сељака, што је са некима и учињено. Међу заробљеним жандармима био је и један поручник кога је Јанко знао из школских дана — били су добри другови. Зато је њега и остале недићевце Јанко задржао у одреду, јер су тобоже желели да остану у партизанима, али су после неколико дана побегли. То самовољно Јанково понашање није наилазило на одобравање ни у одреду ни у народу.

Борба против Немаца у Багрдану

Увече, 1. коемајека и 2. чета 2. батаљона пребациле су се из Баћевца и разместиле у Багрдану — засеоку Барајева, где је у току ноћи од Липовичке шуме стигла и 4. чета 2. батаљона. Прва и 3. чета 2. батаљона заноћиле су у Великом Борку.

Изјутра 29. октобра 125. ојачани пешадијски пук, који није био посадна већ немачка оперативна јединица, пребачена из Грчке у Србију септембра месеца ради гушења устанка, кренуо је из Рипња према Барајеву, Баћевцу и Великом Борку са циљем да нападне партизане.

Према заповести Оперативног одељења опуномоћеног команданта у Србији од 17. октобра 1941. године 125. пеш. пук је, ради заштите Београда и подручја јужно од њега, био распоређен у рејонима Белог Потока, Сремчице, Рипња, Врчина и Болеча.

Његови задаци су били да изненадном полицијском акцијом онемогући појаву устаника на подручју јужно од Београда (између лука Дунав код Гроцке — Сава и линије Степојевац — Космај — к. 628 — Сеона) и тиме омогући Београду дотур животних намирница с југа.

У вези с тим је наређено да једна трећина пука увек буде у приправности да крене у акцију најдаље два часа по пријему наређења. (Зборник Т12, К1, Д204).

•

„125. пп: акција завршена. Поново је у току допремање намирница у Београд. Непријатељски губици износе 29 људи“, пише у дневном извештају обавештајног одељења команданта оружаних снага на Југоистоку од 31. 10. 41, упућеног Врховној команди Вермахта.“ (Зборник Т12, К1, Д217).

•

„125. пп: Акција чишћења која је вршена од 20. 10. завршена је 3. 11. 41. без наших губитака. Непријатељ је, осим оних 28 мртвих о којима је извештено у последњем десетодневном извештају, имао још 30 погинулих, а заробили смо 20 устаника“, — пише у седмодневном извештају оп. од. опун. команданта у Србији од 10. 11» 1941. команданту оружаних снага на Југоистоку. (види Зборник Т12, К1, д. 232).

„Извлачење 125. пп ради пребацивања на Крит почев са 20. 11. 41“. (Извештај команданта оружаних снага на Југоистоку од 14. новембра 1941. Врховној команди Вермахта. (Зборник Т12, К1, Д235).

Прва немачка колона се кретала друмом Рипањ—Липовичка шума и стигла у првим јутарњим часовима пред Багрдан. Немцима се у Липовичкој шуми придружио и 3. одред Српске државне страже — недићевци, под командом потпуковника Царевића, који је тих дана био смештен у Сремчици, јачине око 150 људи.

Када су Немци и недићевци стигли близу Багрдана и партизанске страже отвориле на њих ватру, започела је борба. Будући да је Багрдан смештен у котлини Барајевске реке и због тога неподесан за одбрану, партизани су изашли на косу и брда изнад насеља, на левој обали Барајевске реке, где су организовали ватрену линију и пружили јак отпор Немцима.

Видевши да ие могу да иотиону партизане, Немци еу покушали да продуже према Бождаревцу и обиђу Багрдан еа западне етроне и е бока нападну партизанеко дево крило, али им то није усиело јер су партизани одмах појачали своју одбрану на тој страни. Скоро истовремено Немци су се са коњицом почели спуштати у долину Барајевске реке и делом снага продужили према засеоку Равни Гај са намером да зађу десном крилу с бока са североисточне стране. Командант 2. батал>она Миладин Ивановић одмах је послао један вод 4. чете на ту страну да сиречи продор Немаца. Било је очигледно да Немци, чији се напади више нису могли одбијати, хоће обухватним маневром да опколе партизане, а затим да крену у одлучни напад. Због неповољног развоја ситуације, Прва чета Одред се повукла према Лисовићу и даље према Космају, а нешто касније то су учиниле и чете Другог батаљона. Вод 4. чете 2. батал>она који је штитио десни бок у одбрани и леви у повлачењу, тек је сутрадан стигао главнину, као и неке друге групе из 1. чете које су заостале.

Иако се у току борбе, нарочито на почетку, чинило да ће партизани претрпети тешке губитке, они у овој борби нису имали ни мртвих ни рањених. Губици Немаца нису познати.

Истог дана, док је трајала борба у Барајеву и касније, један немачки авион надлетао је Губеревац, Лисовић, Бабе, Стојник и околна села и насумце вршио митраљирање шума, јаруга, отворених простора и села.

После повлачења партизаиа, немачка колона, која је ишла од Липовичке игуме, палила је еа жандармима Багрдан, нарочито зграде у којима су били партизани, и хватала сељаке држећи их као таоце и терајући их да затрпавају просеке на друмовима како би се могли кретати немачки тенкови и камиони. Део ових непријателских снага заноћио је у Лисовићу, а део је продужио за Бељину. У Лисовићу су Немци сутрадан убили десет сељака, а у Бељини осам. Немачке трупе које су заноћиле у Лисовићу вратиле су се сутрадан за Рипањ. Успут су хватали и терали поједине сељаке да им носе муницију, а затим их убијали. Немачке снаге које еу заноћиле у Бељини продужиле су према Манићу, Стојнику, Бабама, Раљи и даље ка Рипњу и Белом Потоку. Успут су хватали по њивама поједине сељаке и стрељали их.

Друга немачка колоиа ишла је из Рипња друмом до Мељака, одакле је, једним делом преко Баћевца а другим преко Шиљаковца, скренула за Велики Борак, где се сукобила са 1. и 3. четом 2. батаљона и потионула их према Космају. У овој борби се нарочито истакао пушкомитраљезац Милорад Бркић Ицин из Баћевца.

Због претрпљених губитака у људству, Немци су у Великом Борку стрељали четрнаест сељака и запалили више кућа и зграду основне школе.

После борби са 125. немачким пешадијским пуком Одред и 2. батал>он (београдски), који се повукао на терен Космаја,

сукобљавају се са жандармима, љотићевцима и четницима из Сопота, Раље, Младеновца, Јунковца, Венчана, Аранђеловца и других места. Поред тих свакодневних чарки мањих јединица и припуцавања патрола, нарочито су жестоке борбе вођене у Дрлупи и Рогачи, Манићу и Кораћици, које су трајале скоро цео дан.

Слање партизанки и рањеника на слободну територију.

Јопх у току месеца октобра, штабови Космајског одреда и 2. београдског батаљона Посавског одреда одлучили су да се већи број другарица из обе јединице пошаље на слободну територију, односно за Ужице.

После борби делова одреда и 2. батаљона у Баћевцу, Барајеву и Великом Борку, крајем октобра, решено је да се ова одлука хитно опроведе, и да се неколико рањеника из тих борби одмах ишаљу на слободну територију.

„То вече партизани су били у Дрлупи. Много их је било код куће Милисаве Матића, куће која је уз школу. Ту су били и рањеници, њих осам, односно неколико рањеника је било и у школи.

Партизани су одредили мене, тада сам био председник општине, а имао сам и коње и кола. Још су узели и Новака Матића и Милутина Петровића. Осам рањеника натоваримо на та наша троја Кола и кренемо увече.

Пратила нас је група партизана. Знам да је командант пратње био неки Петровић — Дрводељац.

Око Раниловића Новак заглави кола у блато и не може даље, а Милутин Петровић заглави кола намерно да не би возио даље. Онда све рањенике претоваримо у моја кола, њих седам, а један је јахао коња Новаковог. После смо стигли у Даросаву, где су партизани узели једна кола и неколико рањеника с мојих кола пребацимо на та кола.

Код Даросаве опасно, треба прећи пругу и друм. Као ишао би' да нешто радим, али партизани не дају. Ја нагарим кола и не питам ко од рањеника иза мојих леђа кука у колима.

Негде око Живковаца можда су нас напали четници. Не знам тачно где је било, знам негде је била нека узбуна.

Продужимо тако све до села Липља код Љига, где смо стигли још је био дан.

Чим сам истоварио рањенике, вратио сам се за село.

Док сам био на путу с рањеницима, у Дрлупи је била борба између партизана и четника и жандарма. Колико се сећам, и по казивању других сељака, та борба је била сутрадан по нашем одласку са рањеницима. Ово знам по томе што су се четници били вратили у Венчане који су били у борби у Дрлупи, ја сам тамо прошао када сам се враћао, по томе знам.

Пре овог случаја када сам возио рањенике за Липље, возио сам исто четири рањеника од куће Милисаве Матића из Дрлупе за Велику Иванчу. На мојим колима сам возио два рањеника и на Милисављевим колима два. Милисав није ишао па сам ја његове коње везао за моја кола и тако сам возио обоја кола.

Те рањенике и мене обезбеђивало је и спроводило три до четири партизана, од којих се један звао „Доктор“.

Рањенике сам одвезао до Велике Иванче и истоварио код куће Влајице Дрлупског, и исте ноћи сам се вратио у Дрлупу.

Никог од тих рањеника не знам, ни оне које сам возио за Дипље, ни оне за Велику Иванчу, и не знам да ли је неко од њих жив.“

(Казивање Радојице Јевића, земљорадника из Дрлупе, забележио почетком јуна 1980. писац ових редова).

У току дана 31. октобра извршене су све потребне припреме, и увече истог дана другарице партизанке и рањеници су кренули за Шумадију, и даље на слободну територију, срдечно и другарски испраћени од својих друшва и другарица који су са одредом и батаљоном остали у Космају да се и даље туку са удруженим снагама непријатеља.

Ову групу, у којој је био и Милутин Годоровић, бивши командант Космајског одреда, водио је Милорад Петровић-Христифор Петровић Дрводељац, инструктор ПК КПЈ за Србију.

„... у то време долази и одлука о смењивању друга команданта Космајског одреда. Друг Христифор Петровић Дрводељац (није право име), који је по тој ствари дошао у Космајски одред, на састанку штаба саопштио нам је о одлуци да се смени командант и, друго, да се све другарице повлаче са терена у ослобођене крајеве, да би се запослиле у радионицама.

И Посавски батаљон налазио се на овој територији пошто је био потиснут од непријатеља са своје територије. Другарице из Космајског одреда су пребачене након дугих преговора у Посавски батаљон који је тих дана уз помоћ Космајског одреда имао да нас пошаље у слободне крајеве. Пребацавање Посавског батаљона није успело и ми смо се поново нашли на територији Космајског одреда. Сада се доноси друга одлука. Да се ми, другарице, четири рањеника приликом покушаја пребацавања Посавског батаљона на своју територију, друг Бока Павловић, поштар из Београда, који је већ раније морао бити пребачен у ослобођене крајеве, са другом Христифором Петровићем и са неколико другова који би нам служили као заштита, пребацимо преко терена Шумадинаца на ослобођену територију.

Било нас је 18 здравих другарица и 1 болесна, друг Бока Павловић и још 12 другова.

До Љига смо дошли несметано. На путу смо видели четнике Драже Михаиловића заједно са друговима из Шумадијског одреда. У селу Липљу четници су нам приредили ручак, заклали су овце. Сада смо били на територији где у близини нема непријатеља. У Љигу нам је спремљена вечера, доручак и ручак.

Из Љига 4 рањена друга, друг Бока Павловић и једна болесна другарица отишли су за болницу у Горњи Милановац, а нас 30 пошло је за Мионицу. У Мионици су већ у понедељак, дакле пре три дана, вршена хапшења партизана од стране четника који су до тада седели заједно са партизанима. О томе нисмо ништа знали, иако између Љига и Мионице има 9 кт.

На путу за Мионицу једна заседа разоружала је наше другове а нас заробила. Рекли су нам да се ништа не бојимо, да ће нас дустити чим нас саслушају. Објаснили су нам да је дошло до расцепа између Драже Михаиловића и партизана, јер су партизани убили неке њихове официре, међу којима и неког Узелца.

Друг Христифор Петровић, који нас је спроводио за Главни штаб за Ужице, иступио је пред њих тражећи да нас пусте, а њега, као главног кривца, као комунисту, задрже. Њега је њихов мајор одмах предао њиховој полицији која га је одвела до Струганика, места где смо и ми били спроведени. Нашли смо њега већ свог испребијаног и било нам је јасно да нас више неће пустити.

Одавде су нас спровели у њихов Главни штаб, преко планине Суворор, у село Брајић. Ту су одмах од нас одвојили друга Христифора и другарицу Милену Илић, учитељицу, кандидата Партије, другарицу Павла Илића, командира чете у Космајском одреду, бившег активног инж. капетана југословенске војске. Њу су позвали неки официри.

Преноћили смо у суседном селу Теочину, а сутрадан смо се вратили натраг у Брајиће. Капетан Орељ, виши саветник Министарства саобраћаја, почео је са испитивањем ко је шта по за-

нимању, да ли познајемо Тита, причајући како су много погрешили што га нису убили кад је ту долазио на преговоре итд.

Важно је то да је свака другарица која је била радница или интелектуалка била задржана. Ја сам рекла да сам без занимања и још једна другарица. Две су биле сељанке.

Показали су нам и летак Покрајинског за Чачак у коме се Дража Михаиловић назива петоклоном због убиства друга Милана Благојевића, команданта Шумадијског одреда.

По причању четника и сина Драже Михаиловића, и касније у затвору у Ваљево једне другарице из Горњег Милановца из болнице, другарице које су биле одвојене од нас четири су стрељане, а то су: Вукосава Цегледи, приватни чиновник из Београда, Лоти, лекар из Београда, Милена Илић, учитељица из Београда, Љубица Корошец, радница.

Пуна имена осталих другарица не знам.

Биле су: Дара из Београда, Зора из Београда, Беба из Београда; Мала из Трговачке академије; Љубинка радница, друг јој је Јова, политички комесар Прве чете Посавског батаљона (вероватно се ради о Љ. Дикић — нап. Д.Д.Б.) и Лукићева која је побегла испред стрељања и дошла рањена у Горњи Милановац где је о стрељању осталих другарица испричала једној болничарки која ми је све ово причала у затвору у Ваљево. Ова другарица се зове Лепосава Лукић из Чачка.

Имена двеју другарица не знам.

Од другова ту у Брајићу задржани су друг Христифор Петровић и друг Хаим, члан Партије.

(Хаим је био десетар десетине коју је командант Другог батаљона посавског одреда одредио да прати другарице и рањенике — напомена писца).

Из Брајића су нас послали на Равну Гору где се налазио мајор Калабић. Ту су нама другарицама и неким млађим друговима поред свих удараца по глави још дали по 25 батина.

Затим је настало водање у Брајиће па у Прањане, затим у школу села Планинице, одакле су нас повели за Мионицу, а затим у Словац где су нас Немци дочекали на камионима па су нас одвезли у Ваљево.

Било нас је триста педесет, то су другови које нисам познавала јер је то било све из околине Ваљева, било је Шумадинаца, из Горњег Милановца.

Друг Бока, према једној вести, стрељан је у Ваљево, јер је њега препознао шеф агената у Ваљево, разбојник Божић.

Од осталих другова познавала сам само Стевана Бркића, инж. из Београда, Божу Максимовића, инж. из Београда, политичког комесара батаљона у Шумадијском одреду, друга Милутина Тодоровића, професора из Крагујевца, бившег команданта Космајског одреда, друга Делића, име не знам, из Београда.

Од другарица које су биле у затвору пуштене су: Загорка Савић из Горњег Милановца; Љубица Јовичић, радница из Београда; Драгица Вићентијевић, из Забрежја; Надежда Бабић, члан Партије из Забрежја; Милица Живковић, студент филозофије из Горњег Милановца; Љубица Коен, студент учитељске школе из Београда; још једна другарица и ја.

У затвору су задржане другарице које су познате њима јер су из околине Ваљева." (Ово је део писмене изјаве другарице Добриле Арсенијевић, болничарке Космајског одреда, члана КПЈ, која се после пуштања из ваљевског логора вратила у Београд и наставила сарадњу са НОП због чега је ухапшена од специјалне полиције 27. децембра 1943. отерана у бањички логор и стрељана 7. септембра 1944.).

Преко Даросаве (сада Партизани), Живковаца и Липља, група је почетком новембра стигла у Л>иг, одакле су рањеници

продужили за болицу у Горњи Милановац. Следећег дана група другарица са пратњом је продужила за Мионицу, где су на превару ухваћени од четника Драже Михаиловића отерали их у села Брајиће, односно Теочин саслушавали и тукли. Највећи број другарица и неколико другова четници су побили на Дреновом врху код села Брајића. Другарице су се на стрељању држале храбро и многе су певале. Остале другарице и другове из ове групе четници су предали Немцима у Ваљеву, где је већина њих стрељана, а неколико другарица је пуштено.

Међу рањеницима је био и Милорад Бркић Ицин, пушкотраљезац 2. батаљона Посавског одреда, који је тешко рањен у борби са Немцима 29. октобра у Великом Борку. Он о томе каже:

„У групи иас је било око тридесет. Тежи рањеници су били: један снајдерски радник из Београда, Милутин Ераковић, Мирко Миловановић из Великог Борка, који је погинуо као борац 6. београдског батаљона 1. пролетерске бригаде на Сјеници 22. децембра 1941. и ја, а других се не сећам.

Из Дрлупе смо преко Даросаве стигли у село Живковце. Ту с? нас напали четници Драже Михаиловића. После протествовања неких другова из наше пратње, јер је постојао споразум о сарадњи, они су се извињавали како је то тобоже била забуна.

Са нама је тада био и неки партијски инструктор, можда се звао Милан (Милорад Петровић — Христифор Петровић Дрводељац, инструктор ПК КПЈ за Србију — напомена Д.Д.Б.). Он је код школе у Живковцима стрељао једно лице. Да ли је оно било петоколонаш, бегунац или дезертер, не сећам се.

Одатле смо стигли у село Липље близу Л>ига, где смо пребацили.

Сутрадан смо пребачени у Љиг, где смо прегледани и од лекара превијени. Следећег дана ми рањеници смо пребачени до Кадине Луке колима, а одатле возом до Горњег Милановца, где смо смештени у болницу.

Група другарица и другова из Другог батаљона, и Космајског одреда, међу којима је био и Жика Тодоровић Црња, родом из Мељака, иначе борац Другог батаљона, остала је у Л>игу. Ја сам био непокретан, нисам их видео. Чуо сам да су они отишли или одведени од четника Драже Михаиловића према Мионици.

У Горњем Милановцу требало је да рањеници остану неколико дана па да се пребаце у Чачак. Међутим, четници су убрзо напали партизана и заузели Милановац. У болници је било и рањених четника, па су болницу евакуисали у село Савинац, западно од Милановца, близу Такова.

Поједине рањене партизана, за које су сазнали да су били руководиоци, четници Драже Михаиловића су ноћу изводили из болнице и стрељали. Један лекар се томе успротивио и позвао се на неке међународне уговоре да се рањеници у рату не смеју стрељати, већ се морају лечити.

У Савинцу је у болницу дошла једна другарица. Кришом је причала рањеним партизанима шта се десило са групом другарица из Космајског одреда и Другог батаљона које су са рањеницима дошле у Л>иг. Њих су ухватили четници Драже Михаиловића и у неком селу на Равној Гори их ноћу стрељали. Она је била рањена и попрскана крвљу неких стрељаних другарица. Пала је и направила се да је мртва. Четници су их мртве претресали, па и њу, и пљачкали ствари, а после су отишли. Нису мртве закопавали. Она је устала и кренула да тражи партизана, и тако је, рањена, доспела до болнице у Савинцу.

После десет до петнаест дана партизани нападну четнике, који су при повлачењу евакуисали њихове рањенике, а рањене партизане су оставили. Тада је хтела да бежи са четницима и куварица болнице, јер се бојала партизана за које су четници причали да тестеришу главе, ваде очи и слично раде. Нисмо јој дали да оде јер је добро кувала и спремала храну рањеницима.

Када су нас партизани ослободили, пребачени смо следећег дана у Горњи Милановац, одатле возом за Чачак, где смо били у болници око недељу дана.

Из Чачка смо једно јутро пребачени возом за Ужице, и већ исто вече из Ужица камионима на Златибор, на Краљеве воде (данас Партизанске воде), где смо размештени по кућама и вилама.

На Златибору смо ноћили две ноћи.

Трећи дан чујемо да су Немци већ стигли до Чајетине на Златибору. Нас рањенике окупи др Бура Мештеровић, да нам по хиљаду динара и каже да се морамо одмах повлачити за Санџак.

Тешки рањеници, који нису могли да се крећу, остали су и, колико смо касније чули, Немци су их побили.

Да ли је ту и колико било рањеника из Космајског одреда и Другог батаљона, не сећам се.

Ја сам могао да се крећем и увече сам са једном групом стигао до села Сеништа, које се налази на десној обали Увца. Преко реке је била Радоиња.

Изутра су Немци већ стигли на косу изнад села. Тада нас је напустила пратња коју смо имали. Тада нам је др Дејан Поповић дао нешто новца и рекао нам да се свако сналази сам како може, зна и уме: може се ићи за Босну, натраг у Србију, за Жабљак у Црну Гору.

Са нама је тада била и докторка Јулка Мештеровић. Она нам је рекла да ће да нас води за Жабљак.

Затим смо прешли реку Увац и преко Радоиње, Рутоша, реке, мислим да се зове Ситница (Бистрица — нап. Д.Д.Б.), дођемо у неко село. Ту смо видели санџачке партизане са тророгим капима. Они су нам рекли да идемо до села Дренове и даље преко везе коју добијемо. Видели смо да нас је сељак, који нас је дотле водио, добро водио, јер нас је провео кроз положаје које су држали Талијани.

У Дренови смо остали око недељу дана. Тада су санџачки партизани заузели Нову Варош, и ми, уместо да идемо за Жабљак, одемо за Йову Варош.

У мојој групи, је био и Жикица Стевановић из Барајева, борац, колико се сећам, космајског одреда. Он је био болестан.

Чули смо да су многи рањеници, разилазећи се у разним правцима, страдали, углавном од четника и појединих непријатељски настројених мештана који су их побили и опљачкали.

У Йову Варош ускоро је стигао и мој Други београдски батаљон и сместио се у гимназију. Ја одем да их обићем. Многи туцају вашке. Мом сељаку Љубивоју Михаиловићу Маџару су руке биле кржаве од тога. Многи другови су се изненадили када су ме видели живог, јер су ме већ прежалили, рачунајући да сам подлегао ранама.

Шта је било са рањеним партизанима Космајског одреда, који су са мном стигли до Златибора и Санџака, не знам." (Према казивању Милорада Бркића Ициног, сада носиоца партизанске споменице 1941, забележио 1972. писац ових редова).

*

„Борба“ орган КПЈ у броју 19 од 27. XI 1941, под насловом „ТРИДЕСЕТ И ТРИ ДРУГА И ДРУГАРИЦЕ СВИРЕПО УБИЈЕНИ КРАЈ БРАЈИБА“, објавила чланак следеће садржине: „У околини села Брајића стрелано је 17. другарица, лекарки и болничарки, као и 16 другова, махом рањеника. Из те групе спасла се једино радница Лепосава Лукић. Она је рањена у руку и ових дана је

стигла на ослобођену територију. У невезаном разговору ова девојка каже:

„С друговима и другарицама Посавског и Космајског одреда били смо упућени на слободну територију. Било нас је 33. Другови су већином били рањеници и лекарски препоручени за болницу. До Љига смо дошли камионима. Ту нас дочекују четници ватром из пушака. Затим су се извинили објашњавајући да је неспоразум. Пустили су нас да ту одржимо митинг и преноћимо. Затим смо кренули преко Мионице. У Мионицу смо стигли увече. Ту су нам одузели оружје, извршили претрес и привели равногорском штабу.

У штабу су нас дочекали непријатељски и грубо. Одмах су нам саопштили да ће девојке пустити, а другове стрељати. Ми смо одбиле да се одвојимо од другова, те су нас заједно повели за Равну Гору. Пошли смо за Брајиће, често су нас гонили да трчимо. Стално су нас кињили, често ударали кундацима. У Брајићима нас дочекује ађутант Драже Михаиловића и каже:

— Што то гробље водите са собом, што их нисте побили!

Затим нас воде у село Теочин. Ту смо преноћили у једној кафани. При том су извршили претрес — отимачину. Скинули су нам све топлије одело, обућу, сатове, и одвели нас у село, мислим да се зове Клаоница. Ту су нас стрпали у једну јаругу са шипражем — другарице су посedale. Четници су почели да се договарају звиждањем. Једна група иза нас почела је да пуца. На то су и остали припуцали на нас без икакве претходне припреме.

Многе су другарице певале, држећи се храбро. Ја сам рањена у руку и одмах сам легла. Направила сам се да сам мртва. Када је пао мрак, извукла сам се из јаруге и побегла.

Колико знам у тој групи су били ове другарице и другови: Вуја Ољача, Олга Јојић, нека Беба, докторка Лоти Еби, нека докторка Оља, висока, плава, затим командант Космајског одреда Тодоровић с другарицом. Остале другове и другарице не знам, јер су били из других одреда.

Борба против недићеваца и четника у Манићу

Одред (недићеваца) под командом потпуковника Царевића, који се привремено сместио у Сремчици, после проласка немачке казнене експедиције кроз Барајево, Лисовић и Бељину, почео је да у простору ових села и шире врши претресање терена, хапси сараднике партизана и чланове партизанских породица и терорише народ.

Пре подне 6. новембра схвај одред недићеваца и Посавски четнички одред, под командом посавског, војводе Столета дошли су у Манић, где су се сукобили са Космајским одредом. После тешке и крваве вишечасовне борбе, партизани су скршили жандарско-четнички отпор, разбили их и гонили све до Лисовића, носећи им губитке у мртвим и рањеним.

На страни партизана јуначки су погинули: неустрашиви пушкомитраљезац Прве чете Мамут и Дане Ватрогасац, а из Друге чете један партизан кога су звали Чех.

У току дана четници су у Манићу ухватили Чедомира Ранковића, првог комадира 3. чете Космајско-посавског одреда. Он је био болестан па је из Одреда враћен на терен у Манић, где је пре одласка у партизане службовао као учитељ, да се лечи и организује рад у селу. Њега су четници одвели у Обредодреда

новац и предали га Шестом одреду српске оружане силе (недићевцима), који су га опровели у специјалну полицију у Београду, где је саслушаван и мучен, а затим је послат у Бањички логор где је каоније стрељан.

Борба против недићеваца и четника у Дрлупи

Ноћу између 11. и 12. новембра 1. чета Космајског одреда и 2. батаљон Посавског одреда, без 1. чете, ишли су у село Влашку по оружје и муницију коју су сакупили партизански сарадници из тог села.

Ово оружје требало је да узме 3. чета одреда после акције у Америћу октобра месеца, али због борбе коју је имала са љотићевцима то није учињено.

Укупно је тада у Влашкој било сакупљено и дато партизанима: један пушкомитраљез, сандук-два муниције, седам-осам пушака и нешто бомби.

Вративши се преко планине Космај, 1. чета и 2. батаљон су у свануће стигли у Рогачу. Дан је био ведар и сунчан. Око десет часова почела је пуцњава од Дрлупе. И по команди и без команде, борци су одмах узели оружје и истрчали «а брдо ирема Дрлупи и заузели положај. Били су измешани борци Одред и 2. батаљона. Пуцњава је постајала све јача. Од Дрлупе су наишли жандарми (недићевци) и четници који су дошли од Венчана и Јунковаца, а који су се састали у Сибници, одакле су заједно кренули према Дрлупи, где су наишли на делове 2. батаљона и напали их.

Жестока борба трајала је до по подне. Тада је из Сибнице стигла 3. чета Космајског одреда и наишла жандарме и четнике у Дрлупи с лећа и с бока. То је био преокрет, и непријатељске онаге су одмах почеле у нереду да се повлаче према Сибници, остављајући комору и бацајући оружје и спрему. У овом нападу се посебно истакао Стева Милијановић Бацак, борац 3. чете, који је неопажено упао у непријатељске редове и бацио бомбе међу жандарме и четнике, при чему је неколико њих рањено и погинуло.

Непријатељ је имао десетак погинулих и више рањених у овој борби, а неколико њих је и заробљено.

У овој борби је учествовао и Војин Бурашиновић Коста, тада борац одреда сада народни херој који овако описује тај догађај:

„У овим октобарским данима кад кише непрекидно падају, од чега су се путеви раскалали а бујно зеленило сагорела јесен, недићевци су нам заиста дојадиле као напаст. Тако смо једне ноћи преноћили у селу Сибници. Ујутру рано стиже курир једне посавске чете и позва нас у помоћ, рекавши да су их недићевци напали у селу Рогачи. Ту чету Посаваца потиснула је на Космај немачка казнена експедиција. Одмах смо кренули. Мало касније чули смо учесталу паљбу у правцу нашег кретања. После један

одреда

сат били смо толико близу да су и лутајући куршуми почели да свирају око нас. Због тога нас је командир повео на сеоски пут, који је био толико усечен да је личио на канал. Ватра је све жешћа. Овим путем узађосмо на ивицу, одакле угледасмо два стрељачка строја. Још нисмо знали чији су који положаји, а изашли смо и једнима и другима на бок. Обазриво смо се разишли у стрелце. Ипак су нас опазили, па нас засуше ватром, да је од куршума око нас прштало блато.

— Посавци, не пуцај, овде су Космајци! — викао је командир веома гласно.

Стварно су нас гаћали Посавци, јер се на командиров глас ватра пренесе на онај други стрељачки строј, по чему смо одмах одредили где су положаји недићеваца.

— Удри по њима, оца им очинског! — рече командир Шарановић.

После Венчана, Вељко је смењен са дужности командира и отишао је за начелника штаба Посавског батаљона код Миладина Ивановића. После њега је дошао овај Шарановић, црн брајлија, Црногорац, а по занимању учитељ. Био је велика добричина.

После његове команде распалисмо недићевце са бока, а код партизана се зачу нечији глас:

— Напред, партизани, заламај лево крило!

Охрабрени нашим доласком, „Посавци“ кренуше у напад. Чух једног како виче:

•— Хватај их живе!

Глас је одјекивао тако продорно, да је недићевце морао хватати ледени страх.

Чим су „Посавци“ кренули, ми смо недићевце засули још једним плотуном, па смо кренули на јуриш. Они су бежали. У трку смо их убијали, а они су падали где се који затекао. За десет минута све је било готово. Било је десетак мртвих недићеваца. У оној гужви, што ми, што Посавци, доведосмо и дванаест живих. Зачудо, исто као и они у Арнајеву, све су побацали са себе, па чак и пушке. Ово је била друга узастопна борба са њима где су они извукли дебљи крај.

Мало касније, чим смо отишли у село да се сместимо, заробљени недићевци су саслушани. То није трајало више од сат-два. Сви су осуђени на смрт.

Стајао сам са Крњом кад их је Стева Бацак са једном десетином повео на стрељање. После су се — у јарузи испод воћњака — зачули револверски пуцњи. Понеки од њих је кукао, други су молили. Све то се орило читавом околином. Слушајући ово продорно јаукање, прође ми нека језа кроз лећа и обузе ме гадно осећање због тога што убијамо људе. Сав сам се намрштио, иако сам знао да су непријатељи. Ипак ми је било веома нелагодно. Крња ме је гледао. По свој прилици прочитао је моје мисли, па рече:

— У револуцији нема милости према непријатељу. Ово је бескомпромисна борба. Опраштања нема никоме, јер ни они нама не праштају. Да, бато, ово је револуција!

Знао сам да је тако, али ми је ипак било тешко, јер изгледа на све то се треба навикнути, а ништа не иде без напора. То смо осетили сви још и раније, а нарочито ових октобарских дана."

А ево шта је о томе, тада још дечак, Милош Матић Миша из Дрлуице, рекао јуна 1980. писцу ових редова:

„Увече су у Дрлупу дошли партизани посавског одреда. Међу њима су биле и две партизанке.

Сутрадан, пре подне, наиђу четници, жандарми (недићевци) и љотићевци од Жарке Умке (предео западно од Дрлупе) и нападну партизане који су се под борбом повукли према Рогачи.

одреда

Погинуло је пет партизана. Међу њима је био и Борђе Неговановић из Жаркова код Београда.

После борбе четници дођу у Дрлупу, траже да се једе. Међу њима је било људи мобилисаних из Венчана (Жика Ерић) и Јуњковаца (Милун Белаћевић). Били су код школе, где је и моја кућа близу. Код школе су четници имали неку комору, једна кола.

По подне наиђе Степа Бацак из Дучине, био је партизан. Дође до школе сам и баца бомбу међу групу четника и жандарма. Од те бомбе погине један жандарм а један је рањен. Четници и жандарми побегну, јер убрзо дођу Космајски партизани. Тај рањени жандарм је касније стрељан. Било их је још рањених.

Свих пет погинулих партизана су сахрањени где је ко погинуо. Међу њима је, по казивању жене Огњановића, био и један Македонац који је живео у Жаркову.

Шести погинули партизан је био сакат у руку, а кажу да је био командир чете. Знам да је имао шипке — протезе на рукама.

И ти космајски партизани који су напали по подне четнике (жандарме, дошли су са западне стране, од Жаркове Умке.

Сви погинули партизани су 1972. пренети и сахрањени у једну гробницу у центру села. То су иначе били млади људи, имали су здраве зубе.

Космајским партизанима је био водич Боривоје Сарић из Мирослаца.

У борби у Дрлупи одред и 2. батаљон су имали шест а можда и више погинулих и неколико рањених бораца, па су штабови одлучили да се рањеници одмах пошаљу на слободну територију у Шумадију. За једног од пратиоца рањеника одређен је био и Војин Бурашиновић Костја, пушкомитраљезац Космајског одреда, који о томе каже:

— Освануо је тмуран дан. Магла се прилепила за земљу. После јучерашње борбе са недићевцима, преноћили смо у Рогачи. У свануће смо изашли пред школу. Строј. Припремамо се за покрет. Ноћас је овде стигао и посавски батаљон и шумадијски, који нам је у Арнајеву помогао. Постројавају се поред нас. Док чекамо да поћемо, Крња ужурбано дође до мене.

— Хајде, брзо, овамо! — рече и одведе ме на чело колоне, где су била сва три штаба.

— Слушај — обрати ми се Вељко — ми крећемо на дужи пут, а рањенике ћемо послати на слободну територију, па смо се договорили да ти и још неки другови поћете са рањеницима као пратња...

Почео сам да се опирем, јер ми се није ишло из чете, нити сам хтео да се одвојим од Крње. Вељко ме прекину.

— Па, не бој се, то је привремено, а за десетак дана и одред ће доћи на слободну територију, па ћеш му се онда опет прикључити.

Крња је и даље наваљивао да поћем. Кад сам чуо да ће и одред тамо доћи, пристао сам да поћем. Чак сам се и радовао што ћу видети слободну територију о којој смо већ толико слушали.

Све је већ било припремљено за покрет, па се колона нашег Одред са Посавским и Шумадијским батаљоном упутила некуда према Сибници. У Рогачи смо остали нас петорица: Јово Перишић из Четврте чете, испијен, очигледно болестан младић, два лакше рањена „Посавца“, ја и један тешки рањеник, човек четрдесетих година, трамвајџија из Београда. Он је већ био смештен на једна запрежна сељачка кола, па смо одмах кренули. Идемо раскаљаним путевима, којима се кола једва крећу. Кад смо прошли кроз село Раниловић, почела је да пада киша, она упорна, јесенска. Пратила нас је читавог дана.

одреда

Касно у ноћ стигли смо у Даросаву, где смо нашли Шумадијски одред Милана Благојевића. Задржали смо се овде око два сата, па смо кренули даље, како бисмо што пре стигли на слободну територију. Морали смо да журимо да нас негде не би пресрели Пећанчеви четници.

Сутрадан смо се нашли на лазаревачком путу. Овде су нас кола много намучила, јер су „Шумадинци“ на више места ископали велике јаме на друму, да би спречили пролаз немачким тенковима. Рупе се нису могле обићи, па смо на два места кола расклапали и у деловима их преносили на другу страну. Киша је све јаче падала, што нам је отежавало путовање.

Тога дана око подне дошли смо у село Липље. Сељаци су нас лепо дочекали. Ту смо провели остатак дана и преноћили, а сутрадан смо наставили даље. У први мрак смо стигли у Моравце. Нашли смо председника одбора. То је био висок човек, учитељ по занимању. Звао се Дугалић. Дочекао нас је предусретљиво кад је чуо да водимо тешког рањеника. Одвео нас је путем до кафане, а затим смо пошли до кафеџиног стана. Кафеџија, гојазан човек, љутио се што смо га дигли из кревета, јер је већ био легао, али је ипак пристао да са женом преноћи у кухињи. Одмах смо донели рањеног трамвајџију и сместили га у постељу.

После тога Дугалић нас је одвео у кафану да ту преноћимо. Неке људе послао је да донесу сламу. Док смо чекали, обратих се Дугалићу:

— Како бисмо из Љига добили један камион да пребацимо овог рањеног друга, јер му је овако путовање тешко.

Дугалић се замисли и рече да би најбоље било да неко од нас оде до Команде места. Са камионима се, каже, оскудева и тешко да ће нам дати. Ми се упитно загледасмо. Ко би сада ишао у Љиг? Уморни смо и покисли и једва чекамо да легнемо. Напослетку се јави Јово Перишић. Дугалић му рече да иде право друмом, па ће стићи у Љиг. Он одмах пође.

— Чуј, друже, а каква је овде ситуација? — упитах Дугалића када Јово оде.

— Овде, другови, можете мирно да спавате. Ово је слободна територија, и осим партизана и четника никога нема. Чули смо да нешто недићеваца има у Белановици, али то је далеко, па можете бити спокојни! — зналачки нас је уверавао Дугалић.

— А каквих то четника има овде? — упитах сумњичаво.

То су ови војни четници, са Равне Горе. Сигурно сте чули да са њима имамо споразум.

Још мало смо разговарали, у то донесосе сламу, па легосмо. При поласку, Дугалић обећа да ће ујутро доћи.

Било сам уморан, па сам одмах заспао као топ. Не знам колико сам спавао, кад, одједном, чух ларму. Један глас се истиче оштрином и чујем где виче:

— Руке увис, предај се!

Чини ми се да сањам, али галама је све јача. Напрежем се да схватим шта се то збива. Уто осетих јак ударац у слабину. Видим: у кафани гори светло, а не знам зашто. Бука и даље траје. Помислих да није Јово дошао с камионом, али чему онда толика гужва и позивање на предају. Није ваљда неко луд да збија неслану шалу. Забезекнуто гледам око себе и чудим се: откуд у кафани толико војске? Лежим, а неки стоје више мене, ставили ми цеви пушака, тако рећи пред нос, и вичу: „Диж' се, руке увис!“ Онако бунован лежим и не знам ко су. Одједном ме нешто пресеце, јер ми се учини да су недићевци. Видим: већина их је у војничким униформама, а на глави сви имају шајкаче са белим кокардама и двоглавим орловима. Све ме је то необично изненадило и уплашило, па још увек лежим онако како сам се пробудио. Ону двојицу „Посаваца“ угледах како већ стоје поред зида подигнутих руку. Летимично бацих поглед улево, где ми је била пушка и опасач са бомбама, а тамо — празно.

— Диж' се, мрцино! — удари ме један цокулом у ребра.
Устадох и осетих како ми прислонише цеви уз леђа и одгураше ме до зида, према „Посавцима“. Помислих на издају; обузе ме огорчење. Она синоћна Дугалићева услужност учини ми се као добро смишљена варка. Сетих се како је он синоћ рекао да у Белановици има недићеваца, а ја их сад видим овде! Тражио сам га погледом, али га није било.

Стојим поред зида и дрхтим од узбуђења, јер први пут у животу држим подигнуте руке. Падоше ми на памет неки филмови. Док мислим шта ће сад чинити са нама, из оне гомиле издвоји се висок човек, у дугом кожном капуту са еполетама наредника водника, и приђе нам. У десној руци држи пиштољ, а левом нас претреса и вади све што нађе. Док по мени претура, са страхом мислим на дневник у унутрашњем џепу. Претресе ме, а не нађе га, па оде даље. То учини и са осталима, па се опет поврати према мени. Пиштољ ми стави скоро на чело и упита:

— Јеси ли ти партизан?
— Јесам! — одговорих, а чуди ме што пита кад ми на шајкачи види петокраку звезду.

— Аха, тако.
— Јеси ли и ти партизан? — упита „Посавца“ до мене.
— Јесам.

Тако учини и са оним трећим, а онда узне некакав званичан став, као да ће држати говор или саопштити пресуду, па поче да говори:

— Ми смо војни четници Драже Михаиловића. То ми је дужност да вам кажем. Ваше воће су разоружале неке наше људе, па смо присиљени да одговоримо истом мером. Вама се, иначе, ништа неће десити. Кад се испита ко је крив, тај ће одговарати, а други ће бити пуштени — заврши наредник.

Изненадило ме кад сам чуо да нису недићевци него четници, па одахнух са олакшањем. Знајући за споразум, помислих да је можда у питању какав неспоразум, али ме зачуди што онда овако са нама поступају.

— Вратите нам онда дуван и ово што сте узели! — рекох нареднику.

— Нут' бре, на питања одговарај! — обречну се наредник осорно, као да сам га не знам како увредио.

После овога помислих да њима не треба много веровати, што се одмах и потврдило. Однекуд донесоше потпуно нове конопце и почеше нас везивати, па чак и она два „Посавца“ рањена у руке. Наредник провери како смо везани. Затим одреди петорицу четника:

— Хајде, водите их, знате куда! — рече и значајно их погледа.

Кад нас поведоше друмом, кроз помрчину, обузе ме очајање. Помислих да сам се од чете, изгледа, заувек опростио.

*

Тешко рањеног трамвајцију, рањене „Посавце“ и Костју четници су дотерали у Л>иг. Трамвајција је ту остао и за њега се више ништа не зна.

Када је видео каква је ситуација у Л>игу, Јова Перишић, се упутио према Горњем Милановцу, и у рејону Рудника се после неколико дана сусрео са Космајским одредом који је другим путем дошао на тај терен.

Рањене „Посавце“ и Костју четници су спровели на Равну Гору, тј. вођени су по неким селима у том рејону, а затим су са већом групом такође ухваћених партизана код Маркове Цркве предати Немцима.

одреда

Немци су их отерали у Ваљево и тамо затворили.

Рањени „Посавци“ су остали у затвору у Ваљеву и даље се за њих не зна. Вероватно су и они са већином заробљених партизана стрељани од Немаца на Крушику крајем новембра 1941. године.

После неколико дана, Костја је успео да побегне из немачког затвора, искористивши прилику када су их Немци отерали да обављају неке радове на аеродрому Дивци код Ваљева. На Буковима је наишао на ваљевске партизана, а затим је од њиховог штаба послат у Ужице да Врховни штаб информише како је ухваћен од четника, предат Немцима и какво је стање у затвору у Ваљеву.

Костја је стигао у Ужице дан пре повлачења партизанских снага из овог града, па је следећег дана, уместо у Врховни штаб, морао да се евакуише на Златибор. У Ужицу је, пре повлачења на Златибор, Костја срео Забрдац Благоја, свог друга из Београда. Овај је као борац Космајског одреда рањен у борбама на Руднику и послат у Ужице са још једним рањеним борцем Космајског одреда, за кога Костја зна само да је био Ром по националном пореклу.

Повлачећи се са Златибора пред наступањем немачких трупа, Костја и Благоје су у селу Семегњеву наишли на Космајски одред који се такође повлачио за Санџак.

Тако се после великих перипетија Костја поново нашао међу својим друговима, који су га већ прежалили, сматрајући да је ухваћен и убијен од непријатеља.

одреда

Лечење рањеника у Великој Иванчи

Известан број рањених партизана у почетку устанка слат је на лечење у болницу 2. батаљона у Посавину или у Шумадију, и то тежих, иначе и тада и касније током рата сви су рањеници и болевници прихватани и лечени од стране партизанских сарадника на терену округа младеновачког (београдског).

На прихватању рањених и болевених партизана и њиховом смештају, лечењу и неговању у одређеним кућама у Великој Иванчи и даљем пребацивању у Шумадију, у јесен 1941, радио је и Милан Петровић, земљорадник из Велике Иванче, сада носилац „Партизанске сггоменице 1941. године“, који о томе каже:

„Почетком новембра 1941, после подне, пред смирај дана, код мене је дошао Среја Ломић, политички радник на терену, и том приликом ми је пренео налог да одмах одем у Дрлупу и преузнем рањене борце и болеснике.

Ја сам одмах са Драгомиром Митровићем, нашим сарадником, кренуо за Дрлупу и стигао у току ноћи. У школи у Дрлупи нашао сам се са мени већ познатим друговима из Космајског одреда, као што су: Миладин, Јанко и други. У једном одељењу школе ми смо вечерали пошто је вечера била у току, а потом су ми другови објаснили да треба да преузнем и пребацим у Велику Иванчу неколико рањених другова. Такође су ми том приликом рекли да ови рањеници треба да буду смештени на сигурно место где ће се лечити и хранити.

Пошто су ми објаснили да има неколико другова и да је за њихов превоз потребно обезбедити двоја кола, ја сам тада отишао са два борца ради обезбеђења кола. Том приликом обезбедили смо двоја коњских кола. Колико се сећам, једна кола су била из фамилије Крстић, а друга из фамилије Савић.

Са ова двоја кола ја сам превезао у Велику Иванчу четири рањена борца и два болесна борца са којима је пошао и један болничар. Са нама је у пратњи био један наоружан борац. Све рањене и болесне партизане сместили смо у кућу Мијаиловић Владимира, званог Влајице, из Велике Иванче. Ови рањеници и болесници остали су у Великој Иванчи код Влајице све до повлачења Космајског одреда за Рудник. Једног дана рањени и болесни борци су одведени и припојени Одреду при поласку за Рудник у ивањачким ливадама. Ко је одвео те другове, то ми није познато. Претпостављам да је то учинио Среја Ломић, а ја сам тога дана носио неку пошту у Дучину.

У току лечења поменутих рањеника и болесника, код Влајице је долазила моја сестра Милица и још неки другови из Иванче који су били са нама повезани и који су могли знати за ову акцију. Ми из Иванче смо сваком нашем посетом носили рањеницима и болесницима храну, али највећи терет око исхране поднео је Влајица сам.

У току лечења рањеника и болесника ми смо били принуђени да их два или три пута пребацујемо у Рогачу, у рејон према Раниловићу, у њихове колибе и забране. Ово је чињено из разлога што се у центру налазио један четнички одред, и када тај четнички одред предузме неку акцију прегледа терена у правцу где су рањеници, тј. према кући Влајице, ми смо тада све рањене и болесне партизане носили на леђима, а за неке смо који су били способни да јашу набавили коње.

Имена рањеника и болесних бораца ја се не сећам, а ни тада нисам знао. Једино се сећам борца који нас је допратио до Иванче — звали су га Гробар.

Другу групу рањеника, болесника и неколико здравих наоружаних људи примио сам у самој Великој Иванчи, у рејону Јендек. Болесници су били у једним коњским колима, а остали су ишли пешке. Група бораца која је допратила ове рањенике и болесне борце, када су ме пронашли, саопштили су ми да целу ову групу треба да пребацим до врних кућа у Даросаву. Том приликом дали су знаке распознавања.

Када сам примио ову групу рањеника и болесника, видео сам да у колима има три рањеника, од којих је један био т^аже рањен у груди и да му је излазила пена на рану. Болесни и они здрави људи ишли су пешке и у разговору сам дознао да ови здрави људи иду за Ужице као неки стручњаци. Тада сам овој групи придодео још једног борца који се лечио код куће Тодоровић Мијата из В. Иванче. Чуо сам да тога борца који је придодат групи зову Корчагин.

Приликом пријема ове групе рањеника и болесника, био је присутан и Мијаиловић Богосав, звани Дрлупски, који је у то време био председник народноослободилачког одбора.

За Даросаву са рањеницима и болесницима кренули смо када се смркавало, а са мном је пошао и Мијаиловић Милорад, син Богосава.

Пошто је била ноћ а уз то је било велико блато, ми смо на пар места морали да се одмарамо јер коњи који су вукли кола су се једва кретали. Али, и поред тога, стигли смо у Даросаву у току ноћи, и после лутања од око једног часа, пронашли смо везу и предали све рањенике. Болесне борце и групу здравих другова којих је било пет до шест. Ова предаја рањених и болесних другова извршена је у једној кући, а са рањеницима предата су и коњска кола. Кућа се налази у рејону према селу

одреда

Мисачи. Иначе овај део Даросаве је ретко насељен. Њихова имена, тих другова, ни тада ни касније нисам сазнао, нити је била моја дужност да у то улазим.

Сада не могу да се изјасним када је то било, пре или после борбе у Дрлупи. Сматрам да је то било у том врел^чу, са разликом од неколико дана."

У Шумадију по муницију. Због учесталих борби Одред је остао скоро без муниције. Пошто 2. чета није успела да донесе муницију одред се нашао у још тежој оитуацији. Зато је учињен нов покушај да се прибави муниција.

Милета Виторовић Сликар, тада борац 4. чете о томе каже:

„Крајем октобра 4. чета се налазила у селу Луњевцу у Подунављу. Ту је из чете издвојена група бораца ради формирања диверзионих група на терену Подунавља и грочанског краја. Са њима је остао командир чете Славко Чолић Шпанац. Остатак чете са политичким комесаром Јоцом Ивановићем, а не како се сада често пише Иванковићем, пребацила се у Космај.

У Космају смо били у Дучини неколико дана, а одат/е смо отишли за Сибницу где смо нашли и прикључили се, колико се сећам 3. чети. У саставу те чете смо учествовали почетком новембра у борби са жандармима и четницима у Дрлупи. Тада смо их напали с лећа и сећам се да смо запленили, између осталог, и неке овнове које су они успут опљачкали од сељака.

После те борбе, не сећам се датума, борци 4. чете мислим да нас је било око двадесет, издвојени смо из састава 3. чете. Добили смо наређење штаба одреда да идемо у Шумадију по муницију.

Кренули смо одмах по примљеном наређењу, али и ми нисмо донели муницију. Када смо стигли у Белановицу, морали смо се, због непријатељске офанзиве, повући на Рудник, где је нешто касније стигао и одред, па смо му се прикључили."

По муницију у Шумадију тих дана је отишла и 2. чета са рањеним командиром Мором. Пратила је и групу рањеника. Сећајући се тог догађаја, Максим Штернић, тада борац и болничар те чете, сада носилац Партизанске споменице 1941, каже:

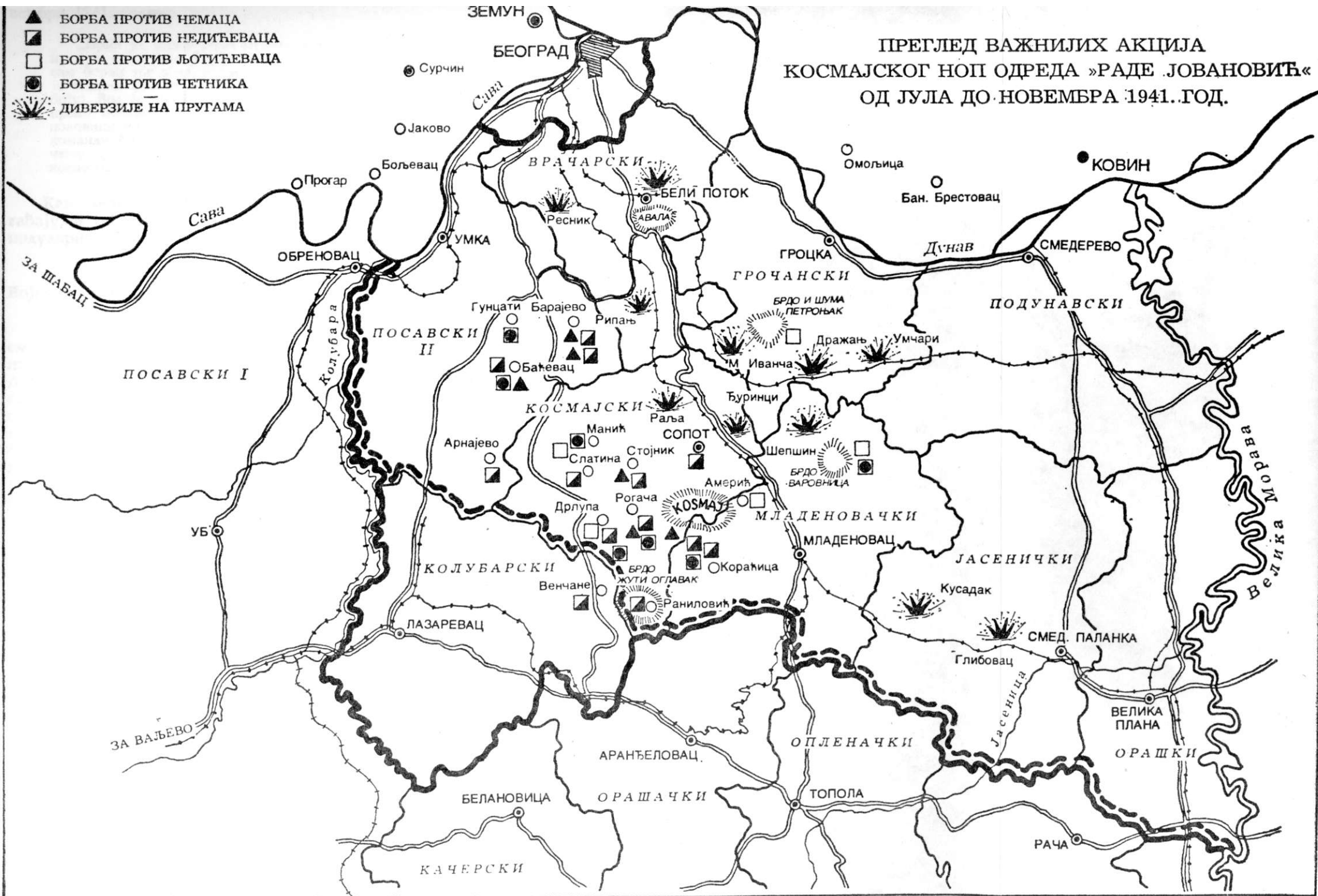
„Моја 2. чета којом је командовао „Моро" отишла је на Рудник, пре него што је тамо кренуо Одред. Ми смо пратили рањенике који су превожени са неколико кола. Без сметњи смо стигли до Рудника. Можда то и није била цела 2. чета, мени се чини да јесте. Тамо је касније стигао и Одред коме смо се ми прикључили."

Са овим људством пошао је и командир Треће чете Борће Бока Шарановић, који је до устанка био учитељ у селу Орашцу код Аранђеловца. Али, као што наводи Виторовић, у Шумадији су такође вођене тешке борбе и ова јединица се морала повлачити према Руднику, где се прикључила Одреду када је крајем новембра стигао на ту просторију.

Према сећању команданта Другог београдског батаљона Миладина Ивановића, који се с батаљоном тада налазио у Космају, у Шумадију по муницију отишла је 3. чета са Бокм Шарановићем и то између борбе у Манићу која је била по-

- ▲ БОРБА ПРОТИВ НЕМАЦА
- ▣ БОРБА ПРОТИВ НЕДИЋЕВАЦА
- БОРБА ПРОТИВ ЉОТИЋЕВАЦА
- БОРБА ПРОТИВ ЧЕТНИКА
- ☼ ДИВЕРЗИЈЕ НА ПРУГАМА

ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ АКЦИЈА
КОСМАЈСКОГ НОП ОДРЕДА «РАДЕ ЈОВАНОВИЋ»
ОД ЈУЛА ДО НОВЕМБРА 1941. ГОД.

четком (6.) новембра и борбе у Дрлупи која је била 12. новембра 1941. године.

„Први је, каже Тодо Ђуривија тада борац Одрета, за Рудник кренуо један вод Треће чете под командом водника Свете (био сам борац тог вода, а Свето је вјероватно Светислав Векић и био је водник стално до Нове Вароши и на повратку натраг за Србију). Вод је имао задатак да прати и штити транспорт рањеника преко Белановице до Рудника. Било је то, чини ми се у првој половини новембра 1941. По доласку у Рудник вод је од локалних команди био употребљен у одбранбеним борбама и тек у повлачењу према Горњем Милановцу спојио се са Трећом четом, односно одредом.”

Како нема писаних докумената из тог времена о овом догађају, а сећања другова који су тада били у Космају нису подударна, то је очигледно тешко овај случај разјаснити.

Војно-политичка ситуација на терену

Почетком новембра, војна и политичка ситуација у Космају због непријатељске офанзиве на партизанске снаге у западној Србији и Шумадији била је за партизане неповољна. Други батаљон Посавског одреда потиснут из Посавине повукао се на иодручје Космаја. Остали батаљони Посавског одреда повлачили су се другим правцем, према Ваљеву и Ужицу. Због тога је дошло до прекида везе са командом Одрета, па је 2. батаљон од тада деловао као самостална јединица, односно координирао је дејства са Космајским одредом. На ово их је упућивала истоветна ситуација и положај у коме су се нашли.

Снаге 1. шумедијског одреда које су дејствовале у колубарском (2. батаљон), опленачком и орашком срезу (1. батаљон), повукле су се јужно од линије Аазаревац—Аранђеловац—Топола према Руднику где је дејствовао 3. батаљон. То је довело и до прекида везе између Космајског и 1. шумедијског одреда, као и губитка слободне територије коју су држали и штитили његов 1. и 2. батаљон. Према оперативном подручју Крагујевачког одреда повукао се и 2. шумедијски одред, који је дејствовао око Смедеревске Паланке, Раче и Велике Плане, сем две чете које су деловале источно од Велике Мораве.

Тако су на простору од Букуље до Београда, од Мораве и Дунава до Саве и Колубаре остали само Космајски одред и 2. батаљон Посавског одреда.

Штаб Одрета и команда 2. батаљона нису имали обавештења, односно нису знали да Калабићева „комбинована група одреда”, састављена од недићеваца, четника и љотићеваца, јачине око 500 људи, дејствујући из простора Аранђеловца и Букуље има задатак да у првој фази осигура комуникације Лазаревац—Аранђеловац, руднике и индустријске објекте у том простору, а затим да потисне снаге 1. шумедијског одреда до

масива Рудника и ту их заједно са Немцима и другим квислиншким снагама опколи, разбије и уништи. План непријатеља је био да овлада тим простором како би Космајски одред и слободна територија у Коомају остале без ослоња на партизанске снаге, односно на слободну територију у Колубари и Шумадији, и тиме олакша квислиншким снагама на простору Космаја да изолован Космајски одред комбинованим нападима са свих страна униште.

Повлачењем 1. и 2. шумадијског одреда у простор Рудника и Груже и осталих батаљона Посавског одреда према Ваљевоу, битно је промењена војна ситуација и отежан положај Космајског одреда и Другог батаљона. Партизанске снаге у Космају сада су се морале тући са непријатељем без ослоња на слободну територију у Посавини и Шумадији. Зато су, журећи да искористе ту прилику, све квислиншке снаге из Космаја, Посавине, Колубаре и Подунавља, уз помоћ и подршку Немаца, кидисале да униште Космајски одред и 2. батаљон и пре зиме овладају простором Космаја.

Штаб Одреда и команда 2. батаљона нису имале сигурне податке и јасну представу да се ради о општој офанзиви Немаца и његових помагача на партизанске снаге у Шумадији, односно у Србији. Обавештења о томе нису раније добили ни од Главног штаба групе Одреда, сем општих наговештаја да непријатељ „нешто припрема“, а тих дана су били и без везе са суседним одредима.

Људство је слабо стајало са одећом и обућом, нередовно се и слабо хранило, било без довољно муниције и исцрпљено свакодневним покретима, акцијама и борбама. Поред великих борби у којима је учествовао цео Одред и 2. батаљон и патроле, одељења или водови, овакодневно су се сукобљавали са непријатељем, који је примењивао тактику изнуривања партизана, присиљавајући их да троше муницију.

Због тога је на заједничком састанку штаба Одреда и команде 2. батаљона (београдског) разматрана тренутна војно-политичка ситуација. Командант батаљона Миладин Ивановић је предлагао да се иде до Белановице, на слободну територију у Шумадији, да се прибави муниција, јер се чета, послана за муницију, није вратила, и да се за неколико дана борци одморе. Штаб Космајског одреда је сматрао да Одред још треба и може да се одржи у Космају, па није подржао тај предлог. Овај састанак је одржан у Рогачи увече око 12. новембра.

У то време поред мобилисаних сељака почели су напуштати Одред и све чешће губити везу и борци који су добровољно ступили у партизане. То је довело до наглог смањења броја људства. Од око 450 партизана, колико их је било у Одреду око 20. октобра, тај број је спао на 250 око 10. новембра, са тенденцијом даљег смањења. Тако је тада у четама остало, сем појединаца, само људство које је добровољно ступило у партизане.

Последњу врло тешку борбу са удруженим снагама Немаца, жандарма и четника из Младеновца, Одред и 2. батаљон одреда

су водили у Кораћици и на падинама Космаја, скоро цео дан 14. новембра. Пошто су одбили напад непријатеља, партизани су се пребацили у Велику Иванчу где су заноћили, а следећег дана делом снага су прешли у Стојник код Аранђеловца.

У суботу, 15. новембра увече, у Стојнику је одржан заједнички састанак Одрета и команде 2. батаљона на коме је донета Одлука да се иде на два до три дана до Белановице на слободну територију ради одмора људства, а пре свега ради прибављања муниције. Покрет према Белановици заказан је за следећи дан са терена Стојника и Велике Иванче.

„После великих акција и вишедневних борби на терену Посавине и Космаја” — каже у својим сећањима Дража Марковић, — „које су означавале иочетак прве непријатељске офанзиве, у новембру је штаб одрета са Среским комитетом донео одлуку да одред крене на ослобођену територију у правцу Горњег Милановца. Циљ је био набавити оружје и муницију и вратити се на терен. Тада се није имала никаква представа о општем стању и о томе да су борбе које су вођене на терену Космаја и Посавине само део једне крупне акције окупатора на целом фронту у Србији.

Одлучено је да група партијских руководиоца остане на терену док се одред не врати. Тако су на терену округа остали, поред других, и Андра Хабуш, као инструктор Окружног и Покрајинског комитета, Јуре Сарић, са задатком да политички ради у Подунављу, Божидарка Дамњановић Кика, члан комитета и ја”. (Драгослав Дража Марковић: „Сећање на партијски рад и оружану борбу у Космају”; Ратна сећања; Култура, Београд, књ. 1, стр. 69).

Одлазак Космајског одрета и 2. Београдског батаљона за Шумадију

После извршених припрема, у недељу 16. новембра увече, по киши и лапавици, кренули су у заједничкој маршевској колони Космајски одред и 2. београдски батаљон Посавског одрета, за Белановицу. Водич им је био Сретен Ломић — чика Среја, земљорадник и секретар партијске ћелије у Великој Иванчи. У колони је било и неколико болесних бораца, мада су неки остали на терену.

Ради јединственијег руковођења колоном, штабови су се договорили да у току покрета здруженом формацијом командује командант 2. београдског батаљона.

Лзубомир Ивковић Шуца, тада заменик команданта одрета, о томе каже:

— У непрекидним борбама нестаје нам муниције, и без обзира на сву нашу храброст и спремност да се боримо даље, принуђени смо да се повлачимо.

Истовремено све дубље улазимо у јесен. Почео је да пада снег. Долази права зима, у рату који је тек пред нама. Размишљам шта би ваљало чинити. Саветујемо се са политичким руководством и борцима. Сазнали смо да се Немци и четници припремају за нови напад. Морамо доћи до муниције! Али како? Једни предлажу повлачење ка Руднику, где је била наша слободна терито-

одрета

рија, одакле би се потражила муниција из Ужица. Други се не слажу са овим предлогом. У договорима шта да се ради, ја сам био један од противника повлачења. Сећам се да ми је тада Степа курир добадио: „Ти 'оћеш да будеш у твом селу и никуд даље“. Увредила ме мало ова примедба, али и подсетила на потребу да се послуша ипак глас већине. Сложио сам се осталима. Кренули смо половном новембра ка Руднику... Чиќа Среја Ломић, у чијој смо се кући договорили, отпратио нас је до Гараша.

Оставили смо наш Космај и кренули у неизвесност, али ипак се надам да ћемо се ускоро вратити да наставимо борбу."

*

„Тога дана, каже Војислав Косовац тада борац одреда, чини ми се 16. новембра у Великој Иванчи нека густа маглуштина покрила је Космај, снег, лапавица и влага се увлаче у кости. Међу борцима је владала нека чудна психоза — утученост. Као у ваздуху висило је гштање куда ћемо? Пред мрак борцима је објашњавана ситуација у којој се налазимо, али не онако црно како је доиста било, да одред треба да напусти свој терен, већ да иде за Рудник по мугшцију па ће се опет вратити на свој тереп. Заиста, свако је имао у пушци по пет метака, понеко још два—три у цефу. А обуће врло слабо. Са тим се није могло ићи у било какав озбиљан окршај са непријатељем. Шуца, заменик команданта одреда је био за останак на терену. Он је имао велики ауторитет код бораца. Велики број сељака, добрих бораца, па и других, је поздравило тај став. Говорило се о доброј политичкој ситуацији на Космају, о народу и широком броју симпатизера, који нас прихватају и помажу, да нас они неће ни сада испустити, о народнослободилачкој власти о партијским организацијама, односно ћелијама које имамо по селима, о партизанском рату, маневрисању, да по муницију поће један вод до Рудника или Ужица, неки борци су тврдили да на терену има још муниције и оружја код сељака, да они то поуздано знају где и код кога итд. Није им се није ишло са свога терена. Ту је био и Дража Марковић, ћутао, слушао, разговарао, говорио, објашњавао.

Негде, после поноћи — покрет за Рудник. Није нам то саопштено, али смо знали. Већ те ноћи једна група бораца је самовољно напустила одред. А један број је по договору пуштен кући. Међутим, није било претње, нити присиле, да остану у одреду, него само убеђивање.

Успут ка Руднику а нарочито после тешке борбе и окршаја на Руднику и повлачења и дезертирања Јанка Марјановића, привременог к-та одреда, на сваком застанку и ноћивању, један број бораца је нестајао. Неки су остављали пушке, а неки су их однели са собом. Међу њима је било доста бораца, који су били болесни, оронули, скоро боси.

Учествовао сам те ноћи у разговору са неким борцима, који су одлучили да напусте одред. Водио се оштар разговор и падале оштре речи: дезертери, кукавице, зажелели се жене, знао си да не идеш у сватове, него у борбу итд. Сви су се они заклињали, да ће и даље бити са нама. Говорили су: идем кући, сачекаћу вас, наћи ћу и муницију; идемо само за преобуку, по опанке, видите какав сам, стићи ћу вас за дан—два; отац мч је болестан, полиписаће ми стока, оставио сам жену хоће да се породи итд.

Ти се борци нису враћали у одред, али многи ако нису страдали, касније су опет били са партизанима.

Колико је то време било тешко: даноноћне борбе са непријатељем који је био добро обучен, наоружан и нахраћен, да се губио осећај времена и простора целим путем до Санцака. Знао сам једног младог борца, који у свом веку сигурно није сишао ни у Младеновац — једном је запитао негде пред нову Варош када смо стигли у Санцак: — је ли друже, која је ово држава... 7"

одреда

У раним јутарњим часовима 17. новембра Космајски одред и 2. батаљон су стигли у село Јеловик под иланином Букуљом, где су се разместили ради краћег одмора. Већ се сазнало да је непријатељ заузео Белаовицу иа су штабови одлучили да се покрет настави према Руднику. У то је стигло обавештење да од Белановице иду четници и недићевци. То су били делови Колубарске групе квислиншких одреда иод командом мајора Милана Калабића. Ускоро је дошло до сусретне борбе, али је здружена формација одреда и 2. батаљона настављала покрет. Када је борба добила на жестини, командант 2. батаљона је увео у борбу и 4. чету свог батаљона која је штитила рањенике и комору, а затражио да 1. чета одреда заобиђе непријатељско лево крило и нападне непријатеља с лећа, што је њен командир Јанко одбио да то учини.

Приликом преласка реке Букуље код села Драгоља, погинуло је неколико партизана, међу којима је био и Живојин Атанацковић — поп Дина, борац космајског одреда. Борба је трајала све до мрака, када је колона одреда и батаљона стигла до Босуте.

„Недалеко од места где су погинули партизани у току ове борбе, поред пута Аранђеловац—Јеловнк—Белановица, грађани ч друштвенополитичке организације Драгоља и општине Горњи Милановац, ставили су спомен-плочу на којој пише да у борбн коју су 16. новембра 1941. водили против домаћих издајника, на страни партизана погинули: ВОЈИН ХУАА 1920—1941; ЈАКОВЉЕВИК ВЛАДИСЛАВ, 1920—1941; ЖИВОЈИН АТАНАЦКОВИН, 1908—1941; непознат борац, келнер." (Напомена писца)

У преподневним часовима 18. новембра здружена колона одреда и 2. батаљона стигла је у варошицу Рудник. Борци одреда су се разместили у згради основне школе, а рањеници и болесни су смештени у болницу.

„3? прихват рањеника требало је на Руднику организовати болницу. Зато је испражњена и уређена зграда Среског суда. У томе су учествовале жене из Рудника. Оне су углавном и снабдевале болницу инвентаром и постељином. За руководиоца болнице и лекара дошао је из Ваљевског НОП одреда др Херберт Краус (као носилац „Партизанске споменице 1941" и санитетски генерал ЈНА умро пре неколико година у Београду). Са Краусом је дошла и Радмила Јовановић Сека (професор по занимању; по повлачењу у Санџак и Босну радила у Фочи у команди места или библиотеци, где је умрла 1942).

У болници сам радила са др Краусом. Са мном су биле и Бранка Станојчић из Белановице, Рајна Госпавић из Живковца (погинула као партизанка у Санџаку), Лепосава Петровић са Рудника и Станимирка Петровић, родом из Заграћа код Рудника, коју су касније заробили четници војводе Гордића и стрељали. Јуначки се држала пред четницима.

Први рањеници су били „Космајци". Одушевили су ме својим јуначким држањем. Урезао ми се у сећање лик једног друга, звао се Бора и био је пушкомитраљезац. Јуначки је подносио болове. Често је певао, те смо се око њега сви окупљали и прихватили песму." (Александра Милосављевић Лепа: „Од Рудника до Нове Вароши". 1941—1942. у сведочењу учесника народноослободилачке борбе књ. 4 стр. 307—308, Војноиздавачки завод, Београд, 1975).

„Када је одред кренуо за Шумадију, каже Станислав Оцокољић Цоле, тада борац одреда ја сам ишао са групом рањених и болесних бораца. Када смо стигли на Рудник смештени смо у болницу. Убрзо су немачки авиони бомбардозали варошицу. Оде-ло које смо дали ради парења, враћено нам је и ми смо пе-шице продужили за Горњи Милановац а одатле возом до Чачка где смо били смештени у болницу. Следећег дана смо евакуисани возом за Ужице а одатле на Краљеве воде (данас Партизанске воде — нап. п.) на Златибору. Ту ме је ноћу нашао Зоран Жујовић, мој школски друг из Београда који ми је и дао везу за Космајски одред. Дуго је тражио док ме је нашао и тада ми рекао: „Ако изкзо мсжеш, 'ајде даље, јер ће овде остати само они који не могу да се крећу јер нема могућности да буду сви на време евакуисани.“

Ја онда са још неким рањеницима кренем за Санџак. Преко реке Увац неко нас је пребацио чамцем. Када сам прездравио у Санџаку тражио сам да се вратим у одред који је такође стигао у Санџак. Нисам сасвим оздравио, али сам видео да су рањени-ци велико оптерећење за оперативне јединице. Са одредом сам се вратио у Космај.“

Одмах по доласку на Рудник, политички комесар Одреда Борђе Јовановић Јарац је отишао са групом партизана у Гор-њи Милановац, односно у Ужице, по муницију, одакле су се вратили после неколико дана. Поред муниције и нешто пушака, донели су и један минобацач.

„Моја 3. чета, пред полазак за Шумадију, била је у Ранило-вићу, а 1. и 2. у Стојнику пустом. Све чете сакупиле су се у Великој Иванчи у заселку Леска. Ту је за новог командира 3. чете постављен један официр, који је носио наочаре, и који је добро водио чету. (Мики Вуковић — доктор Мики — напомена ААБ).

Увече, мој земљак Жоја Степановић ми каже да ћемо да кре-немо без Драже Марковића који је на неком задатку.

Када је започела борба у Јеловику, чуо сам нашег команданта Јанка како неколико пута виче:

— Не пуцај, овде Јанко.

Са положаја где су били жандарми и четници неко је викао више пута: Јанко, Јанко, али не знам да ли се то на њега одно-сило.

Једном партизану у овој борби метак је прошао кроз уста и изашао на врат. Он је остао да се лечи у болници на Руднику.

(Према казивању Миодрaга Мицка Јовановића, тада борца Треће чете Космајског одреда — фебруара 1980. забележио ДДБ)

У варошици Рудник Одреду се прикључило људство Одреда које је ту стигло неколико дана раније због муниције, али није могло да се врати због непријатељске офанзиве.

Учествовање у борбама за одбрану Рудника

Доласком на Рудник, Космајски одред и 2. батаљон (бео-градски) нашли су се у средишту непријатељске офанзиве у Шумадији. Она је започела крајем октобра, када је генералу Шталу, команданту 714. немачке дивизије, чији се штаб на-лазио у Тополи, наређено да очисти подручје колубарског одреда

среза и тиме омогути НЦЈА™...[^]
стор између Араиђеловца и Рудника, односно да заузме Рудник. Снаге под командом генерала Штала требало је да заузимањем Рудника и даљим наступањем олакшају напредовање 718. немачке дивизије из Крагујевца друмом преко Враћешнице и Рапај-брда према Горњем Милановцу, да би се у том простору спојиле са њом.

За извршење овог задатка, пошто је 721. пук морао да се ангажује источно од Велике Мораве у борби против Пожаревачког партизанског одреда, генерал Штал је имао на располагање 741. пук, 220. противоклопни дивизион и 660. артиљеријски дивизион, као и снаге оближњих гарнизона. Немачке снаге бројале су око 3.500 људи и имале су 12 хаубица, 3 тенка, 4 оклопна аутомобила, више бацача и тешких митраљеза и неограничене количине муниције. Преко официра за везу из ваздухопловног центра који се налазио при његовом штабу, генерал Штал је могао добити, када му затреба, и подршку 12 лаких бомбардера који су се налазили на земунском аеродрому код Београда.

У циљу обједињавања команде над свим оружаним квислиншким формацијама, председник квислиншке владе, генерал Милан Недић, је 22. новембра наредио формирање Српског шумадијског кора под командом пуковника Косте Мушичког, чији је штаб 23. новембра кренуо из Београда и следећег дана стигао у Крагујевац. Од прикупљених јединица Шумадијски кор је формирао неколико група одреда, са циљем потискивања партизанских снага према Ужицу и западној Србији.

Колубарска група одреда добила је задатак да наступа правцем: Трешњевица—Рудник—село Бершићи—северна обала Западне Мораве—северна обала Бетине.

Колубарска група одреда српске оружане силе под командом мајора Милана Калабића између осталих јединица у свом саставу је имала: 4, 5. и 9. одред српске оружане силе (жандарми), Седми добровољачки одред под командом потпуковника Александра Аце Лазаревића, адвоката из Шаторње, Белановички четнички одред под командом војводе Драгослава Гордића, Буковички четнички одред под командом поручника Душана Борића, Венчачки четнички одред, коњички ескадрон, Горњоколубарски четнички одред и Љишки четнички одред.

Горњоколубарски и Љишки четнички одреди под командом мајора Манојла Кораћа и капетана Вгчка Игњатовића били су легализовани четнички одреди Драже Михаиловића. У једном квислиншком документу од 27. новембра Милан Недић, председник квислиншке владе, лично скреће пажњу Војном одељењу при Министарском савету о слабом борбеном моралу појединих „легализованих“ четничких одреда Драже Михаиловића на следећи начин: „Утврђено је да су се легализовани Љишки четнички одред и Горњоколубарски четнички одред, који су по мом наређењу 25. XI 41. упућени у Белановицу у састав Колубарске групе одреда, разбежали чим су дошли у борбену зону 26. новембра... Због оваквог поступка ових одреда, непостојећег у традицији четника и српског народа, наређујем да се Љишки и Горњоколубарски четнички одред расформирају и укину". (Архив VII ЈНА рег. бр. 18/6-1. К.80).

одреда

Када су биле заочеле борбе око Рудника, пристигла је из Крагујевца у простор Страгара и Шаторње и 5. чета 2. добровољачког одреда (љотићевци), јачине око 200 људи, и 3. добровољачки одред из Младеновца, јачине око 100 људи, а стигла су појачања и недићевцима и четницима.

Партизанске снаге. Када су Космајски одред и Други (београдски) батаљон стигли на Рудник, у овом месту је био само 1. батаљон 1. шумадијског одреда са којим је био и Чича Милан Илић, командант 1. Шумадијског одреда, и заменик комесара Душан Петровић Шане, који су са командантом 1. батаљона Душаном Дугалићем руководили одбраном Рудника. Све остале партизанске снаге у Шумадији, крагујевачки и 2. шумадијски, као и остали делови 1. шумадијског одреда, трпећи губитке у борбама са удруженим снагама Немаца и квислинга, повукле су се из Шумадије. Од Шумадинаца се сазнало да удружене снаге Немаца, недићеваца и четника припремају напад на Рудник. Ради договора о одбрани Рудника, увече 19. новембра одржан је заједнички састанак штабова на коме је сачињен план и утврђен распоред партизанских јединица. Одређено је да 1. батаљон Шумадијског одреда брани Рудник од непријатељских снага које буду нападале од Јарменоваца, а Космајски одред и 2. батаљон да штите варошицу од непријатеља који буде долазио из правца Аранђеловца и Белановице. Посебна команда или штаб за одбрану Рудника није формиран. Све су јединице дејствовале по наређењу њихових штабова. Чича Милан Илић, командант 1. Шумадијског одреда, према договору штабова обједињавао је дејства свих јединица.

Борба 20. новембра. Ведро јутро наговештавало је леп и сунчан дан. Борцима Космајског одреда и 2. батаљона дељена је муниција донета из Горњег Милановца, односно Ужица, пред зградом гимназије (школе). Изненада су наишла два немачка авиона-бомбардера, „Дорнијеа“, а касније још неколико њих, и почели бомбардовати и митраљирати варошицу. Због бомбардовања настала је паника код становништва и пометња код партизана. Ипак, Космајски одред и 2. батаљон су успели да се извуку из варошице и заузму положај изнад ње, док је истовремено извршена евакуација болнице и рањеника за Горњи Милановац.

На Рудник је из правца Белановице, односно простора Горње Трешњевице, нападала Колубарска група одреда под командом Калабића. Иако су главне немачке снаге биле сконцентрисане у иростору Тополе са правцем надирања Шаторња—Јарменовци—Рудник, генерал Штал их није одмах убацио у борбу. Настојао је да избегне нападе и наступање долином Јасенице преко Јарменоваца ка Руднику како због неподесног терена и евентуално нежељених губитака, тако и због очекивања да групација под Калабићевом командом успе да продре у Рудник с друге стране и потисне партизана.

Чим је престало бомбардовање, недићевци и четници су кренули у напад. Партизани су на широком и развученом одреда

фронту пружили жесток отпор. По подие су из одбране прешли у контранапад и Калабићеву групацију одбацили према Горњој Трешњевици, односно Белановици. У току борбе командант 1. батаљона 1. шумадијског одреда Душан Дугалић је оставио само једну чету у Јарменовцима, јер са тог правца непријатељ није нападао, и са осталим четама батаљона дошао је на Рудник да помогне Космајском и Посавском одреду.

Непријатељски напад је одбијен, а 21. новембра немачки авиони су наставили да бомбардују Рудник, док је Калабић са деловима своје групације, око 10 сати, поновио напад који је такође одбијен. Местимично, непријатељ је вршио и насилна извиђања која су имала за циљ да открију партизанске положаје и утврде распоред и јачину њихових онага. Увече 21. новембра Душан Дугалић се вратио са својим батаљоном у Јарменовце.

Борба и повлачење са Рудника 23. новембра. На свим фронтовима око Рудника је 23. новембра било мирно. Пошто Калабић није успео, генерал Штал, по наређењу генерала Бемеа, одлучио је да се тога дана употребе јаче снаге и заузме Рудник.

Иако је 23. новембра била велика магла, немачки авиони су бомбардовали Рудник, онако насумце. Истовремено, непријатељске снаге су се приближавале партизанским положајима са две стране: Колубарска група под командом Калабића напала је из правца Белановице, а од правца Тополе и Јарменоваца делови 740. немачког пешадијског пука и 3. добровољачки одред поручника Никића, коме се придружила и 5. чета 2. добровољачког одреда. Пред крај борби, око 16 часова, пристигла је и немачка дивизијска артиљерија од Тополе преко Јарменоваца и тукла партизанске положаје.

Непријатељ није успео да продре у варошицу све док су партизани имали муницију. Када је почела да понестаје муниција, настало је спонтано и неорганизовано напуштање положаја и повлачење по групама, одељењима, водовима и четама. То је био случај код Одред и код 2. батаљона. Напуштајући Рудник, Одред и 2. батаљон су се повукли у село Сврачковац на путу Рудник—Горњи Милановац. Шумадинци који су се налазили у Јарменовцима нашли су се у изузетно тешкој ситуацији. Док су им Немци од Шаторње пришли на свега неколико стотина метара са тенковима и пешадијом, љотићевци су се кретали ка масиву Рудника и Звезди и делом снага зашли батаљону с десног бока и лећа. Под драматичним околностима Шумадинци су се морали повлачити према самом врху Рудника. Пошто су Космајски одред и 2. батаљон већ напуштали варошицу и са њима није успео да успостави везу, Дугалић је пребацио батаљон преко планине у село Мајдан.

Састанак штабова у Сврачковцу. Увече 24. новембра одржан је заједнички састанак штабова и команде Лзубићке чете Чачанског одреда. Учињен је критички осврт и на неорганизо-

вано повлачење за шта су највећу одговорност сносили штабови и команде чета. Одлучено је да се следећег дана људство одмори, прибави муницију из Горњег Милановца и 26. новембра нападне непријатељске снаге на Руднику. Исто вече из Милановца је прибављена муниција. Распоред за противнапад био је сличан као и при одбрани Рудника. На десном крилу био је 1. батаљон 1. шумадијског одреда са којим је овом приликом био и један батаљон Чачанског партизанског одреда, а од пута Милановац—Рудник на левом крилу били су Космајски одред, 2. батаљон и Љубићка чета. У таквом распореду јединице су се одмарале на положајима. Одред је био код села Мајдана, са задатком да наступа лево од пута Милановац—Мајдан—Рудник.

Борба 25. новембра. Овог дана пре подне по густој магли дошло је до изненадног сукоба са недићевцима и четницима Колубарске групе одреда. Развила се жестока борба на целом фронту. Космајски одред и све партизанске јединице су кренуле у напад и одбациле непријатеља према Руднику, наневши му тешке губитке. На бојишту је остало на десетине мртвих непријатељских војника, међу којима је било и пет официра. Био је рањен и мајор Милан Калабић. Заплењено је око 100 пушака, 22.000 метака, нешто другог оружја и извесна количина спреме. Увече се Одред вратио на полазне положаје код села Мајдана и у овом селу заноћио.

Поновно заузимање и повлачење са Рудника. Предвиђен напад на непријатељске снаге на Руднику почео је изјутра 26. новембра. Космајски одред кренуо је на свом сектору у напад око 7 часова. Када је цео партизански фронт кренуо, напад је био тако јак и силовит да је непријатељ био присиљен на повлачење. Већ око 11 сати партизани су повратили Рудник. Космајски одред је са 5. љубићком четом гонио недићевце према селу Јарменовцима. Пошто их је потионуо даље ка Шаторњи, Одред и чета су заноћили у Јарменовцу. Људство је било смештено у одмаралиште Црвеног крста и школи.

•

Пошто је Колубарска група одреда српске оружане силе претрпела тешке губитке и била принуђена да напусти Рудник, њен командант мајор Милан Калабић се повукао чак до Белановице, одакле је 26. новембра послао извештај Милану Недићу, председнику министарског савета, команданту жандармерије и команданту Шумадијског кора.

У том извештају, у коме Калабић партизанске снаге, које нису имале ни близу 1.000 људи, оцењује на 3.000, пише: „По заузећу Рудника група одреда српске војске, у сарадњи са сеоским добровољцима, предузела је покрет ка Горњем Милановцу у циљу заузимања овог.

Покрет је предузет 25. новембра у 9.00 часолл. У три колоне. Циљ покрета је био да се у току 25. новембра заузме припремни распоред за напад на Горњи Милановац. Десна и лева колона

одреда

избиле су на означене циљеве. Међутим, средња колона наишла је на једну врло јаку комунистичку колону која се кретала преко села Мајдана. Како је владала веома густа магла колона је била изненађена нападом комуниста, те се развила врло јака и крвава борба по непознатом терену. Упркос огромне надмоћности комуниста, колона је задржала напад. Са резервом са којом сам се лично налазио извршили смо енергичан противнапад и успели да зауставимо даље напредовање комуниста ка Руднику. У току ноћи између 25. и 26. наше групе извршиле су препад на комунисте који су избили до села Мајдана, док су трупе остале на својим положајма за непосредну одбрану Рудника.

Двадесетшестог новембра, у 7. часова, комунисти су извршили масован напад на варош Рудник. Напад су извршиле свеже снаге које су у току ноћи између 25. и 26. новембра доведене из Ужица у Горњи Милановац. Међу овим снагама највећим делом налазили су се Црногорци, јер су се у току борбе чули узвици: „Напред партизани! Напред браћо Црногорци! Живео друг Стаљин!“ У нападу је учествовало, без претеривања, преко 3.000 комуниста. Комунистичке јединице располагале су великим бројем аутоматског оружја, а нарочито митраљезима. Поред овога, имали су велики број бацача мина. У односу на њихово наоружање, ми смо скоро сиромаси у аутоматском наоружању. После крваве борбе у којој је на нашој страни избачено из строја 6 активних официра и око 70 до 80 мртвих и рањених, наше снаге пред огромном надмоћношћу комуниста и услед недостатка муниције морале су напустити варошицу Рудник и повући се у заселак Варнице где држе положај.

У духу добијених наређења, поновни напад на Рудник предузећу 28. новембра. Молим да се безусловно поступи по мом захтеву за рад немачке авијације у току 27. новембра." (ИРП СРС, материјал комисије за утврђивање ратних злочинаца, д. бр. 144)

У току дана 27. новембра, сем повремених припуцавања, није било борби са непријатељским снагама. Али непријатељ није мировао. Тога дана у дневном извештају Оперативног одељења команданта оружаних снага на Југоистоку о операцији против устаника у Србији и НДХ је између осталог записано:

„113. пешадијска дивизија једним ојач. пуком Крагујевац а предњим одредом Кикојевац правцем Милановац. Продирући главнином у долини Мораве, предњом пуковском групом достигла је рејон око Кралјева, а позадинском пуковском групом рејон западно од Трстеника. Одбачена су слаба непријатељска обезбеђења.

2. *Српска помоћна жандармерија* одбацила је надмоћније комунистичке снаге са Рудника на североисток, наневши им губитке. (Рудник су још држали партизани — нап. ДДБ).

Делови 714. пд. почели су противнапад, а северна група 113. пд. врши удар (према Г. Милановцу — нап. ДДБ) ради олакшања ситуације. (Зборник ДПНОР Т1, К1, Д249).

План и намера непријатеља може се видети из овог извештаја. Продором друмом Крагујевац—Г. Милановац преко Кикојеваца и Враћевшнице заузети Г. Милановац и доћи у позадину партизанске групације на Руднику, а онда деловима северне групе 113. пд ударити у лећа овим удруженим партизанским снагама, против којих су кретали и делови 714. пд. од Тополе, односно Шаторње.

одреда Ситуација се брзо погоршавала пгго се види из дневиог извештаја Опер. од. к-та Југ. за 28. 11. 41, у коме између осталог пише:

„113. пд. је 27. 11. достигла једним ојачаним пуком рејон 4 кт ист. од Г. Милановца, а предњи одред је заузео Г. Милановац. Главнина дивизије је, наступајући од Краљева, достигла 28. 11. пре подне подручје Качулице...

Делови 714. пд. и Српска помоћна жандармерија нападају од Јарменоваца на Рудник." (Зборник ДПНОР Т1, К1, Д252).

У дневном извештају Оп. од. к-та ор. снага на Југ. од 29. 11. 41, између осталог, пише:

„113. пд. са ојачаним 260. пп. је одбацила слабијег непријатеља са места где се рачва пут 6 кш јужно од Г. Милановца у јужном правцу. Главнина дивизије је ноћу 28/29. 11. 41. заузела Чачак." (Зборник ДП НОР Т1, К1, Д254).

Сутрадан, 28. новембра, пре подне, од правца Шаторње на одред су нападе удружене снаге жандарма (недићеваца), љотићеваца и четника, али је њихов напад одбијен. По подне из истог правца у напад су кренули делови 714. пд. уз подршку тенкова. Минобацач, који је одред добио из ужичке фабрике оружја, добро је дошао и у овим борбама. Одред се полако повлачио под борбом према Руднику, где је стигао увече. Рудник, кога су у току дана поново бомбардовали, партизанске снаге су напустале јер се сазнало да су немачке трупе које су наступале другим правцем (од Крагујевца) заузеле Горњи Миланован.

„Минобацач није имао нишанске справе. Одређено је пет боца да с њим рукују: један подофицир бивше југословенске војске, један Јеврејин, члан Партије из Београда, приватни намештеник, звани „Коњ", Косовац Војислав и други.

Мице су испаливане напамет, али ипак у близини четничких положаја, сејале су код четника панику, а код наших бораца радост и охрабрење. Била су и три сандука мина.

При повратку са Рудника минобацач је сакривен у шуми, али је после поновног заузимања Рудника наћен и поново је учествовао у борбама за Рудник.

Одред га је донео у Санцак, одакле је отишао у Рудо, у Прву пролетерску бригаду."

(Сећање Војислава Косовца, тада борца Космајског одреда, саопштено аутору ових редова фебруара 1980)

Са осталим јединицама одред је наставио покрет у југозападном правцу и око пола ноћи стигао у село Савинац, које се налази десетак километара западно од Горњег Милановца.

У дневном извештају Опер. од. к-та Југоистока од 30. 11. 41. између осталог пише:

„Делови 714. пд. и Српска помоћна жандармерија рашчистили су ситуацију на Руднику и успоставили везу са 113. пд." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д255).

Значајно ратно искуство. За време борби за одбрану Рудника од 20. до 28. новембра погинуло је и рањено неколико партизана Космајског одреда. Приликом слања рањеника у болницу у Горњи Милановац, њих су пратиле и обезбеђивале мање групе бораца од којих се већина није вратила у одред из разних разлога: неки нису успели да нађу одред, неки су похватани од непријатеља, неки су били принуђени да због непријатељске офанзиве иду даље са рањеницима или ступе у друге партизанске јединице и слично.

Због густе магле која је тих дана била на Руднику, жестоких борби и покрета кроз непознате терене и велике шуме, извршен број бораца је изгубио везу са Одредом; неке од њих непријатељ је похватао; неки су се вратили кућама, а неколико их се вратило на Космај, где су ухватили везу са политичким руководством на терену.

Неколико дана пооле доласка одреда на Рудник, дезертирао је командир Прве чете Јанко Марјановић, који је привремено вршио и дужност команданта Космајског одреда. Иако без војног образовања, Јанко се одмах по ступању у одред почео истицати. Био је снажљив, предузимљив, одлучан, храбар, енергичан, па је зато постављен за командира чете, а касније и за привременог команданта одреда. Међутим, неки његови поступци су га карактерисали и као преког, самоволног и неодговорног старешину који није трпео критику. Због тога и неправилног односа према другарицама био је критикован и код људства почео да губи углед и ауторитет. Са Јанком су напустили одред Нада Станојевић Црна, болничарка, Душан Миљковић, Алексеандар Војиновић и водник Благота Пејовић.

У лето 1972. разговарао сам са Благодом Пејовићем, у његовом стану у Новом Саду, о дејствима Космајског одреда 1941. као и о томе зашто је на Руднику напустио са Јанком Марјановићем и осталима одред, \право дезертирао. Благота ми није одговорио на ово питање. Изговарао се како је после ослобођења о томе упознао генерала Миладина Ивановића, команданта другог београдског батаљона и да о томе не жели више да разговара. Када сам после тога питао друга Ивановића, односно упознао га о разговору који сам водио са Пејовићем, он се насмејао и одговорио ми да му Благота никада тако нешто или слично није рекао. Благота је касније поново ступио у партизане на другом терену, и рат завршио као припадник НОВ и ПОЈ. — Напомена писца.

*

За новог вршиоца дужности команданта Космајског одреда постављен је Мики Вуковић — доктор Мики, дотадашњи командир 3. чете.

За командира 1. чете постављен је Душан Симовић, али је он после неколико дана рањен и са групом рањеника, с којима је ишла и болничарка Нада „плава“, упућен је у Горњи Милановац.

Учествовање под врло неповољним временским приликама у вишедневним оштрим фронталним борбама на Руднику, у

одреда

одреда

којима је непријатељ употребљавао авионе, тенкове, борна кола, артиљерију, бацаче и вишеетруко надмоћније трупе, за Космајски одред је било веома значајно. Л>удство је стекло велико ратно искуство. У жестоких борбама борци су се калили, што се позитивно одразило на јачање борбеног морала и дисциплине код већине људства. Било је и појава деморализације и дезертирања, али се то односило на мали број партизана.

Личним примером комунисти, кандидати и скојевци утицали су на остале борце да пожртвовано извршавају све задатке и храбро се туку против многобројнијег и боље наоружаног непријатеља.

На Руднику су напустили одред и вратили се кућама Илија Тепавац и Милан Бркић из Кнежевца код Београда и други.

„Воја Половина, Миле Сељак и ја изгубили смо везу са одредом на Руднику. Била је велика магла. Вратимо се у Космај и ухватимо везу са Дражом Марковићем. На терену је било 4—5 иеторки, које смо звали „падобранске петорке“. У децембру добијем екцеме. Предложим Дражи да идем у Ниш код брата ради лечења. Он се сложио с тим, и да ми као везу једног сељака из Буринаца преко кога је требало да се јавим када стигнем у Ниш и вратим када оздравим. У Нишу сам се повезао са партијском организацијом. Када сам оздравио, члан ПК КПЈ за Србију Бошко Буха није ми дозвољено да се вратим на Космај, већ ме је одредио за курира ПК КПЈ за јужну Србију. После сам обављао и друге дужности у источној Србији и крушевачком округу.“ (Према казивању Љубомира Л>убиновића, тада борца Космајског одреда — забележио јануара 1980. ДДБ)

*

„Доћем са мојим водом у Заграће где наћемо 2. чету која је на Рудник дошла пре Одред. Ту Јанко, Нада, Надин брат Миле и Благота као разводник страже. У кући сељак има цокуле и Јанко хоће да му их скине. То је одузимано од имућнијих сељака, али од сиромашних није, а овај је био сиромашан. Ја се побуним. Јанко виче на мене. После видим цокуле на Нади, значи да их је одузео сељаку, иако није смео јер партизани нису тако радили.

Чета је давала стражу — обезбеђење. Имали смо неке железничарске бунде и ћебад, па смо то давали онима који иду на обезбеђење. Био је снег, мраз, веома хладно. На стражу од 21 до 23 сата оду Јанко, Нада, њен брат Милета и Благота као разводник страже. Они оду даље од куће на једно брдо, а стражар поред куће је био Раца, опанчар из Гунцата. Јанко је узео од Мише из Ресника сат да види време. — У неко доба ноћи неко нас буди. Где је стража? Ми поскачемо. Видим Јанков сат на кревету и писмо. Миша прочита писмо у коме Јанко објашњава да напушта партизане јер има друге погледе и политичке ставове, не слаже се са партизанима.

После ослобођења неки другови из УДБЕ су долазили код мене и интересовали се за Јанка. Од њих сам чуо да му је право име било Л>убивоје Марјановић а по надимку се звао Јанко.“

(Према казивању Миложа Илића из Пипцана, борца Космајског одреда, фебруара 1971. забележено ДДБ)

*

„Са Јанком је ноћу 21. новембра 1941. дезертирала и једна болничарка и један омладинац, обоје из Ресника. Те ноћи сам давао „мртву стражу“ према четничким положајима, када су они де-

одреда зертирали". Душан Симић, сада књижевник, носилац Партизанске споменице 1941, (сећање, саопштено аутору јуна 1981).

*

За време борби на Руднику, рањени су између осталих: Душан Симовић, командир Прве чете; Павле Павошевић — Паја Боксер, борац; Благоје Забрдац, борац 3. чете; Жоја Степановић; Мика из Мале Иванче, борац 4. чете и други.

*

„Пушкомитраљезац Вираг, звани Боксер, и ја пратили смо једну групу рањеника која је послата са Рудника за Горњи Милановац. Било је више рањеника, али се сећам само Дула Црногорца, командира Прве чете. Због евакуације у Горњем Милановцу, тамо нас нису примили, па смо продужили у Чачак, где смо рањенике предали у партизанску болницу у том граду.

У месту Вапа код Чачка, неко од партизанских команданата је дао Боксеру противавнонски митраљез да с њим рукује. Међутим, митраљез је био неисправан, па је Боксер остао да га оправља, а ја сам се вратио за Горњи Милановац.

У пролазу кроз Г. Милановац сретнем једног партизана родом из Остружнице и једног родом из Железника код Београда. Један четник нам каже да идемо преко милановачке пијаце и ми туда кренемо. Било је вече. Убрзо наиђемо на четнике Драже Михаиловића, они нас зауставе, разоружавају и спроведу у село Бершиће где нас затворе у неку ковачницу. Ту су већ била два—три сељака, који су тврдили да нису били у партизанима.

Из Бершића нас потерају за Ваљево. У пролазу кроз неку шуму ја побегнем. Побеглао је и један од тих сељака који су били затворени са нама. До предвече сам се крио у некој шуми, а затим кренем. Код једног извора наиђем на групу девојака и жена где захватају воду. Питају ме ко сам. Кажем да сам партизанЧЈ да тражим одред. Један сељак који је појио говеда каже ми:

— Шта мислиш, ко би се борио када би свако ишао одвојено од одреда?

Увече тај сељак дође по мене и одведе ме својој кући; смеистио ме у подрум и рекао ми да чекам. Био је то имућан сељак, из села Савинца.

После 10—15 дана, дође један дечак, рођак сељака који ме је крио и одведе ме у село Синошевић, код неког сељака, њиховог пријатеља.

— Ја сам виђен човек у овом месту, али мрзим четнике јер су ми убили сина — рекао ми је тај човек у Синошевићу када сам дошао његовој кући. Он је носио црнину јер су му убили сина који је био партизан.

Спреми он мени објаву за пут на којој напише да сам пуштен од четника, да 100 динара, нешто хране и покаже куда да идем.

Стигнем до села, мислим Козеља, где сам у некој колиби, у којој је било стоке, преноћио. Сутрадан стигнем до Барошевца и код неке куће замолим једну девојчицу да ми прода хлеба. У то стиже њена мајка и каза да хлеб не продаје, али ми рече куда да идем да ме четници не ухвате. Пођем даље и убрзо сретнем мужа те жене који је био четник. Покажем му објаву, а он мени куда да идем да опет не сретнем четнике и жандарме. Он је био столар, кућа му је била код гробља; касније је као сарадник партизана заклан од четника.

У пролазу кроз Сакуљу замолим две девојке да ми продају хлеба који су вадиле из фуруне.

— Ми не наплаћујемо партизанима хлеб — кажу оне и дају ми две лепиње у које су ставиле доста кајмака.

Ја сам носио шајкачу с које су четници скинули петокраку, али се могло видети где је била, па су те девојке вероватно на основу тога закључиле да сам партизан.

Тако стигнем до Арнајева, у кућу Драгомира, сељака чијн је унук учио опанчарски занат код мог оца Недељка. У кући му је била само снаја. Када је дошао, Драгомир ми каже:

— Ти не смеш нигде док ја не извидим ситуацију.

Два три пута Драгомир је ишао до Бељине да се распита о кретању жандарма и четника. Код његове куће сам био три ноћи и два дана.

Четврту ноћ кренем за Барајево. Дођем у Багрдан засеок Барајева код Душана Херцеговца. Замолим га да оде до мог оца и обавести га о мом доласку и да види где да се склоним. Душан каже у реду. Али, уместо код мог оца, Душан оде до кафане Бране Димитријевића, где су били четници, и пријави ме. Четници дођу, опколе кућу, ухвате ме и одведу у свој штаб који се налазио у засеоку у Средњем крају. Ту су ме саслушавали, затим спровели у срески затвор на Умку, одакле сам пребачен у заговор Специјалне полиције у Београду, где сам саслушаван три месеца, а затим отеран у Бањички логор; одатле сам пуштен 9. септембра 1943. године. (Казивање Милована Стевановића Каље, забележио фебруара 1980 — АДБ)

Од Савинца до Радоиње

!

По доласку из Сврачковца у Савинац, у току ноћи је одржан заједнички састанак свих старешина партизанских јединица које су учествовале у борбама на Руднику. Том приликом командант 1. шумадијског одреда предлагао је повратак на терен, али је већина била против. На крају, закључено је да се јединице не раздвајају, већ да учествују у одбрани Горњег Милановца. У току ноћи су потврђене вести да су немачке групе заузеле Милановац, па је одлучено да се иде за Чачак и брани овај град. Међутим, изјутра су добијена обавештења да је непријатељ и Чачак заузео. На основу информација донета је одлука да се иде према Ужичкој Пожеги и да се она брани.

„После пада Милановца настало је повлачење. Командант 1. шумадијског одреда предлагао је повратак на терен у Савинцу, а били су против тога: Јевтић (Чачански одред), Јарац (Космајски одред), Миладин (Посавски) Вера Црвенчанин (2. батаљон Посавског одреда)". — забелешка члана ВШ НОПОЈ Иве Лоле Рибара о 1. шумадијском одреду од децембра 1941. године — Зборник Т1. К1. д.б.95.

„Шеснаестог новембра 1941. пао је први снег. Забелеле су се њиве, путеви, али још није било хладно, снег се брзо топио. Полако али сигурно приближавала се страшна зима. Било је много бораца слабо обувених и одевених, са мало муниције, као и десетак рањених и болесних. Одред се почео полако осипати. Појединци су заостајали, посебно лакше рањени и болесни. Било је код појединаца панике и деморализације, а четничке куће и њихови симпатизери почели су се радовати због натпег повлачења и стали одбијати да нам продају или дају храну. Поједине имућне куће, на пример у Савинцу, отворено су испољавале непријатељски став према нама." (Казивање Војислава Косовца — забележио фебруара 1980. ДДБ)

Из Савинца, све јединице су у заједничкој колони кренуле општим правцем преко Прањана ка селу Добрињи (Горњој, одреда

Споменик на брду Дренов врх код ееда Брајића, где су четници Драже Михаиловића стрељали групу партизанки Космајског одреда на споменику пише: „Новембра 1941. године, четници су на овом месту стрељали око 500 партизана и присталица ослободилачке борбе“

Проф. Драгиђа Тодоровић из Великог Градишта, борац Космајског одреда

Лепосава Лукић, текстилна радница из Вреоца, Лазаревац, носица Партизанске споменице 1941.

Злјена Велимировић-Илић, учитељица, борац Космајског одреда

Др Лота Ејдус, рођена у Београду, борац Космајског одреда, стрељана од четника ДМ 1941. године

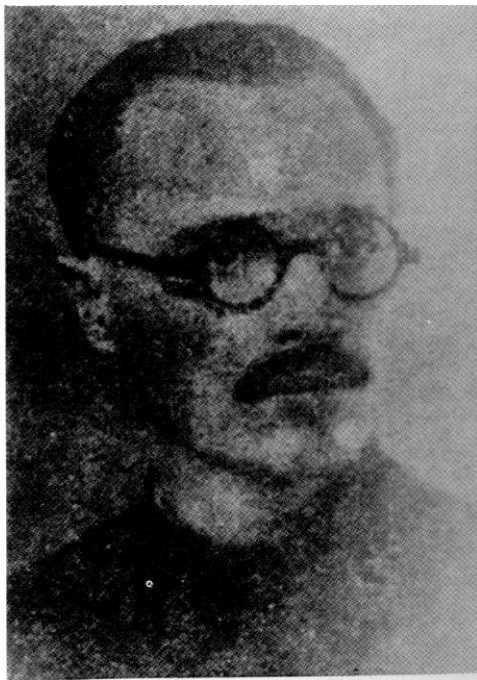
Добрила Арсенијевић, службеник из Рнтопека, срез грочански, борац Космајског одреда

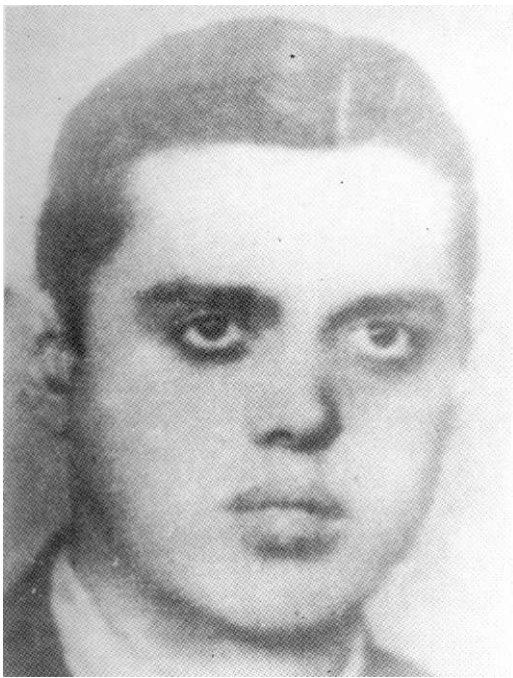
Бождарка Дамњановић-Кика, замењ комесара Космајског одреда 1943. носица Ордена народног хероја

Сретен Ломић, земљорадник из Велике Иванче, сарадник НОП-а

Живојин-Жика Атанацковић — Поп Ди свештеник у Раљи, борац Космаја одреда

Драгослав-Драгн Живковић, борац Космајског одреда

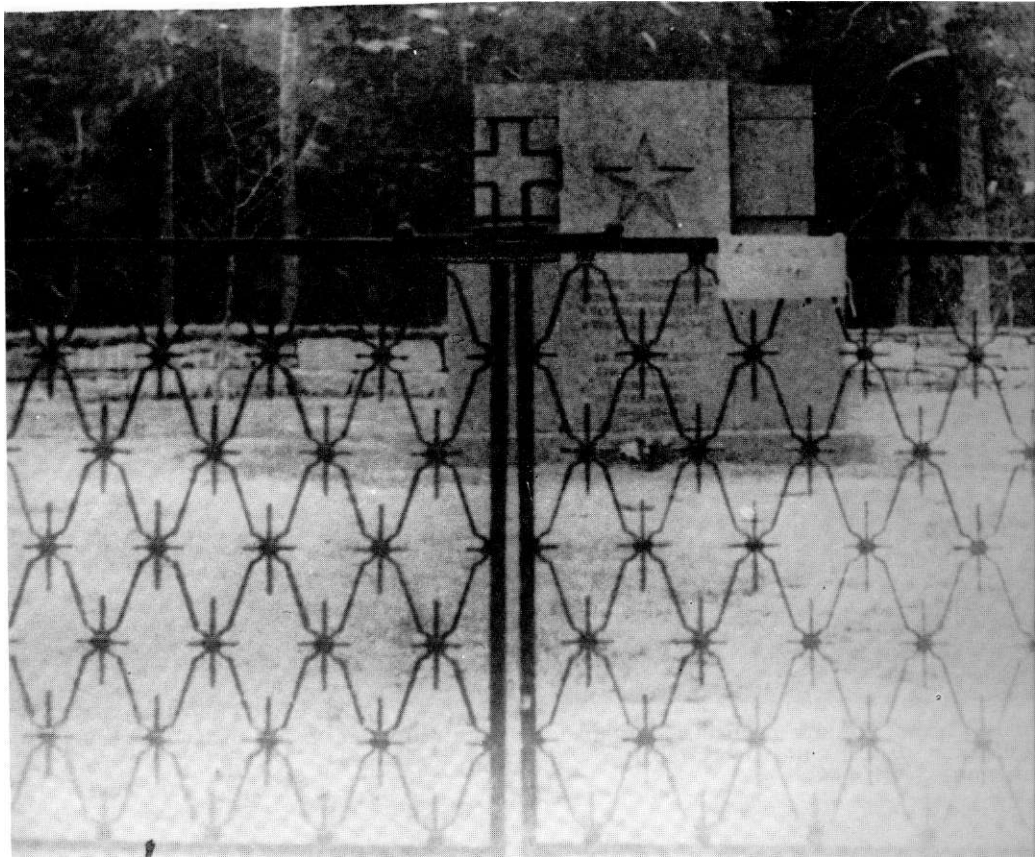
Милојко Илић из Парцана, борац Космајског одреда, носилац Партизанске споменице 1941.

Добривоје Обрадовић из Парцана, борац Космајског одреда, носилац Партизанске споменице 1941.

Славко Чолић-Шпанац, борац Космајског одреда

Рогнан, Северна Норвешка: Збирно гробље стрељаних и уморених логораша-интер]раца у свим логорима северне Норвешке, међу којима је било и људи са теририје бившег округа београдског

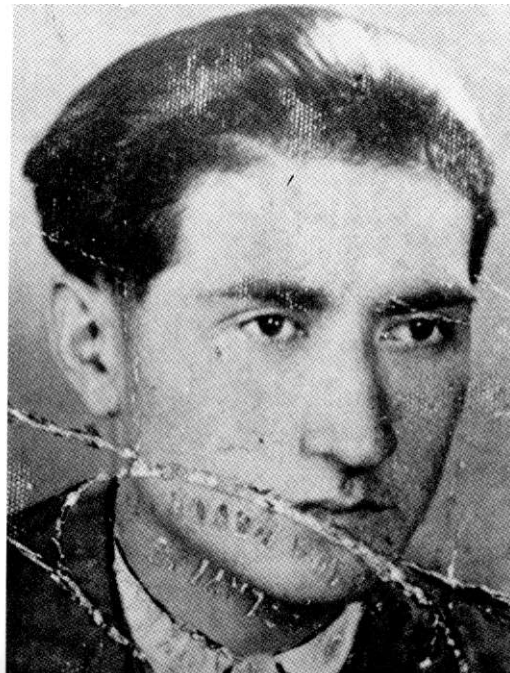
Душан Симић, радник из Београда, борац
Космајског одреда, носилац Партизанске
споменице 1941.

Властимир Весић из Дрлупе, борац Ко-
смајског одреда

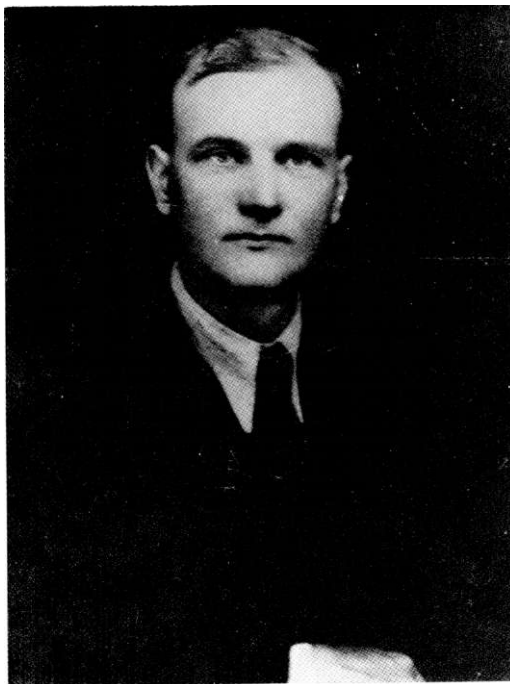

Милан Николић-Красни флот. радник из
Београда. борац Космајског одреда

Милан Станић-Срџа, радник из Поповића, борац
Космајског одреда

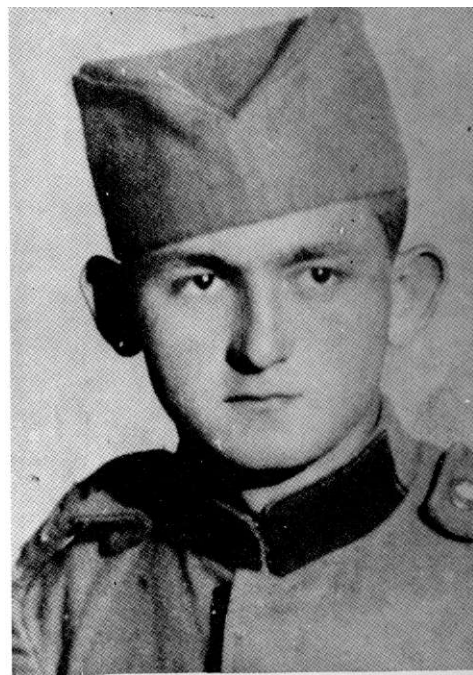
Мањаш Мартон, интендант Космајског одреда

Милутин Радојичић-Шуца, борац коског одреда, носилац Партизанске спенице 1941.

Тихомир Мишић-Жућа из Дучине, носилац Албанске спенице и сарадник НОП-а

Милиша Т. Мишић, подофицир ЈВ Дучине, борац Космајског одреда ((

Аушан Угреновић, командант Космајског одреда

Стеван Милијановић — Бацак из Дучине, борац Космајског одреда

Бора Барух и Владета Пиперски, борци Космајског одреда на Буковима, Ваљево, јануар-фебруар 1942.

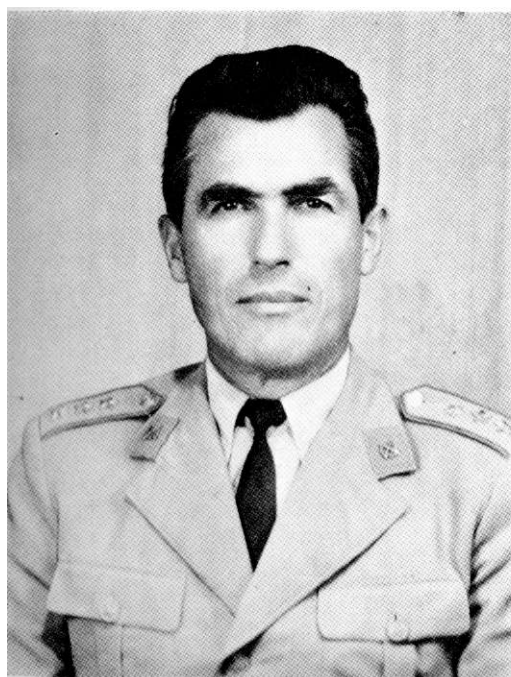
Село Тулеж, Шумадија: Споменик палим борцима Космајског одреда, погинулим у броби 22.

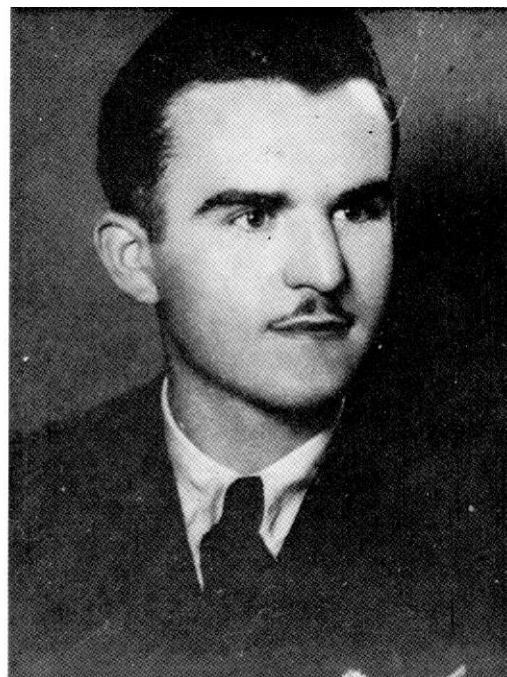
Милутин Т. Петровић, земљорадник из Рожанаца, борац Космајског одреда

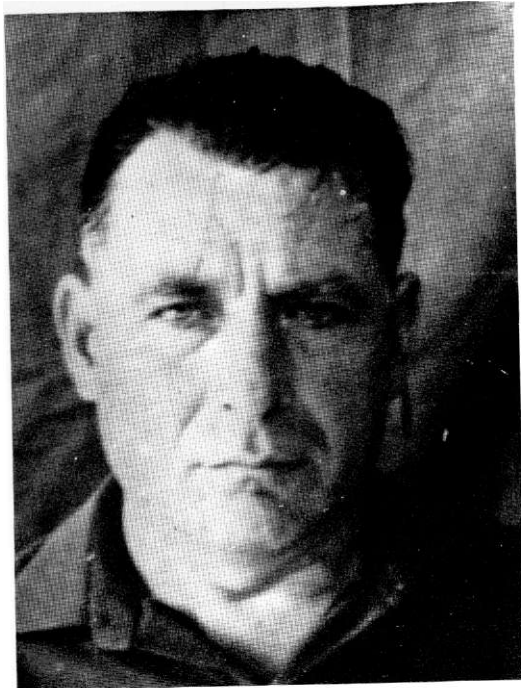
Војислав-Воја Косовац, борац Космајског одреда, носилац Партизанске сиоменице 1941.

Добросав Лазаревић, борац Космајског одреда, носилац Партизанске споменице 1941.

Бура Гајић, радник, заменик политичког комесара Космајског одреда

Јован Тодоровић из Парцана, борац Космајског одреда

Станислав Очкољић-Цоле, ђак, борац космајског одреда, носилац Партизан споменице 1941.

Момчило Живојиновић-Живинар, ђак из Амерића, борац Космајског одреда

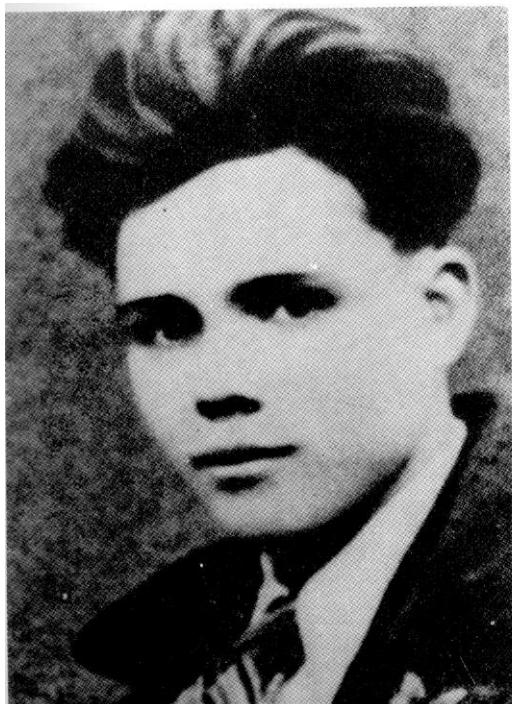
Дане Свилар, обућарски радник, борац Космајског одреда

Сава Љ. Црњаковић из Парцана, борац
Космајског одреда

Воја Новаковић, борац Орашке односно
Паланачке чете Космајског одреда

Живадин Шулејић-Дуле, борац Орашке
односно Паланачке чете Космајског одреда

Александар Петровић-Шумски из Церовца,
борац Орашке односно Паланачке чете
Космајског одреда

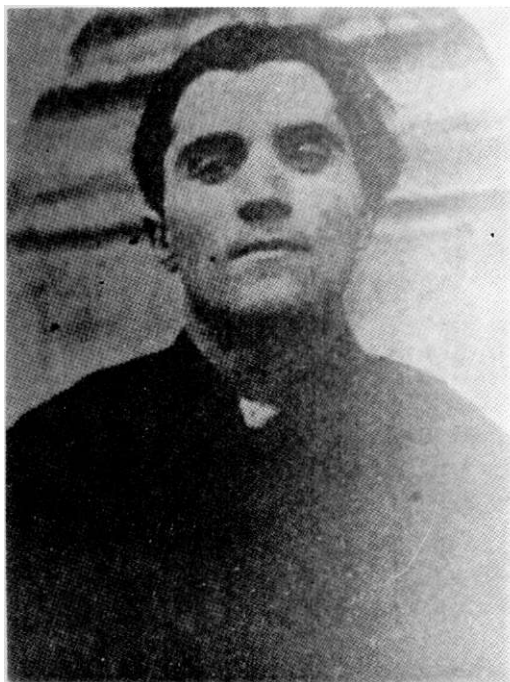
Борци Орашачке односно Паланачке чете Космајског одреда: Милан Јелача, Јосип Иванковић, Љубица Ковачић, Милан Јелача, Јосип Иванковић, Љубица Ковачић
Смедеревској Паланци 13. марта 1942. године

Радомир Лазиић из Азање, борац Орашке чете, погинуо јануара 1942. у селу Мравињици

Петар Живић из Поповића, Рача Крагујевачка, борац Орашке чете, погинуо 1942. у селу Мравињици

Чедомир Петровић-Тимотеј из Милошевца, борац Орашке чете Космајског одреда

Младен Филиповић, студент из Марковца, борац Орашке чете Космајског одреда

Савка и Вукајло Ку^љ са дететом, борци Орашке односно Паланачке чете Др шумедијског одреда: Савка је погинула као борац исте чете у саставу Космај одреда, 9. марта 1942. године код Смедеревске Паланке, а Вукајло у Црној 1944. године

Мајор Шандор-Мађар, посластичарски радник, борац Космајског одреда

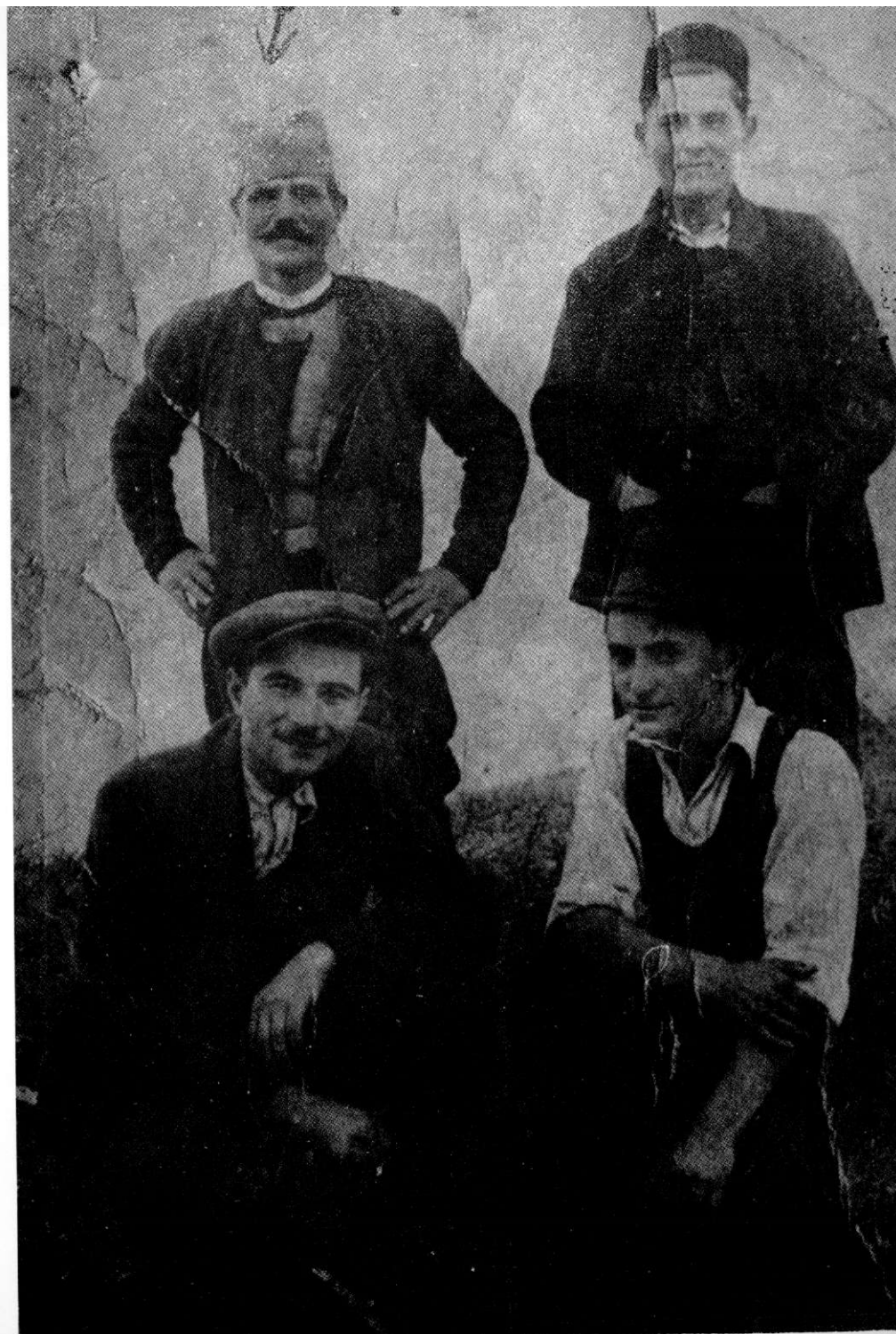
Душан Петровић-Шане — Павле, секретар окружног комитета КПЈ за округ крагујевачки, Народни херој

Петар Владећи-Галама, радник, борац Космајског одреда, носилац Партизанске споменице 1941.

Младен Николић, студент права из Шепшина, борац Космајског одреда

С лева на десно (стоје): Михаило Николић и Живојин Ивковић, чучи: Станоје Стевановић, сви сарадници НОП-а из Малог Пожаревца

Будимир-Буца Радовић, ученик из Смедеревске Паланке, погинуо 1942. у Великој Крени

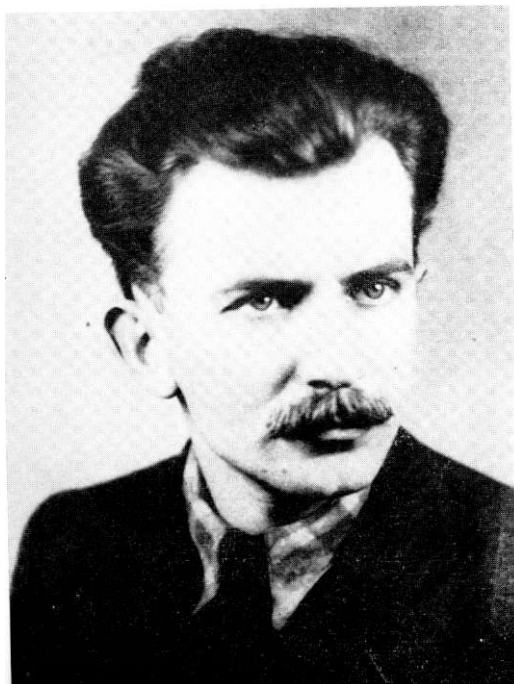
Александар Радосављевић-Јова, Брестовик, Гроцка, борац Космајског одреда, носилац Партизанске споменице 1941.

Бранислав Николић-Корчагин из Ресника, борац Космајског одреда

Породица Виторовић из Шепшина, Младеновац: баба Ружа и деда Коста-Јаблан, чија је колиба била станица Космајских партизана

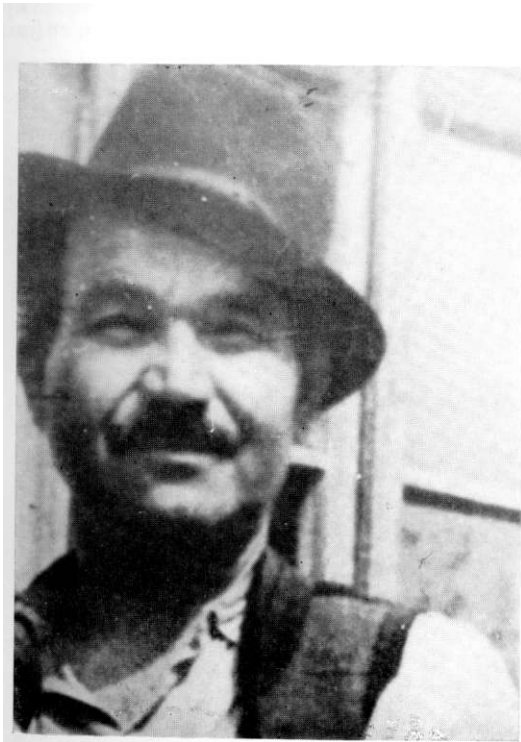
Милета Виторовић-Сликар, борац Космајског одреда, носилац Партизанске споменице 1941. (унук)

Александар Виторовић-Цига, борац Космајског одреда, носилац Партизанске споменице 1941. (унук)

Породица Борић из Мале Врбице код Младеновца: Милена Борић
Партизанске споменице 1941. (мајка)

Миханло Борић (отац)

Загорка-Зага Борић, носилац Партизанске споменице 1941. (кћи)

Средњој и Доњој) и даље ирема Пожеги. Заноћило се у Доњој Добрињи. Ту се сазнало да су Немци заузели и Ужичку Пожегу. Веровало се да је Ужице још слободно, па је одлучено да се сутрадан настави с покретом у том правцу ради одбране Ужица.

Међутим, истог дана, 29. новембра 1941, на Кадињачи, 14 кт северозападно од Ужица, делови немачке 342. пешадијске дивизије, која је приликом транспорта из Француске за Источни фронт пребачена у Србију, уз подршку авијације, око осам часова напали су ојачани Раднички батаљон Ужичког НОП одреда и делове Посавског и Другог шумадијског одреда. У борби вођеној до поподнева браниоци Кадињаче нису дозволили непријатељу да продре у Ужице. Тек када је изгнуо читав Раднички баталлон и већи број посавских партизана, са командантом Ужичког НОП одреда Душаном Јерковићем, политичким комесаром Посавског НОП одреда Бором Марковићем и командантом Радничког батаљона, немачке јединице, које су наступале од Бајине Баште и Рогачице, успеле су да прећу преко Кадињаче и истог дана увече ућу у Ужице.

Истог дана, 29. новембра 1941, делови 342. немачке пешадијске дивизије, који су наступали од правца Ваљева и Косјерића сломиле су отпор делова Посавског и Ужичког одреда у рејону Црнокосе и села Карана и ушли у Ужице, а затим и у Ужичку Пожегу, где су се сусрели са деловима 113. немачке пеш. дивизије доведене са Источног фронта, која је наступала долином западне Мораве од Крушевца, Краљева и Чачка.

Настављајући покрет 30. новембра, Космајски одред је у здруженој формацији кренуо ирема Ужицу. У рејону Црнокосе сазнало се да су Немци поново заузели овај град, па је здружена формација продужила преко Јелове Горе на запад и стигла у село[^]Дуб, на путу Ужице—Рогачица, где је нападнута од четника па се пребацила у село Церје. Одлучено је да се на том простору остане неколико дана, док се не прибаве нова и потпунија обавештења и на основу њих утврди правац даљег кретања.

•

У Церје је стигао и један батаљон Крагујевачког партизанског одреда. Ситуација је била потпуно неизвесна. Слате су патроле у оближња места ради извињања и прикупљања обавештења о правцу повлачења партизанских снага и Врховног штаба из Ужица, али без резултата.

На једном заједничком састанку штабова, који је трајао до после пола ноћи, разматрана је општа ситуација и дискутовано шта радити даље. Било је више предлога, али је на крају одлучено да се иде према Санцаку, ошитим правцем: с. Заглавак—Биоска—Шљивовица—Семегњево и даље према развоју ситуације.

Из Церја одред је са осталим партизанским јединицама кренуо утврђеним маршевским правцем према Златибору. При-

ликом преласка друма Ужице—Бајица Башта код Заглавка, од припуцавања непријатељских снага погинуо је вршилац дужности команданта Космајског одреда Мики Вуковић — звани „доктор“ Мики. Настављајући покрет, ова здружена партизанска формација стигла је у току ноћи у село Семегњево на Златибору, где се разместила и остала неколико дана.

У Семегњеву су се одреду прикључили његови борци: Благоје Забрдац и Војин Бурашиновић Костја. Почетком новембра, пратећу групу рањеника, Костја је отишао из Космаја за Шумадију, где је ухваћен од четника Драже Михаиловића и предат Немцима у Ваљево. Из њиховог затвора успео је да побегне и дође у Ужице. Благоје Забрдац је са одредом дошао до Рудника, где је рањен и одатле послат у болницу у Горњи Милановац. Повлачећи се одатле стигао је у Ужице. Са њим је као рањеник са Рудника дошао у Ужице и Мики, борац 4. чете одреда. Сва тројица су се нашла у Ужицу изјутра оног дана када су се партизанске снаге повлачиле из тог града због наступања немачких трупа.

О томе Костја каже:

„Касније дође Мика и рече Благоју да њихова група полази. Благоје поведе и мене. Пред зградом сустајали су камиони. Попесмо се у један. Неко је оштро упозоравао шофера да се што пре врати. Камион затим поче да се пење, завијајући јако усеченим окукама. Није био покривен, па је било веома хладно. Сат и по мучне вожње! Камион се онда заустави на друму, код неких кућа, на месту званом Краљеве воде (сада Партизанске воде — напомена писца). Стигли смо и сместили се у лепу кућу, која је личила на планински дом. Овде нас је било много рањеника.

Мало касније изашли смо напоље, пред зграду. Тамо-амо кретало се много људи, товарних коња, запрежних кола. Сваког часа гужва је расла. Ни Благоје, који је био у Ужицу није више ништа знао о евакуацији. Слушали смо разговоре оних који придолазе. У помрчини и гужви, у једним колима угледао сам товарних цокула. Био сам скоро бос, па затражих једне ципеле од оног поред кола. Он је тражио требовање, па ме је тиме подсетио на наредника б. ј. в. у Сарајеву који без требовања није хтео дати хлеб. Али, ипак, тај наш друг није био наредник, а ово су и друга времена, па ме је лепо саветовао и показао ми једну кућу рекавши коме да се тамо обратим. Када сам нашао онога на кога сам упућен, и објаснио му како сам остао без обуће, тај ми написа цедуљу, а кад је видео да ми је лоше и одело, написа да ми и то дају. Неочекивано, добио сам све ново. После, вратили смо се у кућу и преспавали ноћ.

Сутрашњи дан је био облачан. Неизвесност. Изашли смо напоље. Тек кад је свануло видело се каква је овде гужва. Поред пута, на гомили, штосови наслаганих свески, штампаних на новинској хартији, са насловом „Историја СКП(б)“. Поред овога, делови штампарских машина. Мало даље: цакови шећера, брашна, комади меса и гомиле партизанских униформи од тамносмеђе чоје. Све стоји напуштено. Као да нико о томе не води рачуна.

У једном тренутку обузе ме мучно расположење. Спопаде ме ужас од помисли на расуло какво сам доживео за време старе Југославије. Нешто ме је стезало око срца. Уверавао сам себе да с нама не сме бити тако. Из гласа бих кукао кад бих видео да Немци тенковима газе по свему овоме, као што су то чинили када су улазили у Југославију. Нисам знао шта више да мислим,

одреда

али сам био уверен да има неко ко о томе мисли и ко је дужан да то негде смести и траиспортује. Највише ме је забринуло кад сам од неких чуо да су Немци већ дошли у Ужице. Обузеле су ме све теже мисли.

Док сам све то забринуто гледао, изненада се зачуше авионски мотори, и ускоро се авиони појавише иза брда. Кружили су изнад пута којим смо ноћас дошли. Неколико бомби паде у близини, а затим одоше мало ниже. Ту се зачуше учестале детонације бомби и дуги митраљески рафали. Лете округ па се онда спуштају и нестају иза брда, као да нешто дохватају са земље, чиме ме подсећају на грабљивце. Гледам их и страхујем да не пођу овамо. Ми ћемо се негде склонити, али ове куће пуне су тешких рањеника, који не могу ни да се макну. Кад би само једна бомба овде пала, направила би пустош и покољ.

Из правца Ужица долазило је све више људи, а са њима и свакакви гласови. Једни су причали како су Немци већ ушли у Ужице, други како Раднички батаљон одбија све нападе. Све што чујемо није званично саопштење, па то уноси пометњу.

Авиони су целог дана летели, бомбардовали и митраљирали. Дочекасмо ноћ, а она прође као претходна. Освану још тмурнији дан. Ваздух мирише на снег. После сванућа, иза брда се зачуше дуги митраљески рафали, већ прилично близу. Неко дотрча и панично повика:

— Тенкови!...

То беше довољно да се створи неописива гужва и пометња. Спонтано, без наређења, кретали смо се, не знајући ни сами куда. Ишли смо у правцу супротном од тенкова, с очигледном жељом да од њих одмакнемо што даље. Нико није проверавао јесу ли то збиља тенкови, већ се свако одмицао како зна и може. Формирале су се групе онако како су се људи међусобно познавали. Благоје и ја ишли смо с још неколицином и сви смо се с неискривеним жаљењем питали шта ће бити с тешким рањеницима на Златибору. Касније, чули смо да су Немци запалили куће у којима су се они налазили, па су тако живи изгорели!

Ишли смо цео дан. Кажу — то је пут за Санџак. Пред ноћ смо дошли у вело испод друма, за које рекоше да се зове Добро-селица. Прошли смо село и отишли у један удаљен заселак, да будемо што даље од пута. Свраћамо једном сељаку. Лепо нас је примио. Клао је теле, па нас је добро угостио.

Пре спавања рекох Благоју и осталима да би требало да стражаримо. Нико није хтео, а ја сам упорно наваљивао, сећајући се како су ме четници заробили. Ни после тога нико није хтео да стражари, па смо тако и заспали.

Ујутру, сем мене и Благоја, никога није било. Сељак нам рече како су она петорица устали чим је свануло и некуда отишли. Сељак је и даље био љубазан и дао нам доручак, а онда смо и нас двојица кренули у златиборска брда. Крај нам је био непознат па смо се кретали некако изгубљено. Ишли смо у правцу Санџака.

Читава околина беше нетакнута, древна дивљина. Ишли смо козјом стазом, засутом издробљеним каменом, као пустињаци. Узбудљиво и необично. Одједном иза кривине изби група партизана. Међу њима се истицао човек средњег раста, с дугим кожним капутом: црн, мрко гледа, а млад, нема више од двадесет пет година. Пита нас куда идемо. Кажемо — тражимо наш одред. Пошто одговорисмо из кога смо одреда, он рече:

— Хајдете, ви, са нама!

— Нећемо. Што ћемо ми са вама? Ми тражимо наш одред — одговарамо ја и Благоје категорички.

одреда

— Ваш одред ће доћи у Санцак. Слободно хајдете с нама — уверава нас.

— Нећемо, ко зна куда ви идете! — одвраћамо са омаловажавањем и подозрево.

— Кад вам кажем, будите сигурни да ћете лакше наћи одред ако кренете са нама. Ја не говорим напамет — каже овај у кожном капуту.

Запажам да га они око њега слушају и да су веома пажљиви. Ипак, на Благоја и мене оставили су утисак некаквих скитница који лове у мутном.

— Идите ви својим путем! Ко зна куда ви идете! — отворено изражавамо неповерење.

Негде касније, било ме је много срамота. Дознао сам да је оно био Иво Лола Рибар.

Они су кренули. Младић у кожном капуту нас је још неколико пута позивао, скоро молио. Кад је видео да ништа не вреди, отишли су својим правцем а ми даље, у златиборска брда.

Одједном Благоје и ја почесмо да се договарамо да поћемо на Космај, верујући да наш одред неће оданде одлазити. Одлуку смо брзо донели и одмах кренули онако како нас пут води. Пред мрак смо дошли у село Јабланицу. Били смо гладни. Навратисмо у једну кућу да нешто поједемо. Као накнаду за храну сељак нам је тражио муницију или бомбу. Без размишљања о последицама дали смо му ручну бомбу, а он нам је изнео нешто хлеба и некаквог тврдог сира и барених кромпира. Добро смо се најели, али кад је сељак за тренутак изашао напоље, почесмо се договарати да му бомбу узмемо назад, јер смо осећали да смо погрешили, па смо сада хтели грешку да исправимо. На крају смо одустали, помишљајући да би ово била још већа грешка; и тако смо пошли даље, са црном тачком у овом нашем путовању.

Спустила се ноћ кад смо зашли у шуму. Као утваре ишли смо напред. Већ је било веома касно кад стигосмо до партизанске фарме код Рибнице. Чобани су нас лепо примилн. Они су се понашали као да за њих офанзива не важи, као да нема рата, безбрижно су чували овце и ревносно обављали своје чобанске дужности.

Таман смо придремали, кад неко поче да лупа на врата. Чобани отворише, а нас двојица се ућутали и још више притајили. Осетисмо да ту има много људи. Испитују чобане шта раде овде и чије овце чувају. Један од њих поче да шара батеријском лампом и заустави је на нама. Пита ко смо. Рекосмо да смо партизани из Космајског одреда.

— Дижи се, и у колону — нареди човек са лампом.

— Ко сте ви? — упита Благоје.

Овај рече да су из Тамнавско-посавске чете. Почесмо одбијати да идемо с њима. Онај оштро нареди да одмах полазимо. Видимо — нема шале. Кренусмо.

Сутрадан, чета се зауставила код неких појата. Око подне економ је поделио по комад добре овчине. Када ја и Благоје доћосмо да примимо, економ не да. Каже: нисмо из њихове чете. Објашњавамо му како нам је њихов командир наредио да поћемо са њима. Он се на то није обазирао и не даде нам да једемо. То нас је више него зачудило — као да немамо посла с партизанима. Огорчени на све ово, истог часа напустисмо чету, са чврстом одлуком да идемо право на Космај. Па смо се тако опет нашли сами у златиборским брдима.

Лутали смо још два дана. Трећег дана, пред мрак, стигли смо до некаквих воденица. Кад је воденичар видео да смо партизани, поверљиво нам рече да у селу Семегъеву има много партизана. Каже да су пре један сат долазили по брашно. Ја и Благоје се

одлучисмо да пођемо тамо. Воденичар нам објасни да до села нема ни сат хода.

Већ се беше спустио први мрак, кад нас са врха падине заустави оштар глас стражара. Била је то заседа. Знаке распознавања нисмо знали. Одведоше нас у штаб Посавског одреда. Чим су тамо чули да смо „Космајци“, одредише патролу да нас спроведе у штаб Космајског одреда. Томе смо се веома обрадовали — нашли смо одред тако изненада и неочекивано. У штабу се нисмо дуго задржали. Одмах смо пошли у чету. Кад се Благоје појавио на вратима, то никог није зачудило. Али када мене угледаше — наста тајац, као да су сви занемели. Гледају ме као привиђење.

— Жив! — скоро у хору узвикнуше и сви поустајаше. — Зар ниси стрелан? — питају, прилазе и стежу ми руке.

Настаде огромна радост. Тада угледах и Крњу. Издвоји се и нађе се преда мном у једном скоку. Загрли ме чврсто и, љуљајући ме лево-десно, непрекидно понављаше:

— Костја, Костја.

Ухвати ме за рамена па ми се загледа у лице. Очи му радосно сијају, а на устима онај осмех менн тако познат. Трепће, а видим да су му очи влажне.

— Значи, ипак жив — каже он. — Какво изненађење. Кад сам чуо, нисам се надао да ћу те икада више видети. Ал' се кали челик. Не дају се Корчагини. Ех, жао ми је што сам онда предложио да и ти идеш. Кад сам чуо да си ухваћен, пекла ме је савест. Не љути се на мене. Нисам лоше мислио — правдао се Крња.

— Ајде, море, Крњо, шта да се љутим, као да си ти знао шта ће бити.

Опет смо се загрлили и пљескали један другог по плећима и раменима. Нисам налазио речи да изразим срећу што се после свега опет налазим у чети, а посебно са Крњом.

— Дај, седи, причај како је било — рече Крња и поведе ме да седнем поред њега.

Окупила се цела чета и сви пажљиво слушају. Понекад ме прекидају питањима, а Крња с времена на време гласно изражава огорчење и прети Немцима и четницима.

До касно у ноћ сви су слушали, мада су били уморни од марша тога дана. Крња се није одвајао од мене, па смо на крају један поред другог легли и тако заспали.

Тек сутрадан, кад се кренуло даље, видео сам колико је огромна групација партизана. Колона дуга у недоглед. Посавски одред, Космајски, два шумедијска, Крагујевчани, Чачани и још неки. Нешто око две хиљаде људи. Сваки од ових одреда борио се у крају где је формиран, а тих дана, у првој офанзиви, напуштали су Србију повлачећи се пред јаким снагама Немаца, којима су се придружили четници, љотићевци и недићевци.

Колико је ово повлачење представљало физичке тешкоће, толико је људе мучила чињеница што напуштају родни крај. Сви би радо остали у Србији, а овамо се многим није ишло. То сам дознао још истог дана, у маршу од Семегњева. На једном делу пута пришао ми је Стева Бацак и почео са мном да разговара:

— Слушај — почео је поверљиво — да ли би ти хтео да се мн вратимо на Космај? Видиш, ово се иде ко зна докле. Нисмо ми сами, има их још који би пошли. Ти знаш да нам тамо неће бити лоше, јер си видео како нас онај народ воли. Мн бисмо на Космају створили опет велики одред, па бисмо се и даље борили. То би, свакако, било боље него да идемо у ове кршеве, а можда ћемо још стћи и до Црне Горе.

Слушао сам га и дубоко размишљао о свему. Најзад сам га прекинуо:

одреда

— Немој, Стево. Зар ти није жао да оставимо другове с којима смо иочели да ратујемо. Видиш, ту је Крња, нане, Бока, Јарац, Љубо Шуца и сви другови. Немој, бре — говорио сам му молећиво — хајдемо с њима, па ћемо сви заједно да се вратимо на Космај. Уосталом, како ти хоћеш, али ја без њих нећу да се вратим.

Стево слеже раменима и рече да онда неће ни он. У његовој понуди нисам налазио ништа лоше, али много касније сам дошао до закључка да је то могло бити кобно по одред. Да сам пристао ја, пошли би и они за које Стево рече да су волџани, па би то већ била група. Кад би остали видели, кренула би и друга група. Можда би се расуо цео одред. Иначе, Стева није био лош човек. Био је сељак из Дучине и њега је носталгија за Космајем више вукла неголи мене. Али, предано се борио. Сећам се како је марљиво скупио оружје од сељака који су га имали а нису хтели у одред...

Једном сам са Стевом био у патроли. Ишли смо по пушку код једног сељака. Стева му уверљиво каже да зна да има пушку, па нека је преда нама.

— Ми не тражимо да нам је даш ако ти хоћеш да поћеш у одред и да се са њом бориш. Ако нећеш, ми те не присиљавамо. Али, пушку нам дај!

— Немам ја пушке, то је неко рекао из пакости! — врда селлк.

— Кажеш да немаш пушку? — поново упита Стева.

Сељак се куне свим и свачим, а Стева остаје упоран...

Упоран је Стева, али упоран је и сељак...

Најзад, поће према шталн, Стева у стопу за њим. Мало после враћају се. Носе пушку...

— Е, тако, пријатељу, ако поћеш са нама да се бориш против окупатора ове земље, ево ти одмах пушке, и готов си борац. Али ако нећеш, ми пушку морамо да узмемо и да је дамо ономе ко је нема а хоће да се бори. Срамота, натерао си ме да овако с тобом поступа, као да ћу је некеме продати за паре. Ти си Србин! Седиш код куће и чекаш кад ће Немци доћи да ти из амбара однесу жито и отерају стоку. Срам те било, још једанпут. Дед ти је ишао преко Албаније, а ти као стрина. Ако се предомислиш, доћи, чека те ова пушка. И ја сам сељак, имам децу и жену, али место ми је овде...

Такав је, ето, био Стева. А сада се, ипак, поколебао и хтео да се врати на Космај. Али, на крају, нашао је у себи довољно снаге да савлада носталгију и да поће даље. Иогинуо је касније борећи се у Србији, када се одред вратио из Санцака."

Из простора Јабланице и села Доброселице, где се одред са осталим снагама пребацио из Семегњева, послата је патрола према реци Увац и Санцаку, ради извиђања. Патрола се брзо вратила са обавештењем да се више партизанских јединица налази у Санцаку и да су ослободиле Нову Варош. Сутрадан је настављен покрет преко Драглице према Сеништу, где је пређена река Увац и одред је ушао у Радоињу. Ту је успостављена директна веза са Врховним штабом народноослободилачких партизанских одреда Југославије, који се такође пребацио у Санцак, после пада Ужица.

По наређењу Врховног штаба, Космајски одред се пребацио у оближње село Вранеш и ту разместио. Ту су борци читали радио вести које су добили чим су стигли у Радоињу. У њима се говорило највише о Источном фронту и о борбама пред одреда

Москвом, да су сви немачки напади одбијени, да је на хиљаде Немаца заробљено и да Црвена Армија гони разбијене немачке дивизије. То је борце одушевило и поново окуражило, јер је коначно почела толико жељена офанзива Црвене армије. Сви су били уверени да ће због тога одред брзо морати да се врати у Србију, после неколико дана одмора у Санџаку. Почела се поново код људства јављати мисао да би рат могао бити брзо готов.

Приликом преласка друма Ужичка Пожега—Косјерић и реке Скрапеж, изгубили су везу са Одредом Добривоје Доца Обрадовић и Милојко Илић. Сећајући се тих догађаја, Добривоје Доца Обрадовић каже: „Почећу од најсудбоноснијег корака у своме животу, од момента када сам се крајем 1941... одвојио са Милојком Илићем од Космајског одреда и кренуо према Космају, у потпуну неизвесност...

Вишедневним борбама и прелажењем дугог пута био сам исцрпљен до те мере да сам се једва кретао. Тесна обућа направила ми је ране на ногама. Болови су при кретању били неподношљиви, а требало је ићи темпом који је диктирала ситуација... ваљало је што пре прећи пут Ваљево—Ужице, јер је постојала бојазан од немачке моторизације.

Чинио сам крајње напоре целим путем, али одавде се даље није могло. Ту сам остао. Са мном је остао и Милојко Илић који је био у сличној ситуацији. Овај тренутак ми је био најтежи у животу. Утолико тежи што нисам послушао другове кад су ме из Милановца са рањеницима упућивали у Чачак. Кроз главу су пролетале мисли како ће другови ово примити. Мислио сам да ће нас разумети. Били смо заједно на многим местима где се гинуло. Не би могло бити основа да смо остали из страха од смрти...

После неопходног одмора почели смо да размишљамо шта сад и куда. Да кренемо полако за њима, или према Космају? Одредили смо се за ово друго... После вишедневног пешачења и одмора у појединим селима, где су нас људи прихватили, нашли смо се у близини Лџига, у селу Цвитановци. Заноћили смо код једне куће и сутрадан наставили пут. На нашу несрећу, поред снега спустила се и магла. Видљивост је била само неколико метара. Приближавајући се следећем селу, чули смо по неки пуцањ. Скрећући смо на другу страну да би се што више удаљили од пуцање, кад одједном одјекну: „Стој!”

Нисмо имали куд. Стали смо, а из заседе се појавише четници. Везали су нас и спровели у Белановицу. Село у коме смо ухваћени било је Брајковац. Превалили смо толики пут и тако рећи надомак Космаја пали у руке непријатељу...

Тукли су нас до изнемоглости, а Милојку су забадали каму под нокте. Из четничког затвора у Даросави и Аранђеловцу одведен сам у Гестапо. Саслушавали су ме и поново тукли.

У затвору ме је посетио отац. Тај наш сусрет до краја живота не могу заборавити. Жандарм који ме је извео био је нешто заузет; то је отац искористио и прве речи које ми је упутио биле су: „Како си смео да им паднеш у руке?” Било ми је тешко, али ми се отац онда учинио великим. После његовог одласка о овоме сам дуго размишљао, и не само тада...

Крајем априла, са групом затвореника дотеран сам на Савско пристаниште. Укрцани смо на брод за Беч. И у Бечу, и даље кроз Немачку, доживљавали смо понижења. Пљували су нас...

одреда

У току овог путовања међусобно смо се упознавали — ко је припадник НОП-а а ко се из других разлога нашао међу нама.

У луци Штетин, на Балтичком мору, укрцани смо у прекоморске бродове и кренули на далеки север. На овом путу бродови су нападнути од савезничких ратних бродова. Ми смо били дубоко у утроби брода, препуштени судбини. Искрцали су нас у Норвешкој, у луци Трондхајм. А одатле пребацили даље возом, до последње железничке станице на северу. Случај је хтео да на ову станицу стигнемо 22. јуна, на дан годишњице напада на Совјетски Савез. Одатле су нас терали пешице до логора. Уз пут су многи од изнемоглости падали, а спроводници их кундачили и батинали. Оне који нису могли сами да се крећу морали смо ми остали да носимо.

Логор је био у шуми, изнад градића Корген. Около бодљикава жица из које ни 'тица не би могла излетети...

У логору је свакодневно неко убијен, или је умирао од болести и изнемоглости. Есесовци су били свиреи, онакви какве их је читав свет упознао...

У овим страшним данима, захваљујући у првом реду нашем држању, нашој жељи да победимо и у тим условима, нашој међусобној солидарности — освојили смо и наклоност норвешког народа. Уз сопствени ризик за себе и своју породицу, многи Норвежани су на све могуће начине покушавали да нам помогну...

Многи од нас, а међу њима и ја, у том периоду приступили смо учењу норвешког језика. То смо чинили из љубави према тим добрим људима, а и из жеље да им пренесемо истину о нашој народноослободилачкој борби. Хтели смо да схвате ко смо и шта смо...

А ти норвешки људи не само да су нас схватили, него су нам на неки начин и морално помогли да сачувамо своје достојанство у тим најтежим данима. Поред осталог, и ради њих смо упињали последњом снагом да их не разочарамо — јер су имали високо мишљење о нама и нашој борби.

После пораза Немаца код Стаљинграда нешто је смањено непосредно убијање људи, али је зато од последица глади и изнемоглости свакодневно понеко умирао. Овакво стање трајало је још неколико месеци, а онда је дошло до промене. Команда и особље есесоваца замењени су командом и особљем Вермахта. Од тада смо добили третман заробљеника, па смо почели примати и пакете Црвеног крста... Створена је и организација на принципима Партије и Скоја...

Кад смо већ мислили да смо се некако извукли из најтежег периода, уследио је премештај нашег логора даље на север. Стигли смо у пустињски део зоне Северног пола. Ту смо упали у праву поларну зиму. Немам речи да опишем суровост овог краја и ове зиме...

Добио сам туберкулозу. Ни сам не знам како сам надјачао ову болест — без лекова и одговарајуће исхране...

Једног дана и до ове пустиње стигла је вест о капитулацији Немачке, а са њом слобода и за нас...

Четрнаестог септембра 1945. ја сам стигао својима у Парцане. Неколико дана сам се одмарао од дугог пута, а онда се укључио у друштвени живот."

„Мора да се рачуна са поновним оживљавањем... устаничке делатности"

После заузимања Ужица, 29. новембра 1941, 342. немачка пд. добила је задатак да три групе, састављене од њених снага, предузму гоњење партизана који су одступали у правцу пла-
одрода

нине Златибора. Дејства ових група била су, према десетодневном извештају штаба 342. пд. од 10. 12. 41, упућеног опуномоћеном команданту у Србији, следећа:

„Група А напредовала је допном Бетине без додира са непријатељем и 1. децембра је стигла до хрватске (НДХ) границе. Тамо је наишла на босанске четнике, које су Италијани из Вишеграда ангажовали за осигурање границе.

Група Б продрла је 30. 11. 41. и 1. 12. 41. дуж пута Ужице—Чајетина у планину Златибор и избила 1. 12. 41, савлађујући слабији отпор непријатеља, код Јабланице, на немачко-италијанску демаркациону линију. На граници није наћено италијанско осигурање.

Остали делови ове групе чисте обадве стране друма Чајетина—Расница. Код Горње Јабланице ослобоћено је 316 немачких заробљеника, које су комунисти са собом одвукли. С обзиром на недостатак ма каквих смештајних могућности, главнина се враћа у Чајетину—Краљеве воде, а 1. батаљон остаје у Доброселици, близу италијанске границе.

Група В продрла је одрећеном марш-рутом према југу до Лзубуша, при чему није наишла на непријатеља. Несавладиве теренске тешкоће дају повода за обустављање даљег наступања.

На повратном маршу 2. 12. 41, све три групе прочешљале су према северу простор који им је додељен за дејство и при том нису дошле у додир са непријатељем.

На основу наређења добијеног 3. 12. 41. о предузимању акције за уништење Михаиловићеве групе у планини Бабина глава, делови дивизије су 7. 12. 41. наступили концентрично у правцу Бабине главе. Пуковник Михаиловић је побегао, док је његов штаб са начелником штаба, мајором Мишићем, заробљен. Наше трупе нису имале губитака. Заробљено је око 400 непријатељских војника и задобијен знатан плен, између осталог 1.100 телефона, 1 краткоталасни одашиљач, оружје, муниција, мотоцикл, коњи и 200.000 динара." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д270)

3. децембра 1941, командант XVIII армијског корпуса, злогласни генерал Беме, који је водио казнену експедицију на Србију, премештен је са својим јединицама из Србије. Дужност опуномоћеног команданта у Србији, коју је дотле обављао Беме, преузео је генерал артиљерије Паул Бадер, командант Више команде 65.

Већ 5. децембра 1941. Оперативно одељење опуномоћеног команданта у Србији доставља команданту оружаних снага на Југоистоку извештај о војно-политичкој ситуацији и резултатима операција против устаника у Србији и ситуацији у НДХ. Поједине делове овог извештаја сматрамо потребним да овде цитирамо и који гласе:

„Војна ситуација у Србији.

а) Операција 342. и 113. пеш. див. неочекивано је погодила комунистичке устанике у рејону Ужице—Чачак (око 10.000 људи). Истина, главнина је успела да побегне према југу и југоистоку, на хрватску територију коју поседују италијанске јединице, али су губици устаника ипак веома велики, укупно око 2.000 људи. Та чињеница, као и долазак зиме, допушта да се комунистички покрет на српској територији може привремено сматрати као потучен. И даље треба рачунати са појединачним саботажама и препадима које ће вршити разбијени делови.

одреда

Уздржљивост Михаиловића (Драже — нап. ДДБ) у борби против немачких оружаних снага и његова понуда опуномоћеном команданту у Србији да учествује на страни немачке војске у борби против комуниста могле би се протумачити тиме што Михаиловић још није био готов са организовањем својих снага и што је страховао да ће у случају борбе са немачким јединицама бити потиснут са својих подручја снабдевања. Чињеница је да се Михаиловић борио против комуниста и да се сада Михаиловић и комунисти непријатељски држе једни према другима.

е) Дуж пруге Загреб—Београд—Ниш све до границе српске територије биће, у циљу *заштите пруге*, на важним објектима подигнуте стражарске осматрачнице (бункери — нап. ДДБ) са жичаним запрекама.

Политичка ситуација у Србији.

а) По мишљењу опуномоћеног команданта у Србији, *председник владе Недић* заслужује пуно поверење. После угушивања устаничког покрета, задатак Недићеве владе састоји се, пре свега, у поновном успостављању управе.

б) Предуслов за то је формирање поуздаице *жандармерије*. Постоји намера да се у току зиме растгусте сви постојећи одреди (стара српска жандармерија, групе Пећанца и Љотића, недићевци) и да се замене жандармеријом која би била обучавана у Београду под руководством официра немачке полиције.

Предвиђене су следеће снаге:

10.000 припадника жандармерије (по 100 за 100 срезова).

5.000 припадника царинске граничне заштите, поред око 250 нем. царин. службеника.

2.000 припадника жандармерије (укључујући ватрогасце, саобраћајну полицију итд.) за Београд и веће градове.

в) Још се разматра питање формирања грађанске милиције у местима која не поседују ни немачке јединице ни српска жандармерија.

г) Наоружавање нове српске жандармерије требало би, ако је икако могуће, да се не врши српским оружјем, него оним које у Србији није до сада постојало. Тиме би био омогућен тачан преглед наоружања и снабдевања муницијом српске жандармерије.

д) Истовремено треба да се реорганизује српска управа. Србија ће бити подељена на 100 спезова (без Баната). Осим тога, уместо раније 4 бановине око 6—10 округа.

Сваки срез добија по 100 жандарма.

ђ) У зиму се намерава да целокупно становништво устаничких подручја провере специјална одељења уз сарадњу јединица. За кога се докаже да је учествовао у устанку биће стрељан. Још се разматра питање иселјавања жена и деце устаника, као и осталих непоузданих елемената. Сматра се да нема смисла да ти људи остану у Србији јужно од Дунава. За њихово пребацивање у Банат има за сада још тешкоћа у погледу смештаја, снабдевања и чувања.

е) Сви Јевреји и Цигани биће пребачени у коицентрирани логор код Земунa (за сада се ради о отприлике 16.000 особа). За њих је доказано да су били носиоци обавегитајне службе устаника.

ж) Ускоро ће се извршити хапшење 1.200 активних српских официра у Београду и њихово пребацивање у заробљеничке логоре у Рајху.

Дивизије 15. таласа.

а) Старешинство по годинама старости:

Команданти дивизија 52—61 годину, к-дант пукова и батаљона 45 год. и старији, командири чета 40—45 година, командири водова 20—34 године, подофицири и војници просечно 30 година. Само незнатан број старешина има искуства из садашњег рата.

б) Тек је делимично извршена планирана реорганизација дивизија. Углавном постоји несташница у седлима и запрежном прибору. Отпада формирање извиђачке јединице.

в) Добро су се показали железнички оклопни возови којих сада има око 4 на сваку дивизију.

г) Нарочито добро су чете за везу опремљене радио-уређајима. Насупрот томе, пеш. пукови су веома слабо опремљени средствима везе.

д) Дивизије 15. таласа имају сада 2.208 упражњених места." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д266)

Наведена документа употпуниће и делови извештаја Обавештајног одељења команданта оружаних снага на Југоистоку од 12. децембра 1941, упућеног потчињеним дивизијама, у коме се говори о војно-политичким успесима операције против партизана у Србији и о ситуацији у Независној Држави Хрватској, који гласе:

„342. и 113. дивизија изненадиле су устанике својим нападима и присиле их на многим местима да прихвате борбу. Организован отпор, који су устаници до сада пружали у долини Западне Мораве, сломљен је.

Устаници су имали у људству око 2.000 борбених губитака, а ми само 40. Маса устаника се повукла, како је то било предвиђено, према југу и западу, у хрватско подручје запоседнуто од италијанских трупа.

Појединачне акције разбијених комунистичких делова могу се и даље очекивати.

Акције проЛш Михаиловићевих банди су завршене. Михаиловић је побегао са малом бројем присталица. За њега је расписана уцена од 200.000 динара.

У северном простору, око Београда и у Банату, углавном је мирно. У јужном простору око Ниша немири у порасту, који су вековатно изазвани од разбијених делова устаника." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д275)

Овде би цитирали и неке делове Упутства Оперативног одељења опуномоћеног команданта у Србији од 20. децембра 1941. потчињеним јединицама о зимским дејствима против партизана у Србији из којих се види да је Немцима било јасно да су „земљу поробили али је нису покорили". Ти делови Упутства гласе:

„Комунистички устанички покрет је додуше у опадању, али још није угушен.

Са наступањем топлијих дана мора да се рачуна са поновним оживљавањем немира и устаничке делатности...

Са овом *могућношћу* рачунају *све војне и цивилне власти. Мир* — који је можда привремен — не сме *нигде* да доведе до *попуштања будности* или чак до *безбрижности*.

одреда

Штавише, већ сада се морају да предузму све припреме и мере које ће онемогућити веће немуре и устаничке покрете. Српски и српско-хрватски гранични простор коначно мора да буде умирен!...

Сваком немачком војнику у Србији мора да буде јасно да је најбоља заштита од банди **напад**. Дакле, где год се бунтовници појаве, треба их одмах — не чекајући наређење од више команде — после темељне припреме и довољним снагама напасти, ако је икако могуће уништити изненадним опкољавањем или бар распршити. Само на овај начин је могуће спречити прикупљање и организацију банди. Побуњеници у току зиме не смеју да се **оставе на миру!**...

Спровођење ових акција вршити према смерницама „Борба против партизана“...

Стално осматрање непријатеља и брижљиво спречавање његове шпијунске делатности чине основу свих наших одбрамбених мера и нападних операција...

*Спречавању непријатељске шпијунске делатности треба још више поклонити пажњу. Строгим чувањем тајни, вештом камуфлажом и заваривањем, мора да се увек очува **момент изненађења**.*

Сваки Немац у Србији мора да има пред очима да **је овде опасност од шпијунске изванредно велика**. На сваком кораку се мора рачунати са непријатељским агентима. Од нарочите је стога важности стална и оштра контрола путног и железничког саобраћаја.

одреда *Мере за одмазду — види прилог." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д284)*

Овај придодаток садржи наређење опуномоћеног генерала у Србији Паула Бадера од 20. децембра 1941. о узимању заробљених партизана, талаца и осталих заробљеника за одмазду. У њему, између осталог, пише:

„Оштре и безобзирне мере које су предузеле јединице при **одмаздама људских живота**, а што је наређено од **највишег немачког места**, умиогаме су допринеле брзом и успешном сламању устанка у Србији. Завршни извештаји виших команди и дирекција показују да је Фирерово наређење о мерама одмазде спроведено у потпуности до 5. децембра 1941.

Мере одмазде и даље ће бити настављене. Да би се при том искључила постојећа сумња, скреће се пажња да треба разликовати **3 групе заробљеника**.

1) **Заробљеници за одмазду су лица** која су, на основу њиховог убеђења или држања, одређена за одмазду за немачке животе, нпр. комунисти ухваћени без оружја, Дигани, Јевреји, злочинци и сл.

2) **Таоци** су лица која у јавном животу играју неку улогу и на основу своје личности имају извесног утицаја на становништво у њиховом подручју деловања. Они су из **разних слојева становништва**. Својим животом они јамче за јавни мир, ред и сигурност на њиховом делу земље.

3) **Заробљеници трупе су лица** која у току једне операције буду ухапшена као сумњива. Њих треба да испитају органи фелдкомандантура. После тога или ће бити пуштени на слободу или пребачени у групу заробљеника за одмазду." (Зборник Т12, К1, Д284).

Опуномоћени генерал у Србији је 22. децембра 1941. издао оледеће наређење у вези са стрељањем:

„Наређујем да се, почев од 5. XII 1941, при мерама за одмазду за (убиства и рањавања) припадника Вермахта и фолксдојчера, узима као основа за одмазду следећа квота:

За 1 погинулог — 50 заробљеника за одмазду.

За 1 рањеног — 25 заробљеника за одмазду." (Зборник ДП НОР Т12, К1, Д284).

У Санџаку

Почетком децембра 1941. године, у Санџаку, на територији нововарошког среза, нашле су се бројне партизанске јединице из Србије. Поред Космајског одреда, ту су били делови или главне снаге: Ужичког, Посавског, Крагујевачког, 1. и 2. шумадијског, Чачанског, Поморавског, Копачког, Краљевачког и других партизанских одреда.

Све ове партизанске јединице прешле су реку Увац код Радоиње, на Кокином Броду и на Павловића мосту. Њих је првих дана прихватио, сместио и снабдео народ Нове Вароши и села нововарошког среза: Радоиње, Вранеша, Кокиног Брода, Амзића, Вилова, Дрмановића, Радијевића, Акмачића, Комарана, Божетића, Буковика и Дебеље. Први прихват оволиког броја партизанских јединица на малом простору био је могућ због тога што су у поменутиим селима раније били формирани одбори Националноослободилачког фонда, који су прикупили знатне количине намирница, затим нешто одеће и обуће, као и веће количине материјала за израду одеће и обуће. Одбори Националноослободилачког фонда несметано су радили по селима нововарошког среза, јер су Златарска, Прибојска, Сјеничка и Милешевска чета онемогућиле формирање квислиншке власти и четничких одреда. Територија нововарошког среза је била слободна. Италијанска посада се налазила само у Новој Вароши, која је такође ослобођена 4. децембра. Народ је углавном био за борбу против окупатора.

Иако је одред из Космаја кренуо за Белановицу са намером да се после прибављања муниције и краћег одмора од неколико дана врати у Космај, људству није толико тешко пао одлазак од Рудника према западној Србији и Санџаку, колико губитак слободне територије, везе са Главним, односно Врховним штабом и неизвесна ситуација у којој су се нашли. Услед тога и изнурености у тешким борбама и напорним маршевима по киши, блату, хладноћи, слабе и нередовне исхране, оскудице у муницији и слабог политичког рада, попустила је дисциплина и опао морал код људства. Било је и случајева дезертирања, напуштања или губљења везе са одредом.

одреда

одреда. У току марша на одред еу често припуцавали четници и нападали његове мање делове — претходнице, побочнице и заштитнице, па је извештан број партизана био рањен или погинуо, а неки су изгубили везу са својим четама.

Дан—два по доласку у Санџак, штаб одреда и команде чета позване су у Радоињу, где су чланови Врховног штаба и ЦК КПЈ Александар Ранковић Марко и Иво Лола Рибар са њима одржали састанак. Они су оштро критиковали штаб одреда што су довели јединицу у Санџак, уместо да се са Рудника врате на свој терен, што је муниција тражена из фабрике оружја из Ужица уместо да се отима од непријатеља и што је одред у току пута понекад од сељака узимао храну без наде и њиховог пристанка.

О овом разговору сачуване су забелешке Иве Лоле Рибара које гласе:

„Прва белешка: „Космајски одред: Присутни зам. команданта, иолком Бока, командири и полкоми чета. — Командант погинуо на путу. На лицу: 120 људи у три чете (од 147 а 30 пушч. мет.), 10 п.митр. а 5 окв. (100), 1 баџач мина са 4 гранате, 1 тромблон, 40—50 бомби. На терену грочанског среза остале две диверзионе групе. Директиву за Санџак добили од Заглавка, куда су слати курири неком одг. човеку из штаба. Вера Црв. тврдила да је директива — Санџак. Вера и Мирко — ишли у извиђање, јавили да су наши у Радоињи. Седам дезертера — хтели и отишли кући. Дисциплина марша, морал, чврстина команлног кадра — слаби. Садашњи морал већ бољи. Траже: обућу, одећу, муницију. Питање Босанаца (њих око 20 добрих бораца). Појачање командног састава — опрема (обућа). Финансије око 16.000 динара. Смештени су у првим кућама у Вранешу.

Друга забелешка гласи: „Космајски одред: 121 а 25, 12 п. митраљеза а 100, 50 бомби, 1 баџач — неисправан. (20 Босна). 7 шкарт. Привр. командант: Угреновић Душан, акт. наредник, у одреду од 13. X кандидован за КП. Био ком. чете. Зам. команданта Ивковић Љубомир, сељак из Космаја, у одреду од почетка, члан КПЈ од пре две године. Био зам. ком. чете, курир, заменик команданта. Политкомесар: Бока Јарац. Зам. полткома: Бура Гајић, металац из Београда, у одр. од 17. VIII, члан КПЈ, 1,5 г. дана. Прва чета: Блажо Николић, у одреду од X, прив. чин. члан КП. Политком: Сава Стефановић, радник, у одреду од 1. VIII, члан КП 1 г. Политком: Смајо Буфтеговић, радник из Бгд, V одреду 4 месеца, члан КП 1 г." (Зборник ДП НОР Т1, К1, Д92).

По наређењу Врховног штаба, у селу Вранешу је извршена реорганизација Космајског одреда. Од три, формиране су две чете и попуњен је командни кадар. За новог команданта одреда постављен је Душан Угреновић, а за заменика политичког комесара постављен је Бура Гајић. На својим дужностима су остали: политички комесар одреда Борће Јовановић Јарац и заменик команданта одреда Љубомир Ивковић Шуца. За командира 1. чете постављен је Блажа Николић а за политичког комесара Сава Стефановић. За командира 2. чете постављен је Милан Лазаревић Мечка, за политичког комесара чете Смајо Буфтеговић, а за заменика командира чете Војин Бурашиновић Костја.

За потребе Врховног штаба из одреда је послато десет људи. Док се одред налазио у Вранешу, снег је нападао тридесетак дана а мразеви су добро стегли.

— Трећег дана боравка у селу Вранеша, ујутру, одред се постројно. Са штабом, пред строј је дошао непознат човек. Био је висок, сувоњав, у војничком шињелу. На глави је носио праву српску шајкачу. Неочекивано и без најаве почео је да говори о нашим даљим задацима, о борби и о дисциплини, која нам је веома потребна ако мислимо да борбу доведемо до краја и да савладамо непријатеља.

Кад је завршио и отишао, Бока Јарац рече да је то Крцун. Ништа више о њему нисам знао, јер сам га тада први пут видео." (Војин Бурашиновић Костја, нав. дело, стр. 276).

Одмах после тога одред је, по наређењу Врховног штаба, кренуо за Нову Варош, где је стигао истог дана око подне и разместио се.

У Новој Вароши одред се задржао неколико дана. То време искоришћено је за одмор људства, побољшање хигијене и сређивање стања у одреду.

Извесно време одред је држао положаје на планини Златар, а затим се вратио у Нову Варош, где је присуствовао збору на коме је говорио члан Врховног штаба народноослободилачких партизанских одреда Југославије Иво Лола Рибар.

О путу Космајског одреда од Космаја до Санцака, Љубомир Ивковић Шуца у својим сећањима каже:

„Космајски партизански одред кренуо је ка Ужицу средином новембра 1941. из села Велике Иванче код Младеновца. Њему се придружио Београдски батаљон Посавског одреда. Намера је била да се у Ужицу снабдемо оружјем и муницијом и вратимо. Наравно, било је прилично дискусије о томе да ли да се иде или не, па је на крају одлучено да одред крене.

Уз пут смо прву борбу имали у селу Јеловику, а другу у Босути.

У Рудник смо стигли половином новембра... После два—три дана Немци су бомбардовали Рудник, а онда су нас напали четници и љотићевци. Под њиховим притиском повукли смо се до Горњег Милановца, а онда смо с деловима Шумадијског одреда извршили противнапад. Другог дана борбе одреди су стигли до Рудника.

После узастопних борби заузели смо ову варошицу, а онда смо потерали непријатеља према Шаторњи и селу Јарменовцу. Домаћим издајницима убрзо су се придружили Немци, пошто су видели да њихови савезници не могу с нама да изађу на крај. Немци су нас напали с тенковима. Космајски одред се утврдио у школи у Јарменовцу. Немци су задржани до ноћи, али је затим дошло наређење да се Рудник напусти. У току ноћи одред се повукао у правцу Милановца.

У Сврачковцу су Београдски батаљон Посавског одреда и Космајски одред већали шта да се ради. На састанку је одлучено да се иде према Чачку у намери да се помогне нашим снагама у одбрани града. Нисмо претпостављали да је у току офанзива са свих страна, а што се тиче Ужица рачунали смо да ће оно бити брањено...

одреда

одреда

Одатле смо кренули према Ужичкој Пожеги и даље према Јеловој гори. Близу Сечја дознали смо да је Ужице пало. Од сеоских одборника и преко партијских организација дознали смо да су се наши повукли према Санцаку. И ми смо се тамо упутили.

Пут нас је водио преко села Кремне, где смо прешли друм за Ужице. Ту је погинуо вршилац дужности команданта Космајског одреда „доктор“ Мики. Био је капетан бивше југословенске војске. Пре тога, на Руднику је дезертирао командант одреда Јанко, па је на његово место одређен за вршиоца дужности „доктор“ Мики. Њега је из бусије убио један четник.

Били смо прилично исппнени, владала је зима. Маршеви и борбе били су напорни, а борци боси, голи, гладни. Настале су тешкоће око исхране, па се користила свака могућност да се храна набави. Нешто смо куповали, а нешто добијали од сељака. То су били проја, сир, качамак. Јели смо и зобеницу. Потрага за храном доводила нас је и до незгодних ситуација. Било је и узимања о чему се чуло и причало и, наравно, настојало да се такве појаве спрече.

Са Рудника смо пошли са 200 бораца. Уз пут нам је неколико бораца рањено, неколико је погинуло, а око петнаест—двадесет је дезертирало.

Преко Семегњева, Јабланице и Драглице прешли смо без неких нарочитих борби. Немци су били ангажовани углавном на комуникацијама. Пре него што смо стигли у Санцак, дознали смо да се наши налазе у Новој Вароши. На циљ смо стигли почетком децембра 1941. Пошто смо се повезали с нашим снагама, одмах нам је наређено да одемо у село Рутоше и да ту останемо до даљег наређења.

Другог или трећег дана Врховни штаб нас је позвао на саслушање (тако сам то назвао). Примили су нас другови Марко и Лола Рибар. Марко нас је питао зашто смо кренули са свог терена и зашто смо дошли у Санцак. Рекли смо да нам је циљ био да се снабдемо оружјем. На то нам је он одговорио:

— Видите, кад смо почели да ратујемо, нисмо рачунали на фабрике. Рачунали смо да од непријатеља отимамо оружје и да с тим оружјем ратујемо...

Марко нас је тада озбиљно критиковао. Лола Рибар је нешто писао, није учествовао у разговору. Тада нисам знао ко је он.

Био је присутан и Билас као члан Врховног штаба, али он није учествовао у разговору.

Од стране штаба нашег одреда били смо присутни: Душан Угреновић, командант, ја као заменик команданта, Борће Јовановић Јарац, комесар одреда и Бура Гајић, заменик комесара.

Марко нас је затим упитао како смо се понашали у току марша. Били смо прилично искрени, па смо му рекли да је било и незгодних ситуација.

— Узимали смо храну од народа — кажемо ми.

Сећам се да смо на једном месту јели качамак. Одједном су донели ведрице с кајмаком за који су борци рекли да је „заплењен од непријатеља“. Бока Јарац је тада рекао: — Ово није качамак с кајмаком, него кајмак са качамаком.

Све смо то искрено испричали другу Марку. А он нам је рекао:

— Ето шта сте урадили. А ако сада будете морали да се вратите истим путем, како ће вас ти исти људи дочекати?

Тек тада смо видели колико је било важно пазити на поступке бораца према народу.

После тога речено нам је да пређемо у Нову Варош да се оперемо, опаримо и очистимо, да се средимо, па ћемо добити наређења. У Новој Вароши смо остали неколико дана. Ту смо почели да живимо помало градски, варошки.

Једног дана су нам јавили да је узбуна. Налетели су италијански авиони. Из Пријепоља и Прибоја кретале су се и њихове трупе. Због те узбуне смо одмах кренули из града и заузели положај у подручју Златара. Тамо смо остали два дана. Снег је био велик.

После тога вратили смо се у Нову Варош, где је код цркве одржан збор свих бораца који су се затекли у граду. Лола Рибар је говорио о томе да смо се из Ужица повукли јер нисмо никада ни постављали да чврсто држимо слободну територију. „Борба се наставља, ми ћемо ослободити друге територије” — рекао је Лола. („Култура” Београд, 1961. г.: „Ратна сећања”, К1, стр. 500—502).

„Исто вече кад је кренуо Врховни штаб, кренули смо и ии по задатку према Бистрици. Видимо Пратећу чету Врховног штаба и Тита са шубаром. Гледамо за њима радознано, а Ђока Јарац се шали: „Види шта смо доживели. Врховни штаб нам иде у претходницу...”. (Кика Дамњановић-Марковић, нав. дело стр. 117—118).

У Новој Вароши у Одред су ступили Буро Томац, радник и Доброслав Лазаревић, радник. Они су пошли у Космајски одред, крајем новембра када се Одред већ налазио на путу за Санџак. Преко Чачка и планине Јелице стигли су до Ариља, одакле су се са ариљском партизанском четом повукли у Санџак. У Новој Вароши су извесно време били у Пратећем воду — чети Врховног штаба, а затим су на свој захтев прешли у Космајски одред.

У то време у прибојском срезу било је неколико четничких формација. По злочинима и служењу окупатору највише се истицао четнички одред раскалућера Захарија Милекића, чија се база налазила у Прибојској бањи где су и Италијани имали своју посаду. Четници су спроводили присилну мобилизацију и вршили испаде према местима Рутоши, Радоиња, Челице и другим селима нововарошког среза где су се налазиле партизанске јединице или била организована народноослободилачка власт. На ширењу четништва у прибојском срезу и његовом укључивању у службу окупатору много је допринео Драгиша Јовановић, политички саветник у одреду Захарија Милекића. У једном писму Дражи Михаиловићу Драгиша се хвалио како је захваљујући његовој благовременој акцији „само прибојски срез сачуван од комунистичке немани — изузетак у отаџбини”. Мирко Буковић: „Санџак у НОБ-у; Бгд, 1964, Нолит — Просвета страна 192.

Зато је Космајски одред добио задатак да спречи четничке упаде у села нововарошког среза и да их нападне у Прибојској Бањи. Исти задатак су добиле и неке друге партизанске јединице од Главног штаба за Санџак.

Из Нове Вароши одред се пребацио у Бистрицу, где је заноћио. Целу ноћ падао је снег и нападао скоро метар. Сутрадан, пре сванућа, одред је кренуо за Челице са циљем да изненада нападне четнике, али су они после неколико пуцњева побегли. Одред је запленио неколико пушака. Настављајући покрет, одред је по подне, газећи дубок снег који је људству био до појаса, стигао у место Кратово, где се разместио и заноћио.

Борбе против Италијана и четника у околини Прибоја

Из Кратова одред је следећег дана кренуо да нападне четнике у Прибојској Бањи. У Прибојској Бањи су се тада налазили четници и једна јединица италијанске војске. У овој акцији су још учествовали и Први чачански батаљон и једна чета Првог ужичког батаљона. Нападом је командовао Владимир Кнежевић Волоћа, командант Главног штаба за Санџак. Чим су од својих патрола обавештени о кретању партизана према Бањи, Италијани и четници су напустили ово место и упутили се у Прибој. Тако су космајски, чачански и ужички партизани у преподневним часовима 27. децембра 1941. ушли у небраћену Прибојску Бању. Партизанске јединице нису имале губитака, а успеле су да ухвате и разоружају тридесетак четника.

Око подне, због јаке артиљеријске ватре којом су Италијани покушали да нанесу губитке партизанима, у Прибојској Бањи се није могло остати, па се одред поново вратио у Кратово. Убрзо је у овом селу одред нападнут од четника. Жестока борба трајала је до увече, када је одред успео да четнике одбаци према Прибојској Бањи. У току борбе тешко је рањен један борац, па је послат у Нову Варош у болницу.

После борбе одред се пребацио у засеок Кратова Јелачу, где је зановио. У ширем рејону Кратова и села Рутоши одред је остао неколико дана, а затим се пребацио у место Штрпци, где је стигао 6. јануара 1942. године пре зоре. Тек што је свануло, одред су нападе италијанске снаге из Прибоја које су имале и артиљеријску подршку. Одред је прихватио борбу, али се услед надмоћности непријатеља морао повући из села Штрпци према Бијелом брду. У току ове борбе истакао се Стеван Милијановић Баџак који је са групом бораца убио и ранио десетину италијанских војника.

Последњих дана децембра и почетком јануара вршене су припреме за одлазак партизанских јединица у Србију. Питање повратка српских партизанских јединица у Србију покренули су чланови Врховног штаба Александар Ранковић Марко и Иво Лола Рибар у свом писму од 10. децембра 1941, упућеног врховном команданту. Они су предложили другу Титу да се већи број српских јединица, после реорганизовања у Санџаку, врати у Србију. Друг Тито им је сутрадан одговорио да се слаже са предлогом, али је потребно да се прво извиди терен како би били сигурни да ће јединице моћи успешно деловати онамо куда буду послате. За повратак неких одреда у Србију нарочито се залагао делегат Врховног штаба у Новој Вароши Милован Билас. Он је писао и тражио од врховног команданта, друга Тита, да се у Србију не шаљу само јединице и чланови Покрајинског комитета КПЈ за Србију, него да иде и неко од чланова ЦК КПЈ, сматрајући да се овим одуговлачењем пропушта повољна прилика. Предложио је да у Србију иде одреда

члан ЦК КПЈ Александар Ранковић Марко и, евентуално, он — Билас. Врховни штаб је добио вести да партизанске јединице воде борбу са Немцима и жандармима између Добруна и Ужица и да су у покрету и наступању од Добруна одбацили непријатељске снаге до Биоске. Чак се говорило да су партизани запленили и два топа. Врховни командант је зато у свом писму од 22. децембра, упућеном делегату Врховног штаба Миловану Биласу, дозвољавао да се у Србију шаљу јаче партизанске јединице, које ће чистити терен од непријатеља. Требало је да ове јединице утврде колике су непријатељске снаге и да ли је могућ политички рад. Врховни командант је у свом писму назначио и правце којима треба да крену јединице. Један правац би био од Кокиног Брода према Ариљу, други из Радоиње иреко Драглице у иравцу Чајетине, а трећи од Белог брда према Добруну, а одатле обема странама пруге према Биоски. Лево крило јединица, кад избије на њанину Тару, треба да ухвати везу са партизанским јединицама у ширем рејону Ваљева. Што се тиче одласка чланова ЦК КПЈ у Србију, врховни командант, друг Тито, је одговорио да о томе још нема ни говора, а „што се тиче чланова ПК КПЈ за Србију, њихов одлазак мора бити у пуној мери осигуран, јер смо одвише тешке ударце добили у последње време у погледу кадрова да бисмо могли и даље слати људе у неизвесност и необезбеђено". (Мирко Еуковић: Санцак у НОБ-у, стр. 214).

Космајски одред се налазио у рејону Бијелог брда у источној Босни, када је стигло наређење Врховног штаба да крене у састав Прве пролетерске бригаде. Одред је требало да се врати у Нову Варош и за Врховни штаб понесе сребрни новац који је евакуисан из народне банке у Ужицу приликом повлачења из Србије. Делегат Врховног штаба Милован Билас који се тада налазио у Новој Вароши и који је примио то наређење Врховног штаба договором се са Главним штабом за Санцак и Милинком Кушићем и Петром Стамболићем да се одмах, како се не би чекао долазак Космајаца, из Нове Вароши у састав Прве пролетерске пошаље Други београдски баталон Посавског одреда, који се ту налазио на одмору, а Космајски одред упути у Србију. У писму Врховном штабу, објашњавајући зашто је променио његову одлуку Билас је писао да је београдски батаљон боље срећен него Космајски, што није одговарало истини и Врховни штаб није напамет тражио да овај одред уђе у бригаду, већ зато што је знао стање у њему и његову борбену спремност. Промена одлуке Врховног штаба могла се оправдати само тиме да се није могла брзо извршити; док би курир из Нове Вароши отишао до Одреда и док би он дошао у Нову Варош прошло би више дана, а Врховни Штаб се у то време већ налазио на путу од Романије за Чевљановиће у средњој Босни.

Сећајући се неких догађаја из времена боравка Космајског одреда у Санцаку, Војин Бурашиновић Костја, тада заменик командира чете их овако описује:

„Сутрадан, још пре зоре, пошли смо из Кратова према Прибојској Бањи. Речено је да наш одред и Чачански батаљон треба да нападнемо четнике у Прибојској Бањи. Снег је био дубок, па смо се тешко кретали. Из појединих раштрканих кућа гањали су нас из пушака. Без обзира на то ишли смо напред. Не знам које доба дана је било када смо сишли у Бању. Тамо су били и Чачани.

Око подне Италијани су почели да нас из Прибоја туку топовима. Гранате су падале и уз тресак се распрскавале по Бањи, око кућа. Тукли су све жешће, па смо се припремали да изађемо из Бање. Били смо гладни, а ручак само што није био готов. У једном великом казану кували смо заплењено суво месо и кисео купус. При поласку, баш кад смо хтели да поделимо ручак, граната тресну усред казана, па је купуса и меса било по читавој Бањи. Сећам се, неки другови су онако у пролазу купили комаде сувог меса и у покрету јели. Ми смо се повукли у село Кратово, а Чачани не знам куда су отишли.

У овом селу нисмо били више од два сата кад одозго, с брда, дође један дечак. Није имао више од дванаест година. Наиће на мене.

— Ено горе неких, некакве војске, па питају који сте ви — рече дечак и показа на суседну косу.

Само што сам погледао онамо где је дечко показао, кад одозго запрашташе пушке, а куршуми засвираше по кућама. Почесмо истрчавати на положај, заклањајући се иза кућа. Одозго су нас све жешће тукли. Најзад заузесмо положај и примисмо борбу. Док смо излазили, ранили су нам једног старијег друга. Звао се Буро, и знам да је био земљорадник из села Сибнице у Космају. Тешко је рањен у главу, а после десетак дана од те ране је умро у Новој Вароши у болници.

Све до мрака водили смо борбу и, на концу, протерали четнике према Прибојској Бањи. Већ је сасвим пао мрак када смо извршили покрет у село Јелачу. Боравак у овом селу добро сам запамтио. Један вод наше чете био је у једној кући, а други у другој, неких педесет метара ниже. Седели смо и певали. Повремено смо причали о Космају. У једном тренутку наишао је комесар чете Смајо и позвао ме да изађем пред врата. Рекао ми је да тамо где је други вод доћем на састанак команде чете и да треба да се договоримо о некој акцији. Међутим, тамо је било и обичних партизана, укупно десетак. Ту је био и Крња. Један друг, звао се Буро (Буро Гајић, заменик комесара одреда — напомена ДДБ), рече да отвара партијски састанак. Кад сам ово чуо, помислих: шта ћу ја овде кад нисам члан Партије! Не верујем да је Смајо погрешно, јер он сигурно зна ко су чланови Партије. Кад су ме већ позвали, седео сам и чекао шта ће бити. У међувремену Буро рече да и ја присуствујем састанку, јер и о мени треба да продискутују. Ја сам мислио шта ће о мени да дискутују. Буро је предложио дневни ред. Прва тачка је била организационо питање, а другу тачку нисам ни запамтио. Затим је Буро рекао да у првој тачки немају нешто нарочито, осим што би требало продискутовати да мене приме у Партију. То ме је изненадило јер ми се чинило да је дошло пребрзо. Још раније, приликом кандидовања, ја сам воднику Цанету рекао шта мислим. Био сам уверен да треба да прође неколико година док заслужим да будем члан Партије. Међутим, сада видим да је то дошло после неколико месеци.

Један за другим говорили су о мени, што ми је било непријатно, али то нисам могао да спречим. Највише се могло чути лепих и пријатних ствари, од којих се нисам морао стидети јер су све личиле скоро на похвале. Још само неколико их је остало који нису ништа казали.

— Хајде, другови, јављајате се за реч и реците шта мислите! — обраћао се Буро свима.

Како се нико није јављао, Буро је тражио да се одлучи о моме пријему. Рекао је да дигну руку они који су за то да ме приме. Једним погледом обухватио сам све присутне и видео да су сви дигли руке. То је учинио и Буро.

— Значи, сви смо за то! — закључио је Буро.

Крња се смешкао гледајући ме некако необично, као мачка дигерицу. Гледали су ме и остали, а онда ми се Буро обратио некако званично:

— Ти си, друже, од данас члан Комунистичке партије Југославије — рече, настављајући да то није лако постати и да је то највећи дан у животу сваког од нас.

Чинило ми се да Буро много говори али, опет, видим — важно је све што каже. Напомиње да члан Партије мора бити први у борби, да мора служити примером и да, уопште, мора бити свима углед. Напоменуо је да члан Партије мора читати да би се уздизао. Кад је ово рекао, сетио сам се оних дана у Београду кад ми је Крња доносио књиге. Док сам мислио о Београду, Буро устаде, пружи ми руку и честита на пријему. После њега честитали су ми сви редом, при чему су ме обузела необична осећања и нелагодност. Никако се нисам могао отети утиску да ја још нисам дорастао, па сам једва чекао да се то заврши и да се пређе на другу тачку дневног реда. Таман ја очекујем да ће тако бити, кад ме Буро изненади:

— Мислим, другови, да он сада треба да каже шта мисли — рече и погледа у мене.

Тек сам се тада нашао на муци, јер заиста нисам знао шта да кажем. Осећао сам се горе него на оној првој конференцији. Још теже ми је што сви гледају у мене, очекујући да почнем да говорим. Видим, нема куд и — почех. Знам да сам на крају рекао да ћу све чинити како другови кажу и како најбоље будем могао, јер сам их заиста сматрао паметнијим од себе. Тиме сам некако завршио и одахнуо, мислећи да је томе крај.

Међутим, за реч се јавио Смајо, комесар чете, смећ, сувоњавог лица, какво обично имају столари, необично присан. Његови поступци су били онакви као Крње и Србина, па сам очекивао да ће и овога пута рећи нешто пријатно и лепо.

— Кад већ друга примамо у Партију — почео је Смајо — ја бих хтео да му одмах укажем на неке ствари које не би смео касицје да чини. Хтео бих да подвучем оно што рече Буро да комуниста увек мора служити примером. Комуниста мора бити правичан и поштен. Пре неколико дана он је учинио грешку коју као комуниста не би смео себи дозволити. Када смо запленили сир и кајмак, ја сам га одредио да дели кајмак, а он је онда узео за себе кашику више. Ја сам то видео онда, али нисам хтео пред другима да му кажем, а сада користим ову прилику.

Када Смајо ово рече, мене као да удари струја и обузе ме нека ватра па сав горим. Осећам да су ми се образи зајапурили и поче да ме пробија зној. Брвнара у којој смо били поче да се окреће око мене, а нешто страшно да звони у ушима. Смајов глас једва чујем, као да долази из неке велике даљине, а уместо собе, где се налазим, и другова око себе, ја видим ону кућу у којој се то десило. Видео сам поред огњишта казан и тарану како се пуши у њему. Видео сам сваког од оних другова што прилазе с порцијама, а после долазе до мене и ја стављам свакоме у порцију по две кашике кајмака, који накисело мирише. Видео сам и онај тренутак кад сам отишао до казана, где ми је Пане насуо тарану, а онда сам се вратио код чабрице и ставио две кашике кајмака, као и осталима. Измешао сам, а онда ми се учинило да је кајмака мало, па сам ставио још једну кашику. Поново сам измешао и појео. Тада нико ништа није питао, нити је ко рекао: „Еј, ти, непоштено је то што радиш, и нису твоја уста боља од наших“.

У једном тренутку све су ми те слике изишле пред очи, и би ми јасно да сам погрешно; проклињао сам тај тренутак и као да сам чуо глас поред себе: „Ако, тако ти и треба кад си прождрљив!“. Тај се глас изгуби, а онда чух како Смајо каже да се такве ствари човеку могу догодити, али да се комуниста мора показати доследним баш у тешкоћама. Сада сам га слушао пажљивије, а он говори полако, одмерено, осећајно и обазриво, да ме што мање боли; али ја сам ипак осећао страشان бол.

За мене је то била читава вечност. Да ме је насамо изгрдио, па чак и изударо, било би ми лакше, али ми је било страшно што говори пред свима. Гледао сам преда се, како кривац увек чини; било ме је срамота да се сусретнем с било чијим погледом. Зар ми је икада у животу могло пасти на памет да ћу доживети толико мука због кашике кајмака. Интересантно, ни у једном тренутку није се у мени према Смаји јавила некаква мржња, презир или ма шта друго, јер сам дубоко осећао да је у праву и да све ово чини добронамерно, са жељом да ми помогне. Истина, на моменте ми се јављала жеља да се земља отвори, па да пропаднем у некакав бездани амбис. Како човек у таквим тренуцима проклиње своје слабости, како се каје, дође му да заплаче на сав глас, и како презире све оно што га наведе на такве поступке.

Био сам ошамућен кад се прешло на другу тачку дневног реда. После онога што сам доживео, од те друге тачке ниједно слово нисам запамтио; био сам сасвим одсутан. Када је састанак завршен, пришао ми је Крња:

— Није критика лака ствар! — рече једва чујно — али се на њу мораш навикнути. Шта ћеш, погрешно си, а деси се то. Лзуди све могу...

После сам размишљао о свему и дошао до закључка да сам се с примањем у Партију обавезао да себи ништа не пустим на вољу и да сваки поступак добро одмерим. Видео сам да и обичан човек може бити велик ако у себи нађе снаге да обузда оно што није добро и ако може да се савлада. Можда сам преосетљив, и можда на то нисам навикао, али, у сваком случају, дивна је то ствар кад ти на овакав начин укажу на оно што не ваља.

Остао је то незабораван састанак. Постао сам члан Партије, али сам видео да то није лако бити...

После борбе око Прибојске Бање ми смо се са одредом упутили северно од Прибоја...

У село Штрпци дошли смо 6. јануара 1942. Сећам се — жене по кућама ужурбано су спремале за Божић. Зачудило ме како су куће чисте и уредне.

Тек што је свануло, с једне косе од Прибоја, изнад Увца, заштектали су митраљеви, а мало затим зафијукаше топовске гранате и уз тресак се сручише поврх села. Италијани су нас напали. Једна чета одреда отишла им је у сусрет, и ускоро је дошло до борбе. Међутим, Италијани су били много јачи па смо се повлачили према Белим брдима. За читаво време пратили су нас артиљеријском ватром, тако да су око нас, сад овде — сад онде, после експлозије остајали црни кругови на снегу.

Већ је било прошло подне кад смо угледали групу од око петнаестак Италијана како су зашли у једну усамљену кућу, десно на друму. Стева Баџак навалио да иде да их нападне. И кренуо. Пратили смо га погледом док је с групом бораца, свега њих пет—шест, прилазио. Кад је дошао на педесетак метара, отворио је ватру из пушкомитраљеца. Италијани јурнуше из куће као суманути. Стева и остали засуше их ватром онако у бежању и убише их скоро десетак. Огорчени због губитака, Италијани нас још жешће засуше артиљеријском ватром. Гранате су падале око куће у којој смо били, па изаћосмо напоље да се донекле разредимо, јер ако погоде кућу, а очигледно овамо гађају, биће од

нас много мяса. Укућани такође излетеше напоље. Жене кукају. Десно у дворишту видео сам стадо оваца. Таман сам их погледао, кад граната страшно запишта и сручи се међу овце. Ми појурисмо из дворишта, уза страну. Видех да је скоро половина оваца раскомадана гранатом. Италијани престаше да гађају.

Ускоро је пао мрак. Кренусмо кроз густу смрекову шуму, у источном правцу. Сат касније дошли смо у место Цигла, где смо преноћили.

Сутрадан смо кренули у Јабланицу, на Златибору. Два дана смо ту остали, и око 10. јануара кренули смо у западном правцу. Било је прошло подне кад смо стигли у село Семенгјево. Било је то исто село где смо Благоје и ја нашли одред после одласка из Ужица и лутања по златиборским брдима. Нисам ни слутио да ћу се баш у овоме селу опет и заувек растати од одреда. Тога дана осећао сам се веома лоше. Био сам врло изнурен и болестан. Када смо стигли у Семенгјево, Бока Јарац ми је саветовао да се вратим у Нову Варош. Крња је био нарочито упоран у томе и наваљивао да се вратим како бих се опоравио.

Кад сам се одморио, кренуо сам назад још истог дана. Преноћио сам у Јабланици, сутрадан у неком селу, и тек трећег дана дошао у Нову Варош и јавио се у болницу. Овде сам нашао Благоја, коме рана још није била зарасла. Крај њега нисам осећао толику усамљеност." (В. Б. К., н.д., стр. 303—308, 335, 336).

Повратак у Србију

Када су партизански одреди у току Прве непријатељске офанзиве, повдочећи се, почели стизати у Санцак, чланови Врховног штаба и Централног комитета КПЈ Александар Ранковић Марко, Иво Лола Рибар и Милован Билас Вељко, били су задужени за њихово прихватање и реорганизовање.

Ранковић и Рибар у сагласности са Биласом, из Радоиње 10. децембра 1941. упутили су писмо Врховном команданту другу Титу, савештавајући га, између осталог, о доста лошем стању јединица које су у Санцак стизале из Србије после тешких борби вођених против Немаца и квислинга и исцрпљујућих маршева, као и о мерама које су они предузели да се то стање среди и поправи, инсистирајући на њиховом повратку у Србију, јер је то, како су они навели, била „жеља већине људства“.

У писму које је из засеока Врањек села Дренове 11. децембра 1941, упутио Ранковићу, Биласу и Рибару, између осталог, Тито пише: „Примио сам ваше писмо од 10. децембра о. г. Разумијем ваше гледиште о потреби слања наших чета у Србију. Али потребно је ипак да имамо минимум гаранција да ће те чете стигнути на терен куда их шаљемо, а за то је потребно да имамо означен правац, односно да оду најпре извиђачи да би испитали правац кретања." (Јосип Броз Тито — сабрана дјела, том осми, стр. 5).

Нешто касније, на основу информација и података које су тада имали Централни комитет КПЈ и Врховни штаб НОПОЈ су донели одлуку о повратку одређених партизанских јединица у Србију. Космајски одред који је био одређен да уђе у састав

Прве пролетерске бригаде, то наређење је добио тек почетком јануара 1942. године. Одред се налазио у селу Штрпци у источној Босни када је стигло наређење Врховног штаба да одмах крене за Србију, правцем преко Златибора и Таре према Валеву, и да се иовеже са партизанским снагама које су дејствовале на том терену. После борбе са Италијанима, када се одред повукао према Бијелом брду, ту је стигла и 2. чета Првог батаљона Ужичког партизанског одреда и једна чета Посавског одреда.

Сутрадан, одред је са Ужичком четом кренуо за Србију са намером да се до Јелове горе врати истим путем.

Наређење Врховног штаба примљено је са одушевљењем од већине бораца. Мада се није знала ситуација у Космају и та неизвесност помало мучила људе, помисао да се иде у стари крај, где су се знале прилике и познавали људи и где се очекивала боља исхрана и прибављање муниције, одеће и обуће, радовала је борце и разгонила све сумње у тешкоће повратка. Међутим, једна група добрих бораца, међу њима и изванредан број избеглица који су у одред дошли преко Београда, није била вољна да се враћа у Србију, већ је хтела да иде за Босну да се бори против Немаца и усташа, па је нерадо прихватила наређење за повратак у Србију.

„Једна група другова, каже Воја Косовац, тада борац одреда, са резервом и нерадо је примила наређење о повратку на свој терен. То су већином биле избеглице из Босне и Хрватске које су желеле да се боре против усташа, јер су им побиле породицу. То своје нерасположење нису крили током целог марша до Космаја. Одвајали су се од Одред, критизирали, отказивали послушност и слично. Али у свим борбама су учествовали и нико од њих није дезертирао. Неки су уз пут, у току марша, изгинули, а већина у Тулежу, код Венчана, фебруара 1942, а неки су рањени. Донета је одлука да се с њима разговара, понеко саслушава а против чланова КПЈ примењују и партијске казне. Али свакодневне борбе и покрети из часа у час то нису омогућили.

У Вујиновачи код Ваљева, где се одред задржао два дана, због пуне мобилности и будности — није се стигло да се било шта озбиљније предузме, сем да се воде неки разговори.”

Са Космајским одредом је кренула и група политичких радника који су по директиви ПК КПЈ за Србију послати на политички рад у околину Обреновца. У њој су били: Влада (Аксентијевић, Рада Шубаковић, Веља Јерemiћ и Миладин Петровић.

Са просторије Бијелог брда одред се пребацио у место Цигла, где је преноћио, и следећег дана продужио према Горњој и Доњој Јабланици. У рејону ових села се разместио и остао два дана прикупљајући обавештења о приликама на његовом правцу кретања.

Настављајући марш, одред је са Ужичком и Посавском четом дошао у Семегњево, одакле се пребацио у Шљивицу, где је нападнут од Немаца и четника. У тешкој борби одред је имао неколико погинулих и теже и лакше рањених бораца.

Повлачећи се из Шљивовице, одред је пребацио у рејон села Бранешци и сместио у вилу београдског трговца Владе Митића. Одатле су рањеници са неколико пратилаца послати за Нову Варош у болницу.

„Селјаци су требали знати, каже Војислав Косовац, тада борац одреда, да ли у селу има Немаца и четника или нема. Цео терен је био у снегу. Из даљине сваки покрет се видео. Немци су већ били у селу и због мраза из сељачких кућа су поузимали шаренице, ћебад, поњаве и њима се огрнули. И селјаци, који су патролама и челу колоне дали обавештење да у селу нема непријатељских снага, вероватно су били симпатизери четника.

Један број тешких рањеника, који никако није могао да се креће, за које сам ја био задужен, остављен је у кућама, шталама и колибама на периферији села: др Наташа Шимченко, Милиша Мишић, Чета „Брица“ и још један партизан, али су их селјаци провалили и Немци су их у смирај дана убили. Они су после ту и сахрањени. Покојни прота Смиљанић их је по црквеном обреду сахранио.

Остали рањеници, они који су могли да иду, пошли су уз помоћ другова у Митића колибе.“ (Сећање Војислава Косовца, саопштено ДДБ).

Штаб одреда је увече послао једну патролу за Семегњево ради извићања да ли у том месту има непријатељских снага. Патрола је за водича узела једног четника заробљеног у Шљивовици. Он, међутим, није хтео да води патролу за Семегњево, већ је покушао да је наведе на Чајетину, где су биле непријатељске снаге. После лутања у току ноћи, патрола се изјутра вратила необављена посла.

Ујутру је штаб одреда одредио десетину Милутина Радојичића Шуце да иде за Семегњево ради набавке хране и извићања да ли у селу има непријатеља. По одлаку патроле одред су напали четници. Њихов напад је одбијен, али је погинуо партизан један а два—три партизана су рањена. Како рањеници нису били способни да наставе марш са одредом, они су са једном патролом послати за Нову Варош у болницу ради лечења.

Процењујући тренутну ситуацију неповољном, јер се очекивало груписање јачих непријатељских снага и извођење већег напада, штаб одреда је одлучио да настави покрет према планини Тари, не чекајући повратак своје десетине из Семегњева.

*

„Из Велике Иванче под Космајем, 16. новембра 1941. увече, Космајски одред је кренуо са Првом и Трећом четом. Друга чета је нешто раније са командиром Боком Шарановићем отишла у Шумадију ради набавке муниције. Наместо Боке за командира Треће чете постављен је Мики Вуковић — доктор Мики...

Пре првог повлачења са Рудника дезертирао је командир Прве чете и командант одреда Јанко Марјановић. За команданта одреда је тада постављен наш командир, доктор Мики, а за командира Прве чете Душко Симовић, Црногорац, који је убрзо, када смо

од села Мајдана кренули у поновно заузимање Рудника, тешко рањен и послат у болницу у Горњи Милановац...

По заузимању Рудника, Космајски одред и Љубићка чета су дошли у село Јарменовце. Ту смо похватили неке жандарме... Када су нас сутрадан напали Немци, почели смо се полако повлачити према Руднику, где смо стигли предвече. Наше јединице су се спремале да га напусте. Ту смо добили нешто хране... Увече смо напустили Рудник, прошли кроз село Велереч и ноћу стигли у село Савинац...

Из Савинца смо продужили за Добрињу и даље... Приликом преласка пута Пожега—Косјерић водили смо борбу са Немцима, жандармима и четницима... Увече смо стигли у село Дуб, недалеко од Бајине Баште. Ту су нас напали четници, па смо се у току ноћи пребацили у село Церје, где смо остали неколико дана...

Из Церја смо кренули дању. Дневни покрет није добар, боље да смо ишли ноћу као када смо пошли из Космаја и са Рудника, јер у ноћним маршевима нисмо имали губитке... Код Заглавка, када смо прелазили друм Ужице—Бајина Башта, од непријатељског препуцавања погинуо је командант одреда доктор Мики... Изјутра смо стигли у село Семерјево на Златибору. Сместили смо се у школу. Неко је повикао да иду Немци. Брзо смо напустили село и отишли у неку шуму. После смо се вратили јер Немаца није било...

Када смо стигли у Нову Варош, мене одреде да радим у обућарској радионици. Био је и Симић из одреда... После неколико дана одем са одредом за село Косатицу на Златару. Тамо је био Врховни штаб... После кренемо за Сјеницу, али су наше јединице тамо завршиле борбу и повлачиле се. Од Сјенице се вратимо у Нову Варош... После одемо за Прибојску Бању... Из Санцака се пребацимо у Босну. Дођемо у село Штрпце на друму Прибој—Вишеград, недалеко од Прибоја. Био је верски празник Бадњи дан. Бока Јарац, комесар одреда, каже домаћину код кога смо се сместили да врши свој верски обичај као и до тада, да се нас не плаши и не устручава... Ту нас нападну Италијани, па одемо за Бијело брдо. Ту је дошла и једна чета ужичких и једна чета посавских партизана. Наређен је покрет за Србију. Одемо у село Цигла. Одатле продужимо за Србију. Дођемо у семерјевске колибе и ноћу уђемо у село.

Из Семерјева одемо за Шљивицу и сви се сместимо у школу. Са нама су и Ужичани и Посавци. Преноћимо. Сутрадан, пре подне, нападну нас Немци, жандарми и четници са три стране. Тешко је рањена докторка Натапта и још неколико бораца. Извучемо се из села и одемо у кућу Владе Митића, београдског трговца. У Шљивици су нам четници убили једног друга и ми смо ухватили баш једног четника што је пуцао. У току вечери штаб је послао једну патролу за Семерјево да види да ли тамо има непријатељских снага. Водич је био тај заробљени четник. Међутим, он је патролу водио целу ноћ око логора и покушавао да је наведе на Чајетину, где је било четника. После дугог лутања ноћу, вратила се патрола у логор необављена задатка. Ујутру је штаб одреда одредио десетину Милутина Радојичића Шуце да иде за Семерјево по истом задатку и по храну. У десетини су били: Шуца, Нада „плава“, Камени (Миодраг Јовановић Мицко), Жика Радовановић, Маре Василић, Милан Марић, и још два—три друга; (један борац Ужичке чете и један борац одреда кога су звали Талијан — напомена ДДБ). У Семерјеву није било непријатељских снага. Узели смо нешто хране и спремили се за повратак. Послао сам Марета са још неколико другова да оду испред нас и јаве штабу шта смо урадили. Убрзо се Маре вратио. С њим је дошла и група рањеника из одреда који су у међувремену напали четници. При поласку за Семерјево комесар одреда Бока Јарац ми је дао 5.000 динара за набавку хране и неколико четничких празних легити-

мација да их попунимо ако нам затребају. Исто тако да проду-жимо за Санцак ако не нађемо одред када се будемо враћали или ако чујемо да је одред нападнут. Зато сам одлучио да идемо за Нову Варош. Кренемо из Семегњева. На Дрном Рзаву сврати-мо у кућу једног сељака. Чујемо да је пала Нова Варош и да су се партизани повукли. Док смо нешто јели, сељак оде и јави четницима где смо. Ми их опазимо и почнемо се повлачити. Они припуцају и ране Милана Марића. Оставим га код једне жене и дам јој 1.000 дин. да га лечи и чува. Ми наставимо покрет и стигнемо у Циглу. Ту стигне још једна група рањеника с ко-јом је био Милиша Мишић. Када смо пошли из Семегњева стре-љали смо ухваћеног четника из Шљивовице. У Циглу је стигао и Никола Марчетић, комесар Ужичке чете. Сељаци траже да на-пустимо село. Куда ћемо? Милиша, Нада „плава“ и други хоће за Нову Варош, такво су наређење добили. Било нас је преко двадесет. Никола Марчетић и један партизан из Посавске чете остану са мојом десетином и ми одемо у Бијело брдо у Босни. Одатле одемо за Рудо. Тамо нас приме босански четници. Они се нису борили против партизана. После неког времена они затраже да ја, Никола Марчетић и Жика Радовановић напустимо Рудо јер смо ми, како су они сазнали, воће. У то нас нападну усташе. Ми смо се са њима заједно борили против усташа. У тој борби буде рањен Буро Томац. Ја дам њему четничку објаву и Ка-меном, јер је био болестан, и још једном партизану да оду за Србију преко Вишеграда. После и нас тројица кренемо за Вардиш-те, јер четници траже да напустимо Рудо. У Вардишту ућемо у воз и доћемо у Ужице. Јавимо се у команду места. Тамо неки четници кажу да смо из Београдског батаљона или Космајског одреда — препознају нас. Ми одмах на жел. станицу. Један тер-ретњак креће за Вишеград. Ускочимо у њега и доћемо до Вар-дишта. Ту изаћемо. Одемо на планину Тару са намером да се пре-бацимо у Босну. Иначе, Никола је био родом из Босне. Преко Таре стигнемо до обале реке Дрине, отприлике тамо где је сада хидроелектрана Перућац, или нешто узводније. Ту нас неки човек пребаци преко Дрине. Такоће доћемо поново у Босну. Чујемо од босанских сељака да су тамо стигли неки партизани из Србије. Ми у једно село за њима, они отишли, ми у друго — они опет отишли. Каже Никола да идемо за Бирач — тамо ћемо их наћи. Наставимо покрет и убрзо наићемо на Шести београдски бата-љон Прве* пролетерске бригаде и у њега ступимо ја и Жика. Никола је отишао негде даље. Крајем 1942. у Босанској крајини сам видео Николу у Седмој крајишкој бригади, где је имао неку руководећу функцију.

Маре Василић је с неким Босанцем отишао за Босну, према Фочи, и тамо нашао Шести београдски батаљон и ступио у њега. Каменог сам видео у Београду после ослобођења. Од групе у Цигли, где нас је било преко двадесет, видео сам само неколико дру-гова, већину нисам, вероватно нису преживели те драматичне догађаје.

(Према казивању Милутина Радојичића Шуце, марта 1980. за-бележио ДДБ)

Према непотпуним и неподударним сећањима другова који су тада били у Космајском одреду, а са којима је разговарао писац ових редова, у Санцаку и Босни су из наведених разлога остали: Белић, Босанац, Благојевић Миодраг Бата, Четник Јован, Нурувија Тоде, Дабић Миленко Браца, Бурашиновић Војин Костја, Филип-овић Воја, Илић Владимир Шуца, Ивковић Луне, Јовановић Ма-нојло, Јовичић Драгица Белка, Јосиповић Бранко, Коларић, Лукић Милорад Влаиша, Лала Цвикераш, Лончар Михаило, Младе-новић Никола, Марковић Миодраг, Марковић Цане, Нико-лајевић „Аљоша“, Николић Милан — Красни Флот, Перишић

Јово, Павловић Милирад Тузла, Павошевић Павле — Паја Боксер, Радан Богдан, Радовановић Живорад — Жика Космајац, Радојичић Милугин Шуца, Ристовић Мија, Степановић Живојин Жоја, Славко Сингер, Штернић Максим Маки, Симић Душан, Шарановић Борђе Бока — Уча Брка, Умљеновић Милорад Мића, Весић Власта, Василић Маријан Маре, Забрдац Благоје, Животић Боривоје — Бора Жабац, Петровић Милован, Стевановић Милан, Бранко, Станковић Никола и други.

Сви су се они у Санцаку и Босни укључили у друге партизанске јединице или су ушли у састав Прве и Друге пролетерске бригаде.

Према есејању Војина Бурашиновића Костје, са Златибора се као рањеник или њихов пратилац вратио и Мића Умљеновић, а можда и са десетином Радојичића. Њега и Наду Плаву вилео је у Новој Вароши.

„Од Космајског одреда сам се растао у јануару 1942. након борбе код села Шљивовице. Ноћу, одмах по прекиду ове борбе прикупљено је једанаест рањених бораца и одлучено да се пошалу натраг у болницу у Нову Варош. Придодата им је једна болничарка (не сјећам се имена, није била из моје чете) и гимназијалка Нада (то је вјероватно Нада Анастасијевић и она је била плава и имала тек петнаестак година).

Међу рањеницима је био и Стево „Жаца“ (Стеван Лалић) и курир штаба одреда, мислим да су га звали Милисав. Имена осталих рањеника, боље рећи њихових надимака, се не сјећам јер ни они нису били из моје чете. Милентије Секулић и ја смо били одређени да рањенике водимо, помажемо и штитимо од евентуалних напада. Обојица смо тада били чланови СКОЈ-а. Била је и Иада. Због опасности од јабланичких четника препоручен нам је заобилазан пут: Семеђево, кањон Црног Рзава, па преко грашчких босанских села узводио Увцем, којег смо требали прећи изнад села Цигле и тако у Санцак према селу Рутошима итд. према Новој Вароши. Сви су рањеници били покретни, али због неких који су били рањени у ноге, те због великих сметова снијега и ужасне хладноће наша колона се кретала споро, била је лако уочљива и идеална мета за нападе непријатеља.

Први напад је услједио са рубова кањона Црног Рзава. Била је то вјероватно само четничка извидница из Јабланице па смо Милентије и ја успјевали да је задржимо док су рањеници одмицали. На жалост Милентије је на крају тог препуцавања погинуо.

Међутим, други напад, неколико дана касније, био је немилосрдан и фаталан. Четници су нас сачекали у блиској засједи, на самој ријеци Увцу, узводно од засеока Цигле, недалеко од брвна код којег смо требали прећи ријеку, па у сигурност, на санчачку страну. Тек је почело свитати, још је владала тама, били смо стјешњени литицама уз ријеку обрубљену ледом, отворену средином, којом је навирала снажно и шумила вода. Рањеници су били очајни због запеклих рана, болова и исцрпљености и само нада да се приближавамо брвну и некој сигурнијој зони држала их је у покрету.

Прво нас је заслијепио пламен из пушчаних цијеви па одмах заглаушио прасак плотуна уз четнички урлик: предајте се, готови сте! Као да нас је покосило. Погођен у ногу стровалио сам се низ лед у матицу ријеке која ме је понијела. Затим сам осјетио да се у мојој близини још нетко бори са леденом масом. Био је то Стево „Жаца“. Зауоставила нас је плочина и чули смо, пар стотина метара узводно, још по неки пуцањ и помислили: то убијају преживјеле од првог плотуна. Степа је био јак младић и рањен

само у надколеницу па ми је помогао да се дочепам обале, јер се нисам могао ослонити на ногу. Било ми је рањено кољено. Користећи још увијек слабу видљивост пузали смо узбрдо што даље од обале, али је одмицање ишло бескрајно болно и споро. И онда се десило оно неминовно: свијетлост јутра проширила је видик и нетко од четника нас је угледао. Настало је право такмичење нишанџија: мецима су нам бушили шињеле, окрзњивали кожу и Стеви размрскали стопало. Није нам преостало ништа друго већ да се потпуно укочимо, да не пустимо гласа од себе и да глумимо мртваце. И то је упалило. Дијелио нас је од четника лед и газ ријеке. Нису хтјели да прелазе, да провјере. Вјеровали су у своју стрељачку вјештину. Одлазили су и викали: ту ћете иструнути Титова пашчад.

Међутим, мени је тада било 21 година, Стево је био нешто млађи, одлучили смо да пужемо док можемо. То нас је спасило од смрзавања и то нас је крајем дана довело (никад то не бисмо могли ни сањати) до планинске куће у којој је са породицом и стоком живио ујак нашег пушкомитраљесца „Крње“ (Добривоја Филиповића). Крњин ујак нас је саоницама довезао до села Рутоша, а одатле санџачки партизани до Нове Вароши.

При повлачењу наших одреда и рањеника из Нове Вароши, Стеву су ухватили и убили Талијанн уочи познатог партизанског преласка преко Лима. Ја сам даље лијечен у Жабљаку, па у Фочи гдје сам у пролеће 1942. распоређен за борца у Шести батаљон, па након краћег времена у хируршку екипу Прве пролетерске бригаде.

У љето 1942. у Гламочу прекомандован сам за политичког комесара у далматинске јединице са којима сам прошао Четврту и Пету офанзиву (опет био рањаван итд.)." (Сећање др Тоде Буровије, саопштено у писменој форми аутору 8. марта 1982)

*

„Напуштајући Митића колибе, каже Доброслав Лазаревић, тада борац одреда, сада носилац партизанске споменице 1941, увече смо стигли у село Шљивовицу, где смо за вечеру добили качамак и први пут, због јаке зиме, дозвољено нам је да попијемо чашу ракије. ААЈЈ како ја дотле нисам пио та чаша вруће ракије тешко ми је пала, шкодила ми је. Настављајући покрет стигли смо на једну реку (Бетињу — нап. п.) прелазећи је преко узаног и залећеног брвна. Негде су у близини били Немци и чули су нас па су са „шарцима“ (митраљезима) подешеним за ноћно гађање тукли у правцу брвна, па нас је неколико пало у реку. Убрзо их је напала једна наша патрола и њихову ватру неутралисала. У пониквама или неком другом месту, док смо чекали да се скува пасуљ или се требили од вашију, напали су нас Немци а четници с лећа, па смо се уз борбу морали повући.“

После преласка друма Ужице—Бајица Башта од одреда се одвојила Ужичка чета, а одред је продужио према Јеловој Гори газећи снег висине једног до два метра. Предвече, на изласку из Јелове Горе, вероватно 15. јануара 1942. одред је нападнут од жандарма, односно недићеваца и четника. Том приликом заробили су Даницу Дацу Јовановић, која је као борац 1. шумадијског одреда у Санџаку прешла у Космајски одред. Одбацивши непријатељске снаге, одред је стигао у Сеча Реку, где је у току ноћи нападнут од Црногороког четничког одреда из Косјерића, али је и њихов напад одбијен. Одред није имао губитака.

На Повлену и Маљену

Сутрадан, одред је наставио марш иреко села Варде и избио на јужне падине Повлена, где се на Пашиној равни повезао са Колубарским баталјоном Ваљевског партизанског одреда. Настављајући покрет према северу, одред је прошао између планинеких масива Повлена и Јабланика и пребацио се на њихове северне падине у село Вујиновачу, где је остао два дана на одмору. Ту се Космајски одред ставио под команду Главног штаба за Србију и Команду групе одреда (Групну команду) и тиме ушао у састав Ваљевске групације партизанских снага, које су браниле слободну територију на широј просторији Јабланика и Повлена баш када су борбе улазиле у завршну фазу.

„У Вујиновачи је у сељачким кућама била и болница, где је др Х. Краус лечио лакше рањенике и промрзле, вршио мање ампуације прстију и стопала, али су рањеници морали брзо стати на своје ноге јер је непријатељ стално узнемиравао и нападао." (Казивање Војислава Косовца, тада борца Космајског одреда, забележио фебруара 1980. ДДБ)

„Од Сеча Реке, где је 15. и 16. јануара водио борбе са једном групом четника, Космајски одред је скренуо ка Варди, а од Варде продужио ка Пашиној равни, на јужним падинама Повлена, где се најзад повезао са Колубарским батаљоном, 18. јануара стигао у с. Вујиновачу, где је задржан два дана на одмору. Тиме је одред ушао у састав Ваљевске групације." (М. Јанковић: Група партизанских одреда у западној Србији, Војноиздавачки завод, Београд, стр. 151)

„По одлуци Врховног штаба НОПОЈ од 28. децембра 1941. Главни штаб НОПОЈ за Србију имао је бити употпуњен тако да га сачињавају другови: Петар Стамболић, Миленко Кушић, Мирко Томић Сељак и Радивоје Јовановић Брадоња. Петог члана требало је да одреди ПК КПЈ за Србију од другова са терена. По одлуци Мирка Томића Сељака, 15. децембра 1941. у селу Драгодолу, у Главни штаб Србије, као пети члан, кооптиран је Милорад Милатовић.

С обзиром да су се Петар Стамболић и Миленко Кушић налазили у Санацаку, Главни штаб Србије, који је у селу Драгодолу по доласку из Санцака формирао Мирко Томић Сељак средином децембра 1941, сачињавали су: Мирко Томић, Милорад Миле Милатовић и Радивоје Јовановић Брадоња, који је био начелник штаба." (Милорад Б. Јанковић: Група партизанских одреда у Западној Србији, стр. 84, Војноиздавачки завод, Београд, 1967)

Команда групе одреда, односно Групна команда, како је називана међу партизанима, формирана је средином јануара 1942. од члана Главног штаба Србије Мирка Томића Сељака у саставу: Радивоје Јовановић Брадоња, Милорад Миле Милатовић и Жикица Јовановић Шпанац.

Пошто се одморио дан—два, одред је добио задатак да ујутро 20. јануара крене ка селу Сушици, које се налази на друму Ваљево—Ужице, удаљено око 15 км од Ваљева, одакле се очекивао долазак једне немачке јединице. Требало је пре Немаца стићи до Сушице и спречити њихов продор на слободну територију. У својим сећањима на тај догађај, Азубомир

Ивковић Шуца, тада заменик команданта Космајског одреда, каже:

— Зима. Пуца дрво од мраза. Одморили смо се једно два дана, а онда Брадоња, командант групе одреда, каже:

— Ту недалеко излећу Немци и не дају мира. Рано ујутру заузмите положај, па да нагрнемо...

Била је половина јануара. Мраз уједа. Ми слабо одевени. Развијемо стрељачки строј. Од хладноће људима поскакали пликови по ушима и рукама.

— Пали! — паде команда.

Међутим, тајац. Ниједна пушка не опали. Немци чули нашу команду па полегоше и они. Али ни њима не опали ниједан метак... Смрзло се оружје. Гледали смо се неколико минута и онда и ми и они — назад. То је била најтежа зима која се памти..."

На положајима код Сушице одред је са другим партизанским снагама 22. јануара учествовао у одбијању великог напада удружених снага Немаца, жандарма и четника из Ваљева.

„Била је то прва ратна зима, каже Војислав Косовац, тада борац одреда. Несрећа једна. У златиборском крају снег је нападао у висини човека, а мраз стегао да пуца дрво и камен. Прсти се лепе за цев пушке, а ми слабо одевени, исцрпени и промрзли. Непријатељ нас прогони, надире са свих страна. Ми изненада нападамо, узмичемо. Нигде да се зауставимо, ни ока да склопимо.

Тако је почела година 1942. И док се остаци наших јединица повлаче преко Санцака у Босну, ми крећемо преко Увца у Србију. На свој терен. Таква је била наредба Врховног штаба и Тита за нас који смо дошли са Космаја после прве непријателске офанзиве.

Куда? Како?

Ту је почела драма, наши најтежи дани рата.

После окршаја са Иемцима код села Шљивовице, вукао сам рањенике према колибама Владе Илића на Палисаду. Ийти они могу да издрже, нити ја. Ноге су ми промрзле. Ни болнице, ни слободна територије, ни пријатеља да се прикријемо, све се разбежало у страху од Немаца. Од одмазде.

На Златибору је тешко рањена, а после од Немаца убијена и докторка Наташа, Рускиња... Погинуло је још неколико бораца.

Некако смо стигли до Јелове горе на путу према ваљевском крају. И ту зановили. Али митраљеви и пушчана паљба не престају. Или се мени тако чини. Ноћ је, а све јечи. Питам „Шуцу“, свог друга и саборца, шта то пуца усред шуме кад нигде никога нема. Он каже: „Дрвеће пуца од мраза.“

Ми комунисти распоредили смо се по четама. Храбримо борце. Млади смо, чини нам се можемо све издржати. Нисмо се бојали смрти, него рањавања. Тешко је бити остављен, беспомоћан. Борце које смо остављали по сеоским кућама и колибама код наших пријатеља, поубијали су четници.

Неко је заостао, или нестао. Неко лута. А ми никако да предахнемо и да се одморимо. Свуда испред нас непријатељ који се већ стабилизовао после повлачења партизанских одреда из западне Србије. А ми баш кренули у ту Србију, пуну непријатеља. Оружја има, али нема муниције. Све треба поново отимати.

Зашто натраг? Тако говоре „Опељ“, „Голуб“, „Боксеп“. „Браца"... хтели би у Босну. На усташе. Тешко их је било убеђивати. Немаш времена за то. А плашимо се издаје. Поколебаће и друге. Одвајају се од нас, али настављају да се боре, често и на своју руку. Борили су се и изгинули...

У ваљевском крају мраз какав се не памти. Тридесет степени испод нуле. А борбе даноноћне. Са Немцима, четницима, љотићевцима, недићевцима. Ту смо се срели са Радивојем Јованићем „Брадоњом“. Већ се прочуо као храбар борац и руководилац...“.

Муницију је било све теже пленити, а код четника који су највише хватани биле су мале количине.

Крајем јануара, по наређењу Команде групе одреда, Друга чета 2. шумадијског одреда, јачине око тридесет до тридесет пет људи, прикључена је Космајском одреду. Командир чете био је Иван Мукер, заменик командира Воја Новаковић, а политички комесар Света Младеновић. Са Паланачком четом у одреду је било око 150 људи.

Из простора села Сушице и села Лесковице, одред је после неколико дана пребачен на положај на Дебелом брду у Пашиној равни, где су их напали недићевци и четници од Лзубовије, Оровице и Рогаче. Пошто су успешно два—три дана крајем јануара одбијали жестоке нападе непријатеља, због недостатка муниције Космајци су се пребацили у село Лесковицу.

Непријатељ је и даље нападао, па су мањи или већи сукоби, препуцавања или борбе били скоро свакодневни.

Крајем јануара (или 1. фебруара) Команда групе партизанских одреда бдржала је саветовање (у селу Поћути или Лесковици) коме су присуствовали и штабови одреда. „На овом састанку дошло се до закључка да се и ова слободна територија мора напустити. У вези с тим Команда је издала директиву чија се суштина огледала у следећем: даља упорна одбрана постојеће слободне територије је нецелисходна јер партизански одреди немају снаге за то; за њену одбрану утрошене су последње залихе муниције; борбе су увећале број промрзлих и рањених, због чега су јединице знатно ослабљене. Напуштањем ове територије у даљим дејствима треба избегавати фронталне борбе са надмоћнијим непријатељима, прелазећи на чисто герилски начин ратовања. Сходно томе требало је поново извршити груписање партизанских снага и пробити се кроз непријатељски обруч у два правца по начелу: свако на свој терен ради развлачења непријатељских снага.“

Ваљевску групацију партизанских одреда крајем јануара 1942. сачињавале су следеће јединице: Ваљевски одред око 250, Посавско-тамнавски око 150, Суворборски око 230, Мачванска чета око 50; чета 2. Шумадијског одреда око 50, укупно око 730 партизана и партизанки.

Тај број се повећао за око 100 људи када је Космајски одред стигао на овај терен и укључио се у ову групацију. (Милорад Б. Јанковић, исто, стр. 170—171)

Космајски и Суворборски одреди су добили задатак да се пробију према Маљену и Суворбору и са ослонцем на њих дејствују према Колубари, Чачку и Ужицу.

Одбивши једаи неиријатељски напад са правца Ваљева, Космајски и Сувоборски одред су 30. јануара ирема добијеном наређењу извршиди покрет из села Горња Лесковица и без већих тешкоћа се у току ноћи између 30. и 31. јануара преко друма Ваљево—Ужице пребацили у село Баћевци. Сувоборски одред се одвојио и продужио на север за село Жабаре, а Космајски је наставио покрет према истоку за село Крчмар, на северним падинама планине Маљен, где је остао два дана.

Са овим одредима је била и Групна команда.

Селаци су били већ заплашени терором Немаца и његових помагача, али су партизане добро примили и хранили. То је омогућило да се људство окрепи и предахне. Из Крчмара одред је продужио ка селу Славковица и неколико дана водио борбу, углавном са четницима у простору Славковице и Планинице, односно Сувобора и североисточних падина Маљена. У овим акцијама одред је успео да по селима прикупи нешто муниције.

Примењујући тактику изнуривањем, непријатељ је стално нападао партизане и наетојао да их свакодневно исцрпљује, узнемирава, присиљава на трошење муниције, оптерећује са што већим бројем рањеника и тиме смањује њихову покретљивост, коју су тешке временске прилике већ много отежале, деморалише и, у погодном моменту, још пре пролећа, разбије и уништи.

После четири дана у селу Крчмар, источно од пута Ваљево—Ужице, стигли су Ваљевски и Посавско-тамнавски одред, пошто нису успели да се пробију за Рађевину и Подгорину, односно Тамнаву. Због тога су јаке четничко-недићевске снаге отпочеле широко систематско окружавање масива Маљена и Сувобора блокирајући све прилазе овом простору. У акцију су 5. фебруара ступиле ^недићевско-четничке снаге Ужичке групе квислиншких одреда, а 7. фебруара и делови Крагујевачке (Рудничке) групе квислиншких одреда и неких четничких одреда привучених из Тамнаве, Љига, Лазаревца и других праваца.

С обзиром на још јачу концентрацију непријатељских снага и њихов све већи притисак и нове процене ситуације, 7. фебруара, на заједничком саветовању свих штабова Ваљевске партизанске групације, закључено је да је немогуће ни политички ни војнички опстати на том терену, нити да у том смислу има неке повољније перспективе. Дискутовало се о одласку у Босну, источну или јужну Србију. Одлучено је да се иде за јужну Србију преко Западне Мораве, Ибра и Копаоника, иако ни Главни штаб ни Команда групе одреда нису знали какве су прилике на том терену, сем претпоставки да је ситуација боља него у простору Маљена и Сувобора. За одлазак у источну или јужну Србију био је и члан Главног штаба Мирко Томић Селјак. Одлука није донета на брзину, ни лако, ни једногласно, што такође говори о тешкој и драматичној ситуацији у којој се цела групација налазила. Штаб Космајског одреда био је за одлазак на свој терен у Космај, а иротив свих других предлога.

Али Главни штаб и Команда групе одреда нису пустиле Космајски одред да иде на свој терен мада је он с тим задатком враћен у Србију. Додуше, одред је и добио задатак да се претходно повеже са Ваљевском групацијом и у погодном моменту продужи на свој терен, али и овом ириликком није оцењено да је наступио тај моменат већ да одред, уместо за Космај и Шумадију, са целом групацијом пође у Јужну Србију.

Мирко Томић Сељак, члан Главног штаба и члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију, у писму упућеном Покрајинском комитету овако је објаснио одлуку:

„Предложио сам да се иде према Топлици и источној Србији, јер сам рачунао да тамо постоје одреди и да ћемо у чачанском крају наићи на наше снаге из Санџака. Космајци су нас обавестили да су наши кренули према Чачку још 6. децембра 1941. Сви су се сложили са мојим предлогом и усвојили га." (А. Виторовић Цига: Централна Србија у НОБ-у, стр. 333).

Са спровођењем одлуке се није оклевало. Космајски одред је одмах добио наређење за иокрет. Исте ноћи, заједно са Суворборским одредом, Космајци су кренули преко села Планинице, Брајића, и села Коштунићи, са циљем да, као лева колона Групе одреда, стигну у село Горњи Дружетић и ту се састану са десном колоном, односно Ваљевским и Посавско-тамнавским одредом. Са Космајским и Суворборским одредом ишли су Мирко Томић, члан Главног штаба, и Радивоје Јовановић, командант команде Групе одреда.

Одреди су водили успутне борбе са четницима у Планиници, селу Брајићима и Равној Гори, али су избегавали веће сукобе и дуже задржавање да би на време стигли у село Горњи Дружетић. Међутим, Ваљевски и Посавско-тамнавски одред нис\ стигли према предвиђеном плану. У таквој оитуацији, а без везе са њима, Томић и Јовановић наређују да се одустане од даљег кретања према Западној Морави и одреди пребаце на Маљен.

Тако су се одреди, уместо у Дружетићима, састали на Маљену. Ту је 13. фебруара поподне и увече одржано последње саветовање штабова, одреда, Команде групе, Главног штаба, Окружног комитета Ваљева и политичких радника. На састанку је коначно одбачен план да се иде за Топлицу и Јужну Србију и одлучено да се одреди раздвоје и да сваки иде на свој терен.

„Одлука је донета у пуној сагласности, и одреди су истог дана кренули. Пред полазак Радивоје Јовановић Брадоња дао је командама последња упутства. Паланчани (Шумадијска чета Космајског одреда — нап. писца) су добили задатак да се, чим стигну на свој терен, пребаце преко Мораве и повежу са партизанима у Хомољу." (Вита Цветковић: „Извештај пише ко преживи", стр. 93).

Сви су били расположени за пребацавање на своје терене држећи да ће се на њима најбоље снаћи. Штаб Космајског одреда је имао и наређење Врховног штаба да се врати на свој терен. Нико од чланова штаба није желео да буде поново саслушаван због тога што је напустио своју територију. Сада

када се процењивало да се одреди не могу заједно одржати на овом иростору, штаб Космајског одреда је сматрао да је наступио моменат када одред може и треба да се упути на свој терен и што је енершчно затражио од Главног штаба и Команде групе одреда. Чланови штаба су такође тврдили да ће на Космају лакше доћи до муниције.

У време доношења ове одлуке, борци Групе одреда су били изнурени дугим маршевима по страшном и незапамћеиом великом мразу, хладноћи и дубоком снегу, слабо одевени, многи деморалисани због избегавања борби, са јако израженим осећањем несигурности услед оскудице у муницији. А четничке банде од Ужица, Косјерића, Ужичке Пожеге, Горњег Милановца, Лига, Белановице, Мионице, Тамнаве, Лазаревца, Уба, Обреновца, Поцерине, Мачве, Раћевине, Азбуковице, Подгорине, Ваљева, Бајине Баште, Лзубовије и неколико недићевских и љотићевских одреда, помагани од Немаца, гонили су у стопу ове партизанске одреде.

У току скоро једномесечних дејстава у саставу Групе одреда у западној Србији, Космајски одред је са Паланачком четом изгубио око 30 људи, тако да је приликом одласка са Маљена на свој терен у свом саставу имао око 120 људи. Неки су погинули, неки рањени, а неки промрзли, па су остали да се лече у кућама појединих сељака. Те рањене и промрзле партизане похватили су недићевци и четници и стрељали. Међу тим друговима био је и Стеван Милијановић Бацак, водник, најбољи стрелац и један од најхрабријих партизана Космајског одреда, Бора Барух, сликар, раније политички комесар Прве чете, Сава Стефановић, члан КПЈ, политички делегат вода, и други.

Народ неће заборавити

О овим борбама партизанских одреда у Западној Србији у зиму 1941/42, у Билтену Врховног штаба народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије, бр. 17, 18. и 19, јуни, јули, август 1942, писало је:

„СРБИЈА: У току читаве зиме партизански одреди Западне Србије (Ваљевци, Колубарци, Тамнаво-посавци и Космајци) водили су херојске борбе против огромно надмоћнијег непријатеља — Немаца, недићеваца, љотићеваца, четника Косте Пећанца и Драже Михаиловића, као и руских белогардејаца. Нарочито су биле жестоке борбе у јануару, фебруару и марту. Скоро није било дана да ови јунаци нијесу водили борбу, гладни, голи, промрзли. Губици непријатеља су били велики. И наши губици су знатни. Историја борбе за слободу ставиће јуначко држање ових бораца под најнеповољнијим условима на једно од првих мјеста. Нападени српски народ — неће никада заборавити ове јунаке, који су гладни и голи, по мећави и мразу, чувајући се да не узму ништа од сељака, гинули за слободу, против пљачкашких банди... Скупо плаћена искуства донијеће у скорој будућности богате плодове и размах народног устанка у Србији, устанка још чвршићег и одлучнијег него је био до сада...”

Стање у Космају после одласка одреда у Шумадију (Санцак)

0 приликама у Космају после одласка одреда за Шумадију нема много сачуваних докумената, иа ћемо неколико од њих овде навести као драгоцене сведочанство о том изузетно значајном периоду оружане борбе у Космају.

У извештају Среског комитета Партије за Космај од 26. новембра 1941, упућеног Покрајинском комитету КПЈ за Србију, се каже:

„Драги другови!

Стигли су иаи послани другови: један преко 1, један преко 2 и двоје преко 3. Троје другова које сте нам упутили преко 4 обратили су се на стару адресу, премда смо вас ми праводобно известили о промени и послали вам нову адресу у том месту; тако се десило да се све троје другова морадоше вратити натраг.

Падом Рудника прекинула нам се свака веза са ослобођеном територијом. Кад ту везу успоставимо, известићемо вас. Тако смо друга који је дошао преко 2, а који нам је рекао да је упућен на ослобођену територију, задржали код нас за скојевски рад у нашем срезу тако дуго док не успоставимо везу са ослоб. терит. Известите нас да ли смо правилно учинили.

Ни за једног друга нам нисте послали карактеристику. Молимо вас да то одмах учините и да нам убудуће на време шаљете.

Нама би моментално веома били потребни другови које ви шаљете у партизане. А то је могуће јер су нам сви другови без сметње и без легитимисања стигли. Само убудуће руководите се овим: они који иду за 3 нека не ударају на село 5, јер је тамо непријатељ, већ нека то село оставе десно и нека поћу тако да 6 и 7 оставе лево. Они који иду за 2 нека се скидају на станици 10 и нека поћу право преко 8 и 9. Пункт 4 избегавајте јер је најнесигурнији. Шаљемо вам два најбоља и најсигурнија пункта: 11 (са лозинком: „Молим вас, да ли је овде избегличка фамилија Јове Врањешевића?“ — „Јове има, али ми је то презиме непознато.“) и 12 (са лозинком: „Молим вас, да ли се овде налази пиљар Влаја Гаврић?“ — „Не један Влаја пиљар налази се у 3“). Оба пункта налазе се у 13, а силазна станица је у 14. На ова оба пункта могу свакодневно стизати другови, а најзгоднији дан је петак, пијачни дан у 14. Тога дана могу и велике групе сићи са воза и у мањим групама поћи на пунктове.

(Бројевима су означена уговорена места (пунктови) за прихват другова који су из Београда долазили или требало да долазе у космајске партизане; међутим, кључ шифре није пронађен, па се не зна о којим се местима ради. — Напомена писца).

Ми овде ни у одреду ни у срезовима уопште немамо никакву литературу, никакав пропагандни материјал. Особито су нам потребни материјал за рад са женама на селу, омлзмигнска литература, као и „Како се калио челик“ и слично. Надаље нам је потребан „Ханса-пласт“ у већој количини, аспирина и кинини и лекови против грипа, ангине и ишијаса. Све то нам припремите у 15, где ћемо око 4. XII послати кола.

Много нам је потребан један скојевац за рад на селу у 14. срезу.“ (Зборник ДП НОР Т1, К20, Д31).

Детаљније о војно-политичкој ситуацији у Космају, после одласка Космајског одреда за Шумадију (Санцак), гозори се у писму СК Космаја, упућеном ПК КПЈ за Србију 5. децембра 1941, где се између осталог каже:

Космајски одред. Наш одред, заједно са II (тзв. београдским) посавским батаљоном, услед недостатка муниције пошао је за ослобођене крајеве да се снабде муницијом и да се врати. Тако има већ три недеље како ништа о њима не знамо. Случајно се десила та незгода да нико од чланова нашег среског комитета није пошао с њима.

Ми смо овде видели да би одсуством одреда или војничких акција настала веома тешка ситуација и по народ овде и по опстанак наше Партије, будући да су се све наше присташе по селима компромитовале за време боравка одреда. Зато смо сместа приступили формирању петорки. Две тројке имају задатак да формирају обавештајне пунктове у грочанском и смедеревском срезу и да прикупљају и преносе оружје и муницију оданде овамо. Формирали смо и три петорке. Оне су наоружане бомбама, револверима, пушкама и свака има по један пушкомитраљез — збројовку. Њихов је задатак ликвидација петоколонишких шпијуна по селима, онемогућавање консолидације петоколонишке власти по селима забрањивањем рада по општинама као и ометањем стварања и рада противпартизанских сеоских стража, разарање комуникација итд., као и политички рад на селу. За командира смо поставили Шпанца (Славко Чолић — нап. ред.)... Вође петорки су доста добри људи и прилично одговарају своме задатку. Свим тим радом руководи наш срески комитет преко свог инструктора и свог делегата у штабу одреда. Обојица су у сталном контакту — лично и преко пунктова — са командиром. Руководство среског комитета је омогућено и обезбеђено формирањем партијске јединице од свих партијаца у петоркама и тројкама (њих 7) који су свуда подједнако размештени. Поред тог задатка, тој јединици смо ставили у задатак: одржавање строге дисциплине, партијско-политички рад са људима у петоркама, као и политички рад у селу.

Срушен је мост у Вел. Иванчи. У Пружатовцу су дошли ноћу петоколониши у јачини од 40—50 војника. Једна наша петорка их је на препад напала и они су се разбежали.

Од политичког рада, формирана је једна петорка у Кораћици одбор Народноослободилачког фонда. Сада нам је хитно потребан већи број другова за ове петорке, јер су без партизана, препуштени непријатељу, остали ови срезови: врачарски, грочански, смедеревски[^](подунавски), космајски, младеновачки, посавски (Умка) и обреновачки (посавски).

Известан број другова за те петорке ми ћемо добити са села, али би нам врло добро дошли другови које бисте нам ви послали. Безбедност тих другова је доста велика, јер су петоколоници и четници у доста великом броју са овог терена пребачени на југ у борбу (јужна Србија — Топлица, Јабланица). За сада могу долазити преко све три железничке станице које смо вам већ назначили али је станица Влашко Поље моментално најсигурнија, будући да на станици нема уопште непријатеља. Туда могу и веће групе долазити. Тамо где петорке оперишу, непријатељ се или не усуђује долазити или само пролази, али са већим снагама, па не може да пљачка ни да врши терор.

Замашне и успешне акције могли бисмо изводити на пругама и мостовима, али немамо експлозива. Молимо вас да нас хитно известите да ли га можемо од вас добити. Аутоматско оружје, уколико га имате и уколико вам не треба, такође би нам одлично дошло. За остале ствари смо вам већ навели.

Космајски срез. Постоји јединица у Дучини од три члана, имају и три кандидата. У Манићу је јединица од четири члана. У Парцанима је један члан и два кандидата и у Поповићу један члан, један кандидат и један искључен члан због страшљивости, али се сада сасвим поправио и добар је. У оба ова села ускоро

ћемо моћи формирати јединице. Иначе је у овоме срезу доста отежано радити.

Неко време смо били без иједне јединице (партијске). Разлог томе је велик страх који је обузео народ због терора непријатеља. Сопотски војвода свакодневно хапси, премлаћује, одводи у логор и предаје Немцима на стрељање овдашње сељаке. Одбори Нац. ослоб. фонда постоје, сем наведених места, још и у Стојнику и Губеревцу. Срески одбор фонда никако да нам се састане, па смо га распустили док не ојачамо сеоске одборе.

СКОЈ постоји у Дучини, Сибници и Парцанима.

Женски актив у Дучини.

Тек смо одлучили да формирамо по селима националноослободилачке одборе. Поред осталог, њима би био циљ истурање страже која би обавештавала сељаке о доласку непријатеља, тако да се наши људи могу на време сакрити и склонити.

Имали смо јединицу у Лисовићу. Али један члан је ухапшен, секретар јединице и бивши члан среског комитета из страха због деце и куће предао се непријатељу и члан је сеоске страже. (Окупаторске и квислиншке власти доделиле су општинама и селима изванредан број пушака да организују сеоске страже, док до трећег члана не можемо доћи, јер сеоска стража не дозвољава приступ странима. У читавом срезу непријатељ врши притисак на сељаке да организују сеоске страже, али сељаци су свугде, сем Лисовића, од сада увек одбијали. Због тога нам се као најхитнији задатак поставља: ликвидирање сеоске страже у Лисовићу.

Срез младеновачки. Одлуком Покрајинског (комитета) овај срез је припао нама. До пред само примање, у овом срезу се готово ништа није радило. Овде постоје колосални услови за наш рад због одважности и храбрости овдашњих сељака. За кратко време ту је прилично урађено.

Постоје две јединице у Младеновцу и три јединице у селима: Вел. Иванча од 4 члана, Пусти Стојник од 3 члана и Црквине од 4 члана. У Вел. Иванчи постоје још 4 кандидата.

Скојевски активи постоје у Стојнику од 6 чланова и Међулужју од 6 чланова.

Женски активи постоје у В. Иванчи од 4 члана и у Јагњилу од 3 члана.

Одбори Нар. ослоб. фонда постоје у Пустом Стојнику од 6 чланова, у Марковцу од 3 члана, Међулужју од 3 члана и Вел. Иванчи од 5 чланова.

Националноослободилачки одбори постоје у Стојнику од 4 члана, Марковцу од 3 члана, Међулужју од 2 члана и Вел. Иванчи од 3 члана.

Како и сами видите, услови су да формирамо ускоро у више села парт. јединице.

Молимо вас да нам јавите да ли да формирамо један заједнички срески комитет за оба среза, а по нашем нахођењу, кооптирањем најбољих секретара јединица младеновачког среза у постојећи Срески комитет космајског среза. У том случају вас молимо за дозволу да састанке тог комитета одржавамо сваких 10 дана због удаљености.

Обавештајну службу смо прилично разгранали и учврстили у оба среза стварањем пунктова и курира.

У грочанском срезу не постоји Партија, упркос услова за рад тамо. Неколико партијаца из 4. чете којима је био задатак да раде у том срезу остали су овде, они су у петоркама, али су веома слаби и до сада нису показали никакве резултате. Предлажемо вам да пошаљете једног доброг и способног друга за тај рад овде, а ми бисмо га са једном петорком послали у тај срез.

Повезали смо се са М(есним) К(омитетом) у Смедереву. Међутим, у том срезу (подунавском) ништа не постоји. Ми имамо, у

једној тројки једног партијца који је ту и раније требао да ради. Сматрамо да би он могао добро да обавља тај посао.

За оба среза (гочански и подунавски), да би опстали наши другови који би тамо боравили, најважније је стварање обавештајних пунктова. Тај задатак смо и дали двома тројкама.

Колико смо обавештени од друга посавског инструктора, након одласка II посавског батаљона ништа не постоји у том крају. Тамо су редом попаљена села и масовно стрељани сељаци." (Зборник ДП НОР Т1, К2, Д71).

Из наведеног извештаја се, између осталог, види да је око двадесет партизана подељених у тројке и петорке настављало са акцијама на терену Космаја и после одласка одреда за Шумадију, и да је Срески комитет, који је руководио оружаном борбом на овом терену, заузео енергичан и правилан став по питању наотављања оружане борбе и успешно се прилагођавао ситуацији.

Такође пада у очи да је терор непријатеља у Космају био најјачи у космајском срезу.

Обавештавајући Покрајински комитет о партијском и војно-политичком раду у космајском и младеновачком срезу, Срески комитет Космаја је 15. децембра 1941. између осталог писао:

„На наш последњи извештај нисте нам одговорили. Молимо вас да нам на њ и на сва у њему постављена питања одговорите што пре, као и на овај извештај у којем вам јављамо само промене.

Космајски срез. Формирали смо парт. јединицу у још једном селу од три члана. Секретар Среског комитета је ухапшен и не знамо још до сада шта је с њим. У другом селу ухапшен је члан, обојица су спроведени у логор у Београд. Богдан Милијановић, искључени члан, ухапшен, добро се држао на мучењу, под бати-нама умро. У Дучини су ухапшени 17 сељака и 5 сељанки, мучени су, доТјро се држали и сви су пуштени. У Ропочеву и Парцанима исто тако. Терор је све жешћи. Упркос терору, ни у једном селу нису до сада успели да формирају сеоску стражу. Поред страха од терора све се више појављује и огорчење код сељака, тако да су сада моментално бољи услови за наш рад него пре.

Младеновачки срез. У Младеновцу у обе парт. јединице ништа не раде, невероватно секташтво и неконспирација владају код свих њих. Тамо фали један добар и способан друг који би све ове људе увео у рад, јер нам је веома тешко долазити у град. Иначе имају формално успостављене све секторе, али нико ништа не ради. У једној јединици је уведена једна сељанка у Партију. У шест нових села смо закандидовали 10 сељака. Сада у осам села постоје и одбори Нар. ослоб. фонда и народноослободилачки одбори, у четири села омладински а у три села женски активи. Формирали смо Срески одбор Нар. ослоб. фонда од 7 чланова. И овде су почели са хапшењима, али терора за сада још нема као у космајском срезу. Услови за наш рад су одлични.

Партизани. Ликвидиран је председник општине у Рогачи јер је шпијун. На његову денунцијацију су ухапшена и премлаћена 23 сељака и пуштена, а већина су пре били јерезовци, тако да су нам у том селу сада јерезовци оданији од бивших опозиционара. Извршили смо препад на Сопот. Тамошњи четници су се после тога доста заплашили нас и реће иду по селима.

Саопштили смо председницима општина које су сада успоставили петоколони да предаду оставке и да не врше рад...

Послали сте нам у одред друга студента филозофије. Он тврди да је члан Партије. Пошаљите нам његову карактеристику.

Јавите нам када је и на којим таласима емисија из Москве.

Штампали смо летак ЦК и оба говора друга Стаљина. Сада штампамо прву главу Историје ВКП(б) у 60 примерака на шапирографу.

Не знамо, а од вас никако не добивамо одговор, да ли да стварамо десетине по селима од сељака. Знамо да је таква директива постојала у другим крајевима, а овде није. Можда би ти сељаци у десетинама, наоружани, помогли у извесним већим ноћним акцијама партизанске петорке и враћали се после акције кућама. Услови за то постоје.

Ви сте нам јавили о троцкистичкој вези за пребацивање људи у одред. Ми смо били у могућности да ухапсимо њиховог курира. Не знамо да ли смо исправно поступили, али ми смо га ухапсили због саслушања. Његов исказ прилажемо овом писму. Приликом саслушавања претили су му стрељањем да би све рекао. После саслушавања, небудношћу Шпанца, он је успео да побегне. Нама је пре три недеље довео неког Блажека Александра, несвршеног средњошколца са Карабурме. Овај за себе тврди да је 1938. год. био примљен у Партију, али да је после тога одмах отишао у војску. Политички је незналица. Много је плашљив и сметен.

Молимо вас, одговорите нам што ире.

П.С.

Све другове које сте нам послали уврстили смо у партизане, а другарица нам је техничар. Овде се осећа највећа потреба за вестима са фронта, о партизанима и о политичкој ситуацији. Молимо вас, шаљите нам такве вести преко курира. Ми бисмо онда те вести умножили." (Зборник ДП НОР Т1, К2, Д79).

Одговарајући СК Космаја на добијена писма, ПК је 22. децембра 1941, између осталог, писао:

„Драги другови, добили смо оба ваша извештаја (од 5. и 15. XII). Пошто смо сазнали да сте опет морали да мењате место, не знамо да ли ћемо овог пута доћи до вас, те вам одговарамо укратко.

Слажемо се са организовањем тројки и петорки, јер сматрамо да је то најзгоднија партизанска форма за садашње стање у вашем срезу.

Десетине нису дале најбоље резултате, али можете покушати. Оне морају бити формиране само са потпуним добровољним пристанком и жељом људи који у њих улазе.

Ваше петорке и тројке треба да врше углавном изненадне препаде на Немце, недифевце и љотићевце, као и на Пећанчеве четнике, који су против нас, а у служби Немаца, даље разни диверзиони акти, а све то у сагласности са конкретним потребама становништва које ће у вама видети своје заштитнике. Тако ћете створити чврсту везу са народом, остварити јединство у нац.(ионално) осл.(ободилачкој) борби. Тројке и петорке су језгра из којих треба да никну опет веће формације.

Свим тим треба да руководи парт.(ијска) орг. Зато њено проширење и учвршћење треба да буде база рада.

Слажемо се са млад.(еновачким) ср.(езом), урадите као што предлагете...

Емисије Москве су: ујутру у 6,15 и 8,45, а увече у 6,30 и 8,00 по овдашњем времену.

Како стојите материјално?

Смрт фашизму — Слобода народу!

Другарски поздрав ПК." (Зборник ДП НОР Т1, К2, Д30).

Као што се из цитиране преписке види, по одласку Космајског одреда за Шумадију, није се још знало куда је отишао из Шумадије; на терениу Космаја остао је познат број партизана из састава Четврте чете и неколико рањеника и бораца који су из разних разлога заостали за одредом при његовом одласку са овог терена. Неки партизани су изгубили везу са одредом у простору Рудника, па су се вратили у Космај. Свим овим партизанима се прикључило и неколико бораца који су крајем јесени, а по одласку одреда, дошли у Космај. Током зиме и пролећа 1942, долазак другова из Београда је, са прекидима, настављен.

У Космају је био и познат број компромитованих другова, партизанских сарадника који су живели илегално. Они су се повремено као и политички радници кретали заједно са партизанима и са њима учествовали у извршавању појединих акција.

Формирање самосталне Космајске чете. Срески комитет КПЈ за Космај оценио је одсуство одреда и војних дејстава опасним и о даљи рад и народноослободилачки покрет на терену. Зато је крајем новембра одлучио да од ових партизана формира партизанску чету¹ састава три петорке и две тројке. За командира је одређен Славко Чолић Шпанац,² командир бивше 4. четв, а за политичког комесара и партијског руководиоца Миливоје Мића Стојковић. Боривоје Лазић Варнава водио је петорку која је дејствовала у космајском и младеновачком срезу западно од железничке пруге Београд—Ниш; петорка Љубомира Миловановића Гуте вршила је акције у подунавском и делу младеновачког среза источно од пруге Београд—Ниш; а петорка Миодрага Николића Попаја дејствовала је у грочанском и делу врачарског среза. Број петорки и њихов састав се у току зиме мењао.

Срески комитет је чети, која је касније називана Космајска чета, ставио у задатак да врши диверзије на железничкој прузи Београд—Ниш, ствара обавештајне пунктове, прикупља оружје и муницију, онемогућава консолидацију квислиншке власти по селима, хвата и кажњава сараднике окупатора, омета формирање од стране четника сеоских стража по селима, односно да их разоружава, да формира и помаже рад оружаних десетина по селима и врши друге акције и политички делује на терену. Комунисти у чети су добили и задатак да на терену образују и народноослободилачке одборе и примају добре сараднике у Партију.

Од наоружања чета је имала три пушкомитраљеза са 2—3 оквира, пушке, нешто бомби и неколико револвера.

Према непотпуним подацима, у времену од 17. новембра 1941. до друге половине 1942. тј. у времену од одласка до повратка Космајског одреда из Санџака, у новоформираној чети у Космају су, између осталих били: Богдановић Миливоје Арнаут, Борић Зага, Брадоња, Боћић Миодраг — Миле Шнајдер, Блажек Александар, Вељовић Петар, Владетић Петар — Пера Галама, Витровић Милета Сликар, Вуковић Миодраг — Миле Селјак, Драгић Благоје — Блажа Келнер, Живковић Витомир Циганче, Кодранов Живко, Матовић крушевљанин, Лазић Боровоје Варнава, Лзубинович Лзубомир, Миловановић Лзубомир Гута, Милошевић Радован, Милан каменорезац, Новаковић Миодраг Јоја — Кеџ, Половина Јово, Крајишник Јован, Станкић Драгиша, Стојковић Миливоје Мића, Таловић Александар — Мали Посавац, Чолић Славко Шпанац, Петровић Владимир — Накарада — Браца, Љубиновић Лзубомир и други.

Са њима су се повремено кретали и учествовали у организовању и извођењу акција и политички радници на терену, као: Гајић Лзубивоје, Живковић Михаило, Јовановић Мирослав, Дамњановић Божићарка Кика, Марковић Драгослав Дража, Перишић Живадин, Сарић Јуре, Хабуш Андрија и други.

„После одласка одреда за Шумадију добио сам писмо од секретара Среског комитета среза космајског Драже Марковића да се из Подунавља, где сам се налазио са диверзионим групама, пребацим у Космај да прикупим заостале борце који из разних разлога нису кренули са одредом и да вршимо диверзантске акције на железничкој прузи Београд—Ниш.

Када сам се вратио у Космај, састао сам се са Дражом и по његовом налогу сам прикупио десетину бораца, међу којима је било и болесних али и неких који су из сумњивих разлога заостали од одреда. Међу тим прикупљеним су били Блажа Келнер, неки Крушевљанин, „Голман“ са Чукарице, 2—3 борца из Кораћице и још неколико бораца чијих се имена не сећам. Убрзо су дошла 3—4 друга из Београда које је послао Покрајински комитет КПЈ за Србију. То су били борци разбијеног Јужнобанатског одреда, сви ниског раста, али се њихових имена не сећам. Ради вршења диверзије поделили смо се отприлике у четири групе. Ситуација на терену била је тешка. Кретали смо се највише по селима око Космаја: Великој, Иванчи, Кораћици, Дрлупи, Дучини, Рогачи.

После погибије Варнаве, чета више није могла да се одржи у Космају, па смо се пребацили преко железничке пруге Београд—Ниш на терен младеновачког, грочанског и подунавског среза. Погинуо је био још неки друг — Војвођаннн, а изгледа и још неки другови. У чети је био и Гута, родом из Подунавља, и неки Земунац који је са женом дошао у одред V току лета, а пре тога је држао послатичарницу у Земуну. Жена му је послата са грлшом другарица из одреда за Шумадију. У чети је био и неки „Сликар“ из Шепшина кош је држао курирску везу између Среског комитета Космаја и ПК КПЈ за Србију.

Пре повратка из Космаја у Подунавље у чету су дошли Андра Хабуш и Кика и одржали састанак у вези наших даљих задатака.

Са четом су се често кретали и политички радници Трулеж и Мића Стојковић. Највише смо се задржавали у Малом Пожаревцу, Малом Орашју, Умчарима, Шепшину.

Последња акција коју је чета извршила док сам био у њој било је паљење општинске архиве у Биновцу око Нове 1942.

године. Сви комунисти из чете били су задужени и за политички рад на терену.

О тешкој ситуацији на терену хтео сам да лично обавестим секретара Покрајинског комитета КПЈ за Србију, друга Благоја Нешковића, и да тражим да се пребацим на неки други терен. Због тога сам послао једног ћака из неког села у Подунављу у Београд, али он није успео да успостави везу. Зато сам одлучио да ја лично одем за Београд до друга Нешковића. О томе сам разговарао и са Трулежом који се с тим сложио. После тога сам возом отишао за Београд, где сам успоставио везу са партијском организацијом. Касније сам отишао у сремске партизане." (Према казивању Славка Чолића Шпанца — забележио ДДБ)

Акције чете, односно њених петорки, у току зиме су у многим селима подржаване од сеоских војних десетина које су биле састављене од комуниста, скојеваца, чланова народно-ослободилачких одбора и других најактивнијих сарадника. Они су легално живели, а ноћу су патролирали по селима, правили заседе и вршили разне акције самостално или заједно са партизанима.

Од значајних акција у то време било је рушење моста на путу код Велике Иванче и скидање шина са пруге Београд—Пожаревац код Шепшина.

Крајем 1941. опште прилике на терену, а нарочито војно-политичка ситуација, биле су погоршане. У селима космајског среза и селима младеновачког среза око планине Космај, где је одред од почетка устанка водио највеће борбе и извео највише акција и где се јавно кретао по селима, у то време вршен је највећи терор. Многи партизански сарадници били су похапшени или су као компромитовани и осумњичени за сарадњу са партизанима сваки час очекивали хапшење. А код њихових кућа четници, жандарми и љотићевци су постављали заседе, очекујући долазак партизана. Зато партизани њиховим кућама нису смели фдлазити.

Села источно од пута Београд—Крагујевац су у то време била у повољнијим приликама, јер је одред мање дејствовао на тој територији, стога су партизански сарадници били мање познати сарадницима окупатора и због тога од жаидарма, љотићеваца и четника у мањој мери прогоњени од партизаиских сарадника западно од ове комуникације.

„Били смо понесени радом и одушевљено ишли из села у село, убацивши се у Младеновац, где су створене организације омладине, жена, Партије.

Нисмо ни примећивали олују која се приближавала. Одред није било, настале су потере, блокаде и претреси села, хапшења и убиства активиста и сарадника НОП-а. Било је тешко ући у село, а још теже из њега изаћи кад би било блокирано. Људи су били уплашени. Стидели су се свога страха који је, ипак, био понекад јачи од стида, а ми се нисмо усуђивали да покуцамо некоме на прозор бојећи се новог разочарања у своје сараднике.

Деветнаестог децембра погинуо је од четника Сретен Ломић, наш сарадник из Велике Иванче. Један за другим заробљени су Живадин и Ната (секретар и члан Среског повереништва Партије за срез младеновачки — напомена ДДБ).

У исто време, Блажа Келиер и Драгиша Станкић, партизани, који су у време одласка одреда заостали на терену, убили су три своја друга из партизанске петорке, отишли у Младеновац и предали се Пећанчевом војводи Војиновићу, који их је примио у своју војску. Био је то ударац за ударцем нашем покрету и нама, малобројним илегалцима у младеновачком срезу и Космају у ширем смислу.

Ипак, од свих удараца најтежи нам је у том моменту била издаја Блаже Келнера, без обзира на сву безначајност његове личности. Довољно је било да је био партизан! Издаја је стварала неповерење у народу и бојазан од нових издаја." (Кика Дамња новић-Марковић, исто, стр. 33—34).

Временске прилике дезертерства, издаје. Зима 1941/1942. била је незапамћено дуга и оштра. Снежни покривач био је местимично дебео око метар, а ниске температуре су се кретале око тридесет степени испод нуле. То је посебно отежавало кретање и активност партизана, сеоских војних десетина и политичких радника на терену.

Те лоше временске прилике и одлазак одреда у Санџак, жандарми, љотићевци и четници су наетојали да искористе за уништење космајских партизана који су остали на терену и разбијање НОП-а у овом крају.

О томе Петар Владетић Галама каже:

„У новембру 1941, приликом одласка одреда на слободну територију, рањен сам од жандарма на Жутом Оглавку. Вратили су ме у Кораћицу, и ту ме је, у једној кући, тато превила докторка Мира Колин, избеглица из Словеније. Тек 1949. су установили у Загребу да ми је тада остао метак у стомаку и оперисали ме. У току рата рањаван сам три пута.

У Кораћици сам остао око десетак дана, а онда је дошао Среја Ломић из Велике Иванче и повезао ме са друговима Радованом Грујићем и Ганцером из Даросаве. Они су дошли у Космај да траже везу после разбијања Шумадијског одреда на Руднику. Среја ме је пребацио у Велику Иванчу, и тамо смо се срели. Ту сам нашао и Мићу Словенца, касније командира чете и народног хероја, и Виту, званог Циганче.

На Св. Николу, 19. децембра, били смо у једној кући до Рогаче, где нас је Среја сместио. На тај дан орашачки четници блокирају В. Иванчу и овај крај, и нападну нас. Разбијемо се: Радован и Ганцер оду према Даросави, а ми преко Кораћице у Неменикуће. Сретена Ломића тога дана убију заједно са једним партизаном.

Поново немамо везу. Газимо дубок снег и мислимо где ћемо сад. Ови дани били су ми најтежи у животу. У Неменикућама наилазимо на неке колибе. Околу сено, а куче лаје као лудо. Ноћ. Куцамо на прозор. — Ко је? — пита неки мушки глас.

— Шумци...

— Не отварам.

Ја претим. Сељак отвори. Кад смо ушли кажемо да смо партизани и да остајемо код њега. Он преплашен, вели да ће да нас пријави. Ја рикнем на њега овом мојом лудом гласином, а он занеме. Забранимо му да иде од колибе. Ујутру ми заједно са њим чистимо шталу и ранимо стоку. Околу ко у пустињи, нигде никога. И наш домаћин се смири. За ручак нам даде кисео кунус — боговски ...

Увече пошаљемо Виту — Циганче у Мали Пожаревац, његово село, да ухвати везу код Л-убивоја Гајића. Али, он се не врати, уз пут погибе. И тако ми дочекасмо и Св. Јована у Неменикућама.

Селили смо се од колибе до колибе, од домаћина до домаћина. А везе нема, па нема. Ту смо се и навикли.

О Св. Јовану дођемо код једног сељака који је славио. Код њега беше и председник општине. Наш домаћин без зле намере исприча му ко смо, а овај нас пријави Нећанчевом војводи Мајсторовићу у Сопоту. Сутрадан нас појуре и умало да им паднемо у шаке. Јурили су нас цео дан по шуми. Хтели смо на брзину да ископамо склониште у слами нашег првог домаћина Петровића, али одустанемо јер смо се бојали да не упале сламу. Петровић нам даде име једног сељака из Амерића и упути нас код њега, јер је знао да је овај опозиционар од пре рата. Није погрешно. Он нас прими и после неколико дана повежемо се са оцем Моме Живојиновића Живинара, мог друга из одреда. Живинаров отац био је у вези са Киком и Хабушем, те нас они прихватише и одведоше са собом."

По вршењу недела и злочина иособно се истицао четнички одред војводе Милије Мајсторовића чије је седиште било у Сопоту, затим четнички одред војводе Торлачког, као и четнички одред под командом капетана Живана Лазовића са седиштем у Раљи.

Све је то утицало да се током зиме партизанске акције сведу на најмању меру како би се сачувало људство до пролећа.

„Откако је наш одред отишао", писао је Срески комитет КПЈ Космаја 16. јануара 1942. ПК КПЈ за Србију, — ситуација је из дана у дан постојала све тежа. Известан број партизана није уопште одговорио задатку. Један део је дезертирао, предао се, а неки су чак сасвим непријатељски поступали, тако да су двојица добрих другова убијена од бивших партизана... (Убијени су партизани Боривоје Лазић Варнава и Миодраг Боцић — Миле Шнајдер. Према сећању Кике Дамњановић Марковић убили су их дезертери Благоје Драгић — Блажа Келнер и Драгиша Станкић. Догађај се десио 21. децембра 1941. — Напомена писца).

*

„Блажа Келнер је дошао нашој кући у Врбицу са „Брадоњом" који је тада такође био партизан као и Блажа, и причао нам да је убио партизана „Голмана" у Великој Иванчи, јер их је наговарао да дезертирају. Колико се сећам убили су га код неке чесме. Не сећам се да је тада са њима био и Драгиша Станкић и да ли је и он учествовао у убиству „Голмана". После дан—два, Блажа Келнер и „Брадоња" су у Кораћици убили партизане Варнаву и Малог, бацивши на њих бомбу. Убијеног Варнаву (Боривоја Лазића) однели су роњаци у родно село Влашку и тамо сахранили. Мали је сахрањен на кораћичком гробљу. Мали је у космајски одред дошао из Земуна, где је радио у фабрици „Икарус". Жена му Беба, текстилна радница, мала, пуна, с њим је такође дошла у одред. Са групом партизанки Космајског одреда, послата је почетком новембра на слободну територију за Ужице и негде у путу нестала. Вероватно је као и већина другарица ухваћена од четника и убијена. — Блажа Келнер је убрзо убио и „Брадоњу" у Кораћици, а затим је отишао у Младеновац и предао се полицији.

Блажа Келнер и „Брадоња" дошли су са једном десетином четника Косте Пећанца у космајски одред, када је једна чета одреда била у кораћичкој школи, септембра или октобра месеца. Вероватно је још тада био заврбован од полиције, јер је по одласку у Младеновац „да се преда" постао главни агент младеновачке полиције све до ослобођења када је побегао из земље." (Сећање Загорке Заге Борић, из Врбице код Младеновца, забележио писац ових редова августа 1980).

*

„Овде се сада налази свега десетак партизана, — пише даље у извештају Среског комитета Космаја од 16. јануара 1942. упућеном Покрајинском комитету Комунистичке партије Југославије. — Иначе хапшења и терор, те стално обилажење и патролирање помало отежавају и политички рад данас. По неким местима организација нам је скоро уништена, а где, где прилично оштећена..." Институт за раднички покрет СР Србије, док бр. 1912/46).

Окупатор и квисдинзи су на терену имали политичку подршку само од реакционарних, назадних и контрареволуционарних снага, управо од оних људи који су се још у предратном периоду свим силама борили против Комунистичке партије, против фронта народне слободе и свих демократских снага. Иако заплашен, родољубиви народ Космаја и целог овог краја био је за настављање оружане борбе против окупатора и њихових слугу.

Појава присталица Драже Михаиловића у Космају. Крајем 1941. године и на терену округа београдског почињу све више кружити гласови и о пуковнику Дражи Михаиловићу који на Равној гори има читаве пукове југословенске војске, до зуба наоружане, који се нису предали Немцима већ чекају спремни за борбу када за то буде време, да Дражу помаже Енглеска итд. Преношене су Дражине поруке како се треба организовати и бити спреман „кад трубачи с бојне Дрине затрубе збор", а дотле треба сачекати и чувати српске главе. Те приче, уствари прве политичке и пропагандне припреме за касније организовање Дражиних четника, и на овом терену ширили су људи који нису били за борбу против окупатора већ за чекање и они који су се већ налазили у служби Немаца, у квислиншком апарату власти или формацијама, односно у редовима четника Коста Пећанца.

Ту пропаганду, пре свега, подстицала је и подржавала својим поступцима, мерама и целокупном активношћу југословенска влада у емиграцији. Јасно противљење избегличке владе иреурађеном устанку који не би водили краљевски официри изразио је у овоме говору југословенским народима преко лондонског радија ВВС-а још 12. августа 1941. и председник владе генерал Душан Симовић, који је завршавајући свој говор рекао:

„Краљевска влада зна да шака несавесних људи данашњом прераном акцијом наноси тешке патње народу. Невине жртве које Немци данас стрељају биће исто тако освећене и на рачун Немаца и на рачун оних који чине да те жртве падају. Час слободе је близу, а права влада у Лондону даће сигнал када ће почети поновна борба за слободу."

Овај савет Југословенима у земљи да чекају на знак из Лондона понављао се као рефрен и у свим каснијим порукама које је избегличка влада слала у земљу, а што је једино одговарало погледима Драже Михаиловића.

Долазак британске војне мисије и представника избегличке владе у Лондону на Равну гору 25. октобра 1941. означило је

прекретницу у животу организације Драже Михаиловића, јер од тада он постаје, односно његова четничка организација, орган југословенске владе у избеглиштву. Долазак југословенско-британске обавештајно-војне мисије у Дражин штаб четници су тумачили као доказ да су службено и остали део Савезника који се боре против Осовине.

Југословенска влада у избеглиштву, видевши у чешичком покрету експоненте своје политике, новембра 1941. прогласила је четничке одреде Југословенском војском у отаџбини. Тиме је влада прихватила равногорски покрет као свој и везала своју судбину за њега. Указом од 7. децембра 1941, краљ Петар Други Карађорђевић унапредио је пуковника Дражу Михаиловића у чин бригадног генерала. Наравно, све то било је дело велико-српске буржоазије која је у четницима видела главну снагу преко које ће после рата обезбедити доминантан положај у земљи. И све то чињено је у жељу прве непријатељске офанзиве на паршзанске снаге у Србији у намери да се ојача четнички покрет и уздигне личност Драже Михаиловића на штету народноослободилачке борбе. Наручу томе ишао је и окупиатор, чије су офанзивне операције у Србији биле праћене страховитим репресалијама над народом, што су четници Драже Михаиловића и његове присталице на овом терену, као и сви друш помагачи окупатора, користили за оправдање својих напада на партизана, позивајући народ на мир и послушност према окупатору.

„Четничка политика, односно политика генерала Михаиловића, није, никада била јасно дефинирана, већ пуна окрета и обрта, варирајући од подручја до подручја, од једне до друге фазе рата, и често је изгледала протурјечна.

Немогуће јој је дати јединствену карактеризацију. Ипак, може се рећи да од јесени 1941. године, три главна мотива леже у позадини сваког четничког размишљања и дјеловања:

прво, хтјели су Југославију наново саградити око велике Србије, укључујући у њу сва подручја у којима су Срби сачињавали већину или чак само знатан дио становништва, с династијом Карађорђевића на челу и са четницима који би потпуно контролирали државни механизам;

друго, колико је могуће настојали су избјегавати борбу с много надмоћнијом силом Осовине све до завршне фазе рата, а и тада су се намјеравали борити само заједно са Савезницима за које су очекивали да ће се искрцати на јадранску обалу и који би у ствари били главни фактор при истјеривању непријатеља из земље;

треће, партизани су били њихови главни непријатељ на кратки и дуги рок, те су стога били спремни колаборирати са сваким, особито с окупационим снагама Осовине које су се бориле против партизана. Све друге специфичне карактеристике четничког понашања биле су варијације или финесе ових трију основних црта њихове политике." (Јозо Томашевић, исто страна 154).

*

Док се КШ припремала за оружану борбу против окупатора, четнички покрет је био у своје зачетку. Непосредно после слома Краљевине Југославије, начелник Оперативног одељења 2. армије, генералштабни пуковник Драгољуб Дража Михаиловић, са групом официра и жандарма повукао се на Озрен у источној Босни. Настојећи да се иде у Србију, Дража Михаиловић се са групом

официра пребацио између 8. и 12. маја 1941. преко Дрине код села Стари Брод и склонио се на планину Тару. Нешто касније, ова група пребацила се на Сувобор у предјелу Равне горе. У мају и јуну Дража Михаиловић, ослањајући се на остатке старог државног апарата, почиње да ствара мрежу четничког покрета на подручју Србије. Када је у љето 1941. устанак против окупатора све више растао, четничка организација ограничила се на стварање упоришта за придобијање људи и прикупљање обавештајних података. Борба против окупатора у Србији натјерала је у то вријеме извјесне политичаре да се јаче активирају око Драже Михаиловића. Тако на Равну гору долази група руководилаца бивших грађанских партија: Лазо Тркуља, Јово Поповић, Живота Тодоровић и др Милош Секулић из Земљорадничке странке; Драгиша Васић, Младен Жујовић и др Војислав Вујанац из Републиканске странке. Дражи Михаиловићу приступиле су и неке личности из Демократске странке, на примјер Миодраг Живановић, Бранислав Иконић, Драгољуб Лазић и други. Из руководства Социјал-демократске партије четницима су пришли Живко Топаловић и Александар Павловић.

Доласком групе руководилаца некадашњих грађанских партија на Равну гору покрет Драже Михаиловића почиње да добија политичко обиљежје. У љето 1941. др Милош Секулић састао се са Дражом Михаиловићем код Кадине Луке у селу Ба. На састанку је закључено да се у Београду формира политички одбор покрета ДМ, у који су ушли „виђени људи“ из ранијих грађанских партија. На Равној гори, вјероватно средином јесени 1941. године, формиран је тзв. Централни национални комитет, у који су ушли: Драгиша Васић, др Младен Жујовић, др Стеван Мољевић, др Војислав Вујанац, др Перо Слијепчевић, др Драгослав Страњковић, Никола Стојановић и Власта Петковић. Вјероватно је Централни национални комитет изразио и свој политички програм, као што је то учинио Београдски политички одбор.

Програм Београдског одбора, који је др Милош Секулић однио собом у Лондон, подијељен је на четири дијела, од којих се први односи на рад за вријеме рата. Тај дио програма гласи:

„I — Тачка.

1) Одржавање непријатељског става према окупаторима и њиховим помагачима, али за сада, до даљег, не улазити у непосредне борбе осим у случајевима самоодбране, као што је случај у Хрватској. Стога утицати да и други народни фактори заузимају такав став. Где се ради о самоодбрани српског елемента, као у Хрватској, подржавати и по могућности дириговати борбом.

2) Настојати да се по сваку цијену онемогући грађански рат међу Србима и у том правцу утицати на друге.

3) Сматрати владу у емиграцији легалном владом док траје рат и по могућству одржавати везу с њом.

4) Наћи поуздане људе са терена преко којих ће се вршити оно што се закључи.

5) Настојати да се организација прошири на све земље.

II — Тачка.

Припремати да би се у данима слома могле извршити ове акције:

а) казнити све оне који су на злочиначки начин служили непријатељу и који су свесно радили на истребљењу српског народа;

остане само српски живаљ;

б) омеђити „le ЈасГо“ српске земље и учинити да у њима

с) посебно имати у виду брзо и радикално чишћење градова и њихово попуњавање српским елементом;

г) изградити план за чишћење или померање сеоског становништва са циљем хомогености српске државне заједнице;

е) у српској јединици као нарочито тежак проблем узети питање муслимана и по могућности решити га у овој фази, и

Г) унапред одредити које и какве јединице треба да проведу вршење програмских тачака под ђ, с, <="

Политичке концепције покрета Драже Михаиловића, прокламоване у овом програму, засноване су на интенцијама великосрпске политике, које су у себи носиле реваншистичке тенденције. У суштини, то је програм братоубилачког рата међу народима Југославије, који ће до још већег изражаја доћи у каснијој политичкој еволуцији покрета Драже Михаиловића. Тако је концем 1941. г. Дража Михаиловић пред све четничке одреде поставио следеће задатке:

„1) Борба за ослобођење целокупног нашег народа под скриптом Њ. В. Петра II.

2) Створити велику Југославију и у њој Велику Србију, етнички чисту у границама Србије, Црне Горе, Босне, Херцеговине, Срема, Баната и Бачке.

3) Борба за укључивање у државни живот свих још неослобођених словенских територија под Италијанима и Немцима (Трст, Горица, Истра и Корушка), као и Бугарске и северне Албаније са Скадром.

4) Чишћење државне територије од свих народних мањина и ненационалних елемената.

5) Створити непосредне заједничке границе између Србије и Црне Горе, као и између Србије и Словеначке чишћењем Санџака од муслиманског живља и Босне од муслиманског и хрватског живља...

Како се из изложеног види, политички програм четничког покрета био је у суштини програм крајњег унитаристичког крила великосрпске буржоазије. Равногорски покрет, иако је претендовао да се представи као антиосовински покрет, заузео је негативан став у погледу борбе против окупатора. На тај начин четнички покрет Драже Михаиловића од самог свог почетка оставио је одшкринута врата евентуалном споразуму са окупаторским и квислиншким властима. До таквог споразума је ускоро и дошло.

У првим данима оружаног устанка на подручју Југославије сукоби*е су се не само двије идеје, већ и двије политичке концепције у предстојећем рату. На једној страни, Комунистичка партија Југославије недвосмислено је пошла путем борбе за ослобођење од туђина, за право свих народа на самоопредељење и повела борбу за братство и јединство свих народа Југославије. Покрет Драже Михаиловића претварао се у братоубилачки рат са циљем да поврати позиције великосрпске буржоазије. У тој борби четници су заузели пасиван став према окупатору и постепено прелазити на његове позиције. Зато је било природно очекивати да ће се паралелно с развојем борбе све више продубљивати јаз између четника и партизана и да ће он постепено прерасти у међусобну борбу.

Упркос негативном ставу равногорског покрета према оружној борби, КПЈ је од првог дана устанка настојала да четнике придобије за борбу против окупатора. Али, без успеха, јер „су пропали сви покушаји НОП да се још у почетку оружаног устанка пронађе платформа сарадње и заједничке борбе четника и партизана." (Душан Пленча, исто, стр. 74—79).

Политичко-организациони рад. Вршећи маеован терор непријатељ је успео да нанесе велике губитке, разбије и онемогући рад многих организација Партије, СКОЈ-а, -народноослободилачких одбора и жена. Многи комунисти и сарадници

НОП-а су били убијени или иохапшени. Губитке су претрпела и партијска руководства. Већ од друге половине 1941. године, Окружни комитет КПЈ за округ београдски више није постојао, јер су његови чланови отишли у партизане, па је инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију Андрија Андра Хабуш, који се тада налазио на терену Космаја, крајем 1941. попунио Срески комитет за срез космајски, који се од тада назива Срески комитет Космаја, а његова делатност је проширена и на младеновачки, грочански и подунавски срез. Хабуш постаје секретар СК Космаја, а његови чланови задужени за рад: Божидарка Дамњановић Кика у младеновачком, Драгослав Дража Марковић у космајском, Мирослав Јовановић у грочанском и Јуре Сарић у подунавском срезу. Тиме је СК Космаја практично заменио Окружни комитет КПЈ за округ београдски и наставио да организује и руководи партијско-политичким радом и оружаном борбом на овом подручју. Почетком фебруара 1942. са овом реорганизацијом се сагласио и Покрајински комитет КПЈ за Србију. У наведеним срезевима, изузев среза младеновачког, гада нису постојала партијска руководства (повереништва), али су образована нешто касније. Члановима среског комитета КПЈ за Космај помагао је изванстан број политичких радника којих је било у сваком срезу.

Поред Божидарке Дамњановић Кике, која је крајем 1941. после хапшења Живадина Перишића, секретара повереништва КПЈ за срез младеновачки, постављена за секретара, у повереништву су били и чланови: Мија Обрадовић, Миле Перић Брка и Милета Виторовић Сликач. На организовању омладине и скојевских организација радили су Мома Стефановић, Душан Бурђевић, Момчило Живковић Живинар и Александар Виторовић Цига.

У космајском срезу политички радници су били и Љубомир Живановић Брка, Јанко Секулић и Богосав Филиповић; у грочанском срезу Мића Стојковић и Раја Јовановић, а у подунавском Јова Крајишник и Живка Дамњановић.

И поред одласка одреда са терена Космаја, и упркос терору окупатора а нарочито жандарма и четника, Срески комитет Космаја и партијска повереништва по срезевима наставили су са политичким и организационим радом, формирајући оружане десетине по селима и организујући мање партизанске акције на терену. И у условима великог непријатељског терора, без слободне територије и подршке Одред, Срески комитет КПЈ за Космај се свим силама ангажовао на обнављању разбијених и стварању нових партијских и скојевских организација и народноослободилачких одбора и јачању борбеног духа у народу. Стварање масовне политичке базе и стално јачање организационе основе народноослободилачког покрета, Срески комитет је сматрао за услов како брзог преовладавања тешкоћа у које је устанак дошао у овом крају, тако и његовог даљег успешног развоја.

На терену Космаја, односно у космајском, младеновачком, грочанском и иодунавском срезу, почетком 1942. било је око 351*

шездесет чланова Партије и кандидата и велики број емпатизера Партије; преко сто скојеваца и неколико стотина омладинаца и омладинки спремних на акције; око тридесет народноослободилачких одбора са преко сто педесет одборника и више актива жена. У многим селима упркос притиску непријатеља стварана су нова упоришта и пунктови где су долазили политички радници и партизани, организујући рад и припремајући акције на терену. Од седамдесет четири села у ова четири среза, радом је било обухваћено више од педесет села. Нарочито је масован рад био у младеновачком и неким селима космајског, грочанског и подунавског среза.

Свакодневним радом на проради разног пропагандног материјала или ангажовањем на растурању летака и писању парола, одржавању разних састанака, сакупљању прилога за Партију и ослободилачку борбу, прихватању, исхрани и смештају партизана, њихових курира, политичких радника, лечењу рањеника и болесних партизана, прикупљању обавештења о непријатељу и многобројним другим облицима учествовања у народноослободилачком покрету било је обухваћено на стотине сељака, радника, омладинаца и омладинки и жена.

Векић Добривоја Радомир, сељак из Поповића, сарадник НОП, ухапшен је 23. децембра 1941. од Трећег одреда Српске оружане силе који је тада био у Раљи (жандарми) и на саслушању у штабу одреда је између осталог изјавио: „Једиог дана, пре двадесет дана, када је у село дошао Дража Марковић позвао ме је код своје куће преко једног детета и ја сам отишао. Када сам дошао код њега затекао сам њега и неког човека званог Андрију кога дотле уопште нисам познавао. Тај Андрија ми је казао да сазовем људе који су у мојој околини у колибу Стевана Васковића из Поповића да дођу око 6 сати увече истог дана и да ће они тамо изаћи да разговарају са њима и да то морам урадити неизоставно. Ја сам ово извршио и позвао Љубомира Векића, Велимира Векића, Милорада Векића, Боривоја Арсенијевића, све из Поповића. Сзи ови људи били су из мог рејона рада. Када сам дошао у колнбу затекао сам Дражу и Андрију са позваним људима којих је било око 16—17. Тада су нам они говорили како треба у селу да радимо, тј. да народ васпитавамо да је комунизам добар и да треба сви да се окупимо и да окупатора истерамо из наше земље, и када буде дошао час и окупатор буде истеран да ми преузмемо власт у своје руке. Говорили су да оружје треба да припремамо и све што треба за борбу.“ (ИАБ 1У-0-151/2)

Овај и овакви искази, иако су обично давани после много батина и великог мучења, обично са циљем ухапшених да олакшају свој положај и прикрију сарадњу са партизанима или прикажу да су на то били принуђени, ипак на свој начин показују да је постојао стално организован рад и сарадња, да су људи вврвали комунистима и партизанима и зато их саслушали, помагали и укључивали се у борбу против окупатора и његових помагача.

Војне десетине. Посебна пажња посвећивана је формирању нових и обнављању и активирању постојећих војних десетина по селИма, које су биле састављене од комуниста, скојеваца, чланова народноослободилачких одбора и других сарадника НОП. Сви припадници ових оружаных десетина живели су легално у својим кућама а ноћу су се наоружавали, патролирали

по селима, правили заседе непријатељским оружаним формацијама, хватали петоколонаше, прибављали оружје и вршили разне друге акције самостално или заједно са партизанима Космајске чете.

Почетком 1942. у космајском срезу, где је притисак четника и жандарма био најјачи, није било оружаних десетина.

Међутим, у младеновачком срезу, где је устанак био у успону, постојале су најбројније оружане сеоске војне десетине, на терену округа београдског, које је организовало Среско повереништво КПЈ за срез младеновачки и то у селима: Влашка, чији је командир био Дуја, а комесар Мића „Поздераћ“; Шепшину, Ковачевцу, Дубони, Границама и Америћу. У неким селима било је више десетина, као на пример у Шепшину и Ковачевцу. Три војне десетине у Шепшину сачињавале су илегалну сеоску чету чији је командир био Благоје Ристић Луне, а комесар Живан Милојевић. Када је Луне ступио у Космајски одред, заменио га је Миле Марјановић који је био митраљезац у истој чети. Између осталих акција они су, уз помоћ железничара сарадника НОП-а, скинули железничке шине између станица Дражањ—Шепшин и Мали Пожаревац, услед чега је железнички саобраћај био у прекиду. У Сенаји су биле две десетине. Командир је био Драга Поповић а комесар Бура Шустер. И у Дубони су постојале две десетине. Командир је био Божа Борћевић Бујић а комесар „Гара“, столар, који је касније са сином ступио у Космајски одред, а погинуо као борац Друге шумадијске бригаде. Командир ковачевачких војних десетина био је Бранко Стојковић Бели а комесар Живорад Савковић Маузер. Командир војне десетине у Границама је био Славко Обрадовић а комесар Негован Обрадовић. У селу Младеновцу комесар оружаних војних десетина је био Андра Радосављевић.

У грочанском срезу активне оружане војне десетине су постојале у неколико села. У Малом Пожаревцу су биле две десетине које су касније прерасле у чете, њихов командир је био Чеда из засеока Брестови а комесар Раја Јовановић. У Бегалици су такође биле две војне десетине. Командир војне десетине у Камендолу био је Голубан Пауновић Носа, који је касније погинуо као командир чете у Космајском одреду. У Врчину је било око двадесет иет наоружаних сељака — сарадника НОП у војним десетинама. Из ових десетина касније је у Космајски одред ступило десетак бораца међу којима су били Марко Врчинац, Чубило, Швићко и други.

Оружане војне десетине, у почетку формиране на терену грочанског среза као сеоски одреди, наставиле су своју илегалну активност прилагођавајући се ситуацији -насталој после доласка четничког војводе Петра Пере Шумског на грочански терен. У то време у грочански срез често је упадао и вршио пљачку, наеиља и убиства четнички одред Павла Штола, званог војвода Торлачки. Војводи Шумском, чији је одред био

у Гроцкој, сељаци су се жалили на зулуме војводе Торлачког и његових четника. Војвода Шумски, који је демагошки истицао као заштитник народа, дозволио је сељацима да формирају по селима четничке одреде, односно посадне чете, како би оне уз његову помоћ штитиле своја села од зулума других четничких јединица и жандарма. Партија је дала задатак комунистима и сарадницима НОП да они преузму формирање ових посадних чета, како би могли легално и јавно да носе оружје, спречавају њихову непријатељску делатност и да њихову активност усмере у корист народноослободилачке борбе. Тако су под формом сеоских четничких посадних чета у Малом Пожаревцу, Врчину и Бегаљици деловали наоружани партизански сарадници, односно већ раније формиране илегалне војне оружане десетине. Ове формално четничке, а у ствари партизанске чете, штитиле су села од упада четника и других квислиншких јединица, садејствовале су космајским партизанима и тиме омогућавале скоро легалан и несметан рад политичким и партијским радницима који су организовали народноослободилачку борбу у овом срезу и околини. Тако је на пример Врчинска чета напала и разоружала жандарме када су долазили у село ради реквизиције намирница, а затим сачекала у заседи и растерала љотићевце када су пошли у помоћ жандармима.

О томе је Срески комитет Космаја 2. марта 1942. године писао ПК КПЈ за Србију следеће: „У три села формирано 5 десетина. Међутим, у тим и још неким селима је препредени грочански војвода формирао месне четничке одреде од по 40—80 људи са задатком да бране своја села од пљачке и зулума војводе Торлачког. Не само да је ту посредни ривалство међу војводама са истог терена, већ и смишљена превара и придобијање симпатија за себе и Недића. Наши симпатизери и свих пет десетина сачињавају срж тих четничких одреда. Од нашег смишљеног и одлучног рада и исправног постављања ствари, против којих ће се заједнички наћи обе војводе, као и јавног потпомагања партизана од стране тих месних сеоских четничких одреда, зависи наш даљи рад и наши успеси, као и ослобођење народа тог среза од јавних и скривених непријатеља.

Од мобилисаних омладинаца 5 их је отишло за Београд а 55 се није одазвало. (Зборник Т1. књ. 3, док. 42)

Стање у Подунављу. — У подунавском срезу љотићевци су имали организоване сеоске страже под својом контролом. Већ крајем 1941. партијски и политички радници по цену изузетних напора стварају упоришта и у селима овог среза: Малом Орашју, Петријеву, Вучаку, Луњевцу, Врбовцу, Осипаоници и другим. Успостављени су контакти са породицама сеоских стражара и њиховим командирима.

Почетком 1942. љотићевци су покушали да те сеоске страже укључе у своје војне јединице са циљем да их пошаљу у јужну Србију, на терен Топлице, Пусте реке и Јабланице, где су се неке њихове јединице већ бориле против партизана.

У тим борбама добровољци (љотићевци) су имали и губи-гака. Тринаестог јануара 1942. леш погинулог добровољца Петра

В. Грујића ириет је из Лесковца и изложен у смедеревској цркви, где му је посмртни говор одржао Димитрије Лоотић, нападајући партизанае као људе који су против бога, вере, цркве, краља, отаџбине, породице, Србије и српских домаћина итд.

Између осталог, Љотић је том приликом рекао и ово:

„ Којим речима да се пред овом белом црквом и пред ово-
ликим светом опростим с добровољцем подиаредником Петром
Грујићем, да се опростим на последњем растанку при његовом
поласку на вечни пут — којим речима?...

— Зашто те убише Петре? Да се ниси неком несрећом одре-
као вере својих пратиоца и отаца, да ниси заборавио њихове
путеве и њихове наде?

— О не, друже Петре, ти си био оличење вере наше, прсте
као у детета, а дубоке као жиле у великих хрстова.

— Ти си и живот свој мученички изгубио зато што си чуо
да у близини места где си био постоји црква нека. Пошао си с
другом својим тамо на поклоњење, без оружја, као што се цркви
и иде. Као јагње пошао си на клање, друже Петре, јагње моје.
Ухватише те тамо они што у самој цркви заседу наместише.
Ухватише те и заклаше.

— Па зашто те убише?

— Да ниси против народа свог што чинио?

— О не, друже Питре, па све што си чинио, ти си чинио ради
добра свога народа, ради добра његовог. И ти си као други, и
боље но други, могао гледати „само своја посла" — имао си их
више но други и боље но други. Али ти ниси могао раздвојити
добро народно од свог личног добра.

— Зато на глас да су они што су против Бога, против Краља
и против домаћина устали да, с једне стране, наметну своје ве-
ровање народу нашем а, с друге стране, изазову окупатора да на
народ наш удари и кржаве невоље на њ баџи, ти си и похитао
да их у томе спречиш ...

— Убили су те, дакле, зато што ниси био као они. Што си
љубио своју отаџбину више него своје њиве или свој дом — што
си био веран домаћину нашем, и стално о његовом добру мислио,
што си био веран вери светој својој — што си љубио народ свој!"

Среско повереништво комунистичке партије за срез поду-
навски одмах је организовало по селима бројне конференције
и скупове позивајући стражаре да не ступају у Л>отићеве
јединице и не иду у братоубилачку борбу за рачун окупа-
тора. Широка и брза политичка активност уродила је плодом.
Од 1.000 сеоских стражара половина је одбила да се по позиву
јави у Смедерево. Огромна већина осталих побегла је из Сме-
дерева када су чули да ће бити упућени у борбу против пар-
тизана, а добар део приликом транспорта из Смедеревске
Паланке.

У неким селима је дошло и до ширег отпора. Тако су
на пример сељаци Петријева, села близу Смедерева, одбили да
дају намирнице које су Недићеве власти одузимале од сељака
351*

за потребе окупатора. Чак су били и против тога да сељаци других села пролазе кроз Петријево носећи у Омедерево намирнице, на шта их је присиљавало среско начелство. Када су због тога из Смедерева у Петријево дошли неки жандармеријски официри и четнички војвода, са њима су разговарали представници месног илегалног народноослободилачког одбора. Када су у току преговора, вођених у згради општине, видели да сељаци одбијају да се повинују наређењима Недићеве квислиншке власти, жандарми су разоружали чланове одбора. Међутим, то је раније било предвиђено и чим су жандарми изашли из зграде, сачекали су их сељаци, окупљени у великом броју, међу којима је било и доста наоружаних. Сељаци су одмах ослободили иохапшене чланове народноослободилачког одбора, разоружали жандарме и четничког војводу и најурили их за Смедерево. У помоћ сељацима Петријева, по дубоком снегу, пошли су многи сељаци суседних села. Сутрадан је у Петријево дошла немачка посадна јединица из Смедерева са тенковима, али су се сељаци склонили из Петријева у друга села, па су се Немци убрзо вратили у Смедерево.

Тако је Димитрије Лзотић и у овом крају неповратно губио позиције, присталице и утицај, а од наоружаних сељака у неким селима формиране су оружане војне десетине.

Својом активношћу оружане групе — војне десетине знатно су допринеле вршењу партизанских активности и после одласка одреда са терена, очувању партијских руководстава и компромитованих сарадника, а штитили су и чували и партизане када су се налазили у њиховим селима и помагали им у извршавању појединих акција.

Појава и активност ових група оскудног наоружања и војног знања, јер су их претежно чинили омладинци, биле су у војном, политичком и моралном погледу значајни фактор за даљу и све пЖру борбу против окупатора. Био је то, у ствари, нов облик и квалитет оружаног народног отпора против окупатора и његових помагача.

Захваљујући подршци народа и активности војних десетина у најтежим зимским месецима 1941/1942, сачувана је партизанска чета коју је формирао Срески комитет за Космај у очекивању повратка одреда.

Осећају се партизанске акције. У договору са немачком окупационом управом, 26. децембра 1941. године, председник квислиншке владе, генерал Милан Недић, спровео је нову административну поделу Србије уредбом која је предвиђала да се општа управа у Србији врши ио окрузима, срезovima и оиштинама и да је округ, „управна и самоуправна јединица“.

Тако је стално оперативно подручје Космајског одреда тада ушло у састав округа београдског у чији састав су укључени срезovi: орашки — среско место Велика Плана, грочански — Гроцка, јасенички — Смедеревска Паланка, колубарски — Лазаревац, космајски — Сопот, младеновачки — Младеновац,

подунавски — Смедерево, посавски — Умка и врачарски са седиштем среза у Београду где је било и седиште округа.

„Још пре административне поделе Србије, Недић је многим уредбама и наредбама покретао акцију тзв. „чишћења“ међу чиновништвом. Као прву меру, он је наредио да се из редова чиновника имају одстранити сви функционери који нису „чисти Срби“. У образложењу „Уредбе о уклањању национално непоузданих из јавне службе“, је истакао како „рашчишћавање придошлица у Србију треба да почне једним законом према коме јавне функције у Србији не може да врши нико други сем Срби. Они сами сnose терет данашњице, они су позвани да стварају предуслове за бољу будућност своју и свога народа; они сами имају да буду ковачи своје среће. Сваки треба да иде тамо одакле је и поникао и да тамо ствара за себе и своју средину оно што жели и како жели. Овде треба изузети само оне Србе који су дошли из крајева под туђом влашћу, бежећи и спасавајући голи живот испред погрма приређеног против Срба. Сви други, Хрвати, Црногорци, Мађари и све оно наслеђе бивше Монархије треба очистити, не изузимајући ни Црногорце, јер је све то живело, богато живело, стекло капитале, стицало положаје, а грдило Србе и Србију. Србија је доживела своју несрећу, она ће сама и да је подноси и нека је сав тај свет напусти и остави на миру“.

Приликом увођења окружних начелника у дужност, Недић им је одржао говор у коме је изнео своје шовинистичке и великокрпске погледе и негативан став према Југославији. У том излагању он је, између осталог, окружним начелницима рекао:

„Ја сам лично дошао међу вас да вас поздравим и видим и да вам кажем да је данашњи дан један историјски дан у животу наше ојаћене земље — мајке Србије... Ви знате да смо ми до пре извесног кратког времена били саставни део Југославије. Југославија, ту реч Југославија' нисмо ми измислили. Ми смо увек знали само за једну реч — Србију, и ми војници и ви сви остали. Ви знате, када смо били 1912. и 1913. и 1914. и 1915. и 1916. и 1917. и 1918, нарочито 1918, када смо полазили са Со. лунског фронта овамо, да смо ми нашим људима, војницима, увек говорили само једну једину идеју и једну мисао, а та је мисао била Велика Србија. Та велика мисао водила нас је све ка победи; она нас је амалгамисала у једну целину и дала нам снаге да изборимо оно што смо хтели. Али мајстори с мора измислили су један израз за своје рачуне, и ако хоћете за своје смерове према српском народу, измислили су Југославију и звали Србе у Југославију.“

Упозоравајући начелнике да се коректно односе према окупаторским властима и да им је најважнија борба против партизана, Недић је рекао:

„Господо, ви ћете у својим службеним пословима сретати се са Немцима. Молим вас да будете лојални и коректни према њима. Јер све што би учинили противу њих, то би само штетило нама, а користило би непријатељима. Зато ми морамо са Немцима лојално сарађивати. Они ће нам олакшати умногоме овај горак живот, морамо се покорити судбини и чекати свој суђени час... Данас је најважније чишћење терена од комуниста. То мора да се спроведе, окрузи морају да се стабилизују и да дочекају пролеће сигурно.“

Говорећи о овлашћењима окружних начелника, Недић је наставио:

„Да би ауторитет начелника окружног био што већи, дат му је велики положај; дат му је ранг бригадног генерала; дата му је велика плата, дати су му додаци и даће му се сва средства да испуни своју мисију. Али, понајвише даје му се моћ и снага силе да би закон добио важност; даје се оружана снага и сила која

ће бити под његовом контролом у округу, а то је новоформирана државна сила. Затим, због изузетно ванредних прилика док то траје, дају му се и судови специјални, преки судови, и даје му се нешто што је до сада код нас била непозната мера — даје му се батина. Дакле, право на батинање." (АУП, ННА. к. 1, рег. бр. 12-3-14)

Офанзива удружених снага непријатеља није успела да отпор народа и оружану борбу у округу београдском. О активности космајских партизана, тренутној ситуацији у округу и могућности даљих партизанских акција говори се и у извештају новопостављеног окружног начелника за округ београдски од краја јануара 1942. шдине.

После боравка у Сопоту, седишту среза космајског, јануара 1942. окружни начелник за округ београдски послао је Министарству унутрашњих послова Недићеве владе извештај у коме се између осталог каже:

„Иако је у срезу космајском партизанска акција била нарочито жива, моји утисци са овог пута су задовољавајући. Људи из овог краја воле слободу и по свом живом темпераменту познати су нашој земљи. То је био разлог да су партизани, убацујући пароли народног ослобођења, могли да прикупе много људи у своје одреде... Међутим, ни овде народ није комунистички оријентисан нити се слаже са комунистичком пропагандом и њиховим циљевима. Насупрот широким народним масама, које су носиле идеје слободе, учитељство, запослено у овим крајевима, било је оријентисано левичарски, што је нарочито дошло до изражаја када су почеле партизанске акције у срезу космајском.

Може се рећи да су *партизани били успели да потпуно узму власт у своје руке у овом срезу*, али када је почела на терену четничка противакција, и када је војвода Милија Мајсторовић са Сремско-банатским одредом успео да постане господар ситуације, партизани су се повукли са подручја среза. *Међутим, и сада се осећа да на подручју космајског развијају акције поједине партизанске групе, које су остале да на терену припреме погодна располож^ење за наставак терористичких акција у току ове године.* (подвукао ДДБ)

У погледу могућности покретања већих акција нарочито су погодне прилике за то у селу Поповићу, где је дуже времена служио учитељ Марковић, који је одувек био левичарски настројен. Овај учитељ се сада налази у ропству, али су ту његови синови Момчило и Александар, који се сматрају за врло агилне партизане... Ту се налази и извесно лице које је познато под илегалним именом „Шпанац". (Архив VII ЈНА ц. бр. 22/2-1, К20).

Још се није осушило мастило са извештаја окружног начелника, а једна десетина Космајске чете, којом је командовао Љубомир Миловановић Гута, ноћу између 15. и 16. фебруара 1942, напала је групу четника Торлачког одреда док су у селској кафани у Сенаји пијанчили и певали: „Седамдесет и два дана нема више партизана..." Том приликом убијена су четири четника. Ову акцију, за време које су сенајске војне десетине обезбеђивале партизане, организовало је Среско повереништво КПЈ за срез младеновачки. Ова акција се брзо прочула по целом крају а народ је у причама удесетостручавао број партизана који је напао четнике. Сутрадан су четници

са великим онагама блокирали Сенају и вршили претрес по селу, хапсили и саслушавали сељаке безуспешно тражећи партизанае.

*

Упорним и интензивним политичким радом, свакодневном борбом за сваког човека, великим залагањем комуниста, скојеваца, одборника, симпатизера Партије и свих активиста који су за то уживали подршку народа, народноослободилачки покрет у Космају почетком 1942. године успео је упркос великим губицима да одоли жестоком налету непријатеља, што је било пресудно за његов даљи развој, а тиме и за опстанак и успешна дејства космајских партизана.

Стање на савезничким фронтovima. Уз све то треба имати у виду и војно-политичку ситуацију у свету и Југославији на прелазу из 1941. у 1942. годину, која се на одређен начин одражавала и на прилике на овом терену.

Крајем 1941. рат се проширио готово на цев свет. Својим изненадним нападом на Перл Харбур (на Хавајским острвима) 7. децембра 1941. Јапан је изазвао Сједињене Америчке Државе и Енглеску да му већ сутрадан објаве рат. Непосредно после тога, 11. децембра, Немачка и Италија (као чланице Тројног пакта) су објавиле рат САД. До краја 1941. Јапан је заузео Сијам, Хонконг, острва: Гилбертова, Гаум и Уејк и отпочео операцију за заузимање Малаје, Филипина и Борнеа.

На Источном фронту Црвена армија је, после неуспелог немачког напада на Москву, прешла у противофанзиву, повратила знатан део изгубљене територије и отклонила директну опасност која је претила Москви. Због доживљеног неуспеха, Хитлер је сменио маршала фон Браунича, врховног команданта копнене војске, као и неколико генерала, и сам преузео врховну команду над немачком оружаном силом.

У Африци су Енглези још крајем новембра 1941. сломили отпор италијанских трупа у Етиопији и овладали источном Африком, док су на фронту у северној Африци, од 7. до 31. децембра, успели да поврате Киренајку и да стабилизују фронт код Ел Агејле у Либији.

Западни савезници су крајем 1941. отпочели бомбардовање војних, економских и саобраћајних објеката у Немачкој и окупираним земљама, док су немачке подморнице баш у то време веома успешно дејствовале против савезничких бродова на Атлантику.

И поред тога што су претрпеле велики неуопех на Источном фронту и у Африци, оиле Осовине су крајем 1941. још увек располагале довољним онагама и средствима да у току следеће године, када се побољшају временски услови, предузму планиране операције на свим фронтovima. Због неповољне ситуације по немачке јединице на Источном фронту, немачка Врховна команда наредила је 16. децембра 1941. године ко-

манданту оружаних снага Југославије да што више немачких јединица, у првом реду 113. и 342. дивизију, повуче из Југославије и пребаци на Источни фронт, с тим да њихову окупаторску улогу преузму бугарске и италијанске, а по потреби румунске и мађарске јединице.

Ситуација у Југославији. У то време (крајем 1941. и почетком 1942. године) у Југославији су, поред разних партизанских група и мањих јединица, дејствовале знатне снаге — 43 партизанска народноослободилачка одреда, 10 батаљона и 1 бригада — које су за себе везивале 17 италијанских, 5 немачких и 5 бугарских дивизија, делове 3. мађарске бригаде, оружане снаге Независне Државе Хрватске, Недићеве, четничке и друге квислиншке јединице.

У Србији су се налазиле: Недићеве оружане снаге — Српска државна стража (око 17.000 људи), 11 њотићевих добровољачких одреда (око 3.000 људи) и четнички одреди Коете Пећанца, Руски заштитни корпус (два пука) и четничке снаге Драже Михаиловића.

Иако су сматрали да је устанак у Србији привремено \тушен, Немци су највећу пажњу и даље посветили Србији и задржали у њој главнину својих снага у циљу одржавања мира и обезбеђења важних комуникација, индустријских и рударских рејона. Међутим, ради обезбеђења експлоатације рудног богатства у источној Босни, које је било од значаја за њихову ратну привреду, они су крајем децембра 1941. концентрисали 718. дивизију на иростору Тузла, Добој, Завидовићи, Вареш, Сарајево. На то их је приморала ситуација у тој области, где је у то време дејствовало 6 партизанских одреда (Романијски, „Звијезда“, Бирчански, Озренски, Мајевички и Калиновички — укупно 6—7.000 бораца) који су држали доста пространу слободну територију (са местима: Рогатица, Соколац, Хан Пијесак, Власеница, Дрињача, Сребреница, Братунац и Олово) и угрожавали комуникације, непријатељске гарнизоне и индустријске центре у долинама р. Босне и Спрече (Тузла, Зеница, Вареш, Бреза и Какањ).

У духу новонастале ситуације у Југославији и поменутог наређења за пребацивање немачких јединица на Источни фронт, командант оружаних снага Југославије предложио је да 6 италијанских дивизија поседну Независну Државу Хрватску (изузев територије око Сарајева, Јајца и Приједора), а 3 бугарске дивизије — југоисточну Србију, с тим да се, због устанка, а ради обезбеђења важних комуникација, индустријских и рударских центара, једна немачка дивизија од два пука остави у Хрватској а две дивизије од по три пука или три дивизије од по два пука у Србији. Међутим, пошто се Хитлер није сложио да италијанске трупе поседну НДХ, то је немачка Врховна команда копнене војске, сматрајући источну Босну за најјаче жарипгге устанка у то време на територији која је била под немачком окупацијом, наредила команданту оружаних снага Југославије да снаге опуномоћеног и командујућег генерала у

351*

Србији, заједно са усташко-домобранским јединицама и у сарадњи са Италијанима, утуше устанак у источној Босни и да 113. дивизија 1. јануара 1942. отпочне пребацивање на Источни фронт, а месец дана касније и 342. дивизија.

После сиоразума са Немцима, јединице 1. бугарског окупационог корпуса (6, 17. и 21. дивизија) смениле су од 1. до 20. јануара 1942. године немачку 717. дивизију на простору Зајечара, Пуприје, Крушевца, Алексинца, Лесковца, окупирале југоисточну Србију и тиме омогућиле Немцима да изврше предисколацију 717. и 704. дивизије у Србији и да ослободе 113. дивизију за пребацивање на Источни фронт, а 342. дивизију за напад на источну Босну. Бугари су посели територију ограничену са севера линијом: с. Рготина, с. Злот, с. Деспотовац, с. Јасеново, с. Милешево, са запада — Младеновац—Крагујевац, Краљево (искључно), Косовска Митровица; са југа — с. Бабин Мост, с. Веља Глава, са истока ранијом демаркационом линијом између Србије и Бутарске.

Повратак Космајског одреда у Космај

У недељу ујутро, 15. фебруара 1942, Космајски и Посаво-тамнавски одреди кренули су у једној колони са Великог Маљена и, одвојивши се од Суворборског одреда, који је извесно време ишао са њима, стигли у село Планиницу. Ту су растерали једну групу четника и запленили њихову комору. Већ поподне четници су уз помоћ недићеваца напали оба одреда, али је њихов напад одбијен. Око поноћи, по великом невремену, одреди су из Планинице наставили пут за Шумадију. Још на Маљену је договорено да Посаво-тамнавски одред иде са Космајцима до Космаја, а одатле да се преко Колубаре пребаци на свој терен. Марш је био напоран и тежак. Зима је била у највећем жеку. Борци су се једва пробијали кроз дубоки снег који је понегде био висок и по неколико метара.

Расположење људства, и поред свих тешкоћа, било је добро. На то је много утицала одлука да се одред врати на свој терен, јер је међу борцима владало уверење да ће у Космају одред лакше опстати и да ће се боље снаћи за муницију. У ствари, одред је ишао у крајњу неизвесност јер штаб није знао каква је ситуација на терену Космаја, јер веза са партијским организацијама и пунктовима у Космају, била је прекинута одласком одреда са терена средином новембра 1941. године.

Преко Славковице и Угриноваца, где су прешли пругу узаног колосека Београд—Горњи Милановац, одреди су стигли у Трудељ. Ту се налазила једна десетина љотићеваца коју је долазак партизана потпуно изненадио, па су без отпора сви заробљени. Њихова јединица се налазила у Горњој Трешњевици, па су одреди иродужили у то село да нападну љотићевце. На изласку из Трудеља партизане су напали четници. Њихов напад је одбијен.

Борба у Трешњевици. Када су одреди по подне 16. фебруара избили на пут Горња Трешњевица—Рудник, од правца варошице Рудник наишли су четници. Партизанска колона је продурила према селу, а две чете Посаво-тамнавског одреда су добиле задатак да сачекају четнике и одбију њихов напад. Док се борба са четницима приводила крају и они су почели повлачење према Руднику, Космајски одред је ушао у Трешњевицу и напао љотићевце који су били смештени у згради школе. Био је то део 7. одреда Српског добровољачког корпуса који је био гарнизониран у Аранђеловцу. За пола часа партизани су разбили љотићевце и заробили 6 њихових војника, док су тројица погинула.

Квислиншко „Ново време“, у петак 20. фебруара 1942, у броју 247. писало је да су у сукобу са 9. владиним одредом из Рудничке групе владиних одреда у простору Горње и Доње Трешњевице и Вукосаваца погинула 4 а рањена неколицина недићеваца.

Према извештају МУП Недићеве владе ова борба се водила 15. фебруара, 16. и 17. фебруара, а погинула су 4 добровољца. (Зборник Т1, К21, д16)

Тек што се борба завршила, од правца Букуље је у село пристигао Копљарски четнички одред јачине око 30 људи. Једна чета, која је била у резерви, истурена је пред њих. Када су четници наишли, упали су у заседу и сви су се предали. Погинуо је само један који је покушао да пружи отпор. После саелушања сви четници су пуштени, јер су били мобилисани.

Из Горње Трешњевице одреди су кренули за Живковце, где су занови. Уз пут је ухваћено још неколико четника, али су као мобилисани пуштени са оиоменом да више не служе окупатору. Пуштање мобилисаних четника наилазило је на повољан одјек у народу.

Борба против четника у Живковцу. У свануће 17. фебруара одреди су већ били спремни да крену према Космају. Пред сам покрет изненада је настало комешање. Неко је иовикао: „Које тамо, предај се!“ Командир Шумадијске чете Иван Мукер командовао је: „У стрелце, на јуриш!“ Од Аранђеловца и Даросаве су наишли четници, обавештени да се партизани налазе код школе у Живковцу, па су, не надајући се да су партизани у Оњегу, са њима се изненада сударили. По мраку и магли настала је жестока борба, али је четнички отпор био скршен. Од првих непријатељских метака погинуо је командант Космајског одреда Душан Угреновић. Убијено је и рањено око 30, а десетак четника заробљено. Заплењена је и четничка застава. Међу великим пленом у оружју било је и 5 пушкомитраљеза. Међу заробљеним четницима било је и неких које су партизани заробили и ослободили у Горњој Трешњевици. Били су то махом мобилисани сељаци, па су их партизани поново пустили.

После борбе одреди су кренули из Живковца и краће време се задржали у селу Крушевици, очекујући да стигне једна чета Посаво-тамнавског одреда, која се у току борбе од-

војила од одреда. Како чета није стигла, одреди су кренули даље и иреко Рудоваца и оидне стигли у село Стрмово, где су се одморили и ручали. Увече, одреди су се пребацили у суседно село Миросалце, где је нешто касније стигла и заостала чета Посаво-тамнавског одреда са преко 20 заробљеника из претходне борбе и једним заплењеним пушкомитраљезом.

У Миросалцима је увече 17. фебруара одржан састанак комуниста на коме је одлучено да се за вршиоца дужности команданта Космајског одреда остави Иван Мукер, командир Шумадијске чете. У селу је закопан извештај број пушака заплењених у претходним борбама са четницима и недићевцима. Одреди су у Миросалцима преноћили. Штабови су увече на заједничком састанку одлучили да се раздвоје и после два дана састану у селу Дрлупи, под Космајем. Ово је учињено да се избегне концентрација непријатеља, односно да се развуку његове снаге на што већем простору, и истовремено прикупе информације о приликама на ширем подручју Космаја.

Борба против четника и недићеваца код Сибнице и Дучине. Око подне 18. фебруара Посаво-тамнавски одред је кренуо за Рожанце, а Космајски одред за суседно село Сибницу где је стигао предвече 18. фебруара и заноћио. Када је одред стигао у село, видело се да су сељаци заплашени и да избегавају контакт са партизанима, иако према њима нису били непријатељски расположени.

Следећег дана, 19. фебруара 1942, партизани су у Сибници ухватили једног четника који је дошао из Сопота. На саслушању у штабу он је рекао да је дошао да припреми смештај своје јединице која ће за њим доћи у село, а у ствари дошао је да извиди ситуацију и о томе обавести четнике. На основу тога се могло закључити да су четници у Сопоту обавештени о доласку партизана у Сибницу, па је штаб одреда наредио четама да поставе јаче заседе на путу према Сопоту, односно Дучини, одакле се очекивао њихов долазак. По подне су наишли четници. Партизани су их дочекали тако жестоком ватром да су се они уплашили и почели бежати, а да нису ни метка опалили. Гонећи их, одред је стигао до Дучине. Пред овим селом дошло је до сусретне борбе са жандармима (недићевцима), који су такође стигли из Сопота. Одред је и њих уопео да разбије и натера на повлачење. У борби су погинула 3 жандарма, 3 су рањена, а шесторицу су партизани заробили.

Предвече, 19. фебруара, одред је ушао у Дучину, где је заноћио. Иако изненађени, сељаци су лепо примили партизанае.

Борба против четника и недићеваца у Бељини. Ујутро 20. фебруара Одред је кренуо за Дрлугу где је требало да се састане са Посаво-тамнавским одредом. Међутим, у Дрлупу су већ стигли из Младеновца делови 721. пука 714. немачке пешадијске дивизије, јачине око 200 војника, па се одред вратио према Дучини и кренуо у сусрет Посаво-тамнавцима. Између Дучине и Слатине, Космајци су срели Посаво-тамнавце и

обавестили их да се Немци налазе у Дрлупи. Због тога је одлучено да оба одреда крену за Бељину и тамо заноће.

Међутим, тек што су Посаво-тамнавци, полазећи из Рожанаца, прошли преко Бељине на путу за Дрлупу, у Бељину је банула такозвана Вреочка група, јачине око 400 људи, у чијем саставу су били недићевци и Космајски четнички одред иод командом војводе Никчевића, а око 100 посавских четника из одреда војводе Аепеничког дошло је са Умке и из Посавине. Обавештени да су партизани пролазећи кроз Бељину отишли друмом према Слатини, и они су кренули за њима. Тек што су стигли на крај Бељине, из супротног правца наишли су у једној колони Космајски и Посаво-тамнавски одред, који нису имали времена да се потпуно развију за борбу већ су из колоне у маршу кренули у напад. Јуриш је био силовит, али и непријатељски отпор јак. Неколико часова је трајала жестока борба док њихов отпор није скршен. На бојишту је остало око 20 мртвих четника, љотићеваца и недићеваца међу којима је био и војвода Никчевић. Погинула су два партизана један од њих звао се Раде Демоња, обућарски радник родом из Глине. Партизани су задобили плен у оржју, опреми и муницији, али не онолико колико су у борби муниције потрошили. После борбе партизани су заноћили у Бељини.

Борба против Немаца у Тулежу. Обавештени да друмом од Београда за Бељину иду Немци, одреди су око подне 21. фебруара напустили Бељину, Рожанце и Манић. Када је заједничка колона оба одреда почела да улази у село Араповци, немачке трупе, које су стигле из Београда у Бељину, избиле су на косу изнад села и из митраљеза и бацача отвориле ватру на партизана. Од Бељине Немци су продужили друмом према Сибници, а једном колоном за Араповце.

Одреди су у Араповцу напали четници, али је њихов напад одбијен-и продужено је за Миросаљце, где су заноћили. Увече је одржан заједнички састанак штабова са командама чета, на коме је разматрана тренутна ситуација и дискутовано шта даље радити. По свакодневним борбама могло се закључити да непријатељ прати кретање одреда, да је брзо концентрисао јаке снаге за борбу против њих на свим главним иравцима и да даље довлачи нова појачања. То су потврдиле и изјаве заробљеника.

Састанак је завршен доношењем одлуке да се одреди раздвоје и крену према југу, и то Посаво-тамнавски према Л>игу, а Космајски ка Букуљи, где кроз неколико дана треба поново да се састану и одлуче о даљим правцима кретања.

Марш-маневар одреда од Маљена до Космаја обележен је значајним војничким и политичким успесима. Због тога се код непријатеља створила представа да су одреди бројно далеко јачи него што су у ствари били и да снаге нарастају „мобилизацијом становништва“, како стоји у неким непријатељским извештајима и о чему је писало квислиншко „Ново време“. Међутим, то су биле измишљотине јер одреди нису мобилисали се-

љаке. Напротив, иуштање мобилисаних четника који су о партизанима, углавном, преносили повољне гласове у народу, на терену је имало више ефекта од непријателске пропаганде. Изненадни одлазак Космајског и Посаво-тамнавског одреда и врло успешне борбе које су водили заталасали су Шумадију и Космај. О томе се говорило и у Београду. Немци и њихови помагачи били су уплашени да се Шумадија и Космај поново не дигну на оружје. Зато је непријател, предузео хитне и енергичне мере да уништи одреде и 21. фебруара он је својим онагама већ запосео сва села око Миросаљаца док су појачања пристизала.

Да би комуникације Лазаревац—Аранђеловац форсирали пре сванућа, одлучено је да одреди крену из Миросаљаца око три сата по поноћи између 21. и 22. фебруара.

Посаво-тамнавски одред је кренуо први око три часа.

Космајски одред је кренуо око четири часа, а можда и нешто касније јер се прикупљање бораца по раштрканим сеоским кућама, повлачење стража и обезбеђења, пребројавања људства и формирање колоне мало одужило.

Чим су предњи делови колоне, у ствари претходнице, око пет часова пришли селу Стрмову, на њих је отворена ватра. По дејствима тешких митраљеза оцењивало се да су то Немци. Зачеље колоне је управо било прешло мост на реци Турији. Штаб је одлучио да се борба не прихвати, већ да се одред окрене лево према селу Тулежу, долином реке Турије. Од Тулежа би се скренуло десно и избило на шумовиту косу којом би се даље могло неопажено ићи ка селу Пркосави, односно Рудовачком забрану, и даље према утврђеном маршевском циљу. Али, очекујући да партизани крену и тим правцем, Немци и четници су запосели и тај сектор. У Пркосави је био Качерски четнички одред и делови четничког одреда Рада Вулићевића. Једна немачка јединица је око 24 часа између 21. и 22. фебруара на санкама дошла у село Тулеж — засеок Караула, ту се разместила и поставила обезбеђење. Део јединице остао је у засеоку, а већи део се пребацио у село Стрмово где је стигао пре наиласка одреда.

Велики снег, леден и јак ветар, оштар мраз, успоравали су кретање колоне. У зору 22. фебруара, око 6—7 сати, праћен четничким припуцавањем с десне стране, са брда од Пркосаве, одред је стигао пред Тулеж — засеок Караула, који се налази на уском простору између Турије и брда Караула (Магловац). То је мали засеок са свега петнаестак кућа, а село је на десној обали Турије али нешто северније. Од пута који прелази Турију и савија на север према Тулежу, на самој реци на месту званом Брод, одваја се крак према југу који улази у засеок Караула.

Када је одред стигао близу засеока, већ је свануло. Без заклона, на снегу, колона се видела са свих страна. Ништа није указивало да у засеоку има Немаца, утолико пре што је засеок премали да би се могла сместити нека већа јединица.

Због кретања ненасељеном долином нису ни претходнице биле истурене много напред.

Када су предњи делови колоне стигли близу засеока, на њих је отворена ватра. Штаб одреда је одлучио да 1. вод 1. чете са водником Милосавом Влајићем крене десно према брду и шуми и изврши напад на непријатељске снаге за које се у почетку није знало да су немачке. Са водом је пошао заменик команданта одреда Љубомир Ивковић Шуца.

Снаге Немаца у засеоку, што одред тада није знао, биле су јачине око 60—70 људи, наоружаних са око 10 тешких митраљеза и другог аутоматског оружја, а куће, остале зграде, дрвеће, остали објекти и поток што протиче кроз засеок чинили су добре заклоне.

У међувремену је Качерски четнички одред који је био у селу Пркосави заузео положај на ивици села, односно на брдима изнад засеока Караула.

Влајићев вод, штићен ватром одреда, успео је да дође до подножја косе, односно шуме, и из непосредне близине с бока нападне Немце. Напад вода био је изненадан и силовит и партизани су успели да потисну Немце из неких кућа. Када су дошли до првих кућа, видели су да се у засеоку на десетинама саоница налази оружје, муниција, ратна опрема и по селима опљачкане намирнице и храна. Домогавши се саоница, партизани су грабили оружје, а нарочито толико жељену муницију. Борци су се радовали што ће и вод и цео одред снабдети великим количинама квалитетне муниције и ратном опремом. Сматрало се да је ликвидација ове групе већ готова ствар. Међутим, борба на блиском одстојању иостајала је све жешћа. Немци су се средили и почели појачавати притисак на вод. У руку је био рањен и заменик команданта одреда.

С обзиром на такав развој ситуације заменик команданта одреда се догзворио са водником првог вода да се вод повуче у шуму, али да не избије на косу, већ да шумовитом падином продужи према Венчанима, односно Рудовачком забрану. Вод је одмах и кренуо тим правцем и под окриљем шуме успео је да се извуче и после дан—два дође на терен Космаја. Када је вод већ почео да се повлачи ка шуми, заменик команданта се вратио главнини Одред.

Чим је Влајићев вод иослат да „заломе" здесна, наређено је да одред крене у напад. У резерви је остао Други вод Друге чете. Развијајући се у стрелце, партизани су кренули на јуриш по дубоком снегу и чистини, изложени убитачној ватри Немаца. Убрзо је партизански стрељачки строј застао прикован за снег прецизном непријатељском ватром, нарочито од тешког митраљеза који је тукао иза једне гомиле камења код места Брод, где се прелази река Турија.

Што се борба више разгарала, и четници, који су запосели брдо и косу десно од положаја одреда, су појачали паљбу на партизанима. Како се није могло напред, за пробој је требало неутралисати четничку ватру и одбацити их даље, а затим се

пробити иравцем којим је већ прошао Влајићев вод. Водник Шумадијске чете Милан Јелача добио је тај задатак и кренуо према брду, али у томе није успео, па се вод морао вратити. И вод 2. чете, који је био у резерви, кренуо је уз брдо да одбаци четнике, али је такође морао одустати.

„Када смо, са извесним закашњењем, кренули из Миросаљаца, моја 2. чета била је на зачелу колоне.

Борбу су прво започеле Прва и Шумадијска чета. Када се моја чета престројила и кренула десно према шумовитом брду, били смо изложени јакој бочној ватри, а тукли су нас и с леђа, с брда — то су били четници. Сјурили смо се са те падине ка реци Турији где је била главнина одреда и сви заједно почели одступати са попришта борбе. За мене је та бочна ватра била пресудна јер смо покушавали неколико пута да изађемо на то брдо али нисмо могли од ватре која нас је тукла с бока и с леђа. И то је, колико се сећам, довело до отказивања послушности и нерегуларног повлачења.

Када смо стигли до неког забрана између Тулежа и Миросаљаца, сећам се да смо ја и још један болничар превијали рањенике. Ја сам, иначе, у мојој Другој чети тада био болничар. Било је више рањеника. Сећам се да сам превио једног друга кога смо звали Нишлија. Он је био тешко рањен у стомак и убрзо је умро. Рањен је био и Зека Зечевић, и он је превијен, али не знам шта је с њим после било.

У том забрану — шуми остали смо, колико се сећам, до увече, а онда смо кренули. Уз пут, негде око Сибнице или неког другог села, дошло је до губљења везе са главнином од стране нас девет партизана. Не сећам се имена осталих, али знам да је са нама био наш комесар Смајо Буфтеговић. Исте ноћи смо стигли у село Велику Иванчу под Космајем." (Према казивању Станислава Оцокољића Цолета, тада борца — болничара Друге чете, забележио 1972. ДДБ)

Претрпљени тешки губици, чврста немачка одбрана, јака бочна четничка ватра од правца Пркосаве, неуспех пробоја према Рудовачком забрану између Тулежа и Пркосаве — све то принудило је одред да одустане од даљих покушаја пробоја и да се повуче ван домашаја непријатељске ватре, ради предаха, превијања рањеника, регруписавања и доношења одлуке о правцу даљег кретања.

На крвавом попришту пало је смрћу јунака двадесет девет партизана и једна партизанка. Међу погинулима је било и неколико тешких рањеника које су Немци и четници после борбе заробили и, уместо да им укажу потребну помоћ, поубијали.

„Ту су погинули, из Шумадијске чете, Света Младеновић, Душан Шулејић, Воја Новаковић командир чете, Љубиша Лазић, Ирво-слав Кухар, Гајић, Томашевић, Димитријевић, Исидор, Милисав, две другарице и други борци. Многи су били тешко рањени.

Рањеног студента Млаћу Филиповића пронашли су жандарми и пребацили га у београдску болницу. После неколико месеци, кад се мало опоравио, непријатељи су га стрељали. Млаћа Филиповић је био један од првих комуниста у Великоорашком срезу. Још 1935. године радио је с Петром Стамболићем на ширењу радничког покрета у Марковцу, и већ 1936. учествовао у стварању прве партијске ћелије у овом селу. Млаћа је међу првима ступио

у Орашку чету. Нешто касније у чету је дошао и његов брат Александар. Иако је породица Филиповић била једна од најбогатијих у селу, готово сви њени чланови помагали су Млаћу у илегалном раду. Сећам се сусрета са Млаћином мајком Невеном октобра 1941. године у команди Орашке чете. Невена је тада затражила од политичког комесара да пошаље у њену кућу борце за шећер, суво месо и пасуљ које је одредила за чету. „То је имовина мојих синова" говорила је Невена, „па нека је и троше моји синови са својим друговима." Несрећна мајка убрзо је после овога обавештена да јој је Александар погинуо. После Млаћине смрти, ова жена је остала без оба сина. (Вита Цветковић: „Извештај пише ко преживи, к. II, стр. 104).

Нису утврђена имена погинулих бораца Космајског одреда у борби код Тулежа. Поред наведених другова из Шумадијске чете, у Тулежу су погинули и: Анђелковић Божић, земљорадник из Арнајева, Посавина, Голубовић Љубиша, земљорадник, рођен 1921. у Лисовићу, Космај, Јовановић Благоје, земљорадник из Сремчице, Посавина, Лазић Љубиша, Лазаревић Бока-Нишлија, Михаиловић Никола, Пантић Миливоје, земљорадник из Барајева — Посавина, Свилар Дане и други.

Имена осталих погинулих партизана писац ових редова није могао да утврди.

Према сећању неких мештана из Венчана, четници под командом Милутина Кузмановића Кукача из Венчана, заробили су два рањена партизана, дотерали их из суседног села Тулежа у Венчане и стрељали. Један од стрељаних партизана био је родом из Београда, односно Чукарице или Жаркова и његов леш су рођаци однели после неколико дана, док је други партизан сахрањен у селу и после ослобођења пренет у заједничку гробницу у којој су сахрањени и остали партизани погинули у овом месту у току НОР-а.

Попинуло је и рањено око пет немачких војника.

После ботфе у једној шумици поред реке Турије, отприлике на средокраћу пута између Тулежа и Стрмова, односно Миросалца, сакупила се главнина одреда. Било је око двадесет рањених партизана, међу којима су били и командант и заменик команданта одреда.

— Сећам се каже Војислав Косовац, тада борац одреда, да смо држали састанак партијске ћелије у Миросалцима, ноћу, уочи самог покрета за Букуљу. У тој тешкој ситуацији, када смо били потпуно опкољени од непријатеља, било је разних предлога. Најреалнији је био предлог, да се разбијемо на десетине, петорке, и да се пребацимо на младеновачки и подунавски терен: Ковачевац, Дубону, Шепшин, Луњевац и друга места која су тада била мирнија подручја; да се тамо за десетак дана притајимо, да непријатељ изгуби контакт са одредом, да не зна где смо, да раздвојимо његове снаге, да га дезоријентишемо.

Дат је и предлог да само једна чета или вод крене за Букуљу, и да непријатељ пође за њим мислећи да је одред. Али то се није прихватило. Тада нико није смео да прихвати одговорност за „добровољно разбијање одреда", тј. за ту „капитулацију". То су тада биле изговорене речи.

После свега неколико часова од тога састанка, у само свитање зоре, када је немачки тешки митралез са места званог Брод,

на реци Турији, почео да штекће, туче по челу колоне и сеје смрт, многима је последњи партијски састанак још био у глави као и речи изговорене на њему.

Тај дан ће преживели борци вечито памтити.

На месту званом „Равни“, у равници код Тулежа, Немци су нас сачекали у рану зору. Тог страшног дана, 22. фебруара, притисли су нас и десетковали. Тада је погинуло тридесетак другова и још толико је било рањено. Страдало је језгро одреда. Изгинули су прекаљени борци, комунисти, скојевци.

То је била страва. Нисам могао да гледам, свуд око мене лешеви.

Чистина, снег до појаса. Чује се команда: „Јуриш!“

Каква забуна! Тешки митраљеци бију испред нас и сеју смрт. Ми смо на равном као на длану. Нигде заклона...

Измичем. Поред мене Дане Свилар запомаже: „Ево ти пиштољ, уби ме!“ Обе ноге су му покидане. Ко да стане. Бежим са стратишта и чујем пригушени јаук бораца и појединачне пуцње. То пристижу Немци и убијају рањенике.

Партизан Јова из Парцана тешко рањен вуче се по снегу. Чудом неким преживео је рат, али више никада није био здрав. Скупљамо се у оближњој шумици и договарамо како да се вратимо и извучемо рањене другове. А митраљеци само косе.

У снегу су остали рањеници. Нису имали куд. У снегу је остало наше оружје које смо уз велике жртве отели од непријатеља.

Не можемо ока да отворимо од метака који сипају око нас. Чекамо да ухвати ноћ. Али небо чисто, а мраз стеже.

Плакао сам тада. И више никада у животу...”

Док су рањеници превијани, чланови штаба и команди чета су се договорили куда поћи даље. Према југу се није могло, па је одлучено да се крене на север, у космајско село Стојник, а ако се тамо не буде могло, продужити за Велику Иванчу.

•

Група рањеника, праћена једном петороком са пушкомитраљезом, коју је водио рањени заменик команданта одреда Љубомир Ивковић Шуца, одмах је кренула према Стојнику. У свом сећању на тај догађај, Шуца каже:

— Код Тулежа налетимо на Немце и четнике. Терен отворен као на длану. Ја и Влајић са једним водом одреда заобићемо заселак да би их тукли с лећа. Наједном паде помоћник пушкомитраљесца. Сагнем се да узмем његов ранац и метак ме погоди У РУКУ-

— Милосаве, купи вод и немој на косу, већ изнад Венчана, а ја ћу са одредом — викнем ја.

Он извуче вод у коме је било око двадесет бораца, а ја решим да стигнем главнину одреда и да наставим борбу са њима. Поћем преко поља где је била пртина, јер онако рањен не могу да се пробијам кроз велики снег, али угледа ме непријатељски митраљезац на коси и поче да бије... Ветар јако дува и меци падају увек даље од мене. Ја само чекам кад ће да ми саспе рафал у лећа. Сав сам се најежио и мислим: „Ако се Шваба сети и помери цев, ја одох“. Он бије и бије, али никако да ме погоди. И ја проћем пртином... Стигнем одред. Ужаснула ме слика коју сам угледао... На једном малом простору лежи борац до борца. Мртви. И тешки рањеници. Рањен је и Мукер.

Сакупимо се у једној шумици недалеко одатле и одлучимо на брзину да ја са рањеницима и неколико бораца кренем на

једну страну, а остали на другу, с тим да се нађемо у Стојнику или Велнкој Иванчи. Пошли смо одмах. Крећемо се са напором. Ветар нам наноси снег у лице, али држимо се ипак јуначки. На крају смо снаге, али издржавамо. Наједном, наша патрола јавља:

— На коси код Сибнице опет стрељачки строј!

А ми смо у ували.

Први пут осетим код рањеника и оно мало бораца панику. Посумњао сам у ову вест, а и да их умирим, саопштим кратко:

— Останите ту где сте, идем ја да видим.

Кренем до те косе, погледам — нема никога. Исцрпени борци у патроли видели су пањеве затрпане снегом и помислили стрељачки строј...

Кад се вратим, њих нема. Кренули су даље, а не знају терен. Како ћу да их стигнем? Кошмар ми у глави. Рана ми крвари. Иако сам је везао пешкиром, крв оставља траг за мнош. Погледам лево и десно и видим колону Немаца. Шта ћу сад? Да заћем у шуму, сигурно ће је претресати. Угледам један шевар ситног жбуња и ту се склоним. Они се распоредише у стрелце и почеше да гађају у правцу шуме. У грозници већ од хладноће и бола мислим шта ћу даље. Немам ни пиштоља, разнет ми је кад сам рањен. После десетак минута Немци одоше, а ја се последњим напором снаге пребацам преко брда и видим наше како силазе у Манић. Не могу да их стигнем, а треба да им кажем да не иду тамо, налетеће на београдску полицију.

Спустим се у поток исцрпљен до крајњих граница. Изгубио сам много крви. Видим — иду неке колоне наспрам Слатине, а два четника према мени. Довучем се до једне увале и ту се склоним. Они прођоше јаругу и одоше за Слатину. У ствари, био је то наш борац звани „Мечка“ са још једним другом. Метнуо је шубару у кокарду да га четници не би открили. После је причао о томе.

Ту сам сачекао вече и мало предахнуо, а онда прећем друм код Зорољина и лагано се довучем до првих кућа у Дучини. Немам снаге да идем даље.

— Овде има пуно Немаца и четника — кажу ми сељаци.

— Нека, дајте ми да једем...

Нахранили су ме, али ми је сад некако још теже. Ипак, морао сам да кренем. Поћем према Дрлупи, али чујем пуцњаву и вратим се. Чистина. Снег. Рука ми опет крвари. Ухвати ме халуцинација. Видим човека пред собом. Онда коња. У ствари нема никога. Запнем свом снагом да идем даље. У глави ми се замутило. Једва дишем. Али ходам, последњим напором. И стигнем у Дучину код Симеоновића.

— Морам да се одморим — кажем запрепашћеном домаћину.

— Он хукће: ух, ух...

— Имаш ли завоја? — питам ја.

— Имам, кћерка ми оперисала слепо црево, па је остало. Сад ћу да потражим.

Мрак. Не смемо да упалимо лампу. Ја расцепим рукав, а он ми као зави рану. Онда легнем да спавам. Не могу ока да склопим. Рука ме боли, неизвесност ме мучи. Шта ли је са одредом, где су људи?... Пред зору устанем. Треба да идем у колибу код Милијана у Бучије. Не могу да обучем капут. Ветар дува да ме однесе. Већ је свануло... Идем опрезно од дрвета до дрвета и близу колибе чујем глас мога брата Миодрага:

— Јеси ли ти Љубомире?

— Јесам.

— А ја мислим да си погинуо...

Уведе ме унутра. Топло. Разговарамо. Он ме гледа тужно, а ја му причам наше муке. Више од хиљаду километара пешице, по беспућу и врлетима, по снегу и ветру. Онда заћутимо обојица...

Код брата у колиби остао сам један дан, а другог одем у Стојник. Тамо је требало да се окупимо, по договору. Али, кад сам стигао, мојих другова није било ..."

У покрету од Тулежа према Стојнику, одвојили су ее од одреда и отишли за Београд: комесар одреда Борђе Јовановић Јарац, командир 1. чете Блажо Николић, командир 2. чете Милан Лазаревић Мечка, као и борци: Косачевић Радисав Раде, Орељ Стојан и други. (Јовановић је погинуо као комесар одреда 1943; Николића су у Београду убили агенти специјалне полиције, Косачевић је ухапшен и стрељан на бањичком логору, Орељ се пребацио у Панчево где је постао секретар средског комитета партије на којој дужности је и погинуо приликом бомбардовања Београда од стране савезничких авиона — нап. п.).

•

„Немци су из села Сибнице стигли у Тулеж — засеок Караула око 24 сата ноћу између 21. и 22. фебруара. Било их је око 70 а довели су се на око 10 саоница које су вукли коњи. Разместили су се по кућама и шталама у засеоку у коме је тада било свега 11 кућа. Командант ове немачке јединице био је смештен у кући Младена Бокића који се тада налазио у заробљеништву у Немачкој као војник југословенске војске. Били су уморни и брзо су заспали. Поставили су страже али нису имали јаче обезбеђење. На санкама су имали оружје, ратну спремину и храну и то све нису скидали. Имали су десетак митраљеза а неки су имали и аутомате „пикавце“ — машингевере. Када су наишли на засеок, прво су пробудили сељака Радована Алимпијевића, а затим га натерали да буди остале сељаке ради њиховог смештаја. Он је знао њихов смештај и тврди да их је било седамдесет.

Борба са партизанима је почела око 7 часова изјутра 22. фебруара 1942. и трајала је око један сат и фртаљ.

У току борбе погинула су 2, а рањен је 1 немачки војник. Убијено је и 7 немачких коња који су вукли санке.

На ливадама у долини реке Турије погинуло је у борби 18 партизана и 1 партизанка, деветнаест укупно. Немци су заробили 7 партизана и од њих 3 стрељали у засеоку код куће Милосава Букановића. Један од те тројице стрељаних био је родом од Младеновца, по занимању железничар. Остала четири партизана сељаци су превезли по налогу Немаца у Венчане ради превијања. Немцима су рекли да су их партизанн заробили као четнике па су тако остали у њиховим редовима. У Тулежу их виде четници и сву четворицу стрељају. Убили су их неки Боја из села Пркосаве и неки Милорад Михаиловић из Тулежа.

Када су партизани упали у засеок, погинула су два партизана код куће Драгише Баковића, а један код куће Младена Баковића. Брдо изнад засеока ми зовемо Караула, а брдо према селу Пркосави Стражевица. Сва та брда, у ствари цела коса изнад засеока, обрасла су шумом, нарочито Караула која се пружа према Венчанима и Рудовачком забрану. Ти партизани који су упали у засеок после су се повлачили кроз шуму према брду Караула. Нико то брдо не зове Магловац, како пише у картама — мапама, већ за сва брда изнад засеока сељаци обично кажу Планина. Једна тројка се од те групе одвојила и њу су приметили четници из велике даљине, чак са другог брда, и пуцали на њих. Партизани су им викали да не пуцају јер су и они

Срби, али су четирици пуцали и са лаљине око 1 кш. Убију једног партизана. Тако је у борби код Тулежа погинуло укупно 30 партизана.

Када је започела борба, један Немац је са тешким митраљезом из засеока трчао потоком, до места где се он прелази а зове се Брод. Ту је била фигура камена, одакле је имао добар преглед простора са којег су наишли партизани и нанео им је највише губитака док остали нису пристигли из засеока, мада је већина Немаца пуцала на партизанае од кућа. Баш на том месту сада се налази споменик палим борцима Космајског одреда.

Немци су похватане и погинуле партизанае претресли и неке им ствари узели, углавном документа. За погинуле Немце немачки командант је рекао да неће вршити одмазду јер је то било у правој борби а нису погинули из заседе. Немци су наредили да се партизани покупе и сахране, а затим су отишли даље.

После борбе са брда од Пркосаве сишли су четирици Качерског четничког одреда. Они су пљачкали мртве партизанае. Четник Лека Чалић је са погинуле партизанке скинуо ручни сат, а узимао је са мртвих и друге ствари. У току рата партизани су дошли његовој кући, вероватно да га поведу на стрељање, али их је он преварио под изговором да хоће да се умије и обуче и побегао од куће. Умро је пре неколико година, а родом је из Стрмова. Поред тог Качарског одреда кажу да је тог дана, тј. те ноћи, у Пркосави био и четнички одред Рада Вулићевића, али не знам да ли је и Раде био с њим или у Барошевицу са другим делом свог одреда и штабом. Раде је по ослобођењу био осуђиван, сада живи у Београду. Борба је била страшна. И данас нема човека у Тулежу, који не би знао да о тој борби исприча како се одиграла и од старијих и од млађих људи. (Према казивању Живана Младена Баковића, сељака из села Тулежа, засеок Караула — забележио 1972. ДДБ)

„Када смо стигли пред Тулеж, почеле су да се оглашавају пушке с брда, с десне стране, — каже Доброслав Лазаревић, тада борац Космајског одреда, сада носилац партизанске споменице 1941. године. — Био сам у претходници са пушкомитраљезом. Били смо у некој ували. Пренето нам је да застанемо јер нема везе са У2 четом. Већ је зора. Стиже 3. чета. У то почиње борба. Немци покушавају да извуку комору, али им убијамо коње и комора остаје. Немци беже иза села где се групишу. Мислим да је напад на њихову комору извршила 3. чета. После неког времена Немци крећу на нас. Има их неколико стотина. Вишеструко су бројнији од нас. Отварају јаку пушчану и митраљезску ватру. Меци секу гране на дрвећу. Неки другови кажу да бију четвороцевним митраљезима — флаковима. Командант Одред Мукер командује јуриш, једном па други пут, али због јаке непријатељске ватре јуриши не успевају. Тада комесар Одред Борће Јовановић Јарац командује: „Комунисти јуриш!“ Схватили смо да је ситуација критична. Дигли смо се из снега и јурнули на брег испред нас према коме су наступали Немци. Пре њих излетели смо Крња, пушкомитраљезац, иначе радник који је тада био члан Партије, и ја — скојевац. Ускочили смо у неки јарак, он десно ја лево. Метак ме погоди V ногу. „Мене окрзну“, кажем. „И мене, мало ме бриди“, одговара Крња. Отварамо ватру из пушкомитраљеза на Немце који пузе узбрдо према нама гурајући лешеве својих погинулих испред себе да би се заштитили од наше ватре. У једном тренутку кажем Крњи: „Била је команда „комунисти јуриш!“, а колико знам у хелији (партијској) вас има много више, а ја видим само тебе?“. „Остави то дрводељац“, каже Крња, „то ћемо расправити на првом партијском и скојевском састанку“. У то чујем заменика командира наше чете, јер нам је

командир Мечкар у почетку борбе био лакше рањен, који је из једног шумарка иза нас позивао: „Ало Друга (чета), ало Друга, повлачите се!“. Поступамо по наредби. Пузимо назад. Крња је испред мене. У једном тренутку мало се усправио и одједном му је глава клонула а затим му је пало тело. Метак га је погодио у главу. Био је на месту мртав. Вукао сам се кроз неку врзину. Метак ме погађа у раме. То ми је друга рана у овој борби. Повлачим се према својима, пун горчине, сматрајући да чета није извршила свој задатак. Наилазим на стрелачки строј моје 2. чете. Сви леже у снегу. Мислим можда није требало ићи даље. Зовем другове, али се нико не одазива. Један друг на левом крилу покушава да се дигне; рањен је, дозива: „другови не остављајте ме, другарице преви ме!“ Нико му се не одазива. Видим Крњиног млаћег брата; обе руке пресекао му митраљески рафал око лаката; он диже руке а осечени делови са шакама висе; пренеражено је гледајући своје руке рекао „А!“ и пао; један друг кога је пресекао митраљез по стомаку ишао је неколико метара а за њим су се вукла црева по снегу; једном другу меци су одвалили лобању и она је пала неколико метара од њега. Пузим поред строја и чујем како шуми и клокоће крв која је отицала из тела мојих мртвих и тешко рањених другова. Болничарку Мицу рафал је пресекао преко струка, а торбицу са завојима је сву исцепао и разбацао завоје око ње.

Допузео сам до реке, а затим низ реку до једне шумице. Ту су биле и неке куће. У једну од њих, колико сам касније сазнао, позвани су чланови КПЈ на састанак који је био кратак: одлучивало се да ли да се одред раздвоји у групе и прикрива до пролећа што је предлагао комесар Одрета, или да се склоне рањеници и настави покрет за Посавотамнавцима. Већина је била да се настави борба и да се не иде у илегалност. Затим смо у две групе кренули према космајском селу Стојнику. Комесар Одрета је отишао до групе која се кретала источно од нас. Ја сам био у западној групи.

Пре мрака смо стигли до села Стојника, али у њега нисмо улазили. Чекали смо ноћ. Убрзо је стигла и група која се кретала источно од нас, али са њом није био комесар Одрета. Међу борцима се почело причати да је комесар напустио Одред са још неким руководиоцима. Ја сам се из илегалног рада у Београду добро знао са Смајом, комесаром моје чете, па ми је он тада испричао о партијском „летећем“ састанку у Тулежу после борбе, јер ја тада као скојевац том састанку нисам присуствовао. О комесару Одрета и његовом поступку, Смајо је говорио са доста горчине. Причао ми је да се он и раније није добро држао у неким ситуацијама, па да се то и сада код њега испољило.

Док смо чекали пред Стојником у једној шумици, чули смо да су у Источном делу села Немци. Када се смркло ушли смо у неколико првих кућа на јужној страни села. Цепали смо чаршаве и превијали се. На ране и промрзLINE стављали смо лој. Номагале су нам жене и девојке из тих кућа. Тада смо сви превијени, ја и многи први пут после борбе у Тулежу. Тежи рањеници су пребацивани и смештани на лечење по другим кућама и колибама.

Са нама је тада била и једна жена, старија — партизанка, која је имала неколико синова у партизанима. До Тулежа је остао само један, остали су изгинули раније. Тог последњег живог сам знао; био је пушкомитраљезац као и ја; мало је трапаво ишао и у Сеча Реви је пропао кроз лед у реку, када смо у том месту јурили четнике. У Тулежу је и он погинуо. Мајка се бринула шта ли је с њим, није знала да је мртав, мада је материнским инстинктом наслућивала најгоре. Ми јој нисмо могли рећи истину и тешили смо је да ће јој син доћи. Сећам се лежала је на неком дрвеном кревету. Била је и она тешко рањена у груди, па се чуло када дише како јој ваздух пролази кроз рану.

У Стојнику нас је било шездесетак. Од здравих и лакше рањених, а њих је било око тридесет пет, формирана је група на челу са командантом Одред Мукером и комесаром 2. чете Смајом, са циљем да се пробије за Посавотамнавцима и настави борбу заједно са њима, а да се после, у повољним приликама врате и прикупе рањенике, када оздраве. Исте ноћи отишли су из Стојника и колико знам нису успели.

Са рањеницима је у Стојнику остао заменик комесара Одред Буро Гајић, који је и сам био рањен, мислим у груди. У договору са њим група рањеника која се како тако могла кретати упућена је у Београд, а и питано је где ко може сам да се склони. У тој групи сам био и ја. Кренули смо исте ноћи и отишли до села Парцана, где смо оставили друга Јову родом из тог места, који је био рањен у стомак. Ту смо остали дан—два а затим продужили за Београд. У групи нас је било четворица: Воја текстилац Лала кога смо звали и гробар; један студент, један радник и ја — Доброслав Лазаревић. Лала је говорио да ће се преко залећеног Дунава пребацити у Банат. При уласку у Београд разишли смо се. Свако је ушао у град и склонио се где је знао и како је умео. Ја сам се склонио код другова на Звездари које сам знао из илегалног рада пре одласка у Одред. Лечећи се и живећи илегално, партијском везом крајем фебруара 1942, поднео сам извештај ПК КПЈ за Србију о борбама Космајског одреда од Санцака до Космаја и о његовој погибији у бици код Тулежа. Тај извештај је сачуван и налази се у ИА СРС, под бројем 1938.

Обзром да је замном трагала специјална полиција, што се види из њеног извештаја који се чува и ИАБ под бројем 1У-0-153/16, у договору са поменутом партијском везом, по залечењу рана, напустио сам Београд и успео да се пребацим маја 1942, у Боку Которску, где сам се повезао и наставио рад за НОБ".

У Стојнику где је Одред стигао увече, превијени су рањеници, људство је нешто једо и за неколико часова предахнуло. Од око шездесет људи колико је стигло у Стојник, само половина је била способна за даљи покрет и борбу. Остали су били теже или лакше рањени или са промрзлим рукама, ногама, ушима или болесни и неспособни за борбена дејства. Неки борци су предлагали да се људство разиђе и касније окупи. На крају је донета одлука да се иде за Посавотамнавцима са замеником политичког комесара Буrom Гајићем остали су рањеници, који су у Стојнику размештени по кућама и другим зградама код појединих сељака ради лечења.

Неутврђен је број партизана који су увече 22. фебруара 1942. стигли из Тулежа у Стојник. Према изјави непознатог борца у Стојник је стигло 30—40 здравих и рањених партизана, од тога 15 способних за акцију (ИРП СРС д.б. 1933). Према изјави другог непознатог борца, у Стојник је дошло око 60 партизана. Са Мукером је кренуло за Јасеницу око 40, а 20 је остало у селу и расуло се по терену. Пред борбу у Тулежу у Првој чети је било 33, другој 35, а V Шумадијској чети око 50 партизана. (ИРП СРС д.б. 1938)

V току ноћи са командантом Мукером кренуло је за Велику Иванчу око 30 партизана. Растанак са друговима који су остали у Стојнику свима је тешко пао. По цичи зими група је стигла исте ноћи у Велику Иванчу. Од сељака су добила обавештења да немачке трупе, жандарми, љотићевци и четници

на све стране врше потере за партизанима, па се поново дискутовало да ли остати у Космају или ићи даље. Командант Мукер је предлагао да се иде према Смедеревској Паланци и Јасеници, а зависно од ситуације и даље према Великој Морави и Хомољу, верујући да ће тамо услови на терену бити бољи и да ће се наћи и муниција. Неколико бораца одреда одлучили су да остану у Великој Иванчи. За Мукеров предлог били су и другови из Шумадијске чете, па су с њим кренули за Јасеницу. У Иванчи је остао Смајо, комесар 2. чете са једном десетином.

Уништење Мукерове групе. У Јасеници и Поморављу где се из Космаја пребацила Мукерова група наишла је на још тежу ситуацију него што је била у Космају. Немачке и квислиншке снаге запоселе су путеве и места и било је тешко неопажено се кретати. По доласку у Јасеницу, ради лакшег кретања Јанко Бобић и Миша Меворах су се са још четири борца одвојили и отишли за Лепеницу, да се тамо крећу извесно време, а преко лепеничких комуниста одржавају везу са Мукером и осталим друговима који су требало да буду у околини Смедеревске Паланке.

У Баничини, Радовању и другим местима куда је пролазио Мукер са групом жалили су му се сељаци да Немци сваки час упадају у њихова села траже партизана и захтевају од сељака да их пријаве ако их виде под претњом смртне казне и палења кућа.

Четвртог марта око подне Мукерова група, која се тада налазила у једној колиби у шуми код манастира Копорин, приметила је непријатељске снаге које покушавају да опколе колибу. Мукер је борце поделио у две групе са циљем да се крећу у два правца и касније састану код Узун-ћуприје на путу Смедеревска Паланка—Велика Плана. Другу групу предводио је Маћар Шандор.

Предводећи прву групу Мукер је одмах кренуо из колибе и на себе и своје другове примио главну ватру непријатеља. Били су то жандарми љотићевци и сеоске четничке страже, али партизани нису имали муниције па је Мукер наредио да се не пуца. Смео је да пуца само по један борац и то када се непријатељ приближи. Жандарми и четници нису се много залетали, али су љотићевци кидисали као вукови.

„Мукерова група успела је да се приближи Јасеници. Река је набујала и излила се, па је била широка као Велика Морава. Борци нису могли да је прегазе и Мукер је одлучио да крене према мосту, који је изгледао пуст. Шандорова група поверовала је да ће њихови другови прећи преко моста без борбе, и већ су им помало завидели. Ни Мукер није могао да прикрије радост, пошао је још журније према пустом мосту. Кад је група стигла

до моста, одједном су заштектали митраљези. Мукер је наредио борцима да легну у снег и да се пузећи привуку мосту. Али узалуд. Сваки покрет у снегу изазивао је кишу непријатељских метака. Два партизана остала су да леже непомично у снегу. Кад је видео да су му погинула два борца Мукер је одлучио да се са осталима повуче обалом према парку Кисељаку.

Повлачење до парка праћено је унакрсном ватром и борци су једва пузили уз обалу. Код Кисељака Мукер је дао знак и сви су поскакали у воду. Док су пливали према другој обали, непријатељ се био ућутао. Изгледало је да ће се прелазак завршити без губитака. Али кад се први борац дохватио обале, засула су га митраљеска зрна. Како је који излазио из воде, непријатељски митраљези су га враћали натраг.

На обали према Паланци остала су два тешка рањеника. Борци су били у води, засути митраљеским мецима и бомбама. Немци су се сасвим примакли реци. На другу обалу није изашао ниједан жив борац. Мутна и крвава, река је носила тела изгнутих партизана.

Јасеница је понела и тешко рањеног Мукера. Претварајући се да је мртав, он је пустио да га вода мирно носи. Код једног врбака изашао је на обалу и сачекао мрак. Скоро укочен од зиме, довукао се до колибе у неком винограду код Мале Планае и ту сачекао да прође ноћ и идући дан. Кад се сутрадан смркло, свратио је у једну кућу на крају села Крушева. Домаћин га је лепо примио, осушио му одело и нахранио га, и најзад му по могао да се пребаци до Паланке.

Приспевши кришом у Паланку, Мукер је прво отишао код Радета Стојановића Чорлана, градског стражара, који га је сакрио у купу кукурузовине поред куће. Ту је Мукер позвао Босу Ивановић, и она га је одвела својој кући. Боса је крила Мукера два дана и две ноћи, а онда је он сам покушао да пређе код Богдана Девића. Пошто га Девић није примио, Мукер се склонио код Миодрага Исаковића. Од Исаковића прешао је код Магдалене Савић, и најзад се склонио код Даре Јанић. У кући Даре Јанић Мукер се крио до 13. марта увече, када су Немци и љотићевци опколили кућу у којој је лежао. Пуцао је док је имао метака. Последњим метком одузео је себи живот.

Тако је погинуо тешко рањени командант Космајског одреда и један *оа* оснивача Паланачке партизанске чете Иван Мукер. Било је то 13. марта 1942. године. Немци су мртвог Мукера обесили на тргу у Паланци". (Вита Цветковић: „Извештај пише ко преживи", к. 2, стр. 112—114).

Када је група партизана са Јанком Бабићем и Мишом Меворахом, стигла у Јасеницу, Милосав Благојевић, родом из села Сепци напустио је групу и отишао кући, а затим се, по наговору оца, пријавио председнику сепачке општине који га је упутио среском начелнику у Рачи. Нешто касније Милосав је стрељан.

Дрвог марта 1942. ова група је стигла на сепачку косу и сместила се у колиби Радована Миловановића из Сечаца. Било је влажно кишовито време, праћено суснежицом, па су скоро боси и лако обучени борци намеравали овде да предахну и да се осуше и огреју.

Однекуда је наишао Предраг Илић из Сечаца, присталица четника. Понудио им је помоћ и храну. Али, уместо тога, Илић је отишао деловоћи Сепачке општине Драгољубу Степановићу и обавестио га о боравку партизана. Договорили су се те су о томе одмах обавестили среског начелника у Рачи. Срески начелник је издао наређење нареднику Иванушу, који је с групом жандар-

ма кренуо за Вншевац. Тамо је свратио код председника општине Теодосија Јовановића и затражио помоћ. Са жандармима и сеоском стражом, Ивануш је стигао до колибе и неприметно је опколио. Једног од сељака из сеоске страже је послао са намером да их превари, као да им је донео храну. Док су прозебли партизани водили разговор са овим сељаком, упали су жандарми. Ухватили су Мевораха, и Бобића а с њима и Милутина Радосављевића, Данила Јовановића и Станиславу Чворовић, па су их затим чврсто повезали. Онда је настало кундачење. Тукли су их сви одреда, потпомогнути и неким из сеоске страже. Станислава је била рањена па се превијала од болова. Њу су жандарми и припадници сеоске страже нарочито страховито мучили." (Десимир Живановић: Записи из Јасенице, стр. 195).

Један Вншевчаннин, очевидац, сведочи о том догађају, следећим речима:

„Тамо су комунисти, показао је командир Ивануш према колиби и наредио да је опколимо. Пошто смо опколили колибу, неки жандарми су пошли унутра и извели отуда четири везана партизана и једну партизанку. Тукли су их кундацима свуда по телу. Партизанка је била рањена у лакат и груди. Командир Ивануш је наредио и нама да их ударамо. Чула се само јека и ударци." (Вита Цветковић: Извештај пише ко преживи, књ. II, стр. 115—116).

Ухваћеним партизанима и партизански жандарми и припадници сеоске страже нису дозволили да обуку још неуспешна одела, већ су их полуодеване потерали за Рачу. Успут су дрхтали, шибани хладним ветром који се смењивао у налетима са кундацима жандарма.

„У затвору је са мучењем наставио Бока Илић. Драгослав Златић из Вишевца, који се тих дана налазио у затвору у Рачи заједно са овом групом, прича о страховитом мучењу нарочито рањене партизанке. Поред батина на њој су примењивали нарочито метод мучења: чупали су јој праменове косе, део по део. То је изазивало страховите болове, па је она на повратку у затворску собу јаукала од неиздрживих болова.

„Гледао сам ишаране делове на глави где су јој чупали косу" — прича Златић. — „Били су истовремено и модри и крвави, па ме је језа хватала док сам их посматрао."

Из рачанског затвора заробљене партизане отерали су у Смедеревску Паланку, а затим у Београд. Тамо су их даље мучили и најзад стрељали. Станислава Чворовић стрељана је на Јајинцима 15. августа 1942. године. Родом је из Чачка и као кројачка радница са сестром Милоранком и братом Александром, ступила је 1941. године у партизане." (Десимир Живановић; исто, страна 195, 196).

О хватању ове групе партизана, Команда српске државне страже је 11. марта 1942. послала извештај Министарству унутрашњих послова Недићеве квислиншке владе који гласи:

„Другог марта ове године жандарми станице Рача Крагујевачка, у сарадњи са општинском стражом, ухватили су у селу Сепцима 4 комуниста и 1 комунисткињу, и то: Меворак Р. Мишу, Јеврејина из Ниша, железничког чиновника, Бобић С. Јанка из Оточца, Радосављевић Милутина из Трновча, срез Великоорашки, Јовановић М. Данила из Сараораца и Чворовић Станиславу из

Придворице, ерез Трнавски (Чачак), кројачицу, неудару, стару 21 годину. Меворах је на глави имао шајкачу са петокраком звездом. Они су активни комунисти још од месеца августа 1941. године. Станислава је учествовала више пута у борбама, а последњи пут на Космају 22. фебруара о. г. којом је приликом и рањена. Код њих су нађене три пушке, маузер 7,9 шш и револвер напуњен са 8 метака, 2 бомбе и 50 метака. Истог дана одвојио се од њих Благојевић Милосав из Сечаца који се предао председнику Сечацке општине Божидару Матићу, изјавивши да жели да га спроведу у концентрациони логор јер му је досадио досадашњи живот." (Зборник ДП НОР Т1, К3, Д379).

Добри људи. Група коју је водио Мађар Шандор, одвојила се према договору на Јасеници од Мукерове групе и кренула низводно поред Јасенице у супротном правцу путем за Велику плану. На једној раскрсници скренули су према реци Јасеници.

„За њима није ишао нико, мада се пуцњава чула са обе сране. Кад су стигли до обале, Мађар Шандор је наредио да се скаче и преплива река. Неки су се изговарали да не знају пливати. Али су сви скочили у воду кад им је Шандор казао да ће пуцати у онога који не скочи. На другу обалу прешло је осморо, један се удавио. Међутим, док су препливали реку, сви су испустили пушке у воду. Онако мокри и без оружја, стајали су у једном врбаку крај Јасенице и гледали како тече мутна вода, очекујући да се појаве Мукер и остали из његове групе. „Шта оно носи вода?“ упитао је неко. Сви су притрчали. „То је наша Савка, вода носи Савку Кукал — учитељицу“, узвикнуо је Милан Јелача и скочио у воду. Док су остали зачуђено гледали, допливао је до трупа. „Мртва је, сва је исечена“, рекао је Јелача изгубљено. „Она се није удавила, знам је као одличног пливача“, додао је Аца Петровић. Борце је посекала сумња да је Мукерова група настрадала. Ипак су чекали до вечери. Кад се ни дотле нико није појавио, решили су да крену даље.“ (Вита Цветковић: Извештај пише ко преживи, стр. 116).

„Ова група од осам партизана са Миланом Јелачом када се смркло кренула је даље према Великом Орашју. Сви су били мокри, промрзли, гладни и без оружја. У Крушеву су закуцали на прозор једне сеоске куће. Домаћин их је са страхом примио. Осушио им је одело и дао храну, али је стално молио да што пре оду. Пред зору су кренули за Крњево и на периферији села преданили у некој напуштеној штали. Увече су се упутили према Милошевцу. Прешли су пругу и Цариградски друм и преко Гаревине стигли до Црног вира. Дошли су пред кућу баба — Софије Антонијевић. Јелача је закуцао на прозор и баба Софија је брзо отворила врата, позвала их је унутра, заложила запретану ватру и спремила храну.

У овој кући су преданили и провели и наредну ноћ. Баба Софија и њена унука Смиља дале су им доста хлеба, сира и сланине. Преко дана су опрале и осушиле веш.

О том догађају баба Софијин синовац, Александар Антонијевић, прича: „Ујутру, деветог марта, позвала ме је стрина Софија и у поверењу ми рекла да су јој у кући партизани. Тражила је савет шта да ради. Нашао сам се на муци, знао сам шта нас чека ако се сазна. Затим је стрина ушла у кућу да им опере веш, а мени оставила да одлучим шта да радим. При поласку је још једном нагласила да их нико није видео и да су добри људи. Највише је говорила о девојци која је међу њима. Дуго сам био у недоумици шта да учиним. Неколико пута сам полазио до капије, а једном дошао и до трговинске радње Милутина Бурића у намери да их пријавим, и враћао се.

Пошто сам, ипак, одлучио да их не пријављујем пословао сам стално у дворишту и пазио да ко не наиђе. Кад сам сутра ујутро чуо да су отишли, лакнуло ми је, али када су их на Морави похватили и довели у Спомен-дом, ми смо се избежумили од страха и само очекивали моменат када ће доћи да нам попале куће. Мислили смо мучиће их и они ће рећи где су свраћали, али нису рекли били су људи..." (Боривоје Периф: Скела на Морави, стр. 126).

Баба је плакала... „А ево како је тај догађај остао у сећању баба Софијине унукe Смиље: „Једне ноћи, пред зору, пробудило нас је куцање у прозор. Угледали смо неколико људи, били су гологлави и мокри. Молили су да их примимо у кућу да се огреју. Било их је седам—осам, а међу њима и једна жена. Наложили смо ватру и дале им храну. Жена је била рањена у кук и превила се. Сви су били врло исцрпени и измучени. Цело време су углавном спавали. На смену су увек по један стражарили поред прозора. Мало су говорили, једино ми је жена причала да су препливали реку и да су се много намучили. Жалила се да је рана боли. Била је млада и лепе боје лица. Један је од њих био плав и звао се Шандор. Нису излазили из куће цео дан, а када је пао мрак отишли су. При поласку дале смо им доста хлеба, сира и сланине, а и нешто одеће и обуће, што се затекло у кући. Много су захваљивали и срдечно се опростили од нас. Отишли су у поље скривајући се иза купа шаше, а баба и ја смо дуго гледале за њима. Баба је плакала..."

Издаја на Морави. „Десети март провели су на циглани у Полоју, а увече су отишли на Мораву у намери да се пребаце на десну обалу и ухвате везу са Пожаревачким партизанским одредом.

Кад су са циглане стигли на Мораву угледали су светло у једној колиби. Јелача је пришао и закуцао. Била је то колиба Игњата Проговца, и у њој он сам. Јелача га је познавао. Замолили су га да им из села донесе храну и да види има ли тамо какве војске. Игњат је радо прихватио молбу и рекао партизанима да не брину. Међутим, пошто се није вратио до одређеног времена партизани су одлучили да се пребаце на десну обалу Мораве. Разбили су катанац на једном закључаном чамцу, узели весла из колибе Мисе Величковића и превезли се преко Мораве у атар Александровца. Ушли су у колибу Јанка Пилиног и наложили ватру.

Дуго су се двоумили да ли да се ту задрже дуже или да одмах крену даље, јер земљиште, на коме се налазила колиба, било је опасно једним Моравиним рукавцем. На крају се одлучио Александар Петровић да чамцем пређе рукавац и пронађе место где би се привремено сместили. До рукавца га је пратио Шандор.

Игњат Проговац, идући од Мораве, из своје колибе, према селу, одлучио је да пријави партизане. На стражи испред Спомен-дома у Милошевцу, налазио се Милорад Булић. Игњат му је пришао и тражио да га пусти код Милосава Богдановића говорећи да су на Морави партизани, па да их пријави Милосаву.

— Ама откуд сада партизани, ко зна каква је то војска, иди ти кући и спавај!" одвраћао га је Милорад и није га гпустио код Милосава. Али Игњат је био упоран. Измакао се у мрак и сачекао смену страже. Милорада је сменио Мирко Р. Јовановић. Игњат му је пришао и Мирко га је пустио Милосаву.

Милосав је одмах позвао општинске кметове Чеду Борића и Жиду Радовановића Јециног. Живојин Лукић те ноћи није био у Милошевцу. Милосав, Чета и Жика одмах су сковали план. Писали су курире у сва околна села да обавесте сеоске страже. У Александровац и Оревицу послали су Мису Величковића, а у Орашје, да обавести четнике, Трајка Пауновића. На Мораву су

послали командира сеоске страже Цалу Илића са десетак људи и задатком да не дозволи да побегну и да их по могућству похвата.

У свануће су стигли четници из Орашја и жандарми из Лозовика. Читава та група са Милосавом Богдановићем, Чедом Борићем и Жиком Радовановићем, пошла је на Мораву. Код Драгише Кузмановића куће срели су Цалу са његовом десетином, па су и њих вратили. Уз пут је Цала испричао да су се партизани пребацили преко Мораве.

Људи из сеоске страже су говорили да је Морава велика и да се чамцима не може пребродити, да су се, вероватно и партизани у њој подавили.

Тада су угледали један чамац који се приближавао левој обали. Човек у чамцу, опазивши жандарме и четнике, покушао је да се врати, али су жандарми интервенисали и чамац је допловио на обалу. Био је то Велимир Букић Нина из Александровца који је веслао према својој колиби.

Жандарми и четници су одмах скочили у чамац. За првим чамцем је и други. Веслали су Велимир Букић, Радивоје Писаревић — Жажа, Угрин Кудић и Цала Илић. Жажа је први са жандармима потрчао према колиби, пуцао и позивао партизана да се предају.

У том се тренутку, Шандор који је превезао Александра Петровића на десну обалу Мораве, враћао према колиби и наишао на четнике и жандарме. Како је у револверу имао само два метка, није могао да се бори извршио је самоубиство.

Дуго је Шандор био у агонији и показивао знаке живота. Жандарми и четници су га тако полумртвог ударали ногама и газили. На крају су на мртвог Шандора пуцали из пушкомитраљеца и свог га исекли и леш бацили у Мораву.

Преосталу шесторицу голоруких партизана похватили су живе и довели их у Милошевац. На челу поворке, која је „тријумфално“ стигла пред Спомен-дом, јахали су на коњима Милосав Богдановић, Чедо Борић и Жика Радовановић Јецин. Са кола, у којима су били везани партизани, скочио је Жажа, почео да пуца из пушке и пева: „Ја сам Жажа са Балкана, ухвагио сам шест партизана!“

Заробљени су ови борци:

1. Милан Јелача из Бенковца,
2. Рада Михаљчевић из Сремске Митровице,
3. Јосип Ивановић из Широког Бријега,
4. МЛован Радошевић из Лике,
5. Миомир Филиповић, обућарски радник из Београда,
6. Љубица Ковачевић, кројачка радница из Крагујевца.

Пред Домом се слегло читаво село да види партизана. Милана Јелачу су многи познавали, јер је раније често долазио у Милошевац али нико није смео да му приђе, а и он је ћутао. Народ је доносио храну, али нико није смео да им понуди. То је приметио Светозар Спасојевић, пришао Милосаву и рекао:

— И кад се неко на смрт осуди, пита се за последњу жељу. Зашто им не би дали храну?“

Милосав је пристао и Светозар им је однео. Одбили су да једу. Јелача је имао високу температуру. Рана на руци му је крварила. Светозар је замолио Милосава да га лекарка превиде.

Одмах су известили окупатора о хватању партизана и добили наређење да их спроведу немачкој командантури у Смедеревској Паланци. Пред полазак Милосав је окупљеном народу одржао говор у коме је рекао да ће ускоро „српска војска“ истребити сав тај „олош“ који се још крије по шумама.

— Видите ли ове? — показао је на партизана који су везани стајали иза њега. — То су ти који хоће да заведу комунизам и да нас терају на казан, али су се грдно преварили. Није ово Русија!“

Позвали су Ацу фотографа, који је у то време живео у Милошевцу, да слика партизана и да се фотографија пошаље за штампу. Лзубица Ковачевић је молила да се не шаље њена фотографија и пме, јер има болесну мајку, па кад чује о њој неће преживети. „За себе вас не молим. Нисам ја ни прва ни последња жртва за слободу. За мајку вас молим, поштедите њу.“

— Не треба да живи ни мајка која има такву ћерку! — одговорно је Милосав Богдановић.

Отерани су у Смедеревску Паланку и предати Немцима. Недељу дана касније јавно су стрељани на Кисељаку.

Сутрадан је, под насловом „Хватање шест комунистичких бандита“, у „Новом времену“ објављена фотографија и чланак: „Пожаревац, 12. марта. — Жандармеријске патроле под командом капетана I класе Милосава Богдановића и Милошевачка општинска стража у срезу велико-орашком ухватиле су на терену између општине Милошевачке и Александровачке шест комунистичких бандита и једну „другарицу“.

Александар Петровић, који се са аде пребацио на десну обалу Велике Мораве успео је да преживи овај догађај. Нашли су га у једној колиби поред угашене ватре, онесвешћеног, неки омладинци, чобани из Ореовице и пренели га у другу колибу у којој су живели старац и баба. Ту се опоравио и успео да ухвати везу са Моравском четом Симе Симића, Пожаревачког партизанског одреда. После Симине погибије, у селу Бусуру маја 1943. године, изабран је за комесара чете. Двадесет дана касније, у селу Бошњаци, срез ресавски, погинуо је и он јуначком смрћу.

Тако се угасио живот и последњег борца из Мукерове групе која је после битке код Тулежа пошла у Јасеницу и Поморавље." (Боривоје Перић: Скела на Морави, стр. 127—132).

Осмог марта у атару села Баничине, на месту званом Глоговац-шума, ухваћени су Боривоје Јовановић из Новог Села, Бура Поповић из Томиног Гаја и Звонимир Радош из Врбашке. Заједно са њима је ухапшен и сељак Радомир Гојковић из Мраморца, који им је давао храну и помагао их. И они су предати немачкој команди у Смедеревској Паланци.

Тако су сем Александра Петровића (Шумског) похватани или погинули сви партизани Космајског одреда, који су после борбе код Тулежа, дошли у Космај а одатле се пребацили у Јасеницу и Поморавље.

„Похватане борце из Мукерове групе Немци су у Паланци подвргавали ужасним мучењима, држећи их у просторијама где им је вода допирала до колена. Но упркос најтеже тортуре, заробљени партизани су имали изванредно држање. Већина их је спроведена у касарну и тамо стрељана. Везани ланцима, крвнички тучени и приликом спровођења, партизани су уздигнута чела пролазили паланачком главном улицом чиме су задивили мештани. Тројица бораца, Миша Меворах, Јанко Бобић и Милан Јелача, обешени су пред зградом тадашњег средњег начелства. Крај вешала Меворах је узвикнуо:

— Победа је наша! Живела Комунистичка партија! Смрт фашизму. Затим се уздигнуте главе попео испод вешала и сам себи ставио омчу око врата. Заједно са њима обесили су и беживотно тело њиховог команданта Мукера." (Зорица Павловић Томашевић, Миодраг Милић: „Град на Јасеници“ стр. 271).

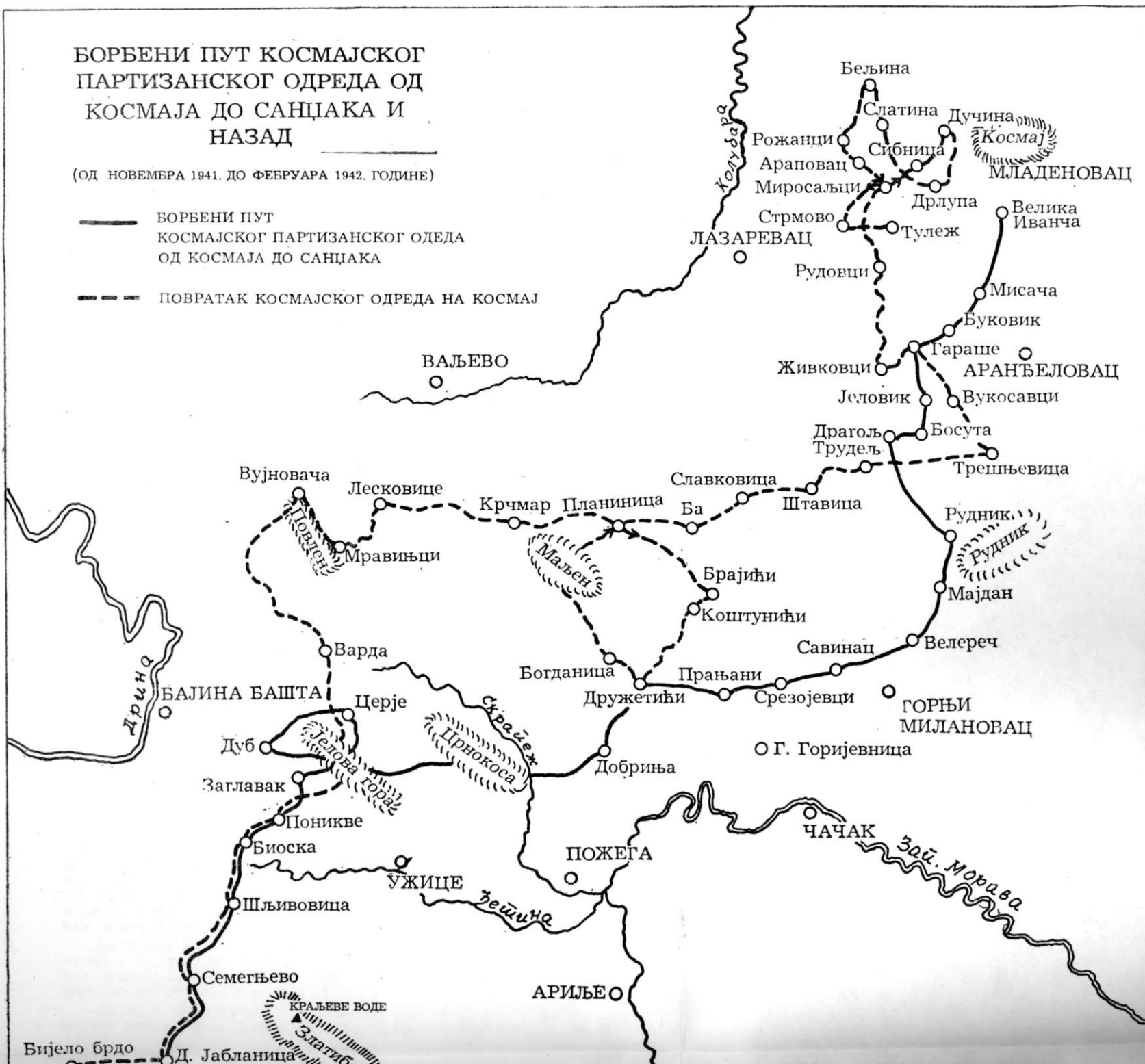
*

„У неко доба ноћи прошли смо Сибницу, Манић и дошли у Стојник, — каже Војислав Воја Косовац, тада борац Космајског одреда. Окупили смо се у далекој, усамељној кући. Одред више не постоји. Зато смо одлучили да се свако скрива и склања како

БОРБЕНИ ПУТ КОСМАЈСКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА ОД КОСМАЈА ДО САНЦАКА И НАЗАД

(ОД НОВЕМБРА 1941. ДО ФЕБРУАРА 1942. ГОДИНЕ)

- БОРБЕНИ ПУТ
КОСМАЈСКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДЕДА
ОД КОСМАЈА ДО САНЦАКА
- - - ПОВРАТАК КОСМАЈСКОГ ОДРЕДА НА КОСМАЈ

зна и уме, а рањенике који су се извукли распоредићемо по кућама симпатизера покрета...

У таквим приликама хтео сам да одем до Неменикућа, до једног друга кога сам од раније познавао. Послао сам му поруку. Али он одговори да не може да ме прими. Желео сам да се мало склоним, мало прездравим, па после да се повежем са теренцима и партијским радницима, како би наставио да се борим. Ситуација се у међувремену од нашег одласка са Космаја умногоме изменила. Жесток терор учинио је своје.

Преостало је да се сналазим како знам. А нисам имао никакво искуство. Мало кога сам познавао. На непрегледном снежном прекривачу све се видело као на длану. Завлачио сам се под пласт сена или у неку шталу. Обично пред зору, излазио бих из скровишта, ако ме пре тога не нађуше и не потерају сеоски пси.

На све стране четници. Угледао сам их из далека, а угледаше и они мене. Али мисле да сам селак, да идем по шашу или сено. А ја, погурен, са шеширом без петокраке, са бомбом у цепу и старим пиштољем који не пали, измакнем у најближи заклон да им се склоним с очију. Нисам јео два дана. Вучем се уз Космај. Више пужем него што се пењем. Тако стигнем до последње куће. У кући неки стари сељак са женом и снајом. Син му је у заробљеништву. Пука сиротиња. Уплашени су, али хоће да ми помогну. Дадоше ми мало проје и млека. Превише ми ране. И тек што се мало окрепих, утрча старац и повика: „Бежи, иду четници! Опкољавају!“

Поче пуцњава. Скочим, навучем вунене чарапе, тражим бомбу испод сламе, али је због брзине не нађох. Сељак удари у кукњаву, а ја на врата. Четвороношке сам грабио уз брдо, док је било ирдине. Даље се није могло, упао сам у цепац. Ја горе, а они доле, зову ме да сићем. Пуцају ми изнад главе. Пењу се. Хоће ме живог...

Ухватили су ме. Претукли и одвели у село. У кућу пуну четника наоружаних до зуба. Питали су ме како сам се нашао у кући сељака и откада ме он крије. Одговорих да сам се кришом увукао у његову шталу. И тако спасах домаћина. Мислио сам да ми је дошао крај. Ништа страшније од беспомоћности. Заробљен, разоружан, претучен, болестан. Сам, немоћан... Гледам: улази један кога сам одмах препознао. Ја њега и он мене.

— Јеси ли ти, Војо? — упита четник, човек кога сам познавао из Сарајева и који је по доласку у Србију пришао четницима. Гледали смо се, очи у очи. Он наоружан до зуба, ја изнемогао, претучен, болестан, без оружја. Нисам имао куд. И зато рекох да сам хтео у Босну да се вратим кући, родитељима, да се борим против усташа. Случајно сам наишао на партизански одред. Тако сам се партизанима прикључио.

Он је знао да не говорим истину, али рече осталима да ме не туку, објасни им ко сам, да ме он добро познаје... Кад је изгледало све изгубљено, спасао ми је живот човек који ме је могао убити без речи.

После ослобођења суђено му је за припадништво четничком покрету. Осудили су га на 15 година робије. Мене је именовао као сведока. Тврдио је да је многима спасао живот и наводио мој случај као доказ. Морам да кажем да сам се оглушио о тај позив и нисам отишао на суд. Тај човек је одробијао своје и данас живи у Београду. Сретнемо се понекад на улици, али он, кад прође поред мене, окрене главу.

Дуго сам био у дилеми да ли је требало да нешто учиним за њега. А увек ми је било у глави да је он мене спасао, а ко зна колико мојих другова није, колико их је изгубило главу његовом кривицом. Тако сам мислио, али дилема је остала...

Четници су одлучили — неће ме стрељати, ни заклати, али ће ме спровести у Сопот као заробљеног партизана. Ту су ме

држали у затвору неколико дана, а онда у Буринцима стрпали у воз за Београд. Са београдске станице спроводе ме у Специјалну полицију, на Обилићевом венцу. Снег у Београду, ја бос, само у чарапама, између два жандарма, пењем се Балканском улицом, гледам свет, познајем нека лица. Они ме загледају, осврћу се. Учинило ми се да сам угледао своју девојку из Београда. Ишла је у друштву једног младића. Нешто ме је заболело, оборио сам главу и тако ишао све до добро познатог затвора..."

.

После неколико дана на терен Космаја стигао је са својим водом и Милосав Влајић. Сви борци су размештени по кућама сарадника, рањеници ради лечења, а остали ради опоравка.

Група од 4—6 партизана, у којој су били Живко Гавриловић Гавра из Белог Потока и Момчило Живојиновић Живинар из Амерића, дошла је после борбе код Тулежа у село Мала Врбица код Младеновца кући Михаила Борића. Борићева кћерка Зага, која се као партизанка налазила на терену, одвела је Живојиновића у суседно село Амерић и сместила га у једну кућу од фамилије Вујичића. Остале другове је одвела у село Влашку код Борићевог кума Михаила Вујића. Он их је држао једну ноћ и молио Загу да их води даље. Следеће ноћи Зага их је одвела у једну колибу у неком винограду на брду Варовнице код Влашке, где су провели дан и ноћ. Одатле их је одвела у суседно село Дубону где су смештени по кућама појединих сарадника. Зага је тада радила у партијској техници СК КПЈ Космаја која је била смештена у селу Шепшину. Одатле је одлазила у Дубону да неке од рањених другова превиде. Уз помоћ Среског комитета Космаја они су успоставили везу са космајским партизанима који су после одласка одреда у Шумадију и Санџак остали на терену.

Према извештају Среског комитета КПЈ за Космај, упућеног ПК КПЈ за Србију, одред је пред борбу у Тулежу имао 115 партизана, у борби је погинуло 28, у Стојнику је дошао 61 партизан; непријатељ је ухватио и стрељао 13—15 партизана, а 17 партизана је остало на терену и са њима је Срески комитет ухватио везу. Овим, иначе непотпуним, извештајем нису обухваћени другови које је непријатељ ухватио и отерао у логор, они који су отишли за Београд или се вратили својим кућама па су касније ухваћени од непријатеља и стрељани. (ИРП СРС д. б. 1888).

Комесар 2. чете Смајо Буфтеговић је после борбе у Тулежу дошао у Велику Иванчу са групом од девет бораца. У кући и штали Богосава Миловановића остали су две ноћи. Смајо је са овим борцима, међу којима је био и Станислав Оцокољић Цоле, обавио разговор и питао их ко и како може да пређе преко железничке пруге Београд—Младеновац и пребаци се у Подунавље ради хватања везе са диверзионим групама, односно борцима бивше 4. чете, за које се претпостављало да су на терену Подунавља. После договора група, је, углавном раздвојена у двојке, кренула према Подунављу. Извесно је да су се комесар Смајо, Станислав Оцокољић и још неки другови.

али не сви, пребацили и ухватили везу са Среским комитетом КПЈ Космаја и партизанима који су остали на терену.

Станислав Оцокољић је кренуо за Малу Врбицу рачунајући да ће тамо наћи везу и пункт преко кога је и дошао у одред. У томе је и успео. Са њим је пошао и један борац, омладинац, сељак. Чим су изашли из куће, он је рекао Оцокољићу да неће за Подунавље, већ да иде кући у своје село.

Иако упућен од сељака куда да се креће, Оцокољић је залутао и ујутру се обрео код једне штале у Великој Иванчи. Ту га је спасила нека жена и позвала га да уђе у шталу а затим одвела у кућу, док су Немци на саоницама пролазили поред идући према Космају. Сељанка је Оцокољића нахранила, опрала му одело, окривља га и осушила, омогућила му да се окупа, одмори и увече му показала пут за Врбицу, где је лако стигао и нашао везу. И пример ове жене, сељанке из Велике Иванче, којој су мужа у то време жандарми већ били ухватили, показује са каквом су љубављу, пожртвовањем и спремношћу на жртве храбре Космајке помогле партизане у свакој прилици. (Према казивању Станислава Оцокољића Цолета, носиоца Партизанске споменице 1941. и генерал-мајора ЈНА — забележио 1972. ДДБ)

Тако је од стране сарадника и родољубивих космајских сељака прихваћено и смештено по сеоским кућама око двадесет партизана, које је Срески комитет Космаја убрзо пронашао и даље се старао о њиховом лечењу, опоравку и повезивању са партизанском четом која је вршила акције на терену. Остали су изгубили везу са одредом и отишли својим кућама, а неколико њих је ухватио непријатељ.

„Кад се одред вратио из Санцака, вратио се и мој Живко. Борци су јадно изгледали. Масакрирани код Венчана — Тулежа, промрзли, изгладнели. Свега их је било петнаестак који су се извукли. Неки су са Живком дошли нашој кући, тражећи везу. Почела сам да их смештам по колибама и да их лечим. Прво сам их пребацила у Влашку код Вујића, а онда опет у другу колибу, док се нису опоравили. Тек онда су се порастурали. Добили су различите задатке.“ (Сећање Заге Борић, која је тада радила у партијској техници Среског комитета Космаја)

Скупа цена слободе. „Наш Одред, писао је Срески комитет Космаја 2. марта 1942. Покрајинском комитету, погрешно је што се претходно није повезао са нама, већ бануо је на неиспитан терен, у заседе, клопке и опкољавања. Друг, члан СК који ради у космајском срезу, управо тада није био на свом терену (пошао је био на састанак) и тако се десила фатална грешка да се за четири дана боравка нашег одреда на нашем терену ми нисмо повезали са одредом. Наш одред се кретао у најнеподеснијој јачини (ни за фронталну ни за герилску борбу), неповезан са тереном, необавештен о непријатељу и стога сталом гоњен, сачекиван и, ето, код Венчана поражен.“ (ИРП СРС док. бр. 1480/81).

Ова оцена Среског комитета полазила је од ситуације на терену Космаја где је у току зиме, док је одред дејствовао у Шумадији, Санцаку и западној Србији, успешно, иако у мањем обиму, настављен партизански рат. Делови одреда који

су остали на терену и одељени су у мање групе — двојке, тројке, петорке и сл. ради лакшег кретања. Стално примењујући маневар, брзе покрете, изненадне нападе, препаде, заседе, диверзије и саботаже, користећи домаће земљиште, ноћ и друге атмосферске и природне услове, и уз свесрдну помоћ народа и сталну подршку сеоских војних десетина и политичких теренских радника и заједно са њима, иако са великим тешкоћама, усиешно су савладала партизански начин ратовања, без ослонаца на полуслободну и слободну територију и без подршке одреда и партизанских снага из суседних крајева.

Избегавајући сукобе са непријатељем када им је то од-1-оварало, а вршећи истовремено акције у више места, космајски партизани су учвршћивали уверење у народу о својој неуништности, а код непријатеља и издајника стварали утисак да су бројнији и јачи него што су то у ствари били.

Срески комитет се том оценом и руководио када је и по налогу Покрајинског комитета преузео партијску истрагу ради утврђивања политичке одговорности комуниста — бораца и руководилаца Космајског одреда због изненадног повратка одреда на терен, неповезивања са СК Космаја и губитака које је у борби код Тулежа и касније претрпео.

Када се сазнало зашто је и како дошло до одласка и повратка одреда из Санцака, његовог кретања на терену Космаја, неповезивања са СК Космаја, окршаја са непријатељским снагама као и борбе код Тулежа, Срески комитет Комунистичке партије за Космај могао је конотатовати да је и за то време понашање и држање комуниста, скојеваца, бораца и командног кадра Космајског одреда било примерно, јуначно и на висини задатка.

Космајски одред је у борби са немачким трупама код Тулежа претрпео тешке губитке, што је практично довело до његовог разбијања. И поред тога, повратак одреда на терен Космаја имао је велики морални, психолошки, политички, пропагандни и војни значај за очување и подизање борбеног духа и морала у народу и даље настављање и јачање оружане борбе и народноослободилачког покрета против окупатора и његових помагача у овом крају.

Какав је одјек у Космају изазвао повратак одреда сведочи и овај догађај:

Месеца фебруара 1942, по налогу Недићеве владе, среска начелства су почела да врше присилну мобилизацију у жандарме и у округу београдском. Срески комитет Космаја повео је акцију против мобилизације. Под претњом да ће бити отерани на присилне радове или у концентрационе логоре ако се не одазову позиву, у Сопот је дошло 90 младића, мада је позван већи број. Баш тог дана је Космајски одред потукао четнике и жандарме између Сибнице и Дучине и, како се тада причало, „креноу за Сопот“. У среском начелству је настала узбуна и паника. Ту гужву искористило је преко 80 младића, те су се вратили кућама. Среско начелство више није могло да их покупи и мобилише.

Овде би требало рећи и навести опште познато уверење да је време најбољи судија. На почетку одељка „Повратак у 351*

Србију", било је речи о одлуци, односно наређењу Врховног штаба да се Космајски одред врати у Србију и да је друг Тито као Врховни командант у почетку био резервисан према предлогу чланова ВШ Ранковића, Биласа и Лоле Рибара да се одређене јединице из Санцака врате на своје терене, али се Касније с тим сложио.

Приликом припремања докумената за објављивање сабраних дјела Јосипа Броза Тита, друг Тито је, осврћући се на ову одлуку написао забелешку која је објављена у осмом тому његових дјела на страни 10. и 11. а која гласи:

„Након повлачења већег дијела партизанских јединица из западне Србије, Шумадије и Поморавља у Санцак и у источну Босну и губитка слободне територије у тим крајевима, народно-ослободилачки у Србији је запао у велику кризу. Међутим, у оцјенама Централног комитета КПЈ и Врховног штаба НОПОЈ крајем 1941. и почетком 1942. године, преовлађивало је увјерење да су те тешкоће привременог карактера и да ће се стање по правити релативно брзо, већ у току прољећа 1942. године, када јаче партизанске снаге буду тамо упућене. Такве, сувише оптимистичке оцјене о стању у Србији у то вријеме налазе се на више мјеста и у мојим списима, тј. у упутствима и информацијама које сам тада слао партијским форумима или појединим руководећим друговима. Те наше оцјене настале су првенствено на основу недовољно поузданих података о правом стању у Србији, пошто су наше везе с војним и партијским руководством која су остављена на терену биле прекинуте, а неке вијести које смо отуда добијали наводиле су нас на закључак да се ситуација није осјетније погоршала, па је то потхрањивало наш оптимизам.

На основу таквих оцјена ми смо и одлучили да већ у току децембра 1941. године вратимо из Санцака неке наше Јединице у Србију. Али то је било погрешно, јер се показало (што смо ми тек касније увидјели) да су окупаторске и квислиншке снаге, у које су се већ отворено били сврстали и четници Драже Михаиловића, у том тренутку биле далеко надмоћније него што смо мислили. Стога су те наше јединице — чије је људство и само жељело да се тамо врати (разумије се да су свјесници међу њима били спремни да дисциплиновано крену тамо куда буду упућени) да би се нашло на свом терену и помогло народу — по повратку у Србију наишле на велике тешкоће; биле су изложене страховитом гоњењу и трпјеле су велике губитке; од њих су се касније само појединци прикључили снагама при Врховном штабу у источној Босни.

Била је то скупа цјена којом се плаћало искуство у борби за слободу."

НАПОМЕНЕ

351* ¹ Од другова који су били на формирању Космајско-подоунавског НОП одреда, у току НОР погинули су: Милорад Марковић, ухваћен 1941. од жандарма, отеран у логор на Бањици и стрељан; Илија Трифуновић, ухваћен од жандарма крајем 1941, стрељан као Бањички логораш 1943; Чедомир Ранковић, ухваћен од жандарма крајем 1941. и

стрелан у логору на Бањници 1942; Раде Јовановић-Буковички, погинуо у борби са жандармима септембра 1941, проглашен за народног хероја; Сава Црњаковић, ухваћен од четника фебруара 1942. и убијен; Бурђе Јочић-Бида, ухваћен од жандарма крајем 1941. и стрелан; Живојин Атанасковић — поп Дина, погинуо као борац Космајског одреда новембра 1941; Милорад Мика Еурчић, погинуо 1943. у сукобу са четницима Драже Михаиловића; Миладин Петровић-Еосић, убијен од четника 1943; Миливоје Манић — Миле Албанта, погинуо у борби са жандармима 1942; Бора Борћевевић Еирић, погинуо у сукобу са Немцима 1941; Драган Марковић, погинуо као заменик комесара чете у 6. београдском батаљону код Зворника 1943; Милосав Јовановић-Пулајица, ухваћен од жандарма и стрелан у логору на Бањници 1942; Милорад Јовановић-Свилени, погинуо као партизан 1941; Живојин Николић-Жоја, погинуо као заменик комесара Посавске чете 6. београдског батаљона 1. пролетерске бригаде.

² Кљајић Филипа Филип — Фића, рођен 2. маја 1913, Тремушњак, Петриња, Банија, обућарски радник, погинуо 5. јула 1943. код Зворника у источној Босни, као политички комесар 1. пролетерске дивизије; народни херој.

³ Марковић Станимира Бора, браварски радник, рођен 7. децембра 1907, Забрежје, Обреновац, погинуо 29. децембра 1941. на Кадиначи код Ужица, у борби против немачких трупа; народни херој.

⁴ Константин-Коча Поповић, публициста рођен 1908. у Београду, члан КПЈ од 1933. године, учествовао у шпанском грађанском рату од 1937. до 1939; народни херој.

⁵ С обзиром да су посавске чете, одмах по свом формирању, деловале одвојено од космајских чета, а убрзо, 31. јула, ушле у састав новоформираног Посавског одреда, то овде њихова дејства неће бити обухваћена, изузев када су вршиле заједничке акције са космајским партизанима.

« К. Д-М. н.д. стр. 91, 92.

⁷ „Вукман (учитељ у Сопоту, члан Партије — напомена ДДБ) ми је говорио о дизању устанка и о састанку будућих бораца који је заказан за пети јули. Међутим, тога дана ујутру он ме је обавестио да је састанак одложен за 7. јули.

У заказано време, после извесних неспоразума при сусрету са нашом везом, наишао је друг Бора Марковић, будући комесар одреда, и повезао нас са групом. Састанак је одржан у једној пољској кући близу Парцанске табле.

Било нас је око двадесет: Фића Кљајић, Бора Марковић, Дража Марковић, Раде Јовановић и други, међу којима и доста сељака из Парцана. Тако је те вечери 7. јула 1941, у близини Парцанске табле, формирана наша Прва чета партизана Космајског одреда (Четврта чета — напомена ДДБ). Друга чета (Трећа — напомена ДДБ) истог одреда формирана је исте вечери код „Точка“, у близини села Слатине.”

(Сећање Николе Станковића, судије на служби у Сопоту; види К. Д-М. н.д. стр. 392)

Једанаестог јула у логор 3. космајске чете код Слатине и Манића дошли су из Барајева: Миодраг Вуковић — Миле сељак, Миливоје Ташић Бели и Драгутин Јерemiћ.

⁸ Чолаковић Мића Родољуб — Роћко, партизанско име Гојко, рођен 7. јуна 1900. у Бијелини, Босна, публицист, члан КПЈ од 1919; народни херој.

⁹ Р. Чолаковић: Записи, стр. 42.

¹⁰ Р. Чолаковић, исто, стр. 42.

¹¹ Под великим утицајем Сретена Жујовића-Црног, члана ЦК КПЈ, Михаило Борић, колар из Врбице, се од првих дана устанка са целом породицом активно укључио у борбу против окупатора. Михаило, 351*

његова жена Милена, кћерка Зага, зет Живко Гавриловић-Гавра, студент, као и Милорад Мића Умјеновић, радник који је радио код Михаила, даноноћно су са великим одушевљењем и преданошћу прихватили у својој кући партизане, партизанске курире, чланове Главног штаба Србије и другарице и другове који су из Београда долазили до њихове куће, где су добијали везу за Космајски одред. Неке групе из Београда је доводила и Зага, тада ученица. Сви они су вршили и курирске послове, прибављајући обавештења, скупљали оружје и муницију, спремали храну за партизане и обављали многе друге послове.

Повремено је курирске послове за чланове Главног штаба обављао и Милосав Николић из Врбице, а радио и као водич.

¹² Пољанац Бранко Станко, инжењер, мајор Југословенске војске, начелник штаба Космајског одреда, начелник штаба Прве пролетерске бригаде, начелник Оперативног штаба НОП и ДВ за Босанску крајину, командант дивизије, заменик команданта Главног штаба НОВ и ПО Србије; генерал-потпуковник Југословенске армије. До 1948. на служби у Армији. Прихватио резолуцију Информбироа којом је 1948. отпочела кампања против КПЈ и социјалистичке Југославије; искључен из КПЈ и суђен. (Ј. Б. Тито — Сабрана дјела, Том осми, страна 329).

¹³ Сретен Жујовић Црни (1899—1976), намештеник; у радничком покрету од 1921; члан КПЈ од 1924, а од 1926. секретар реонског комитета у Београду и секретар СБОТИЧ-а. Више пута хапшен; од 1933. до 1935. налазио се у емиграцији и на школовању у СССР. Од 1935. инструктор ЦК КПЈ, а од августа 1936. до почетка 1938. члан Иполитбироа ЦК КПЈ. На V конференцији КПЈ изабран у ЦК КПЈ. У НОР 1941. командант ГШ за Србију; члан ВШ НОВ и ПОЈ; већник АВНОЈ-а, члан НКОЈ и привремене владе ДФЈ. После ослобођења министар у влади ФНРЈ; генерал-пуковник. Године 1948. солидарисао се с Резолуцијом Информбироа, због чега је био искључен из ЦК КПЈ и из Партнје. Касније, на основу његовог политичког држања, поново примљен у СКЈ." (Ј. Б. Тито — Сабрана дјела, Том осми, стр. 337).

¹⁴ Заробљен је Цветко Марковић, ћак из Београда, борац 2. чете и отеран у Београд, где је затворен и саслушаван у затвору одељења специјалне полиције; одатле је упућен у завод за принудно васпитање у Смедеревској Паланци. (Према казивању Станислава Оцокољића, тада борца исте чете, новембра 1971, забележио писац).

¹⁵ Петровић Буре Милорад, обућарски радник, рођен 5. јануара 1903, Обреновац, Србија; члан КПЈ од 1932; у почетку устанка налазио се у Мачви, одакле је послат на територију Посавског одреда као инструктор Покрајинског комитета КПЈ за Србију; почетком новембра 1941. ухваћен је са групом партизана и партизанки Космајског одреда и 2. београдског батаљона код Мионице од четника Драже Михаиловића, који су га предали Немцима; стрељан је као заточеник бањичког логора 5. маја 1942; проглашен је за народног хероја.